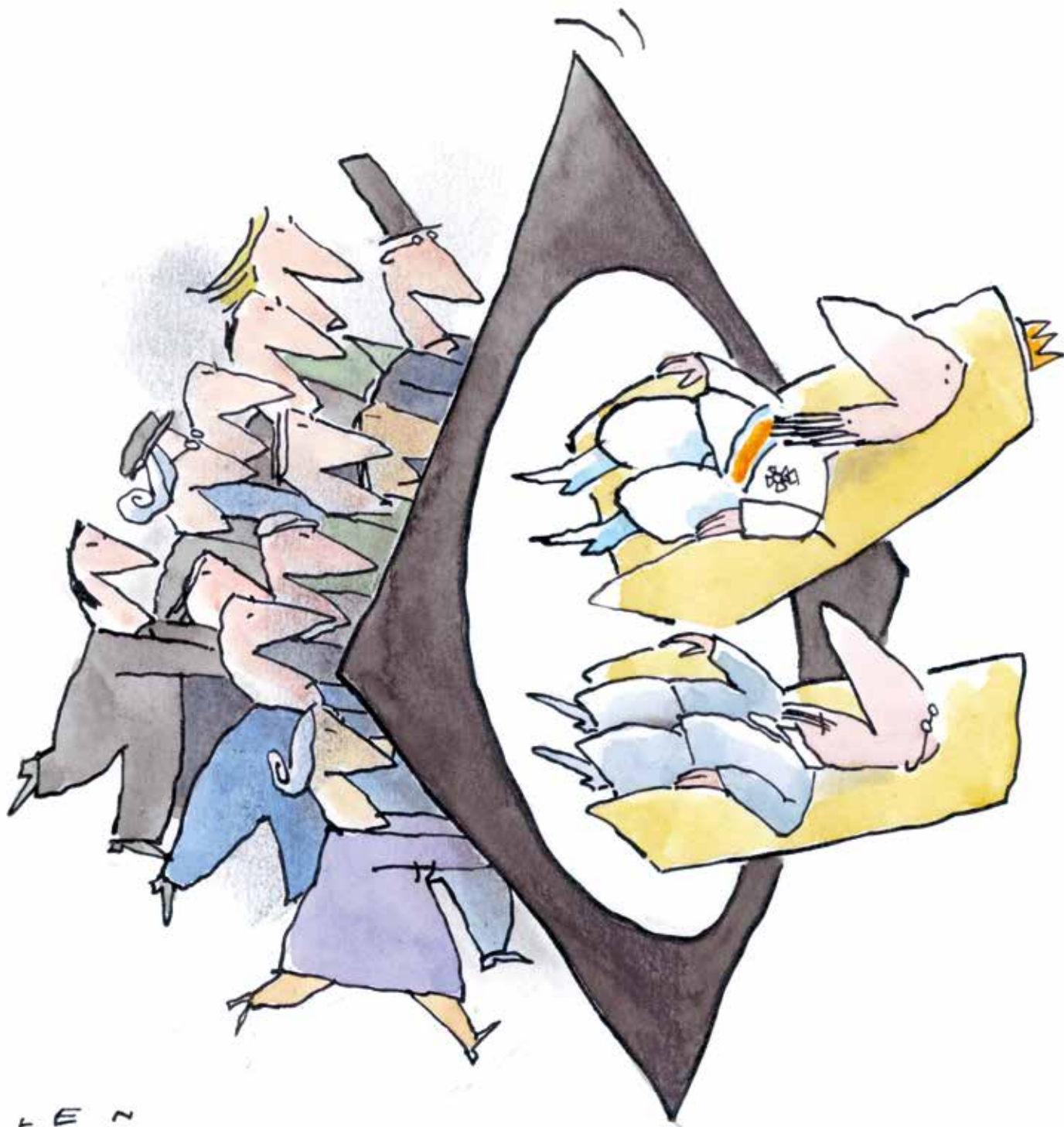

SPANNING

NOOIT MEER ONZICHTBAAR

NOOIT MEER ONZICHTBAAR

Foto: SEVGI/SIPA / Hollandse Hoogte ©

Dit jaar vieren we dat precies honderd jaar geleden de Nederlandse overheid het algemeen stemrecht invoerde. Daarmee werden alle volwassen burgers officieel gelijkwaardig in politieke inspraak. Ter vergelijking: een eeuw eerder koos alleen een handjevol rijken het parlement en had het overgrote deel van de bevolking niets te zeggen over het landsbestuur. ‘Wij willen stemrecht, of revolutie’, was de leus voor uitbreiding van het stemrecht.

Honderd jaar later werkt onze parlementaire democratie nog vrijwel hetzelfde, met een paar wijzigingen: de stemgerechtigde leeftijd is verlaagd naar 18 jaar en de opkomstplicht is vervallen.

Maar Nederland en de wereld zijn in diezelfde tijd ingrijpend en onherkenbaar veranderd. Met name de afgelopen veertig jaar heeft het algemeen stemrecht daarmee aan betekenis verloren. Overheidstaken

werden op afstand gezet en publieke diensten geprivatiseerd, waarmee de greep van de staat op de economie verslaptte. Internationale afspraken en uitbreiding van de Europese samenwerking beperkten de speelruimte voor het Nederlandse parlement steeds verder. Referenda werden ingevoerd, vrijwel altijd genegeerd, en daarna weer afgeschaft. Hoe armer een wijk, hoe minder mensen er stemmen. Honderd jaar na de invoering van het algemeen stemrecht zien we opnieuw hoe een groep mensen buitenspel staat. Niet omdat ze niet mogen stemmen, maar omdat ze de zin ervan niet inzien: de politiek werkt toch niet voor ons.

Het ‘nee’ van de bevolking van Frankrijk en Nederland tegen de Europese Grondwet in 2005, evenals het negeren daarvan, was in vele opzichten het begin van een kentering: de meerderheid van de mensen haakt af bij het dominante, neoliberale project dat de markt vóór

mensen zet. In Engeland leidde dit zelfs tot het voornemen om de Europese Unie te verlaten. Ook in Frankrijk werd nieuwkomer Macron verkozen met de belofte te breken met het establishment. Toen hij de belastingen voor rijken en grote bedrijven verder verlaagde en die voor gewone mensen verhoogde, stonden de Gele Hesjes op: tot hier en niet verder. Wij, de gewone mensen, zullen nooit meer onzichtbaar zijn.

Met de opkomst van de gele hesjes dringt zich opnieuw de vraag op wat onze democratie in de huidige vorm nog waard is, en hoe echte zeggenschap daarbinnen vorm kan krijgen. In deze Spanning worden de eerste contouren van een antwoord op die vraag geschetst. Met hoofdrollen voor het betrekken van álle mensen (misschien zelfs een opkomstplicht), de herinvoering van het referendum én het democratiseren van de economie. ■

IN DIT NUMMER

4 STEMRECHT OF REVOLUTIE

De invoering van het algemeen kiesrecht kwam 100 jaar geleden niet zonder slag of stoot tot stand

Tijmen Lucie

7 DE REVOLUTIE VAN HET REFERENDUM

Het referendum is een machtig middel geworden voor gewone mensen

Ronald van Raak

8 WIE BLIJVEN ER THUIS?

Niet-stemmers zijn de grootste partij van Nederland

Tijmen Lucie

12 TIJD VOOR NIEUW OPROER

Wat is er over van de democratisering van de jaren zestig?

Ruud Kuin

14 DE NEGENTIG PROCENT EIST ZEGGENSCHAP

De gele hesjes hebben in een paar weken de Franse regering doen wankelen

Remco Bouma

16 DRIE REDENEN WAAROM DE POLITIEK STEEDS MINDER ZEGGENSCHAP HEEFT

Wie het kapitaal wil beteugelen kan z'n borst natmaken

Bart Linssen

20 ZEGGENSCHAP: OOK IN DE ECONOMIE

Hoe ziet de wereld eruit als werkenden net zoveel in een bedrijf te zeggen hebben als aandeelhouders?

Remco Bouma

22 CRISIS IN HET POLDERPARADIJS

De belofte dat we een samenleving opbouwen waarin kennis, macht en welvaart gespreid zijn, verbleekt

Eduard van Scheltinga

25 ALEXANDRIA OCASIO-CORTEZ' RECEPT VOOR SUCCES

Hoe je een overwinning organiseert

Ruud Kuin

26 NOOIT MEER ONZICHTBAAR

Een radicaal pleidooi voor het versterken van onze democratie

Ron Meyer

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Remco Bouma
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mecava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Len Munnik

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

STEMRECHT OF REVOLUTIE!

Tekst: Tijmen Lucie

Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen werd ingevoerd. Daaraan voorafgaand werd, onder druk van massale sociale protesten, de Grondwet op belangrijke punten gewijzigd. Anno nu zijn nieuwe ingrijpende veranderingen nodig, ter versterking van onze democratie.

De invoering van het algemeen kiesrecht in 1919 is een mijlpaal in onze politieke geschiedenis, die niet zonder slag of stoot tot stand is gekomen. Dit artikel geeft inzicht in de wording van het algemeen kiesrecht, met speciale aandacht voor de jaartallen 1848, 1887 en 1917. De grondwetswijzigingen die in die jaren werden doorgevoerd, volgden niet geheel toevallig op grote sociale protesten in binnen- en buitenland. Nu, honderd jaar later, zijn opnieuw ingrijpende veranderingen nodig om onze democratie te versterken.

1848 In de tweede helft van de negentiende eeuw broeide er iets in Europa. Vanwege het uitblijven van politieke hervormingen braken in het jaar 1848 revoluties uit in verschillende Europese landen, waaronder Frankrijk en Duitsland. In Frankrijk leidde dit zelfs tot afschaffing van de monarchie. Toen ook in Nederland relletjes uitbraken, in Amsterdam en Den Haag, werd het koning Willem II te heet onder de voeten. Hij was bang dat hem hetzelfde zou overkomen als de Franse koning Lodewijk Filips. Hij vroeg de liberaal Thorbecke, die al in 1844 samen met acht andere parlementariërs tevergeefs een radicaal voorstel tot grondwetsherziening had ingediend, om een nieuwe grondwet te schrijven. Dit was het begin van de parlementaire democratie zoals we die nu kennen. De macht van de koning werd aanzienlijk ingeperkt, de parlementaire invloed flink vergroot en de bevolking kreeg meer vrijheden. Dankzij de grondwetsherziening van 1848 werden de Tweede Kamer, Provinciale Staten en gemeenteraden voortaan direct gekozen, volgens een meerderheidsstelsel waarbij een kandidaat de absolute meerderheid in een kiesdistrict moest halen om gekozen te worden. Dit betekende overigens niet dat de hele bevolking stemrecht kreeg. Alleen voor mannelijke kiezers van boven de 23 jaar die “in het volste genot van burgerlijke en burgerschapsregten” waren en die een aanslag in de directe belastingen hadden ontvangen, was dit privilege weggelegd. Deze aanslag moest ten minste 20 gulden bedragen, maar kon in sommige gemeenten wel oplopen tot minimaal 160 gulden. In de grote steden was deze census vaak hoger dan in kleine steden en op het platteland, waardoor het aantal

kiezers buiten de grote steden verhoudingsgewijs veel groter was. Vrouwen waren geheel uitgesloten van kiesrecht. Het aantal kiesgerechtigden was dan ook zeer laag. Tot de grondwetsherziening van 1887 kwam het kiesgerechtigde percentage van de totale bevolking nauwelijks boven de 3 procent uit.

1887 Vanaf omstreeks 1870 werd het censuskiesrecht meer en meer onderwerp van discussie. Dat had te maken met allerlei veranderingen in de Nederlandse maatschappij. Zo werden de sociale tegenstellingen groter, door de beginnende industrialisatie. De steden groeiden door de komst van grote groepen arbeiders, die verbetering van hun werkomstandigheden en uitbreiding van hun politieke rechten eisten. Zij vonden langzaam maar zeker gehoor in de Tweede Kamer. Het waren vooral de vooruitstrevende liberalen die de ‘sociale kwestie’ en uitbreiding van het kiesrecht op de politieke agenda plaatsten. Hun initiatieven voor uitbreiding van het kiesrecht (wat geenszins algemeen kiesrecht betekende) waren aanvankelijk weinig succesvol. Meer in het oog springend waren de acties van de in 1881 opgerichte Sociaal-Democratische Bond (SDB) van Domela Nieuwenhuis, die in de jaren 1883-1885 op Prinsjesdag grote demonstraties organiseerde voor algemeen kiesrecht. Of deze direct van invloed waren op de grondwetsherziening van 1887 valt moeilijk te achterhalen, maar ze zullen zeker een rol hebben gespeeld. Niet lang na de kiesrecht-demonstratie van 1885, waar leuzen werden gescandeerd als ‘Wij willen óf stemrecht, óf revolutie’, werd een grondwetswijziging doorgevoerd.

Illustratie: Aletta, Instituut voor vrouwengeschiedenis / wikimedia

De strijd voor vrouwenkiesrecht vergde de langste adem.

Foto: IISG / flickr.com^{cc}

Amsterdam, 1949. Kiezers staan buiten in de rij voor het stemlokaal voor de gemeenteraadsverkiezingen.

Daarmee werd het kiezerscorps op termijn aanzienlijk uitgebreid. Dankzij deze herziening werd het censusprincipe uit de grondwet gehaald. Voortaan werden tot de stembus toegelaten: “De mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die de door de kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten.” Deze nogal vage bepaling werd wel smalend het ‘rubberen artikel’ genoemd, omdat men er alle kanten mee uit kon. In de jaren negentig van de negentiende eeuw barstte een felle politieke strijd los over de vraag hoe dit artikel moest worden ingevuld. Een wetsvoorstel van de progressief-liberale regeringsleider Tak van Poortvliet tot een zo ruim mogelijke invulling, haalde het in 1894 niet. Uiteindelijk werd in 1896 de minder verregaande Kieswet van Van Houten aangenomen. Deze wet verhoogde aan de ene kant de kiesgerechtigde leeftijd voor mannen naar 25 jaar, maar breidde aan de andere kant de mogelijkheden uit voor mannelijke burgers om te mogen stemmen, waardoor het aantal kiezers per saldo toenam. Criteria om het kiesrecht te verkrijgen waren, naast het betalen van belastingen: het hebben van spaargeld, het behalen van een bepaald examen, de beschikking over een bepaald loon of bezit van een woning. Bij de laatste parlements-

verkiezingen die gehouden werden voor de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917, was ruim 65 procent van de mannelijke kiezers boven de 25 jaar kiesgerechtigd. Op de totale bevolking was het aantal kiesgerechtigden in 1913 slechts 16,5 procent.

1917 Vrouwen en de meerderheid van de arbeiders waren nog altijd van het kiesrecht uitgesloten. De verovering van het kiesrecht werd daarom de uitdrukking van hun emancipatiestreven. Beide groepen eisten dat overigens wel in de eerste plaats voor zichzelf op. De in 1894 opgerichte Vereniging voor Vrouwenkiesrecht van Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs streed voor de opheffing van het sekse-onderscheid in het kiesrecht, ook al zou dit slechts aan een beperkt aantal vrouwen kiesrecht geven. Zij vonden dat voor vrouwen hetzelfde (beperkte) kiesrecht moest gelden als voor mannen. De eveneens in 1894 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) van Pieter Jelles Troelstra streed vooral voor opheffing van het klasse-onderscheid in het kiesrecht. Vrouwenkiesrecht was daaraan ondergeschikt. De verdeeldheid binnen de kiesrechtbeweging zorgde er aanvankelijk voor dat deze vrij machteloos was; ook omdat de arbeidersbeweging zelf

verdeeld was. Zo stelden de meeste vakbonden en de Sociaal-Democratische Bond (waar de SDAP oorspronkelijk uit was voortgekomen) economische strijd boven politieke strijd. Pas in 1908 besloten de SDAP en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), na lange en moeizame onderhandelingen, gezamenlijk te strijden voor algemeen kiesrecht. Maar ook toen bleef de NVV zich verzetten tegen de door de SDAP gewenste inzet van het stakingswapen om algemeen kiesrecht af te dwingen. Ondanks deze verdeeldheid werd er tot aan de grondwetsherziening van 1917 de nodige actie gevoerd. Beroemd zijn de volkspetitie voor algemeen kiesrecht van 1910-1911, die 317.500 handtekeningen opleverde en de ‘Roode Dinsdagen’ van 1911 en 1912, waarbij op Prinsjesdag twintigduizend mensen in Den Haag demonstreerden voor algemeen kiesrecht. De laatste grote demonstratie voor algemeen kiesrecht vond plaats in december 1916, toen maar liefst veertigduizend mensen in Amsterdam samenkamen om de kiesrechtplannen van het liberale kabinet-Cort van der Linden te ondersteunen. In hoeverre deze acties ertoe hebben bijgedragen dat in 1917 het algemeen mannenkiesrecht werd ingevoerd, valt moeilijk te zeggen. Feit is wel dat zowel aan de grondwetsherziening van 1887 als aan die van

1917 een grote kiesrecht-demonstratie voorafging. Maar uiteindelijk zal in 1917 de politieke uitruil van algemeen kiesrecht voor financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs van doorslaggevend betekenis zijn geweest – twee politieke kwesties die zich al jaren voortsleepten en tot grote verdeeldheid leidden tussen (progressief) liberalen en socialisten aan de ene kant en katholieken en protestanten aan de andere kant. Met de Pacificatie van 1917 werd de vrede tussen beide kampen gesloten. De confessionelen kregen geld voor hun scholen, de vooruitstrevende liberalen en socialisten veroverden het algemeen kiesrecht.

1919 Algemeen kiesrecht gold in eerste instantie alleen voor mannen van boven de 25 jaar. Vrouwen konden zich wel verkiesbaar stellen, maar mochten nog niet zelf stemmen. Wel werd het mogelijk gemaakt om in de toekomst het algemeen vrouwenkiesrecht via een gewone wet te regelen. Dat was een stuk eenvoudiger dan via de Grondwet; daar was immers een tweederde meerderheid in beide Kamers voor nodig. Het gebeurde al vrij spoedig, in 1919. Opnieuw speelde bij de politieke elite de angst voor revolutie daarbij een rol, net als in 1848. Onder de indruk van de revolutionaire sfeer in Duitsland deed SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra op 11 november 1918 zijn beroemde oproep dat de arbeidersklasse in Nederland ‘thans de politieke macht grijpt’. Het was een misrekening, maar leidde er wel toe dat de regering besloot om het eerder ingediende initiatiefwetsvoorstel voor algemeen vrouwenkiesrecht van de

Utrecht, 2016. Mensen staan in de rij voor het stemlokaal op Utrecht Centraal om hun stem uit te brengen voor het Oekraïne-referendum.

liberaal Marchant snel in behandeling te nemen. Zo kregen vrouwen in 1919 algemeen kiesrecht onder dezelfde voorwaarden als mannen. Dit was waarlijk revolutionair, want bij de eerstvolgende parlementsverkiezingen in 1922 mochten plotseling alle vrouwen vanaf 25 jaar voor de eerste keer hun stem uitbrengen. De angst voor het overslaan van de revoluties in Duitsland en Rusland, zorgde ervoor dat de conservatieve regering-Ruysch de Beerenbrouck versnelde het algemeen vrouwenkiesrecht en enige sociale wetgeving invoerde (zoals de acht-urige werkdag). De oproep van Troelstra lijkt daar het laatste zetje toe gegeven te hebben.

2019 Inmiddels is het honderd jaar geleden dat het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen is ingevoerd. Sindsdien is ons kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging nauwelijks meer gewijzigd. Hooguit is het aantal kiezers uitgebreid, door verlaging van de

kiesgerechtigde leeftijd naar 18 jaar en door Nederlanders die in het buitenland wonen kiesrecht te geven. Wel is de opkomstplicht in 1970 afgeschaft, waardoor de opkomst bij verkiezingen aanzienlijk is gedaald. Dat geldt in het bijzonder voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten, de gemeenteraad en het Europees Parlement, waarbij de opkomst vaak nauwelijks 50 procent is. Mede daarom is op initiatief van de SP-fractie in de Eerste Kamer begin 2017 de Staatscommissie parlementair stelsel ingesteld. In het pas gepubliceerde eindrapport van de commissie-Remkes staat een aantal interessante aanbevelingen om ons parlementair stelsel en onze parlementaire democratie te versterken, zoals de invoering van een bindend correctief referendum. En dat is nodig ook. Het parlement is nu te weinig een afspiegeling van de maatschappij en de belangen van veel mensen worden onvoldoende gediend. Dat zien we ook terug bij verkiezingen, waar in armere wijken aanzienlijk minder wordt gestemd dan in rijkere wijken, al dan niet veroorzaakt door het verdwijnen van stembureaus in juist de armere buurten. Bovendien biedt het huidige parlementaire stelsel nauwelijks mogelijkheden tot directe politieke invloed van burgers. Meer zeggenschap, bijvoorbeeld via een bindend correctief referendum, is dan ook noodzakelijk om mensen meer vertrouwen te geven in de werking van onze (parlementaire) democratie. ■

VERDER LEZEN:

- Prodemos (2018): *Hoe kwam het algemeen kiesrecht tot stand?*
- Rob Hartmans: ‘Koehandel rond het kiesrecht’. In: *Historisch Nieuwsblad* 8/2011.
- Rudy B. Andeweg en Monique Leyenaar (2018): *Alle stemmen tellen! Een eeuw algemeen kiesrecht.*
- Tom van der Meer, Steven van Schuppen, Sjoerd Veen (1981): *De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913.*
- www.staatscommissieparlementairstelsel.nl

DE REVOLUTIE VAN HET REFERENDUM

Tekst: Ronald van Raak Omslagfoto: Maurits Gemmink

Waarom betalen multinationals steeds minder belasting en gewone burgers steeds meer? Waarom wordt er zoveel bezuinigd op publieke voorzieningen, maar gaat er zoveel subsidie naar private bedrijven? Waarom wordt de Europese Unie steeds groter en machtiger, terwijl de meeste Nederlanders daar tegen zijn? Als de politiek zoveel besluit wat de bevolking echt niet wil, is er iets mis met de democratie. Dat concludeerde ook een staatscommissie onder leiding van Johan Remkes.

Vreemd was het wel, dat ik op 27 september 2017 in vak 'K' zat: op de plek in de Tweede Kamer waar normaal gesproken de ministers zitten. Ik zat daar om een wet te verdedigen die ik zélf helemaal niet had gemaakt en die ook geen enkele kans van slagen had. Het ging om het bindend referendum, een wet die was gemaakt door Kamerleden van GroenLinks, PvdA en D66. Maar deze partijen weigerden plotseling om hun eigen wet in de Kamer te verdedigen, waarna ik besloot om dan zélf die taak maar op me te nemen.

De discussie over het referendum begon al in de jaren zeventig, toen een nieuwe generatie van progressieve intellectuelen zocht naar nieuwe manieren om invloed uit te oefenen op de politiek. Vaak waren dat de hoog opgeleide en individualistische burgers die zich steeds minder thuis voelden bij de politieke partijen of bij de vakbonden en zochten naar manieren om als individu meer invloed te kunnen uitoefenen op de politieke besluitvorming. Nu zijn het juist veel gewone mensen die enthousiast zijn geworden over het referendum.

Nederland heeft een 'representatieve' democratie, wat wil zeggen dat mensen hun vertegenwoordigers kiezen in het parlement, dat daarna uit hún naam de regering controleert en de wetten bepaalt. Steeds vaker merk ik echter dat mensen het vertrouwen in onze democratie hebben verloren, vooral in de buurten waar bewoners niet de beste opleidingen of hoogste inkomens hebben. Veel te vaak ook hoor ik mensen zeggen dat ze niet meer gaan stemmen, omdat ze 'daar in politiek Den Haag' toch niet bereid zijn om naar hén te luisteren.

HET REFERENDUM IS JUUST EEN MIDDEL VAN LINKS

Helaas hebben deze mensen maar al te vaak gelijk. Dat bleek bijvoorbeeld bij de referenda die in ons land zijn gehouden; in 2005 over de Europese Grondwet, in 2016 over het Verdrag met Oekraïne en in 2018 over de Sleepwet voor de geheime diensten. Telkens bleek dat een grote meerderheid van de Tweede Kamer het ene wenste, maar dat de bevolking het andere wilde. Deze referenda legden duidelijk de crisis bloot in onze democratie, omdat ze lieten zien dat de Kamer niet in staat is de belangen van de kiezers te 'representeren'.

Soms zeggen mensen dat referenda een speeltje zijn van rechts, omdat nieuwe partijen als Forum voor Democratie er voor pleiten. Maar de roep om referenda kwam juist altijd van links. Al vóór de Tweede Wereldoorlog zetten de SDAP en CPN zich in voor het 'volksinitiatief', of de mogelijkheid voor mensen om besluiten van de politiek terug te draaien. Dat was ook precies het wetsvoorstel dat ik in september 2017 in de Kamer verdedigde, maar dat toen door PvdA en GroenLinks werd weggestemd.

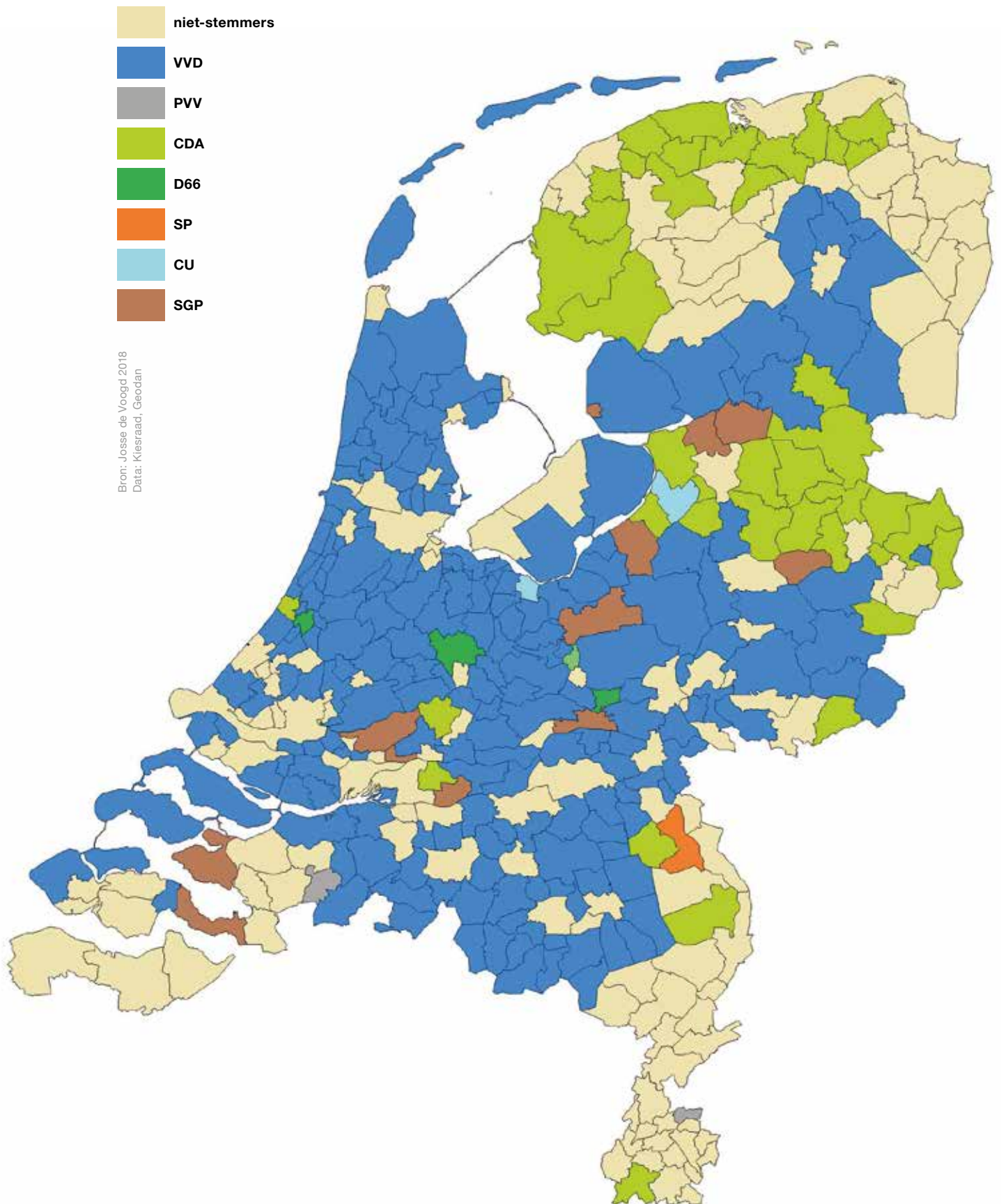
De referenda die we tot nu toe hebben gehad waren 'raadgevend', wat betekent dat de Kamer de uitslag opzij kon leggen, wat in de praktijk ook altijd is gebeurd. Maar toch leidden die uitslagen tot ongemak bij politici, zoveel zelfs dat een grote meerderheid van de Tweede Kamer besloot om dit democratische middel af te schaffen. Maar ondertussen groeide ook de kritiek. De Kamer kreeg bovendien een flinke tik op de vingers toen de staatscommissie alsnog het voorstel deed voor een bindend referendum.

Het referendum, dat ooit begon als een speeltje van de elite, is een machtig middel geworden voor gewone mensen. Omdat het een manier is om besluiten van de politiek die niet de belangen van de mensen dienen tegen te houden. De staatscommissie ziet het bindend referendum als een middel om het vertrouwen in de democratie te herstellen. Binnenkort zal ik opnieuw een voorstel indienen voor een nieuw referendum. Dit keer zal het veel moeilijker worden voor de Tweede Kamer om deze roep om democratisering te negeren. ■

Ronald van Raak schreef onder meer over het referendum in zijn boek *Het Binnenhof blijft verbazen*.

GEMEENTEN WAAR NIET-STEMMERS DE GROOTSTE GROEP ZIJN

WIE BLIJVEN ER THUIS?

Tekst: Tijmen Lucie

De opkomst bij verkiezingen, vooral niet-nationale, is laag en daalt al decennia. Zorgelijk, want hoe representatief is onze democratie nog als een aanzienlijk deel van de samenleving geen gebruik maakt van het stemrecht. Wie zijn de niet-stemmers, waarom brengen zij hun stem niet uit? En valt er iets te zeggen voor herinvoering van de opkomstplicht?

Gelijktijdig met het algemeen mankiesrecht en het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging, werd in 1917 de opkomstplicht ingevoerd. Die opkomstplicht had in de eerste plaats tot doel om ervoor te zorgen dat iedereen mee zou doen en alle stemmen gehoord zouden worden. Zolang de opkomstplicht in Nederland heeft bestaan (1917-1970) zijn er echter altijd kiezers geweest die thuisbleven. Ook al riskeerden zij daarmee een boete van enkele guldens of een gang naar de rechter als zij meerdere keren niet kwamen opdagen bij verkiezingen. Toch was hun aandeel beperkt. De opkomst bij alle verkiezingen lag tot 1970 steevast boven de 90 procent. In dat jaar werd de opkomstplicht afgeschaft en sindsdien is het aandeel niet-stemmers bij vooral niet-nationale verkiezingen fors gestegen (zie grafiek 1). Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen, in maart 2018, bleef 45 procent van de stemgerechtigden thuis. Bij de laatste verkiezingen voor de Provinciale Staten, in 2015, was dat aandeel 52 procent en bij de laatste verkiezingen voor het Europees Parlement in 2014 lag dit percentage zelfs op 63 procent. Alleen bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in 2017 bleef 'slechts' 18 procent van de kiezers thuis, hoewel de opkomstverschillen op basis van leeftijd en opleiding groot waren, zo liet onderzoek van Ipsos zien.

OPLEIDINGSNIVEAU MEEST BEPALENDE FACTOR

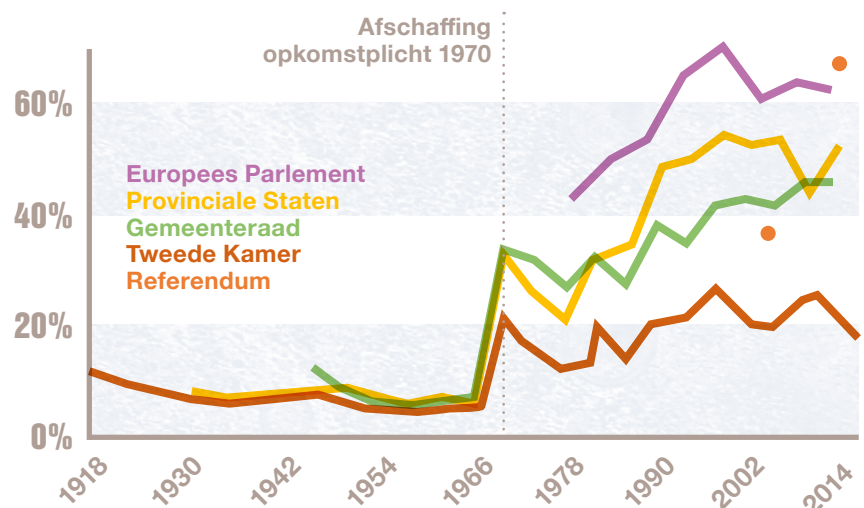
Wie zijn nu deze mensen die niet stemmen en waarom maken zij geen gebruik van hun stemrecht? Welke achtergrondkenmerken hebben zij en wat valt er te zeggen over hun politieke houdingen en voorkeuren? Welke motieven dragen niet-stemmers zelf aan om geen gebruik te maken van het algemeen kiesrecht? Een interessante bron om vergelijkingen door de tijd heen te maken is het Nationaal

Kiezersonderzoek (NKO) dat rond de Tweede Kamerverkiezingen wordt gehouden sinds 1971 (het jaar na de afschaffing van de opkomstplicht). Daarin worden ook gegevens over niet-stemmers opgenomen. Probleem is wel dat niet-stemmers in enquête-onderzoek dikwijls ondervertegenwoordigd zijn en minder vaak meewerken aan diepte-interviews of groepsgesprekken. Toch kunnen degenen die wel aan het Nationaal Kiezersonderzoek en andere enquête-onderzoeken hebben meegedaan, ons wel het een en ander vertellen over de achtergronden en motieven van niet-stemmers.

Zo blijkt uit een vergelijking van het Nationaal Kiezersonderzoek van 1971, 1994 en 2012 door Paul Dekker en Josje den Ridder dat jongeren tussen de 18 en 24 jaar steevast de grootste groep niet-stemmers vormen. Daarnaast valt op dat de opleidingsverschillen groot zijn en in de loop der tijd zijn toegenomen. 'Hoger' opgeleiden –

mensen met een hbo- of universitaire opleiding – blijven veel minder vaak thuis dan 'lager' opgeleiden. Andere onderzoeken bevestigen dat jongeren en 'lager' opgeleiden vaker dan gemiddeld thuisblijven. Datzelfde geldt voor mensen met een lager inkomen die geen werk hebben, alleenstaand zijn en in een stedelijke omgeving wonen. Ook de opkomst van mensen met een niet-westerse achtergrond ligt vooral bij landelijke verkiezingen meestal onder het gemiddelde. Voor wat betreft politieke houdingen komt uit de verschillende NKO's naar voren dat er een sterke samenhang bestaat tussen aan de ene kant niet-stemmen en aan de andere kant politieke interesse en politiek (zelf)vertrouwen. Mensen met weinig politieke interesse, weinig vertrouwen in politici en weinig vertrouwen in hun eigen mogelijkheden blijven veel vaker thuis dan mensen met veel interesse en (zelf)vertrouwen. Politieke voorkeuren van niet-stemmers zijn lastiger door de tijd heen in kaart te brengen,

1. NIET-STEMMERS BIJ ALGEMENE VERKIEZINGEN 1918-2017

Bron: Andeweg en Leyenaar (2018), Alle stemmen tellen! p.79.

NIET-STEMMERS NAAR ACHTERGRONDKENMERKEN IN 1971, 1994 EN 2012 (IN PROCENTEN)

	1971	1994	2012
niet-stemmers bij Tweede Kamerverkiezingen	21	21	25
man	22	24	26
vrouw	21	19	25
18-24 jaar	32	34	30
25-44 jaar	25	28	28
45-64 jaar	19	12	21
65-74 jaar	9	14	26
75+ jaar	18	10	28
basisonderwijs	24	24	41
lbo	22	30	40
mavo, meao	13	21	38
bovenbouw, havo, vwo en mbo	14	8	26
hoger onderwijs (hbo, universitair)	10	5	9
geen kerkganger	30	28	29
kerkganger	15	6	21

Bron: Andeweg en Leyenaar (2018), *Alle stemmen tellen!* p.83.

omdat niet in elk Nationaal Kiezersonderzoek dezelfde vragen zijn gesteld. Wel lijken de laatste jaren critici van de multiculturele samenleving en Europese eenwording oververtegenwoordigd te zijn onder niet-stemmers. Wat overigens niet betekent dat zij daar wezenlijk andere opvattingen over hebben dan stemmers.

Welke motieven noemen mensen zelf om niet te gaan stemmen? Naast de nodige praktische argumenten, zoals afwezigheid in verband met werk of vakantie, of persoonlijke omstandigheden (ziekte, stemkaart kwijt), geven veel mensen aan niet te stemmen omdat zij geen interesse in de politiek hebben, of omdat zij ontevreden zijn over hoe de politiek functioneert ('stemmen heeft geen zin', 'partijen verschillen niet van elkaar', 'de politiek deugt niet'). Onvrede, desinteresse en praktische argumenten (die voor een groot deel weer samenhangen met desinteresse) komen elk verkiezingsjaar in meer of mindere mate terug.

TYPEN NIET-STEMMERS

Probleem van de meeste kiezersonderzoeken, zoals het Nationaal

Kiezersonderzoek, is dat zij op basis van een verkiezing mensen typeren als 'niet-stemmer', terwijl er in werkelijkheid verschillende typen niet-stemmers zijn, die verschillende redenen hebben om soms wel en soms niet te gaan stemmen. André Krouwel, oprichter van Kieskompas en een autoriteit op het gebied van kiezersonderzoek, heeft daar nog niet zo lang geleden een interessant rapport over gepubliceerd in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken (André Krouwel e.a. *Typen niet-stemmers. Onderzoek naar verschillende typen niet-stemmers en hun beweegredenen om sommige verkiezingen wel en andere niet te gaan stemmen*, 2018). Hij onderscheidt daarin vier typen 'situationele niet-stemmers': de 'boze afhakers', de 'kwetsbare buitenstaanders', de 'instappers' en de 'toevallige thuisblijvers'. Een groot deel van de 'situationele niet-stemmers' die aan Krouwels onderzoek hebben meegedaan, stemt bij de Tweede Kamerverkiezingen maar slaat weleens een verkiezing van de 'tweede orde' over, zoals gemeenteraadsverkiezingen, Provinciale Statenverkiezingen, verkiezingen voor het Europees Parlement, waterschapsverkiezingen of referenda. Van de vier typen

niet-stemmers zijn de 'boze afhakers' het meest geneigd om niet te gaan stemmen. Zij hebben het minste vertrouwen in politieke instituties, het geringste burgerschapsgevoel, het laagste politieke zelfvertrouwen en zij zijn het meest politiek cynisch. Zij zijn gemiddeld ouder en velen van hen voelen zich economisch kwetsbaar. Mensen met een 'lager' opleidingsniveau maken aanzienlijk vaker deel uit van de boze afhakers dan mensen met een 'hoger' opleidingsniveau. Ondanks hun weerzin tegen de politiek en instituties, zijn zij zeker niet te beroerd om zich voor anderen in de samenleving in te zetten. Boze afhakers brengen vooral een proteststem uit op anti-establishmentpartijen als Forum voor Democratie, PVV, SP, 50PLUS en lokale partijen.

Het tweede type niet-stemmers zijn de 'kwetsbare buitenstaanders'. Ook zij slaan vaak verkiezingen over. Mensen uit deze groep plaatsen zichzelf het laagst op de sociale ladder, hebben gemiddeld een lager opleidingsniveau en zij ervaren een zeer hoge mate van economische kwetsbaarheid (ze hebben de laagste baanqualiteit en de hoogste baanonzekerheid van alle groepen). Ze voelen zich ook vaker eenzaam. Er bevinden zich in deze kwetsbare groep relatief veel jongeren. Kwetsbare buitenstaanders zijn niet zozeer boos op de politiek, maar voelen zich eerder machteloos. 'Kwetsbare buitenstaanders' vormen een belangrijk deel van de achterban van de Partij voor de Dieren, de SP, ChristenUnie en DENK.

De twee andere groepen zijn makkelijker te overtuigen om naar de stembus te gaan. 'Instappers' stemmen minder omdat ze in een levensfase zitten waarin ze gewoon niet bezig zijn met politiek. Ze zijn vaak jonger en vooral bezig met het opbouwen van een leven, het vinden van een baan, een partner en een betaalbaar huis. Ze zijn hoger opgeleid, plaatsen zichzelf vrij hoog op de sociale ladder, zijn tevreden over hun werk en zijn niet bang om hun baan te verliezen. 'Instappers' vormen een belangrijke achterban voor D66, VVD, PvdA, GroenLinks en de ChristenUnie.

Ten slotte zijn er de ‘toevallige thuisblijvers’, die weleens niet gaan stemmen vanwege persoonlijke omstandigheden of overmacht. Deze groep heeft het goed voor elkaar wat betreft sociale en economische positie. ‘Toevallige thuisblijvers’ zijn de meest trouwe kiezers van de vier groepen en vormen een belangrijk deel van de achterban van DENK, SGP, PvdA, GroenLinks en D66, en in iets mindere mate van de VVD, CDA en ChristenUnie.

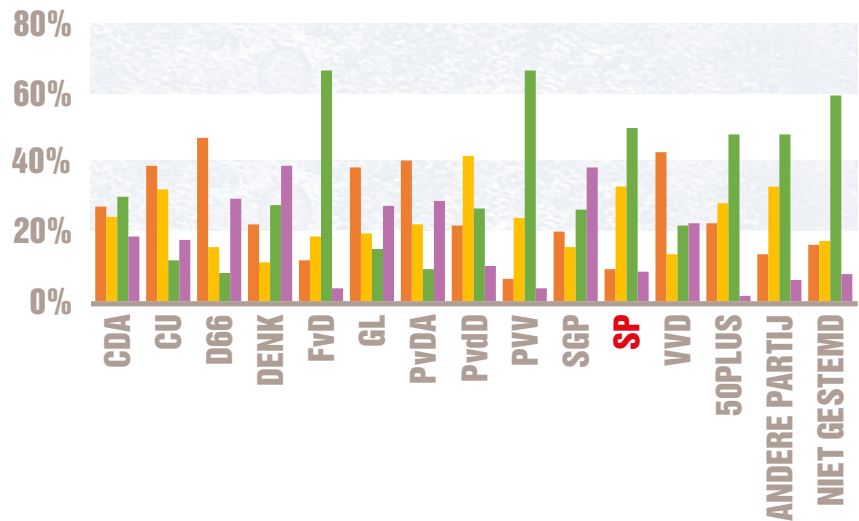
Bovenstaande analyse laat zien dat voor de SP onder de ‘boze afhakers’ en ‘kwetsbare buitenstaanders’ de meeste potentiële kiezers te vinden zijn (zie grafiek 2). Tegelijkertijd zijn deze mensen het minst geneigd om te gaan stemmen. Dat is een probleem, want dat betekent dat hun stem vaak niet gehoord wordt. En juist de belangen van mensen met een onzekere sociaal-economische positie zijn al ondervetegenwoordigd in de politiek, zo laat onder meer onderzoek van Armèn Hakhverdian en Wouter Schakel zien. Hoe kunnen we nu deze mensen, die het vertrouwen in de politiek zijn kwijtgeraakt of hun interesse in de politiek hebben verloren, ervan overtuigen om toch naar de stembus te gaan? We zullen in ieder geval de diverse groepen niet-stemmers op een verschillende manier moeten benaderen, met een specifieke boodschap voor elk van hen. Daarbij zullen we meer onderzoek moeten doen naar wat de belangrijkste inhoudelijke thema’s zijn die de verschillende groepen niet-stemmers – en dan vooral de ‘boze afhakers’ en de ‘kwetsbare buitenstaanders’ – aanspreken.

OPKOMSTPLICHT

Met de Provinciale Statenverkiezingen en Europese verkiezingen in aantocht, waarbij al jaren meer dan 50 procent van de kiesgerechtigden thuisblijft, rijst de vraag of er niet meer nodig is om de opkomst van kiezers te bevorderen dan gericht campagne voeren op groepen niet-stemmers. Sinds 1970 zien we immers een duidelijk dalende trend in de opkomst bij vooral niet-nationale verkiezingen. Bovendien gaan mensen met een onzekere sociaaleconomische positie aanzienlijk minder vaak stemmen dan

2. STEMGEDRAG TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN

de levenscyclus-afhankelijke instapper
de kwetsbare buitenstaander
de boze afhaker
de toevallige thuisblijver

Bron: Krouwel e.a. (2018) Typen niet-stemmers, p.30.

mensen die het goed hebben. Hoe representatief is een volksvertegenwoordiging dan nog? De SP heeft daarom in het verleden voor een herinvoering van de opkomstplicht gepleit. Toenmalig SP-leider Jan Marijnissen stelde in 1999 in een opiniestuk in NRC Handelsblad dat de opkomstplicht terug moest komen, want een democratie zonder kiezers is als een voetbalelftal zonder spelers’. Ook SP-fractievoorzitter in de Eerste Kamer, Tiny Kox, gaf in 2003 in een parlementair debat aan de herinvoering van de opkomstplicht te willen overwegen. Hij kreeg toen steun van collega’s van de PvdA en GroenLinks. Ook de invloedrijke politicoloog Arend Lijphart heeft zich uitgesproken voor herinvoering van de opkomstplicht. Hij beargumenteert dat als niet alle groepen kiezers in gelijke mate deelnemen aan verkiezingen, de kans bestaat dat sommige groepen niet of minder gehoord worden en hun belangen onvoldoende verdedigd worden. Tegenstanders zullen hier dan tegen inbrengen dat in een vrije democratie de kiezer de vrijheid moet hebben om wel of niet gebruik te maken van zijn stemrecht. Op zich is het juist dat stemmen een recht is en geen plicht, maar dat geldt ook voor

het gebruikmaken van zorg. En toch verplichten we alle volwassen Nederlanders om voor ziektekosten verzekerd te zijn.

Er is echter geen land ter wereld waar de opkomstplicht opnieuw is ingevoerd. Bovendien zien we in België, waar een opkomstplicht geldt, dat ook daar de opkomst terugloopt. Ook leidt een opkomstplicht niet per definitie tot een betere afspiegeling van de hele samenleving. Kijk maar naar Brazilië. Een opkomstplicht is dan ook zeker niet de heilige graal, maar je zou er wel mee kunnen experimenteren. Bijvoorbeeld met een opkomstplicht voor jongeren. De politicologen Van Holsteyn en Irwin doen de suggestie om alle nieuwe kiesgerechtigden de eerste drie opeenvolgende Kamerverkiezingen onder een opkomstplicht te laten vallen, waarna deze automatisch vervalt en voortgaat als stemrecht. Ook André Krouwel ziet wel wat in een opkomstplicht voor jongeren. De eerste keer stemmen zou wat hem betreft deel uit moeten maken van een verplicht burger-schapsexamen: “We weten dat als je burgers jong laat zien dat stemmen nut heeft, dat ze het dan blijven doen op latere leeftijd.” ■

TIJD VOOR EEN NIEUW OPROER

Tekst: Ruud Kuin Foto Arnd Wiegman / ANP ©

De roerige jaren zestig brachten Nederland een grote democratiseringsgolf. Dit leidde tot een veelheid aan raden – van inspraak tot medezeggenschap – op het werk, in de wijk, op de universiteit en in organisaties. Maar van echte zeggenschap was geen sprake. Het is tijd om dat nu wel af te dwingen.

DE ROERIGE JAREN ZESTIG

Nederland was tot de jaren zestig een sterk verzuild land. Burgers werden verondersteld te stemmen en daarna vooral een volgzaam lid te zijn van hun, katholieke, protestantse of socialistische zuil. Deze zuilen werden geleid door zogenoemde middenklasse-elites. Zij hadden de rol om de zorgen en noden van hun achterban aan de nationale koepelorganisaties over te brengen. De verschillende belangen van de gescheiden werelden werden verzoend door een kleine politieke elite.

Pas in de jaren 60 volgde de ontzuiling. De zittende elite werd aangevallen. Vooral politici, zoals ministers, Kamerleden, burgemeesters en wethouders, maar ook kerkelijke leiders en besturen van universiteiten moesten het ontgelden. In de PvdA ontstond Nieuw Links en in dezelfde periode werd D66 opgericht. Zij wilden democratisering, inspraak op alle niveaus, verjonging, en verlevendiging van de politiek.

We kunnen nu constateren dat van de staatkundige vernieuwing niet veel terecht is gekomen. Deze bleef beperkt tot verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 23 naar 21 jaar (in 1967) en verkorting van de zittingstermijn van de Eerste Kamer van zes naar vier jaar. Indirect waren de gevolgen groter. Er werd geen kabinet meer gevormd zonder voorafgaande verkiezingen, de interne partijdemocratie werd versterkt, de kloof tussen gezagdragers en burgers werd kleiner, en het parlement ging zich meer op de samenleving richten door vaker hoorzittingen te houden. De democratiseringsgolf van de roerige jaren 60 raakte feitelijk alle organisaties en maatschappelijke instellingen. Het leidde tot een grotere invloed van mensen in die organisaties en tot een veelheid aan

ondernemingsraden, medezeggenschapsraden, wijk- en dorpsraden en cliëntenraden.

In de periode 1970-1980 werd inspraak gezien als een extra informatiekanaal voor de bestaande representatieve democratie. In de jaren tachtig werd inspraak wettelijk meer verankerd. Maar vanaf de jaren negentig werd inspraak vooral vanwege de lange duur van procedures als probleem gezien. Een woud aan verplichte adviesraden en inspraakmogelijkheden werd afgeschaft. Met de marginalisering kwamen ook de eerste teleurstellingen; slechts een beperkte groep werd bereikt, en de inspraak kwam vaak als mosterd na de maaltijd. (Coenen, *De evolutie van inspraak*, 2001)

KLEINE GROEP NEEMT DEEL

Vandaag de dag, vijftig jaar later, zien we dat inspraak is verworden tot een geïnstitutionaliseerde procedure. De WRR (Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid) schrijft in haar rapport *Vertrouwen in burgers* (2012), dat het zorgelijk is “dat slechts een kleine groep burgers zich voelt aangesproken door de pogingen van beleidsmakers hen te betrekken bij de samenleving. Grote groepen stellen zich onverschillig op.” Uit de tweejaarlijkse monitor van Prodemos ontstaat eenzelfde beeld (2018). In deze monitor worden gemeenten geënquêteerd over de stand van de burgerparticipatie. Prodemos constateert dat er sprake is van ‘een geringe participatie van burgers via de formele wegen.’ Die participatie beperkt zich veelal tot raadpleging en advisering, de lichtste vorm van burgerparticipatie. In slechts 8 van de 380 gemeenten (2,1 procent) is de afgelopen twee jaar een adviserend referendum gehouden. Van het burgerinitiatief, het recht om een onderwerp te agenderen, is in nog

geen 20 procent van de gemeenten gebruik gemaakt. Niet alleen via de formele weg, maar ook via informele weg (actiegroepen) is de bemoeienis van burgers gering. De afgelopen twee jaar hebben mensen zich in 35 procent van de gemeenten minder dan tien keer tot de gemeenten gewend voor een bepaalde zaak. Prodemos kwalificeert dat als een zeer lage graad van (informele) burgerparticipatie.

Met de medezeggenschap staat het er vandaag de dag niet veel beter voor. Het enthousiasme is minimaal. Op grote universiteiten is de opkomst voor de verkiezingen van de medezeggenschapsraad uiterst laag (tussen de 11 en 27 procent).

Voor ondernemingsraden vinden in de meeste bedrijven en organisaties niet eens verkiezingen meer plaats, omdat er precies voldoende of te weinig kandidaten zijn. In de marktsector geldt dat voor minimaal 62 procent van de bedrijven (GBIO 2010). Het contact met de achterban laat op veel plaatsen ook te wensen over. In slechts 41 procent van de bedrijven en organisaties vinden bijeenkomsten met de achterban plaats. De leden van de ondernemingsraad zijn zelf vrij somber over hun invloed. Maar liefst 43 procent van hen dicht de ondernemingsraad weinig tot geen invloed toe.

WEINIG INVLOED

De opvatting van veel OR-leden zelf over de zeer geringe invloed, verklaart voor een belangrijk deel ook het gebrek aan belangstelling om kandidaat te zijn voor de ondernemingsraad of om te gaan stemmen voor de OR. Ten aanzien van inspraak ligt eenzelfde verklaring (geringe invloed) voor de hand. Uit de monitor van Prodemos blijkt dat gemeenten zelf van mening zijn (75 procent), dat

In 80 procent van de Zwitserse gemeenten worden belangrijke besluiten op het dorpsplein genomen door middel van handopsteken.

de inspraak van burgers de uitkomst van het besluit heeft beïnvloed. Een groot deel van de mensen ervaart dat toch anders. Zowel het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) als onderzoeksbureau Motivaction onderscheiden twee groepen in de samenleving die duidelijk ontevreden zijn over de overheid en de politiek en dan vooral over hun invloed daarop. De omvang van deze twee groepen tezamen is fors (50-60 procent), meer dan de helft van alle volwassen Nederlanders. Nagenoeg 90 procent van hen zegt 'ja' op de stelling: "Mensen als ik hebben geen enkele invloed op wat politici doen." En eenzelfde percentage van deze groep zegt 'nee' tegen de stelling: "De overheid luistert meestal goed naar wat de burger wil." Een groot deel van deze groep is laagopgeleid.

HET WERKT ONVOLDOENDE

Meer dan honderd jaar geleden was een langdurige strijd nodig voor het algemeen kiesrecht. De elite was namelijk bang voor het volk. In de roerige jaren zestig, nu vijftig jaar geleden, is gestreden tegen de elites in de zuilen en voor directe zeggenschap in de wijk, op het werk en in de universiteit. De zuilen zijn verdwenen en we kregen inspraak en medezeggenschap. Vijftig jaar later moeten we constateren dat nog slechts een

beperkte groep zich ermee bemoeit. Vooral de laagopgeleiden geloven er niet meer in. En dat heeft alles te maken met de geringe invloed die mensen via inspraak en medezeggenschap hebben op belangrijke kwesties.

'DE TIJD DAT ELITES HUN GANG KONDEN GAAN IS VOORBIJ'

Al meer dan tien jaar lang is een gestaag stijgende meerderheid voor meer inspraak en directe vormen van democratie. 53 procent van de Nederlanders wil meer directe invloed op lokaal niveau. En 80 procent van de Nederlanders is voorstander van een bindend referendum. Opvallend is dat de laagopgeleiden en de jongeren (83 procent) dit veel belangrijker vinden dan hoogopgeleiden. Na het Oekraïne-referendum is het percentage voorstanders gedaald naar 66 procent (2017) en daarna weer iets gestegen naar 70 procent (2018). Deze terugval komt volledig voor rekening van de hoogopgeleiden (van 74 naar 50 procent). Het zijn dus vooral de lager opgeleiden en de jongeren die een noodrem eisen (SCP 2018)

De Zwitserse politicoloog, Hans-Peter Kriesi, die al decennia onderzoek doet naar referenda, is duidelijk: "De burger eist echte inspraak. De tijd dat de elites hun gang konden gaan is

voorbij. De twijfels over referenda leven alleen bij kleine delen van de elite, die totaal anders denken en neerkijken op het merendeel van de bevolking." (NRC 2016). Voormalig D66-leider Alexander Pechtold is daar een treffend voorbeeld van. In 2016 liet hij zich ontvallen: "Een referendum over de EU? Daar ga ik Nederland niet aan blootstellen."

NIEUW OPROER!

Een nieuw oproer is nodig, want de elite vertrouwt het volk niet, zoals Kriesi zegt. Een keer stemmen in de vier jaar is niet genoeg. Zeker als je bedenkt dat we in Nederland altijd een coalitie krijgen van meerdere partijen, die na de verkiezingen flinke concessies moeten doen. En dat aan inspraak en medezeggenschap maar een beperkte groep deelneemt. Het is tijd voor meer directe democratie met zeggenschap in bedrijven en op universiteiten, bijvoorbeeld via 'het gouden aandeel'. Dat geeft werkers in bedrijven een doorslaggevende stem bij belangrijke besluiten over bijvoorbeeld een overname of over de salarissen van bestuurders. En het is tijd voor een bindend referendum met initiatiefrecht en een noodremfunctie zonder hoge drempels, zoals in Zwitserland. ■

DE NEGENTIG PROCENT EIST ZEGGENSCHAP

Tekst: Remco Bouma Foto: Marcel van Hoorn / ANP ©

Emmanuel Macron is om. Twaalf miljard euro geeft de Franse president aan de werkende klasse. Dat is twee miljard per weekend dat de Gele Hesjes op straat waren. In het nieuws ging het vooral over rellen. Die focus vertroebelt een groter resultaat: deze spontane, buitenparlementaire, ongestuurde beweging heeft in een paar weken de regering doen wankelen. De machtsbalans is verschoven.

Niemand die half november met een geel hesje en een pot koffie naar de dichtstbijzijnde rotonde toog kon dit natuurlijk voorzien. Er was alleen die concrete aanleiding. De regering Macron zou zeven cent extra accijns gaan heffen op diesel, de brandstof waarvan de prijs dit jaar al met 23 cent per liter gestegen was en waarvan talloze Fransen buiten de grote steden afhankelijk zijn. Mensen die zich al langer in de hoek gedrukt voelen, namen de publieke ruimte over en stonden, voor ze het goed en wel beseften, met tienduizenden tegelijk in Parijs.

Er was geen agenda. Geen woordvoerder. Wel vernielingen, geweld en negatieve publiciteit. Toen er eindelijk acht woordvoerders naar voren traden, werden die meteen bedreigd vanuit de groep zelf, voor als ze het zouden wagen om namens hen Macron te spreken.

Toch waren de mensen in de hesjes eindelijk zichtbaar. Ze ontketenden een debat. Hadden ze niet een punt? Het ging de Gele Hesjes niet alleen om de prijs van diesel, zo werd hen zelf al snel duidelijk. Het ging om het establishment, dat hen ongestraft richting de afgrond bleef duwen en lacherig deed als ze daar wat van zeiden. Het ging om de dalende koopkracht, gebrek aan waardering, gebrek aan toekomst, gebrek aan zeggenschap over hun eigen leven.

EMANCIPATIE IN DE PRAKTIJK

Een ruime meerderheid van de Fransen steunt hen. Dat wisten de Gele Hesjes zelf ook toen ze begin december 40 eisen bij Macron neerlegden. Natuurlijk moest de accijnsverhoging van tafel. Maar ook: een oplossing voor dakloosheid, een progressiever belastingstelsel, gezondheidszorg voor iedereen, meer vaste contracten, terugdraaien van verlaging of vrijstelling van belasting voor bedrijven, investeringen in

duurzaam openbaar vervoer, regulering van de huurprijzen, en een onmiddellijk einde aan het sluiten van spoorwegen, postkantoren, scholen en ziekenhuizen.

Dit is hoe emancipatie werkt. Hoe een ongestuurd protest gaandeweg richting krijgt en geïsoleerde ervaringen in collectieve eisen omvormt. Hoe mensen, die los van elkaar tegen dezelfde muur oplopen, samen de

hele fundering ervan aan het wankelen kunnen brengen. Of in de woorden van Édouard Louis, die in het pamflet 'Ze hebben mijn vader vermoord' de Franse staat genadeloos aanklaagt: "Een sociale beweging [...] ontstaat wanneer mensen die zeggen 'Ik lijd door immigratie en onder mijn buurvrouw die van een uitkering leeft', gaan zeggen: 'Ik lijd door degenen die mij regeren. Ik lijd door een klassensysteem.'" ■

HET GELE HESJES-EFFECT

MACRON VÓÓR DE GELE HESJES

- **Introductie van een vlaktaks, die neerkomt op tien miljard belastingverlichting voor hoge inkomens. Daar nog bovenop: afschaffing van de vermogensbelasting, wat de Franse schatkast jaarlijks 4 miljard euro kost.**
- **Verlagingen en vrijstelling van belasting voor bedrijven. Door dit plan, genaamd CICE, zouden bedrijven een miljoen banen creëren. Maar de banen bleven uit, terwijl multinationals als Carrefour de voordelen opstrijken.**
- **Pensioenen groeien niet meer mee met de inflatie, terwijl de inkomstenbelasting op pensioenen stijgt.**
- **Afschaffing van gesubsidieerde banen.**
- **Verlaging van de huursubsidie voor de laagste inkomens.**
- **Accijnsverhoging op diesel, in het kader van de klimaattransitie. Volgens deskundigen is dit inefficiënt, omdat de maatregel de dieselconsumptie van de rijkste groep huishoudens amper beïnvloedt, terwijl die juist de meeste kilometers maken. Desondanks geen compensatie voor lagere inkomens.**

MACRON NÁ DE GELE HESJES

- **Meer koopkracht voor de werkende klasse**
Twaalf miljard euro aan ombuigingen. Het minimumloon gaat versneld en met 100 euro omhoog. Ouderen met een laag inkomen krijgen belastingvoordeel. De belasting op overuren en eindejaarsuitkering verdwijnt.
- **Zeggenschap**
De accijnsverhoging op diesel is van tafel. In plaats daarvan komt er een 'Groot Nationaal Debat' over milieutransitie, belastingen, publieke diensten, democratie en burgerschap, met deelname van willekeurig geselecteerde Fransen.

DRIE REDENEN WAAROM DE POLITIEK STEEDS MINDER ZEGGENSCHAP HEEFT

Tekst: Bart Linssen Foto Bart Maat / ANP ©

Honderd jaar na de invoering van het stemrecht voor alle volwassen Nederlanders, kun je je afvragen waar de politiek nog over gaat. Een terugblik op de afgelopen veertig jaar laat zien dat het moeilijker is geworden om de economie te beteugelen. Drie redenen voor deze nieuwe werkelijkheid tonen wat er moet gebeuren om de zeggenschap terug te pakken.

“Het moge duidelijk zijn dat het besluit om actief te worden in de private zorgverzekeringsmarkt niet zou zijn genomen als duidelijk was dat (...) er dus geen duurzaam rendement gemaakt kan worden.” Dat zijn de woorden van Willem van Duin, voorzitter van de raad van bestuur van Achmea, in een brief aan de Tweede Kamer over het initiatief van SP, PvdA en CDA om winstuitkering bij zorgverzekeraars te verbieden. “Mocht dit wetsvoorstel doorgang vinden, dan moet er duidelijkheid zijn over de financiële compensatie als gevolg van deze onteigening (sic).” Het is een redenering die voor een bestuurder van een grote, commerciële instelling als volkomen logisch geldt, maar volkomen onrechtvaardig overkomt op iedere patiënt over wiens rug deze winst gemaakt moet worden.

Van Duin's reactie op het wetsvoorstel is exemplarisch voor wat er gebeurt wanneer democratische besluiten direct in botsing komen met de belangen van het grootkapitaal. Zo heel vaak gebeurt dat overigens niet, want de keren dat een parlement tracht de greep op de economie terug te pakken zijn zeldzaam geworden. De afgelopen veertig jaar is de overheid op grote afstand van de economie komen te staan. Daar zijn drie belangrijke redenen voor aan te

wijzen, die in dit artikel nader worden bestudeerd. Ten eerste worden mensen tegenwoordig vooral als individuele consumenten beschouwd, die beter door de markt bediend kunnen worden. Ten tweede is de overheid als inefficiënt weggezet, met privatiseringen en verzelfstandigingen in de nutssectoren als gevolg. Tot slot zijn de belangen van het kapitaal verregaand vastgelegd, waardoor het moeilijk is voor overheden om de teugels weer in handen te nemen.

**Voorstellen voor nationalisering
kunnen doorgaans op steun rekenen van
grote meerderheden van de bevolking**

REDEN 1 DE MENS ALS CONSUMENT

Sinds de jaren tachtig is de democratische zeggenschap over de economie stelselmatig uitgehold. Door de privatiseringen, liberaliseringen en verzelfstandigingen van overheidsdiensten zijn belangrijke organisaties verder van de democratische controle af komen te staan. Volgens de neoliberalen zouden de diensten hierdoor klantvriendelijker worden en zou er meer keuzevrijheid worden geboden. Een nieuwe behoefte van mensen, waaraan het best tegemoet kon worden gekomen wanneer zij als individuele consumenten konden shoppen op een markt waar deze diensten werden aangeboden.

Zoals bij elke goede leugen zit er een element van waarheid in: ongetwijfeld doen overheidsdiensten er goed aan te onderzoeken wat de wensen van hun gebruikers zijn en hun diensten daarop aan te passen. In het ideale geval gaat dit veel verder, en worden gebruikers waar mogelijk betrokken bij het vormgeven van die diensten. Klachten die mensen hadden, al dan niet terecht, over het functioneren van de staatsbedrijven, hebben de neoliberalen dan ook in de kaart gespeeld.

De verandering van het mensbeeld was echter minder onschuldig dan het in eerste instantie leek. De rol waarin je wordt aangesproken heeft consequenties voor de manier waarop je je opstelt, stelt Kate Raworth in haar beroemde boek *Donut economie*, waarin

ze afreken met het neoliberale economische denken dat de afgelopen tientallen jaren dominant is geweest. Raworth stelt vast dat de mens als burger is verdrongen door het beeld van de mens als consument: “Verander één woord en je kunt op subtiele maar diepgaande wijze houding en gedrag veranderen.” Ze haalt media- en cultuuronderzoeker Justin Lewis aan, die stelt dat consumenten zich alleen op de markt kunnen uiten, terwijl burgers “elk aspect van het culturele, maatschappelijke en economische leven aan de orde kunnen stellen”. Kortom, ineens lijkt het alsof we bijna nergens meer grip op hebben.

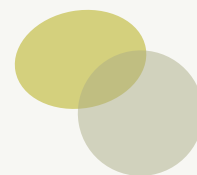
In zijn boek *Identiteit* omschrijft de Vlaamse psycholoog Paul Verhaeghe wat de gevolgen zijn van deze nieuwe, beperktere rol die mensen wordt aangemeten: “De postmoderne mens lijdt aan een vreemde dissociatie, een nieuwe vorm van persoonlijkheidsverdubbeling. We klagen het systeem aan, staan er vijandig tegenover en voelen ons machteloos om het te veranderen.” Verhaeghe verwijst naar politieke bewustwording als remedie: het is aan onszelf om in te zien dat wij onze eigen verhouding tot de economie terug moeten veranderen van consument naar die van burger. Daarmee nemen we een rol aan die veel dichter staat bij hoe mensen zich graag tot elkaar verhouden, aldus Raworth, die nota bene een van de godfathers van het marktdenken aanhaalt om haar punt te

maken: “Adam Smith had gelijk toen hij schreef dat we het heerlijk vinden om ‘handel te drijven, te marchanderen en te ruilen’, maar terecht merkte hij ook op dat wij en onze samenlevingen het meest floreren wanneer we blijf geven van ‘menschelijkheid, gerechtigheid, generositeit en gemeenschapszin.’”

Verhaeghe roept mensen op om het cynisme los te laten, waar mogelijk de controle te pakken, en de rol van consument plaats te laten

maken voor die van burger. Dat vergt wel een offer ten opzichte van het pure consumentenbelang, de puur geïndividualiseerde voorkeur. Verhaeghe: “Als wij de politiek willen onderwerpen aan het algemeen belang – en dat is meer dan ooit nodig – dan moeten wijzelf dit algemeen belang naar voren schuiven in plaats van onze privé-besognes.” Vrij vertaald: geen extra keuzevrijheid wanneer dat al te zeer ten koste gaat van solidariteit. ●

REDEN 2 FABELTJES OVER STAATSBEDRIJVEN

De solidariteit die lange tijd ingebakken is geweest in het economische model van West-Europese landen, ging in de jaren tachtig volledig op de schop. Daarbij is het algemeen belang stelselmatig ondergeschikt gemaakt aan het idee van marktefficiëntie: het zou allemaal veel beter en goedkoper kunnen. Onder neoliberale politici, in Nederland geleid door Lubbers, Kok, Balkenende en Rutte, kwam dit mantra terug bij elke vermarkting van nutsvoorzieningen: energie, openbaar vervoer, telecom, onderwijs en de zorg. In zijn boek *Er zijn 17 miljoen wachtenden voor u* omschrijft journalist Sander Heijne van De Correspondent hoe ideologisch dit hele proces is geweest: “De president van de Algemene Reken-

kamer stelde bijvoorbeeld dat bij privatiseringen geen ambtenaar of politicus ooit de moeite nam om cijfermatig te onderbouwen of de maatregel daadwerkelijk tot een besparing zou leiden. Nulmetingen werden niet gedaan, wat het simpelweg onmogelijk maakt om de resultaten van een marktwerkingsoperatie achteraf cijfermatig te vatten.” Elders in zijn boek haalt Heijne oud-SER-voorzitter Alexander Rinnooy Kan aan, die het gebrek aan rationaliteit hekelde: “Het debat over marktwerking is ideologisch en dat gaat ten koste van de nuchtere, zakelijke analyse van de feiten.”

Waar jarenlang werd geroepen dat de markt zou zorgen voor betere en goedkopere diensten, wordt >>>

steeds duidelijker dat dit lang niet altijd het geval is. Heijne: “Net als in Amerika stegen hier de kosten van de zorg na de invoering van de marktwerking explosief. En dat is opmerkelijk, want het betaalbaar houden van de zorg was nu juist een van de belangrijkste argumenten om de sector aan de markt over te laten.” Toch blijven de clichés van de verspillende overheid en de efficiënte markt overeind. Zo liet de Europese Commissie in 2012 nog optekenen dat: “(...) privatisering van publieke bedrijven bijdraagt aan de vermindering van de staatsschuld, en aan het verminderen van subsidies en andere bijdragen van de overheid aan staatsbedrijven. Privatisering heeft ook het potentieel om de efficiency van bedrijven te verhogen, en daarmee het concurrentievermogen van de economie, terwijl zij ook buitenlandse investeerders kan aantrekken.” Hoe kan het dat de Europese Commissie er nog steeds zo’n achterhaald beeld op nahoudt?

Volgens innovatie-econome Mariana Mazzucato zijn de mythes over overheid en markt diep geworteld in de manier waarop de economische wetenschap in elkaar zit. In haar laatste boek *De waarde van Alles* omschrijft ze hoe met name bij de berekening van het bruto binnenlands product (bbp), nog steeds het dominante cijfer voor het beoordelen van de economie, de waarde die de overheid genereert

Zelfs wanneer de overheid aantoonbaar winst maakt, wordt dat niet aan haar toegerekend

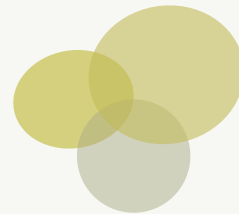
steevast wordt weggemoffeld. Denk bijvoorbeeld aan onderwijs: wie weet nou precies welk deel van de economische groei we hieraan te danken hebben? Mazzucato: “Doordat er geen manier is om de door de overheid geproduceerde toegevoegde waarde tot uitdrukking te brengen – en doordat de aandacht vooral gericht wordt op de overheid als uitgever van geld – dragen de nationale rekeningen bij tot de mythe dat de overheid alleen waardeschepping faciliteert in plaats van daarbij een leidende rol speelt.”

Zelfs wanneer de overheid aantoonbaar winst maakt, wordt dat niet aan haar toegerekend: “(...) de boekhoudconventies schrijven voor dat staatsbedrijven die producten tegen marktprijzen verkopen, in de toegevoegde waarde van de desbetreffende sector worden meegeteld: publieke spoorwegen als deel van de transportsector, niet de overheidssector.” Conclusie: met deze kijk op de wereld kan de overheid per definitie geen waarde toevoegen, en zal ze altijd worden ondergewaardeerd. Tegelijkertijd wringen economen zich in de meest vreemde bochten om de toegevoegde waarde van de financiële sector vast te stellen, aldus de innovatie-econome. Deze sector is in omvang geëxplodeerd, terwijl er geen rationele redenen te geven zijn voor wat die extra activiteiten toevoegen aan de economie.

Mazzucato toont begrip voor hoe de economische gebruiken tot stand zijn gekomen, en oordeelt tegelijkertijd bikkelhard over de gevolgen: “De regels zijn bedacht om een heldere manier te vinden om economische activiteit in kaart te brengen. Maar als je alle zwakten van de boekhoudconventies overziet (...) kun je niet aan de indruk ontkomen dat terwijl er zo veel moeite is gedaan om de financiële sector als productief voor te stellen, het omgekeerde voor de overheid lijkt te gelden. (...) Door deze opvattingen wordt de mate waarin de overheid de loop van de economie kan beïnvloeden, per definitie beperkt. Op deze denkwijze stoelt de theorie van de begrotingsdiscipline. En het komt allemaal voort uit fabeltjes die al eeuwenlang over de overheid worden verteld.”

De gevolgen zijn rampzalig. Zo werden tijdens de eurocrisis in Griekenland allerlei rendabele staatsbedrijven verkocht. Dat de Grieken nu méér moeten gaan betalen voor deze essentiële diensten, omdat de commerciële eigenaren flinke winsten willen maken, werd volledig genegeerd door de Trojka (waarin ook Eurogroepvoorzitter en sociaaldemocraat Jeroen Dijsselbloem een belangrijke rol speelde). Des te indrukwekkender zijn de prestaties van Griekse activisten, die bleven strijden tegen dit beleid, met belangrijke overwinningen als resultaat. Zo is dit jaar bevochten dat de watervoorziening niet volledig wordt geprivatiseerd. Slechts een minderheidsdeel van de aandelen wordt aan private investeerders verkocht. ●

REDEN 3 VERANKERDE BELANGEN

Gelukkig hoeft niet elk land het op te nemen tegen een oppermachtige Trojka, die zo dominant bleek dat ze nationale democratieën volledig opzij kon zetten. Maar overal waar de zeggenschap van mensen in aanvaring komt met de belangen van het grote geld, stuit men op dit soort instituten of afspraken waarin de belangen van het grootkapitaal verankerd zijn. Een van de meest opzienbarende ankers van het grootkapitaal van de afgelopen jaren is ISDS, wat staat voor *investor-state dispute settlement*. Dit is een

bepaling die is opgenomen in internationale handelsverdragen, waarmee buitenlandse investeerders hun belangen vaststellen in de landen waarin zij investeringen hebben gedaan.

In het rapport *50 jaar ISDS* van TNI, Both ENDS, SOMO en Milieudefensie, wordt het mechanisme als volgt samengevat: “Als een investeerder vindt dat een staat zijn boekje te buiten gaat en de rechten van de investeerder schendt, dan kan de investeerder internationale arbitrage invoeren.” Een tribunaal

bestaande uit drie scheidsrechters bepaalt vervolgens of er sprake is van onrechtmatig handelen volgens het handelsverdrag. Wanneer er daardoor schade is geleden, bepaalt het de hoogte van de compensatie die de investeerder moet krijgen.

Op zichzelf klinkt dit redelijk: een investeerder zit er bijvoorbeeld niet op te wachten dat een staat plotseling een fabriek nationaliseert. Wat is dan het probleem? “ISDS stelt buitenlandse investeerders in staat om politieke risico’s voor hun investeringen, zoals strenger milieubeleid, deprivatisering of andere koerswijzigingen, in rekening te brengen bij de belastingbetaler”, aldus de auteurs van het rapport. “Buitenlandse investeerders kunnen dit soort risico’s ook zelf dragen: zij hebben de mogelijkheid om zich tegen politieke risico’s te verzekeren. (...) Maar dat kost geld: de hoogte van de premies wordt afgemeten aan het risicoprofiel – de mate waarin politieke veranderingen worden verwacht – van het land waarin wordt geïnvesteerd. En ook worden er eisen gesteld aan het gedrag van de investeerder (...) en vanzelfsprekend zal een (private) verzekeraar een eventuele claim streng beoordelen.” Denk aan de nertsfokker die een nieuwe stal bouwt terwijl de Tweede Kamer praat over een het instellen van een verbod. Een verzekeraar zou zulke fratsen niet accepteren.

Volgens de auteurs is een ISDS-bepaling in een investeringsverdrag daarom erg aantrekkelijk: “Die bescherming is gratis en er staat niks tegenover. In de meeste verdragen worden alleen de rechten van de buitenlandse investeerder

opgesomd. Er wordt niets bindend vastgelegd over plichten en verantwoordelijkheden van de investeerder.” Het blijkt een populair middel voor het grootkapitaal om de eigen belangen te waarborgen: de auteurs kwamen 817 ISDS-zaken tegen, waarbij voor minstens 570 miljard dollar aan compensatie is geclaimd.

Achmea, dat zich nu dus verzet tegen het verbod op winstuitkeringen bij zorgverzekeraars, bleek in het verleden zeer bedreven in het gebruik van ISDS. Zo claimde het bedrijf in Polen 10 miljard dollar compensatie voor de investering in een zorgverzekeraar, die in gevaar kwam als gevolg van het voornemen van dat land om de privatisering van het zorgverzekeringsstelsel gedeeltelijk terug te draaien. Uiteindelijk kreeg Achmea 4,4 miljard dollar ter compensatie. Ook in Slowakije spande het concern een zaak aan, met volgens het ISDS-rapport als expliciete eis dat Slowakije af zou zien van een stelselwijziging die de commercie uit de zorgverzekering zou halen. De zaak, die in 2012 door Achmea werd gewonnen en waarvoor het 29 miljoen euro compensatie ontving, is inmiddels ongeldig verklaard door het Europees Hof van Justitie. De Europese rechter gaat niet akkoord met het gebruik van ISDS in de EU, wanneer dat niet is gebaseerd op EU-recht. “Arbitrage-tribunalen dienen zich volgens de rechter te houden aan EU-regels en gelden niet als nationale rechters”, aldus de interpretatie in het Financieel Dagblad. Het is een mooie overwinning, al is het nog maar de vraag of het EU-recht heel anders uit gaat pakken. ●

TIJD VOOR MEER DEMOCRATIE

Voor zover bekend (Nederland publiceert de zaken die hier lopen niet) zijn er begin 2019 nog zo’n 11 ISDS-zaken, waarvan 8 in Canada. Daarbij is de botsing van het belang van mensen (ge waarborgd via de overheid, gemeenschappen én individueel) en die van het grootkapitaal aan de orde van de dag. Wat is er nodig om deze macht te breken?

Van de consument kan niet veel verwacht worden. Hoewel individueel consumentengedrag (zoals duurzame aankopen) op zichzelf helpen om bedrijven bij te sturen, is de schaal waarop dit gebeurt volstrekt onvoldoende om de nodige verandering teweeg te brengen. In het beste geval promoot consumentengedrag ideële bedrijven ten koste van de commercie, in het slechtste geval vergroot het de winstmarge op duurzame producten. Hoe dan ook schiet het flink tekort.

Het antwoord is meer democratie, ten koste van marktdominantie. Daarvoor zijn er voorstellen te over. Zo stelt de Britse Labourleider Jeremy Corbyn dat het Verenigd Koninkrijk grote delen van de nutssectoren weer in publieke handen moet nemen: van energie en openbaar vervoer tot aan woningbouw. In Portugal wordt het openbaar vervoer naar de staat getrokken, terwijl Luxemburg het gebruik van het ov helemaal gratis maakt. In de VS staat het debat over publieke gezondheidszorgvoorzieningen al tijden centraal in elke campagne. In Nederland dwongen duizenden mensen politieke partijen zich uit te spreken voor een Nationaal ZorgFonds, of ten minste voor het terugdraaien van de commercie in de zorg. Vrijwel overal kunnen deze voorstellen rekenen op steun van grote meerderheden van de bevolking. Als de massa het wil, kan verandering niet uitblijven. ■

ZEGGENSCHAP: OOK IN DE ECONOMIE

Tekst: Remco Bouma Foto: GinoPressBV / ANP ©

Eén mens, één stem. Dat is de basis van de representatieve democratie. Wie veel geld heeft, heeft niet méér te zeggen dan iemand zonder geld. Het waarom is logisch: de rijken zouden de samenleving zo indelen dat hoe de dobbelsteen ook valt, de worp altijd in hun voordeel uitpakt.

Protest van Milieudefensie tegen de rol van Nederlandse banken bij de verwoesting van het regenwoud door palmoliebedrijven.

Maar in de economie werkt het anders. De belangrijkste beslissingen in bedrijven worden uiteindelijk genomen door de aandeelhouders. Die benoemen de raad van commissarissen, die weer de bestuurders benoemen. Vrijwel alle aandeelhouders sturen winstgericht: het aandeel meer waard laten worden, of er dividend over betaald krijgen, en liefst zo snel mogelijk.

Maar in een open economie hebben bedrijven veel meer belanghebbenden dan alleen de aandeelhouders. Als ING 7000 mensen ontslaat terwijl ze miljarden winst maakt, zoals in 2016, hoeft bestuurder Ralph Hamers dat alleen aan de aandeelhouders te verantwoorden, ook al is de bank een paar jaar eerder met belastinggeld gered. Ook als ING de rente op een spaarrekening naar nul brengt of miljarden investeert in palmolie of schaliegas, hebben de mensen die daar de gevolgen van ondervinden dat maar te slikken. Bij Shell geldt precies hetzelfde. Door vol in te blijven zetten op fossiele industrie benadeelt Shell de hele wereld, maar zolang de aandeelhouders niet morren zit topman Ben van Beurden veilig.

Wereldwijd bezit de rijkste 1 procent van de mensen meer dan de overige

99 procent. Laat deze 1 procent een groot deel van de aandelen bezitten, en je snapt waarom menselijke arbeid als wegwerpartikel wordt behandeld en waarom de kosten van massale uitbuiting en vervuiling maar niet worden doorberekend: de economie werkt in het belang van deze 1 procent. Maar economie en politiek zijn niet te scheiden. Wat we willen dat bedrijven doen of laten, en welke bedrijfsactiviteiten of -beslissingen we belasten of stimuleren, zijn ten diepste politieke vraagstukken over hoe we onze samenleving vormgeven. Dat is het uitgangspunt achter alle voorstellen om de economie democratischer te maken. We presenteren er drie.

1. ZEGGENSCHAP VOOR WERKENDEN

Hoe zou de wereld eruitzien als werkenden in een bedrijf net zoveel te zeggen hadden als aandeelhouders? In Duitsland is het al gedeeltelijk zo. In bedrijven met meer dan 2000 mensen kiezen de werkenden de helft van de Raad van Commissarissen. Dat maakt bedrijven niet alleen democratischer, ze gaan er ook beter van presteren, zo blijkt uit onderzoek. De focus verschuift namelijk, van winstmaximalisatie op de korte termijn naar wat goed is voor een bedrijf op de lange termijn.

Mahir Alkaya, SP-Tweede Kamerlid Economische Zaken, diende daarom in de Tweede Kamer een motie in om de regering dit Duitse model van *Mitbestimmung* te laten onderzoeken. VVD, CDA, D66, SGP en Forum voor Democratie stemden tegen: verworpen.

Toch blijkt uit onderzoek dat meer zeggenschap van werkenden niet alleen goed is voor het bedrijf, zegt Alkaya. Niet alleen worden de belangen van werkenden en de samenleving beter verdedigd, het helpt ook de groei van de nu al astronomische ongelijkheid te remmen. Waar de aandeelhouders beslissen, wordt de winst vooral uitgekeerd als dividend of kopen bedrijven eigen aandelen op, met als doel dat de waarde van de overgebleven aandelen stijgt. Waar werkenden zeggenschap hebben, stijgen investeringen en lonen. Beide komen neer op extra bestedingen, wat weer goed is voor de economie.

Er zijn meer manieren om bedrijven te democratiseren. De SP pleit al langer voor een gouden aandeel voor werkenden, waarmee zij een beslissende stem krijgen in strategische beslissingen als overnames. In Engeland pleit Labour ervoor dat

10 procent van de aandelen door een fonds voor werkenden wordt beheerd, waardoor zij meedelen in de dividend-uitkering.

2. ZEGGENSCHAP OVER PUBLIEKE DIENSTEN

“Kan een zorgverzekeraar een ziekenhuis ‘willens en wetens te gronde richten’ zoals de Ondernemingsraad van het Slotervaartziekenhuis schreef? (...) Het korte antwoord is: ja.”

Dat schrijft de Volkskrant in het debat over de vier ziekenhuizen die dit najaar failliet zijn gegaan. Bruins, de verantwoordelijke minister, stond machteloos, bleek in het Kamerdebat. De overheid heeft de zeggenschap uit handen gegeven. We gaan er niet meer over.

Precies dat uitgerangeerd zijn van de eigen overheid maakt dat burgers zich machteloos en in de verdrukking voelen, schreef senator Roel Kuiper een paar jaar geleden, nadat hij een parlementaire enquête had geleid naar het privatiseren van publieke diensten. “Burgers hebben wel rechten maar geen grip, er is te weinig echte zeggenschap. De politiek is onmachtig om iets aan de dagelijkse levens van mensen te veranderen. (...) (Er is) een besef dat private belangen het steeds winnen van publieke belangen en dat private rijkdom samengaat met publieke armoede. (...) Een besef dat deze wereld, waarin het private belang domineert, leidt tot verval.”

Het antwoord hierop is in drie woorden het SP-programma van 2017: *Pak de Macht*. De macht moet terug naar de mensen, en weg van de winsten van bedrijven. Mensen moeten weer wat te zeggen krijgen over hun omgeving, te beginnen met de instituties die een publiek belang dienen.

De inzet van de SP op het Nationaal ZorgFonds is niet alleen omdat het goedkoper kan, maar ook omdat het menselijker moet. De zeggenschap over de zorg moet naar de mensen die erin werken. Vanuit dezelfde gedachte proberen verschillende SP-afdelingen de zeggenschap over de thuiszorg terug te krijgen via een gemeentelijke coöperatie, of een eigen duurzame energievoorziening op te richten. Zie voor inspiratie de afdelingen Zutphen, Groningen, Heerlen en

Amsterdam; en de Provinciale Staten van Friesland, Groningen en Zeeland.

Verder lezen?

- TNI (2017): *Reclaiming Public Services*.
- *Energie van ons allemaal*. Spanning, februari 2018.

3. ZEGGENSCHAP OVER ONS GELD

Waarom draagt ons spaargeld automatisch bij aan het verdienmodel van commerciële banken? Dat is de startvraag achter verschillende initiatieven die sinds de financiële crisis gelanceerd zijn om ons geldstelsel te hervormen. Het meest recente komt van SP-Kamerlid Mahir Alkaya. In december diende hij een initiatiefnota in voor een publieke bank, waar de veiligheid van het financiële stelsel voorop staat, en niet de winst.

Een rekening bij zo'n publieke bank, of depositobank, zou precies werken als die bij een gewone bank. Je kunt er salaris op ontvangen, mee pinnen en geld mee overmaken. Het enige verschil: de depositobank bewaart je geld, in plaats van het als onderpand te gebruiken voor nieuwe leningen. Precies daarin zit het verdienmodel van commerciële banken. Banken hoeven maar een paar procent van het geld dat ze uitgeleend hebben, echt in bezit te hebben. Zo kunnen ze rente vragen over uitgeleend geld dat ze feitelijk nooit gehad hebben. Die constructie werkt, tot een deel

ons hele geldstelsel. Alleen het redden van de banken al kostte overheden in 2008 wereldwijd meer dan 2.000 miljard, nog los van de recessies waar de economieën daarna in belandden. In dit stelsel zijn de winsten voor de banken, en als het misgaat betaalt de samenleving. Tien jaar na de crisis is daaraan niets veranderd. Een depositobank doet dat wel. Omdat ze geld niet uitleent (en dus ook geen rente geeft) kan de bank ook niet failliet gaan.

Richard van der Linde probeerde de afgelopen jaar net zo'n bank op te zetten, vanuit de Stichting *Full Reserve*, maar dan privaat. ‘De meest saai bank van Nederland’, zoals hij zijn project noemde, mocht er niet komen. De Nederlandsche Bank en Jeroen Dijsselbloem, toenmalig minister van Financiën, verwezen naar Europese regels die deze bank zouden verbieden, zonder te benoemen welke. Het breekpunt was verplichte deelname aan het depositogarantstelsel, waarin banken elkaars risico's dragen. De innovatie van een depositobank – namelijk dat die geen risico draagt – werd daarmee in één klap betekenisloos.

‘Onze casus legt bloot dat er onbenoemde zaken meespelen’, zei Van der Linde. ‘Alle innovatie die de kern van het geldstelsel raakt, stuit op een enorme drempel.’ *Follow the Money* schreef: “hoewel het concept niks baanbrekends is, zou het wel een grote

De macht moet terug naar de mensen, en weg van de winsten van bedrijven

van de leningen niet terugkomt en banken niet aan hun eigen betalingsverplichtingen kunnen voldoen. En dat moment komt altijd, omdat de perverse prikkel in het systeem is zoveel mogelijk geld uit te lenen.

Banken hebben een publieke functie, stelt Alkaya in de initiatiefnota. Geen mens kan zonder bankrekening. Banken beheren niet alleen ons spaargeld, maar ook de zekerheid van

transitie kunnen veroorzaken: het creëren van marktwerking in het bankenlandschap.” ■

Verder lezen?

Zie het dossier *Depositobank* op *Follow the Money*. Daarin ook het voorstel van Mahir: *Nederlandse overheid moet haar burgers een veilige spaar- en betaalrekening bieden*. ftm.nl/tag/depositobank

CRISIS IN HET POLDERPARADIJS

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Spaarnestad photo / W.L. Stuijbergen©

De Nederlandse Droom verkleurt, zoals een oude foto dat doet. Een foto met een gezin aan tafel, dat met hard werken een aangenaam middenklassebestaan heeft bereikt. De schooldiploma's aan de muur tonen de mogelijkheden die hun kinderen hebben. De belofte dat we een samenleving opbouwen waarin kennis, macht en welvaart gespreid zijn, verbleekt. Dit is geen specifiek Nederlands fenomeen, de onvrede daarover evenmin. Het broeit. Zo nu en dan komt het tot uitbarsting, zoals in Frankrijk.

Nabij een Franse rotonde slepen een paar mensen een hekje de weg op. Getoeter van de vrachtwagen en auto's wanneer de weg versperd wordt. Je hoort dat het meer instemmend getoeter is dan irritatie. Ondertussen maakt een oudere man, in de provisorische hut op de rotonde, koffie voor de activisten en sympathisanten. Het is in Frankrijk inmiddels een bekend tafereel. Het zijn de protesten van gewone mensen in gele hesjes. De aanklacht: machthebbers maken zich druk over het einde van de wereld, maar wij maken ons druk over het

einde van de maand. En waar machthebbers het echt voor in de broek doen: twee derde van de Fransen steunt de activisten.

Het zijn niet de mensen die niks te verliezen hebben. Het gemiddelde inkomen van de gele hesjes is zo'n 1.700 euro per maand. Het zijn de mensen die in de afgrond staren. Zij verliezen al, of zien het verlies aankomen. En dat beïnvloedt je identiteit. Of zoals de filosoof Friedrich Nietzsche schreef: "Als je lang genoeg in de afgrond staart, dan

staart de afgrond terug in jou." Verder zijn het vooral mensen die het geld met hun hoofd verdienen, niet met hun handen. Een derde van de activisten heeft een beroep in de administratie, in de commerciële diensten, en dergelijke. Oftewel deze mensen werken overwegend in sectoren waar de vakbonden traditioneel slecht georganiseerd zijn. De grote gemene deler is dan ook een algemene verwerping van vakbonden en alle politieke partijen: 81 procent ziet geen enkele rol voor partijen in de protesten en 64 procent ziet de

vakbonden liever gaan dan komen. Het collectief op straat en de politieke vertaling ervan in een collectieve wil, komen niet overeen.¹

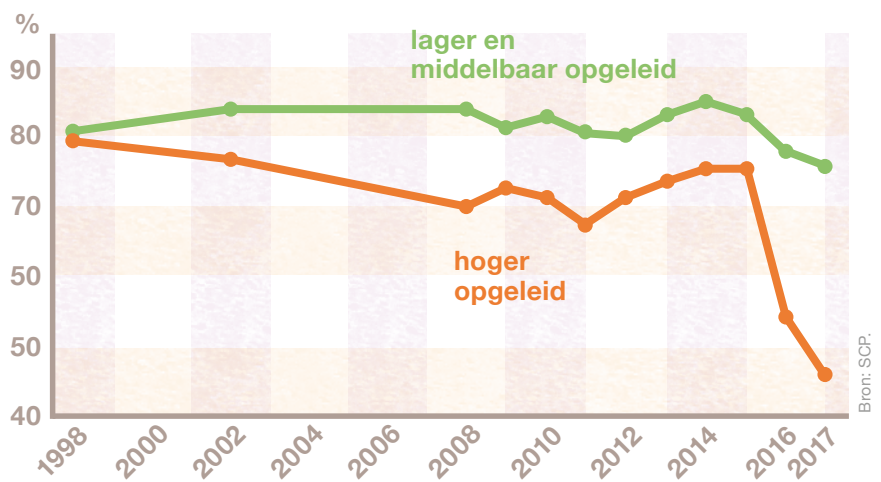
ONVREDE IN DE DEMOCRATIE

Het protest van de gele hesjes past in de golf van opstand in de westerse wereld van de afgelopen jaren. Zo hadden we Nuit Debout in Frankrijk, de Indignados in Spanje, de opstanden in Griekenland, de Londense rellen, de rellen in de Parijse banlieues en Occupy. Nieuwer is het met disdain wegzetten van deze protesten als populistisch gevaar of zelfs als een extreemrechtse oprisping. Dat dient niet alleen vooral de machthebbers, het miskent ook het structurele ressentiment in de westerse democratie.

Met het stelsel en de instituties van de liberale democratie is daarentegen weinig mis, zo vindt een groot deel van de mensen. Uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) blijkt dat 86 procent van de kiezers de verkiezingen eerlijk vindt verlopen. Al jaren noemt zo'n 90 procent van de mensen democratie de beste regeringsvorm. Over politici denken mensen heel anders. Maar liefst 40 procent vertrouwt het parlement niet en 60 procent vertrouwt politieke partijen niet (NRC, 16-12-2018). Samengevat deugt het stelsel wel, maar de politiek niet.

Mede aan de basis daarvan staat de neoliberale wending van de sociaal-democratische partijen in de jaren tachtig en negentig. De Nederlandse PvdA en haar Europese zusters werden de facto sociaal liberalen. Het sociale beperkte zich tot 'eerlijke kansen', de uitkomsten deden er niet toe. De directe gevolgen daarvan kennen we. Onder meer de uitverkoop van de publieke sector – de drager van de beschaving – het uithollen van sociale zekerheid, loonmatiging en flexibilisering van arbeid. In het kielzog van deze koerswijziging lieten de sociaaldemocraten een grote groep

HOGEROPGELEIDEN KEREN ZICH AF VAN HET REFERENDUM

De steun van mensen van 18 jaar en ouder voor de invoering van een bindend referendum.

kiezers politiek verweesd achter. In dezelfde beweging verdween de klassenstrijd van het publieke toneel. En als de verdediger van arbeidersbelangen ermee stopt, heeft het kapitaal vrij spel. In dit gat kon de SP in de jaren negentig opkomen, maar de klassenstrijd kwam er nog niet prominent mee terug op het publieke toneel. Maar tijden veranderen. Ongelijkheid tussen kapitaal en arbeid is niet langer de paria onder de politieke kwesties.

ONGELIJKHEID

Het woord middenklasse is eigenlijk altijd al een vreemde eend in de bijt geweest tussen de begrippen werkende klasse en kapitalistische klasse. Het woord poetst bij velen een werkersklasse-achtergrond weg. Meestal worden met middenklasse geschoolde, werkende mensen bedoeld die redelijk tot goed betaald worden. Voor zover het woord betekenis had, is de middenklasse volgens de geograaf Christophe Guilluy echter aan het verdwijnen. Onder invloed van de globalisering worden de West-Europese samenlevingen herschikt tot een

onderkant en een bovenkant. "De oude lagere middenklasse werd de onderkant. De veel kleinere upper-middleclass vormt met de oude elite de bovenkant", zegt Guilluy in een interview in Trouw. Dat zie je ook geografisch terug. Guilluy onderzocht twintig jaar lang de spreiding van mensen uit verschillende klassen in Frankrijk. Hij concludeert dat: "(...) de lagere middenklasse – arbeiders, kleine zelfstandigen en gepensioneerden – zich heeft verwijderd van de vijftien grote steden. Voor het eerst in de geschiedenis wonen ze in meerderheid – 75 à 80 procent – niet meer in die gebieden waar het geld echt wordt verdiend. De logica van de economie en de huizenprijzen heeft ze naar de periferie verdreven." Het geglobaliseerde kapitaal heeft deze mensen niet nodig. Het is volgens hem een tendens in alle West-Europese landen, van Zweden tot Groot-Brittannië.

De Nederlandse vermogensstatistieken laten een vergelijkbare herschikking van de samenleving zien. De onderste 10 procent zakte in tien jaar tijd verder weg in de schulden. De 10 procent daarboven kwam in de schulden terecht. Van de 70 procent in het midden nam het vermogen af. De bovenste 10 procent ging er onder tussen fors op vooruit, terwijl die überhaupt al flink boven de andere

¹ De cijfers komen uit een onderzoek onder demonstranten, waarvan Thomas Decreus op De Wereld Morgen de belangrijkste bevindingen in het Nederlands heeft vertaald.

groepen uittorende. De financiële crisis van 2008 was niet meer dan een dipje in de groei van het vermogen van de top. De onderkant ligt in het water, het midden staart in de afgrond en de bovenkant zit hoog en droog.

Ook groeien de scheidslijnen langs onderwijsdiploma's. We weten uit verschillende onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat hoger en lager opgeleiden gescheiden van elkaar wonen, een partner uitzoeken met hetzelfde onderwijsniveau als zichzelf en verschillende inkomens tegemoetzien in hun leven. Het scheiden van hun werelden gaat gepaard met het uiteenlopen van politieke voorkeuren. Dat verschil zien we bijvoorbeeld duidelijk terug in de steun voor het referendum. Tot 2015 was er onder hoog-, midden- en laagopgeleiden brede steun voor het referendum. Maar na het referendum over de Brexit en die over het associatieverdrag met Oekraïne, is de steun onder hoogopgeleiden verdampt, terwijl die onder middelbaar en laagopgeleiden hoog is gebleven.

LINKS POPULISME

Die groei in ongelijkheid is volgens de socioloog Wolfgang Streeck een

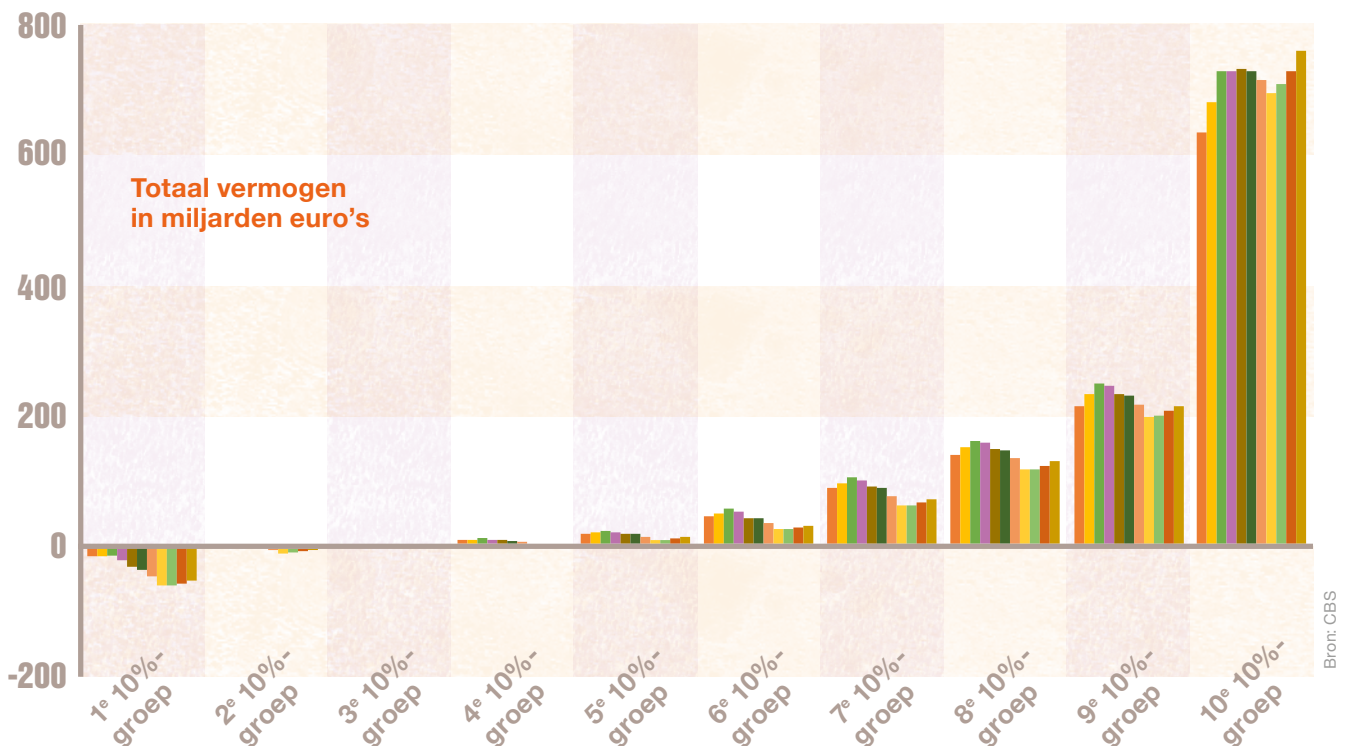
logische uitkomst van kapitalisme. Hij stelt dat kapitalisme in de kern een ongelijke orde is. Een kapitalistische economie produceert namelijk grote verschillen in inkomen en status. Democratie is daarentegen een egalitaire kracht in de samenleving. Iedereen heeft een stem. Zo bestaat er een fundamentele tegenstelling tussen democratie en kapitalisme. Na de Tweede Wereldoorlog lukte het om kapitaal aan democratische banden te leggen. Maar door te globaliseren heeft het kapitaal zich daar vanaf eind jaren zeventig aan ontworsteld. Mensen aan de bovenkant plukken daar de vruchten van, of verwachten dat te gaan doen. De rest wordt bezorgd wakker uit de Nederlandse Droom. Dit is de onderstroom die als onvrede steeds meer komt opdrijven.

De filosofe Chantal Mouffe stelt dat we in een 'populistisch moment' leven. Een moment waarin de dominante politiek kan veranderen, als gewone mensen zich ermee gaan bemoeien. Die mogelijkheid is er volgens haar doordat de westerse democratie hol is geworden. De kernwaarden van de liberale democratie zijn vrijheid en gelijkheid, maar

neoliberalisme bevordert alleen economische vrijheid. Het afwentelen van de crisis van 2008 op gewone mensen was daar voor velen het bewijs voor. De neoliberale hegemonie is dan ook aan het wankelen sinds de crisis van 2008, zo stelt Mouffe vast.

Mensen staan nu op om hun eerlijke deel op te eisen. Onderliggend is volgens Mouffe de eis dat vrijheid en gelijkheid geen belofte meer zijn, maar werkelijkheid worden. De opstanden in de westerse wereld van de afgelopen jaren gaan dan ook telkens gepaard met een roep om échte democratie. Waar vrijheid en gelijkheid terrein winnen, moet kapitalisme inleveren. In *For a Left Populism* pleit Mouffe voor een links populisme. Waarbij linkse partijen gewone mensen als een 'wij' mobiliseren tegenover 'zij': de kleine groep machtigen. Waarbij socialistische partijen de belangen van werkers weer prominent in het publieke debat verdedigen. En waarbij we kapitaal beteugelen door democratie te versterken. De klassenstrijd wordt immers al gevoerd, maar kapitaal is al te lang aan de winnende hand. De vraag is: hoe lang nog? ■

NEDERLANDSE VERMOGENSONGELIJKHEID IN 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016

Bron: CBS

ALEXANDRIA OCASIO-CORTEZ' RECEPT VOOR SUCCES

Tekst: Ruud Kuin

Tot ieders verrassing won in november 2018 een 28-jarige nieuwkomer de Congres-zetel voor het 14e district, een deel van New York. Haar naam is Alexandria Ocasio-Cortez. Ze omschrijft zichzelf als democratisch-socialist en *organizer*. Was het een toevalstreffer?

In het 14^e district spelen de Republiken geen enkele rol. Daarom is de voorverkiezing bij de Democraten in feite de echte verkiezing. Al sinds 1999 vertegenwoordigde Joseph Crowley de Democraten vanuit dit New Yorkse district in het Amerikaanse Congres. Hij werd gezien als de gedoodverfde opvolger van de huidige Democratische partijleider in het Huis van Afgevaardigden, Nancy Pelosi. Niemand twijfelde aan zijn herverkiezing. De tegenkandidaat kreeg dan ook geen enkele aandacht van de media en leek kansloos. Alexandria Ocasio-Cortez, toen nog een volstrekt onbekende jonge vrouw, schrok daar niet voor terug en nam het tegen hem op.

Ocasio-Cortez wilde vooral de kiezers voor zich winnen die niet aan een partij gebonden zijn. Daarvoor is het niet genoeg om mensen vlak voor de verkiezingen even op te roepen om op je te stemmen. Amerikanen moeten zich namelijk laten registreren als kiezer. Daarbij moeten ze aangeven aan welke partij zij zich verbinden; of dat ze zich niet aan een partij verbinden. Wie de registratie wil wijzigen, moet dat in New York al een jaar voor de verkiezingen regelen. Daarom startte Ocasio-Cortez al vroeg een campagne om mensen op te roepen om zich te laten registreren als Democraat. Met haar team voerde ze telefoongesprekken met tien- tot dertien duizend van de kiezers, met de volgende boodschap: 'Hallo, er komt een progressieve kandidaat voor het Congres. Ze neemt geen geld aan van grote bedrijven. De enige manier waarop zij kan winnen is wanneer mensen als u besluiten zich als Democraat te laten registreren, zodat we volgend jaar op uw stem kunnen rekenen.' In een interview met Jacobin Magazine heeft ze aangegeven dat ze dit de moeilijkste gesprekken in de

hele campagne vond. Veel mensen die ze belde waren zwaar teleurgesteld in de Democraten: 'Hoezo inschrijven als Democraat?' Ze schreeuwden tegen haar en scholden haar uit. Die gesprekken hielpen haar echter heel goed bij het aanscherpen van de kernboodschap voor het huis-aan-huis-*organizer*. Ook hielpen ze haar om duidelijk te krijgen op welke kiezers ze kon bouwen. Deze ervaringen vormden in feite de basis voor haar hele campagne.

Alexandria Ocasio-Cortez wist redelijk zeker wat voor campagne de gedoodverfde favoriet, Crowley, zou gaan voeren. Een standaardcampagne van de Democratische Partij, volledig gericht op zijn persoon. Met de boodschap: *'I am the best person for the job. I am amazing.'* Haar verwachting kwam uit. Maandenlang adverteerde Crowley op radio en televisie en stuurde hij mails aan alle geregistreerde Democratische kiezers. Op straat was hij nauwelijks aanwezig. Ocasio-Cortez en haar team pakten het totaal anders aan. Als *organizer* was zij juist continu gericht op het organiseren van mensen en het bouwen van coalities. Haar campagne was dan ook niet toevallig gebaseerd op fysieke *organizing*, het directe contact met mensen. Ze had overigens ook geen geld voor tv-commercials.

De campagne van Ocasio-Cortez richtte zich vooral op de mensen die zich druk maken over zorg voor iedereen en gratis onderwijs. 'Die mensen komen aan boord als je stelling neemt. Zij zijn betrokken genoeg om familie en vrienden te organiseren', zo zegt ze zelf in het interview met Jacobin Magazine. Direct contact was daarbij de basis. In haar campagne is op 120.000 deuren geklopt, zijn er 170.000 sms'jes verstuurd, 120.000 telefoongesprek-

ken gevoerd en honderden huiskamerbijeenkomsten georganiseerd. Deze veldoperatie vormde in feite de hele campagne. Telkens wanneer ze iemand aantrof die geïnteresseerd was, vroeg ze diegene om een huiskamerbijeenkomst te organiseren met vrienden en familie. Zo trok Ocasio-Cortez, vanaf het begin van de campagne, van huiskamer tot huiskamer. Steeds met kleine groepen van vijf tot tien mensen. En als die verder betrokken wilden worden, dan kregen ze een training hoe ze zelf mensen konden organiseren. Samen werden zij het kleine leger van *organizers* van deze campagne.

In die huiskamers benadrukte ze dat het totaal anders moet. 'We hebben duizend zetels verloren; zowel de Senaat als het Huis van Afgevaardigden zijn we kwijtgeraakt. We hebben het presidentschap verloren, in een verkiezing die we niet konden verliezen. Gaan we dan door op dezelfde weg en vragen we om te stemmen op dezelfde mensen? Met dezelfde strategie? En hetzelfde plan? Kiezen we ervoor om door te gaan op dezelfde manier, terwijl gebleken is dat we dan alles verliezen?'

Mensen hadden hun stem al maanden van tevoren aan haar kandidatuur verbonden. Die mensen wisten dat zij anders is en dat het haar ernst is. Alexandria Ocasio-Cortez: 'We hebben gewonnen door ons onder de mensen te begeven. Als je verkiezingen wilt winnen moet je tellen bij hoeveel mensen je aan de deur bent geweest. Je moet contact maken met de kiezer, je moet ze rangschikken op een schaal van 1 tot 5, elke keer weer. Wij telden 15.900 eentjes en tweetjes (de meest betrokken mensen, -red.) en bij de voorverkiezingen gingen er 15.900 mensen naar de stembus om op ons te stemmen. Dat was geen toeval.' ■

NOOIT MEER ONZICHTBAAR!

Tekst: Ron Meyer

Op 15 september 1884 biedt de socialist Ferdinand Domela Nieuwenhuis met een aantal medestanders een petitie aan bij de minister van Binnenlandse Zaken. Hun eis is duidelijk: algemeen kiesrecht! Want, zo vindt Domela Nieuwenhuis: “Een overgroot deel der natie wordt tot passieve burgers gemaakt door een scheidsmuur. Die scheidsmuur moet worden omvergehaald.” Domela Nieuwenhuis was in 1882 medeoprichter van de Bond voor Algemeen Stem- en Kiesrecht.

Socialisten als Domela Nieuwenhuis gingen voorop in de strijd voor het algemeen kiesrecht. Zij zagen het toenmalige censuskiesrecht als de scheidsmuur die mensen passief maakt. Invloed op de koers van het land en de inrichting van de samenleving was in het censuskiesrecht immers voorbehouden aan rijke mannen. Verschillende politieke prenten uit die tijd tonen het vooruitgangsoptimisme dat gepaard ging met de strijd voor algemeen kiesrecht. Een klassieker van tekenaar en socialist Albert Hahn is daarvan een uitstekend voorbeeld: “Zoo moet het” is het onderschrift bij het been van het algemeen kiesrecht dat letterlijk de kapitalisten het parlement uitschopt. Een eeuw na het afdwingen van algemeen kiesrecht is er alle reden om Domela Nieuwenhuis’ uitspraak dat “een overgroot deel der natie tot passieve burgers wordt gemaakt door een scheidsmuur” nog eens onder de loop te nemen.

STAAT VAN DE DEMOCRATIE 50 JAAR NA DE AFSCHAFFING VAN DE OPKOMSTPLICHT

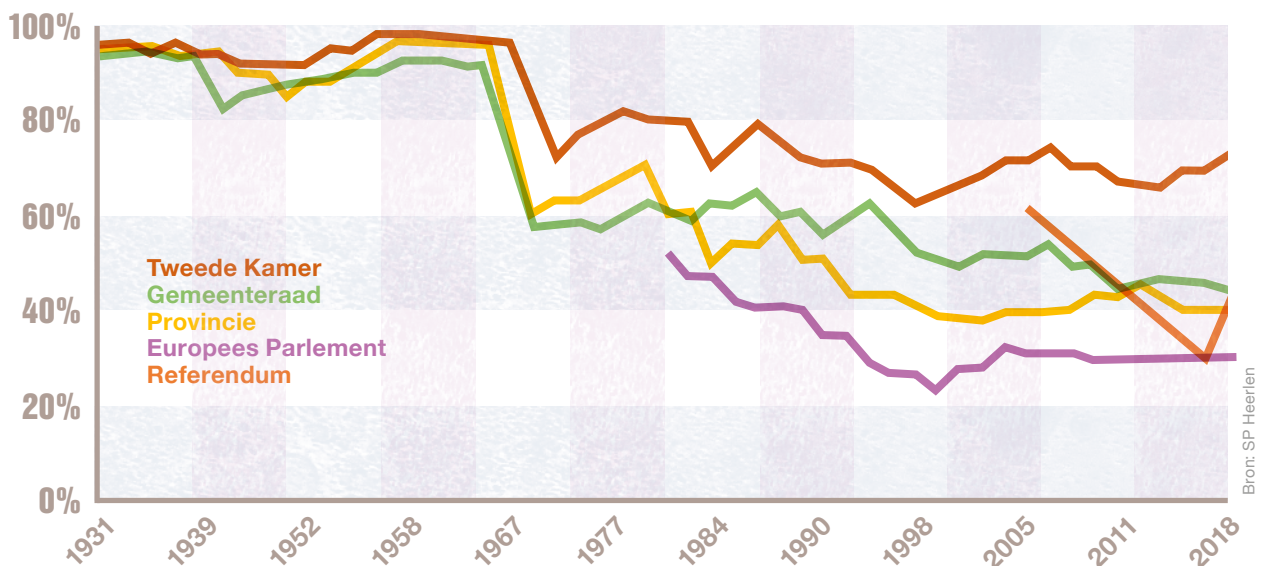
Bij de grondwetsherziening van 1917 werd met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging en van het algemeen mannenkiesrecht een opkomstplicht ingevoerd. De redenering van de regering was overzichtelijk: wilde de Tweede Kamer een zo goed mogelijke afspiegeling zijn van de kiezers, dan moesten die ook allemaal aan de verkiezingen meedoen. Wie niet verscheen bij de stembus, was strafbaar. Op 26 april 1933 ging 94,4 procent van de Nederlandse kiesgerechtigden naar de stembus. In 1959 werd het Nederlands record op maar liefst 95,6 procent gezet.

Een commissie onder leiding van politicus Jan Berger adviseerde de regering in 1967 om de opkomstplicht af te schaffen. “Op grond van de ervaring mag geconcludeerd worden, dat de volwassenheid van de kiesgerechtigden zo groot is geworden,

dat het belang van de verkiezingen ten volle wordt beseft”, schreef Berger. Maar Bergrers conclusie bleek een misvatting te zijn. Stemde in 1967 nog 95 procent van de kiesgerechtigden, direct na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 daalde de opkomst naar 79,1 procent. In 1998 werd een laagterecord gezet van 73,3 procent bij landelijke verkiezingen. En hoewel de opkomst sindsdien rond de 80 procent schommelt en internationaal aan de hoge kant is, blijft zelfs bij landelijke verkiezingen een aanzienlijk deel van de kiezers thuis.

Bij Provinciale Statenverkiezingen daalde de opkomst zelfs van 92,1 procent in 1931 naar 47,7 in 2015! Bij reguliere gemeenteraadsverkiezingen is een vergelijkbare trend te zien. Van 91,8 procent in 1935 naar 55 procent in 2018. De verschillen per gemeente zijn groot. Op Schiermonnikoog bracht 82,5 procent een stem uit, in Wassenaar 60 procent. Helmond en Heerlen kenden de laagste opkomst-

OPKOMSTPERCENTAGE GEMEENTE HEERLEN

Bron: SP Heerlen

percentages met respectievelijk 42,1 procent en 44,4 procent. In Heerlen onderzocht de lokale SP de ontwikkeling van de opkomst bij alle verkiezingen in de gemeente. Bij verkiezingen voor de gemeenteraad, Provinciale Staten, het Europees Parlement en bij Nationale Referenda is de trend negatief: een groeiende meerderheid van de kiezers blijft thuis. Alleen bij landelijke verkiezingen is dat niet het geval.

Bovendien verschilt de opkomst tussen wijken enorm. In rijke buurten is de opkomst veel hoger dan in minder rijke buurten. In de rijkere buurt Welten ging bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 73,4 procent van de kiesgerechtigden naar de stembus; in de armere buurt Passart was de opkomst 25,8 procent. Bij herindelingsverkiezingen in Groningen op 21 november 2018 – met een totaalopkomst 44,1 procent – is een vergelijkbaar verschil te zien. Het Dagblad van het Noorden kopte: “Verkiezingsopkomst in Groningen toont kloof tussen arm en rijk.” Het armere noorden van de stad heeft een lage opkomst, het rijkere zuiden een hogere opkomst. “Het laat zien hoe groot de noodzaak is om onze samenleving juist verder te democratiseren”, aldus Jimmy Dijk, fractievoorzitter van de SP in Groningen.

Kortom, bij de meeste verkiezingen blijft een meerderheid thuis, en de verschillen tussen rijke en armere buurten zijn enorm. Ondanks een eeuw algemeen kiesrecht is een grote groep mensen niet vertegenwoordigd. De scheidsmuur die Ferdinand Domela Nieuwenhuis omver wilde halen, is er ondanks algemeen kiesrecht nog steeds.

EEN SPIEGELTJE VERWIJDERD VAN EEN POLITIEKE REVOLUTIE

Als mensen toch zélf besluiten om niet te stemmen, dan is dat toch hún eigen vrije keuze? Klopt. Anders dan in de tijd van Domela Nieuwenhuis hebben nu ook niet-vermogende mannen en vrouwen de mogelijkheid om hun stem uit te brengen. Er zijn bovendien nauwelijks drempels om dat recht te vervullen. Binnen vijf minuten ben je op het stembureau, de tijd waarin je een ei kunt bakken. Een spiegelijtje scheidt ons van een

politieke revolutie! Als mensen zeggen “Politici doen toch wat ze willen...” of “Mijn stem doet er toch niet toe...”, dan denk ik elke keer aan de houten mattenklopper van mijn moeder. In mijn verbeelding deel ik elke keer een draai om de oren uit. Want juist die mensen in de volksbuurten – waar de meeste niet-stemmers te vinden zijn – hebben toch zoveel te winnen?

In het indrukwekkende pamflet *Ze hebben mijn vader vermoord* analyseert de jonge Franse schrijver Édouard Louis met nauwelijks verholten woede het belang van politiek voor de werkende klasse: “De heersende klasse kan klagen over een linkse regering, kan klagen over een rechtse regering, maar een regering bezorgt ze nooit spijsverteringsproblemen, een regering verbrijzelt nooit hun rug. De politiek verandert niets of erg weinig aan hun leven. Ook dat is

‘De mensen in de volksbuurten – waar de meeste niet-stemmers te vinden zijn – hebben zoveel te winnen’

vreemd, zij doen aan politiek, terwijl de politiek bijna geen invloed op hun leven heeft. Voor de heersende klasse is politiek meestal een esthetische kwestie: een manier om over zichzelf te denken, een manier om de wereld te zien, om zichzelf op te bouwen. Voor ons was politiek een kwestie van leven of doodgaan.” De Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt zei veel eerder al: “Het privilege van de machtigen bestaat erin dat ze de catastrofe vanaf het balkon kunnen bekijken.”

Als politiek voor veel mensen zo belangrijk is, waarom is de opkomst juist in arme buurten dan zo laag?

BETONROT

De afgelopen jaren sprak ik meerdere malen met voormalig vicepremier Jan Terlouw. Keer op keer ageerde de liberaal tegen de macht van het kapitaal en de erosie van het politieke primaat: “Het kapitaal wordt steeds

meer de baas. Het verwoest onze samenleving. Kijk naar de Verenigde Staten. Daar regeert het kapitaal de verkiezingen. Hier dreigt het weg te gaan als de belastingen niet verlaagd worden. Je mag je nooit laten bedreigen.” (Bron: YouTube, politiek café Zout, interview Jan Terlouw) Het is hetzelfde geluid dat Herman Tjeenk Willink, de voormalige vicevoorzitter van de Raad van State, laat horen als hij zegt dat “de bv Nederland uiteindelijk het failliet van de democratische rechtsorde betekent”. Tjeenk Willink laat niets aan duidelijkheid te wensen over als hij spreekt van ‘betonrot’ in het openbaar bestuur: “We hadden de afgelopen dertig jaar de pretentie dat de overheid efficiënt zou gaan werken, als een bedrijf. Maar dat blijkt niet te werken.” (Bron: nos.nl) In zijn recent verschenen boek *Groter denken, kleiner doen* schrijft hij: “Het denken in termen van winst en verlies

en concurrentie deed niet alleen de vertrouwde gezichten verdwijnen – die ene postbode, een vaste medewerker van het ziekenfonds – maar dat denken beïnvloedde ook de relatie tussen individuele burgers en professionals onderling. Concurren en consumeren gaan moeilijk samen met samenwerking en solidariteit. De gemeenschappelijke verantwoordelijkheid vervaagt, zoals in het notariaat gebeurde. Samenwerking wordt gestraft, zoals de huisartsen ondervonden. De onderlinge solidariteit wordt doorbroken, zoals veel burgers ervaren. De minst competente burger – vaak de burger die het meest van publieke dienstverlening afhankelijk is – wordt daarvan als eerste de dupe.”

Wat als de overheid niet meer als hoeder van de geborgenheid en de gemeenschap wordt gezien? Wat als de overheid niet meer écht de baas is, als de politiek niet meer leidt, maar naar de markt verwijst? Is het dan

Een klassieker van tekenaar en socialist Albert Hahn.

raar dat steeds meer mensen de vertegenwoordigende democratie wantrouwen? Is een lage opkomst een gevolg van het niet willen hebben van invloed óf juist het snakken naar echte invloed? Socialisten weten al lang dat vooruitgang niet alleen via het parlement afgedwongen wordt. Zonder actie geen fractie, zeggen we bij de SP niet voor niks al heel erg lang. Om de democratie te redden zal het nodig zijn om de markt terug te dringen. Of zoals Tjeenk Willink het zegt: “Vertegenwoordigende democratie kan niet zonder maatschappelijke democratie.”

2019: JAAR VAN DE DEMOCRATIE

“Deze beweging moet doorzetten, omdat zij iets urgents belichaamt, iets radicaals, omdat de gezichten en stemmen die meestal onzichtbaar blijven eindelijk zichtbaar en hoorbaar zijn.” Dit schreef Édouard Louis

recent over de Gele Hesjes-beweging. Hij beschouwt de opstand, die gesteund wordt door een meerderheid van de Fransen, als een uiting van democratisch verlangen. En dat verlangen geldt niet alleen voor Frankrijk. Wie Unilevers Paul Polman binnen twee minuten terugbelt, maar doof en blind blijft voor breed gedeelde maatschappelijke onvrede, wekt de woede zelf op. Wie Shell miljarden schenkt, terwijl huishoudens extreem hogere energie-

rekeningen ontvangen, gooit olie op het vuur. Wie zich verschuilt achter steenrijke zorgverzekeraars terwijl ziekenhuizen failliet gaan, baart verzet. Tien jaar crises, decennialange kapitalistisch gedreven globalisering met bijbehorende ‘flexibilisering’ van de arbeid, uitholling van de publieke zaak en schaamteloze bevoordeling van kapitaal – dit alles heeft het vertrouwen in de vertegenwoordigende democratie onder druk gezet. In *Heel de Mens*, het beginselprogramma van de SP, staat: “Democratische zeggenschap moet vóór gaan op de zeggenschap die verbonden is aan economische macht en particulier vermogen. Dat vereist stelselmatige vergroting van de zeggenschap van democratisch gekozen organen over de economie.” En ook over de parlementaire democratie is Heel de Mens duidelijk: “De parlementaire democratie, gebaseerd op evenredige vertegenwoordiging, is het belangrijkste middel om de wil van de bevolking tot uitdrukking en uitvoering te brengen. Bescherming en versterking daarvan is dus van groot belang.” Een eeuw na invoering van het algemeen kiesrecht is er alle reden om de democratie in ons land te versterken. Het wordt tijd om de moderne scheidsmuur te slechten. Daarom komt de SP in 2019 met analyses, onderzoek en initiatieven voor versterking van de vertegenwoordigende democratie. Hoe zou het parlement eruit zien als iedereen zou stemmen? Zou dat de koers van ons land wijzigen? Hoe laag moet de opkomst zijn om tot maatregelen over te gaan? Wat is er mis met een opkomstplicht? We hebben toch ook onderwijsplicht en moeten toch ook belasting betalen? Hoort een opkomstplicht niet op z’n minst bij de vorming van jonge kiezers? En waarom is een correctief referendum onontbeerlijk in een coalitieland? ■

Op 29 januari 2019 organiseert de SP het symposium

DEMOCRATIE IN CRISIS? NOOIT MEER ONZICHTBAAR!

Onder anderen onderzoekers André Krouwel en Josse de Voogd zullen daar hun onderzoek naar de niet-stemmer presenteren.

Meer informatie via: doemee.sp.nl/democratie

SPANNING

PERMANENTE OORLOG IN HET MIDDEN-OOSTEN

Terreurgroep IS, onder leiding van Abu Bakr al-Baghdadi, ontstond op de puinhopen die de Amerikanen in Irak achterlieten. De missie was dus allesbehalve geslaagd, zoals de cover suggereert.

PERMANENTE OORLOG IN HET MIDDEN-OOSTEN

Foto: een still uit een video van een toespraak van Abu Bakr al-Baghdadi

1 mei 2003. Hoe iconisch kan een beeld zijn? George W. Bush, destijds Amerikaans president, op een vliegdekschip met achter hem heel groot de tekst *Mission Accomplished*. Een slogan die volgens het Pentagon was bedoeld voor de crew aan boord, die net een andere missie had afgesloten. Niemand die het geloofde. Het spandoek moest overduidelijk uitstralen dat de Amerikanen waren geslaagd in hun missie in Irak.

Niets bleek minder waar. Bijna twintig jaar voeren de VS en hun bondgenoten al onafgebroken oorlog in het Midden-Oosten. Eerst in Afghanistan, waar nu wordt gesproken over het sluiten van vrede met de Taliban, die ze sinds 2001 bestreden hebben. Later in Irak, waar na het omverwerpen van het regime van Saddam Hoessein Islamitische Staat opkwam. Van een democratisch Irak, zoals de Amerikanen beloofden, is niets terechtgekomen.

In Syrië, waar een coalitie van westerse landen sinds 2011 verschillende groepen steunt, hebben de VS ook 'voeten aan de grond', al worden dat er steeds minder. Maar met het

gevaar van oplaaiend IS-terrorisme, en Iran en Rusland die klaar zouden staan om hun invloed in de regio te vergroten, is een vertrek ook daar onwaarschijnlijk. Waarom zouden de VS hun hegemoniale belangen opgeven?

Al deze oorlogen zijn mooi voor het Amerikaanse militair-industrieel complex, dat met private beveiligers voor de oliebedrijven en wapendeals met landen als Saoedi-Arabië een flink aandeel heeft in het geweld.

Deze bedrijven profiteren maximaal van het idee dat het Westen wel móet ingrijpen, omdat het alternatief nog gruwelijker is. En van het ontbreken van een exit-strategie wanneer

westerse soldaten eenmaal in een conflict betrokken zijn. En dan zijn er nog de oliebelangen, die de loop van zoveel conflicten bepalen maar zo vaak onbenoemd blijven.

Is er hoop op vrede in het Midden-Oosten? Alle landen die in deze editie van Spanning worden besproken, kennen een eigen geschiedenis en hebben zo hun eigen factoren die vrede in de weg staan. Maar overal is de gemene deler de rol van (westerse) belangen.

Bush noemde oorlog 'moeilijk, maar niet eindeloos'. Dat is een misvatting. In het Midden-Oosten is oorlog permanent geworden. ■

IN DIT NUMMER

4 MENSEN ZIJN MOE VAN PERMANENTE OORLOG

Sinan Can hoopt dat zijn documentaires over het Midden-Oosten bijdragen aan bewustwording en verandering
Tijmen Lucie

6 WESTERSE BELANGEN GAAN ALTIJD VOOR

De westerse verantwoordelijkheid voor de conflicten in het Midden-Oosten komt volgens Ludo de Brabander als een boemerang terug in de vorm van terreur en vluchtelingen
Tijmen Lucie

10 HOE BESPEEL JE DE PUBLIEKE OPINIE?

Met het frame van 'een aanval op een van ons, is een aanval op ons allen' werd de Amerikaanse inval in Afghanistan bijna unaniem gerechtvaardigd door westerse politici en media
Ruud Kuin

12 CHOMSKY ZET JE AAN TOT KRITISCH NADENKEN

Noam Chomsky ontmaskert de mythe van Amerikaanse massamedia als 'objectieve' uitdrukking van de publieke opinie
Lode Vanoost

14 'BUSINESS AS USUAL' IN DE AMERIKAANS-SAUDISCHE BETREKKINGEN

Zes redenen waarom de speciale relatie tussen de VS en Saudi-Arabië tot op de dag van vandaag standhoudt
Paul Aarts

16 WESTEN MEDEPLICHTIG AAN IMMENSE LEED IN JEMEN

Jemen is veranderd in een humanitair rampgebied door toedoen van Saudi-Arabië en haar Arabische en westerse bondgenoten
Jip van Dort

18 DE ECONOMIE VAN DE PERMANENTE OORLOG

Olie en militaire industrie zijn economische belangen die cruciaal zijn voor kapitalistische landen
Eduard van Scheltinga en Remco Bouma

24 'DEMOCRATIE KAN NIET WORDEN AFGEDWONGEN MET MILITAIRE MIDDELEN'

Nikolaos van Dam en Habib Nassar over de perspectieven op duurzame vrede in Syrië
Bart Linssen

26 BOMMEN VAN NULLEN EN ENEN

Twee voorbeelden uit Iran leren dat oorlog, protest en onderdrukking steeds meer digitaal gaan
Bart Linssen

29 'WE MOETEN BESTUDEREN WAT WE BESTRIJDEN'

Het archief van Karel Koster (1951-2015), medewerker van het wetenschappelijk bureau van de SP, is nu geheel toegankelijk
SP-fractie Buitenlandse Zaken

30 NAVO MOET ONDERGESCHIKT WORDEN AAN VN

Pleidooi voor een nieuw bondgenootschap dat wereldwijd democratische waarden boven economische belangen stelt
Guido van Leemput

32 STERKE VREDESBEWEGING HARD NODIG

Nu het INF-verdrag is opgezegd moet de strijd tegen kernwapens weer met kracht worden opgenomen
Guido van Leemput

34 PERMANENTE OORLOG SCHREEUWT OM EEN EINDE

Na ruim zeventien jaar oorlog snakken mensen in het Midden-Oosten naar vrede
Sadet Karabulut en Jip van Dort

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Remco Bouma
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mecava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Stephen Jaffe / ANP

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

MENSEN ZIJN MOE VAN PERMANENTE OORLOG

Tekst: Tijmen Lucie Foto: BNNVARA / Bruce Amende^{cc}

Documentairemaker en schrijver Sinan Can reist regelmatig naar conflictgebieden in het Midden-Oosten om de menselijke verhalen over oorlog voor het voetlicht te brengen. Wat beweegt hem en wat wil hij met zijn journalistieke werk bereiken? 'Als mijn documentaires voor 0,0001 procent bijdragen aan bewustwording en verandering, ben ik al blij.'

› **Je hebt nu inmiddels vier documentaires over het Midden-Oosten gemaakt. Waarom ben je zo gefascineerd door deze regio?**

'Dat heeft te maken met mijn ouders en met mijn achtergrond. Ik ben een Nederlander met Turks-Koerdische roots. Mijn ouders komen uit Oost-Turkije. Zij zijn allebei linkse activisten en dat uitte zich bijvoorbeeld in hun bekommernis om de positie en het lot van de Palestijnen. Thuis hadden we drie stelregels. Niet tanken bij Shell, want die steunden de Apartheid in Zuid-Afrika. Geen groente en fruit uit Israël, want dat kwam uit bezet gebied. En niet naar McDonalds, want die maakten de regenwouden kapot. Alles wat er in Turkije speelde, hielden mijn ouders bij. En Turkije is natuurlijk een schakelland tussen Europa en het Midden-Oosten. Zodoende is die interesse gekomen.'

› **Je komt zoals gezegd uit een links nest. Welke waarden die je van huis uit hebt meegekregen komen terug in je documentaires?**

'Wat ik van mijn ouders geleerd heb is dat links een moreel geweten heeft. Links doet alles vanuit menselijkheid. Daarom zeggen linkse Turken ook dat het hart aan de linkerkant zit. Links staat voor mij voor integer en gewetensvol. Bij alles wat ik doe, kijk ik altijd of ik er iemand onrecht mee aandoe. Ik zal daarom nooit bewust zaken verdraaien of achterwege laten. Ik probeer altijd zo integer mogelijk te werken.'

› **Welk verhaal of welk beeld heeft de meeste indruk op je gemaakt tijdens je reizen door het Midden-Oosten?**

'Wat me nu direct te binnen schiet is een dorp in de buurt van Kobani in Noord-Syrië, dat door IS volledig was uitgeroeid. Ze hadden alle kinderen onthoofd. Dan heb je het over een meisje van acht en een jongen van vijf die in tweeën zijn gereten. Ik dacht altijd dat alles een grens heeft. Ook het slechte en gewetenloze. Maar dat hele idee viel voor mij weg. Ik probeerde het te verklaren, maar dat lukte niet. Onthoofden betekent immers dat je oogcontact hebt, dat je iemand vasthoudt, dat diegene huult of smeekt, dat je iemands keel doorsnijdt. Ik snapte het gewoon niet meer. Er ontstond kortsluiting in mijn hoofd. Op zo'n moment denk je wel: komt het ooit nog goed met ons?'

› **Hoe krijg je mensen te spreken? Hoe win je hun vertrouwen?**

'Vertrouwen kost tijd. Wat ik vaak doe is wat langer optrekken met mensen. We zaten bijvoorbeeld in een compound in Samara in Irak met een groep jonge mannen die tegen IS hebben gevochten. Ik heb daar drie dagen met die jongens gezeten. Samen eten, samen drinken, hun vaak trieste verhalen aanhoren. Dan zie je wat ze doen op een dag, waar ze slapen, naar wat voor filmpjes op YouTube ze kijken. Door zo dicht tegen mensen en gemeenschappen aan te zitten, zorg je ervoor dat het wantrouwen minder wordt. Dat komt ook deels door mijn achtergrond en hoe ik er uitzie. Het is voor hen al snel vertrouwd. Ze denken dan: deze jongen is eigenlijk een van ons. Dat zorgt ervoor dat ik vaak ergens op een goede manier wordt binnengelaten.'

› **Hoe (over)leven mensen in oorlogsgebieden?**

'In Ain Terma, een buitenwijk van Damascus die grotendeels in puin lag, woonde een gezin. De vader vertelde mij dat ze er nooit waren weggegaan. Zij hadden besloten om te blijven en als ze dood zouden gaan, dan met zijn allen. Eerst dacht ik dat hij gek was. Je

wilt toch dat je gezin overleeft? Ik had er niet meteen begrip voor. Maar toen ik er later over nadacht hoe duizenden mensen zijn omgekomen in de Middellandse Zee, hoe mensen bij de grens met Oost-Europa zijn neergeslagen voor de ogen van hun kinderen, of in een naaiatelier terecht kwamen in Turkije waar ze 14 of 15 uur per dag moeten werken, begreep ik hem wel. Je wilt je gezin bij elkaar houden. Ik kon me geen voorstelling maken van hoe de afgelopen jaren voor hen waren geweest. In een wijk waar alles in puin ligt, waar zo is gevochten. Dat ze dag in dag uit in angst hebben geleefd. Maar toen ik er was, waren zij hun huis en hun wijk alweer aan het opbouwen. Dat laat ook zien hoe veerkrachtig deze mensen zijn. Daar hebben we in Nederland soms geen idee van.'

› **Wat wil je met je journalistieke werk bereiken?**

'Wat ik heel belangrijk vind is dat we mensen bewust maken. Dat wil ik ook graag met mijn documentaires. Mensen laten zien wat er elders gebeurt, hoe dingen in elkaar steken en wat erachter zit. Door mensen bewust te maken kun je ze ook organiseren of kunnen ze zichzelf organiseren. Je kunt bijvoorbeeld met een groep mensen afdwingen dat een pensioenfonds niet meer in wapens, kinderarbeid en milieubelastende bedrijven investeert. Als mijn documentaires voor 0,0001 procent bijdragen aan bewustwording en verandering, ben ik al blij.'

› **Is waarheidsvinding mogelijk in een regio die zo geteisterd wordt door oorlog, onderdrukking en terreur en waar je zoveel strijdende partijen en conflicterende belangen hebt?**

'Ik probeer altijd zo waarheidsgetrouw mogelijk te werk te gaan. Maar ook ik ben er slechts een korte tijd. Ik interview daar mensen, zij vertellen mij hun perspectief, hun waarheid. Zoals een Afgaanse man tegen mij zei: "Alles is perspectief. Voor de Engelsen is koningin Victoria degene die het Britse Rijk groot heeft

Sinan Can in het spoor van IS.

Sinan Can studeerde journalistiek in Tilburg. Hij werkte zes jaar voor het onderzoeksprogramma Zembra, voordat hij in 2011 documentaires ging maken voor BNNVARA. Hij maakte verschillende (prijswinnende) series als *Onze missie in Afghanistan*, *Bloedbroeders*, *De Arabische Storm* en *In het spoor van IS*. In januari verscheen zijn nieuwste documentaireserie *Vorbij de grenzen van Saudi-Arabië*.

gemaakt, maar wij zien haar in het Oosten als de grootste drugshandelaar van de negentiende eeuw, want opium was de belangrijkste handelswaar van de Engelsen.” Hij heeft gelijk, maar de Engelsen ook.’

› **Hoe wordt er in de Arabische wereld tegen het Westen aangekeken?**

‘Het beeld over het Westen was nooit heel positief, maar ik merk wel dat de mensen steeds negatiever worden. Ik heb bijvoorbeeld een grote groep Afghanen gesproken die heel blij waren toen in 2001 de Amerikanen Afghanistan binnenvielen. Die ook hoopvol waren en dachten dat er verandering kwam. Zij zijn nu allemaal gedesillusioneerd, gefrustreerd, verdrietig en depressief. De westerse militaire interventie heeft in hun ogen niks goeds gebracht. Zo denken ze er in Libië, Syrië en Irak ook over. Ik vind overigens dat de mensen in het Midden-Oosten ook een eigen verantwoordelijkheid hebben. Je kunt het Westen niet de schuld geven van alle verschrikkingen die hebben plaatsgevonden, zoals het afslachten van het dorp bij Kobani. Dat doet IS zelf. Maar aan de andere kant spelen wij als Westen wel degelijk een kwalijke rol, want wij produceren en leveren de wapens die terreurgroepen als IS gebruiken.’

› **Hoe verhoudt zich het beeld dat wij via de media van het Midden-Oosten krijgen voorgeschoteld met de indrukken die jij tijdens je reizen hebt opgedaan?**

‘Wat ik merk is dat we als het om het Midden-Oosten gaat, iets minder geneigd zijn om hoopvolle verhalen te brengen. Het is ook wel logisch dat je vooral over conflicten bericht, want dat is de actualiteit in een groot deel van deze regio. Ik doe dat zelf ook. Maar misschien moeten we wat vaker de zachte, vredelievende kant van het Midden-Oosten laten zien. Mijn Belgische collega Rudi Vranckx heeft bijvoorbeeld een verhaal gemaakt over twee muzikanten in Mosul in Irak, van wie de muziekschool in puin lag en alle instrumenten waren vernield. Heel veel Belgen hebben toen hun muziekinstrumenten naar de redactie van de VRT gebracht, met het verzoek aan Rudi om ze bij de muzikanten in Mosul te brengen om te zorgen dat muziek nooit stopt. Ik vond dat zo’n ontroerend verhaal.’

› **Een van de gevolgen van oorlog is dat mensen vluchten. Wat vind jij dat Europa moet doen om vluchtelingen uit het Midden-Oosten te helpen?**

‘We moeten veel meer oplossingsgericht denken dan nu het geval is. Neem bijvoorbeeld Tunesië, het land dat de meeste Syriëgangers heeft

geleverd. Wat zouden we kunnen doen om een positieve bijdrage te leveren aan de economie van dat land? Zouden we niet de Tunesische textielindustrie, die heel sterk was, nieuw leven in kunnen blazen? Zouden we niet de vijgen en tomaten uit Tunesië moeten halen? Als we daar voor meer welvaart zorgen, hebben die jonge mannen minder behoefte om in gammele bootjes naar Europa te gaan, of te vechten in Syrië. Daarnaast zouden we wel coulanter met oorlogsvluchtelingen om mogen gaan. Deze mensen voelen zich nu door de negatieve beeldvorming rondom vluchtelingen niet thuis, terwijl ze de meest verschrikkelijke dingen hebben meegemaakt. Als je je ergens niet welkom voelt, kun je heel snel afglijden. Daar zouden we ons veel meer bewust van moeten zijn. En links zou veel meer het debat over vluchtelingen moeten durven aangaan. Kom met een duidelijk, maar realistisch verhaal. Laat je niet door rechts-populisten in de hoek drukken. Geen linkse partij zegt: gooi de poorten maar open. En de hele wereld komt niet naar Europa.’

› **Hoe zie jij de toekomst voor het Midden-Oosten? Heb je hoop op vrede?**

‘Als je kijkt naar het verleden, dan heb ik weinig hoop. Er wordt al duizenden jaren in deze regio gevochten. Toch vind ik dat we moeten blijven strijden voor vrede. Daar is veel voor nodig. Er zijn immers zo ontzettend veel wapens in omloop. Het zou mooi zijn als de vredesorganisaties groter worden en we weer honderdduizenden mensen op de been kunnen krijgen, zoals in de jaren tachtig met de demonstraties tegen kernwapens. Ook in het Midden-Oosten snakken ze naar vrede. Mensen daar zijn moe van al die jaren permanente oorlog.’ ■

WESTERSE BELANGEN GAAN ALTIJD VOOR

Tekst: Tijmen Lucie

Als je de berichtgeving over het Midden-Oosten volgt, dan weet je dat oorlogen en geweld er aan de orde van de dag zijn. Vaak krijg je de indruk dat het gaat om op zichzelf staande conflicten, waar het Westen part noch deel aan heeft. Maar niets is minder waar. Volgens de Belgische activist en publicist Ludo de Brabander, die diverse boeken en artikelen over het Midden-Oosten schreef, is de westerse verantwoordelijkheid voor de talloze conflicten in de regio historisch groot. 'En dit komt nu als een boemerang bij ons terug, in de vorm van terreur en vluchtelingen.'

› **In hoeverre bepaalt de koloniale opdeling van het Midden-Oosten tussen Frankrijk en Groot-Brittannië tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), de huidige situatie in de regio?**

'Bijna alle conflicten die in de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw in het Midden-Oosten hebben plaatsgevonden, hebben hun wortels in het kolonialisme. De Koerdische kwestie is daar een voorbeeld van. Aanvankelijk werd de Koerden in het Verdrag van Sèvres van 1920 een eigen staat beloofd, maar deze belofte werd met het Verdrag van Lausanne van 1923 met één pennestreek weer ongedaan gemaakt. Ontwikkelingen in Turkije speelden daarbij een rol, waar Atatürk de onafhankelijkheidsoorlog won, maar ook Britse koloniale belangen (olie) in het huidige Irak waren van invloed. Grenzen werden volstrekt willekeurig getrokken, waardoor Koerdische steden en families ruw van elkaar gescheiden werden. Met als gevolg dat de Koerden in vier verschillende landen kwamen te wonen – Turkije, Irak, Iran en Syrië – en nooit meer een eigen staat zouden krijgen. Ook de Libanese burgeroorlog van 1975 tot 1989 vindt zijn oorsprong in het kolonialisme. Libanon was een creatie van de Fransen, om een christelijke enclave te hebben in het overwegend door moslims bevolkte Groter-Syrië. De maronitische christenen kregen het hier voor het zeggen. Maar toen de moslimbevolking in Libanon de

volgende decennia harder groeide dan de christelijke bevolking ontstonden problemen, omdat de machtsverhoudingen in parlement en regering totaal niet overeenstemden met de demografische realiteit. Het gevolg was een jarenlange burgeroorlog, waarin ook het regime van Hafiz al-Assad (de vader van Bashar) zich niet onbetuigd liet. Veel Syrisch-nationalisten hebben Libanon immers altijd als onderdeel van Syrië beschouwd. Datzelfde geldt voor Iraakse nationalisten die Koeweit nooit als zelfstandige staat hebben geaccepteerd. Daarbij speelt dat Koeweit een enorme kuststrook heeft voor zo'n klein land, terwijl de grote buur Irak maar een heel kleine toegang tot de zee heeft. Dat Saddam Hoessein Koeweit binnenvalt in 1990, kun je ook vanuit deze optiek bezien. Ook Israël is heel duidelijk een product van het kolonialisme. Aan de zionisten werd een eigen joodse staat beloofd, terwijl de Palestijnen al op dit grondgebied woonden. Voor de regio betekende de creatie van de staat Israël voortdurende spanningen en conflicten. En voor de Palestijnen bezetting, uitsluiting en onderdrukking. Tot op de dag van vandaag.'

› **Je spreekt over twee momenten van verraad aan de Arabische zaak. Welke bedoel je?**

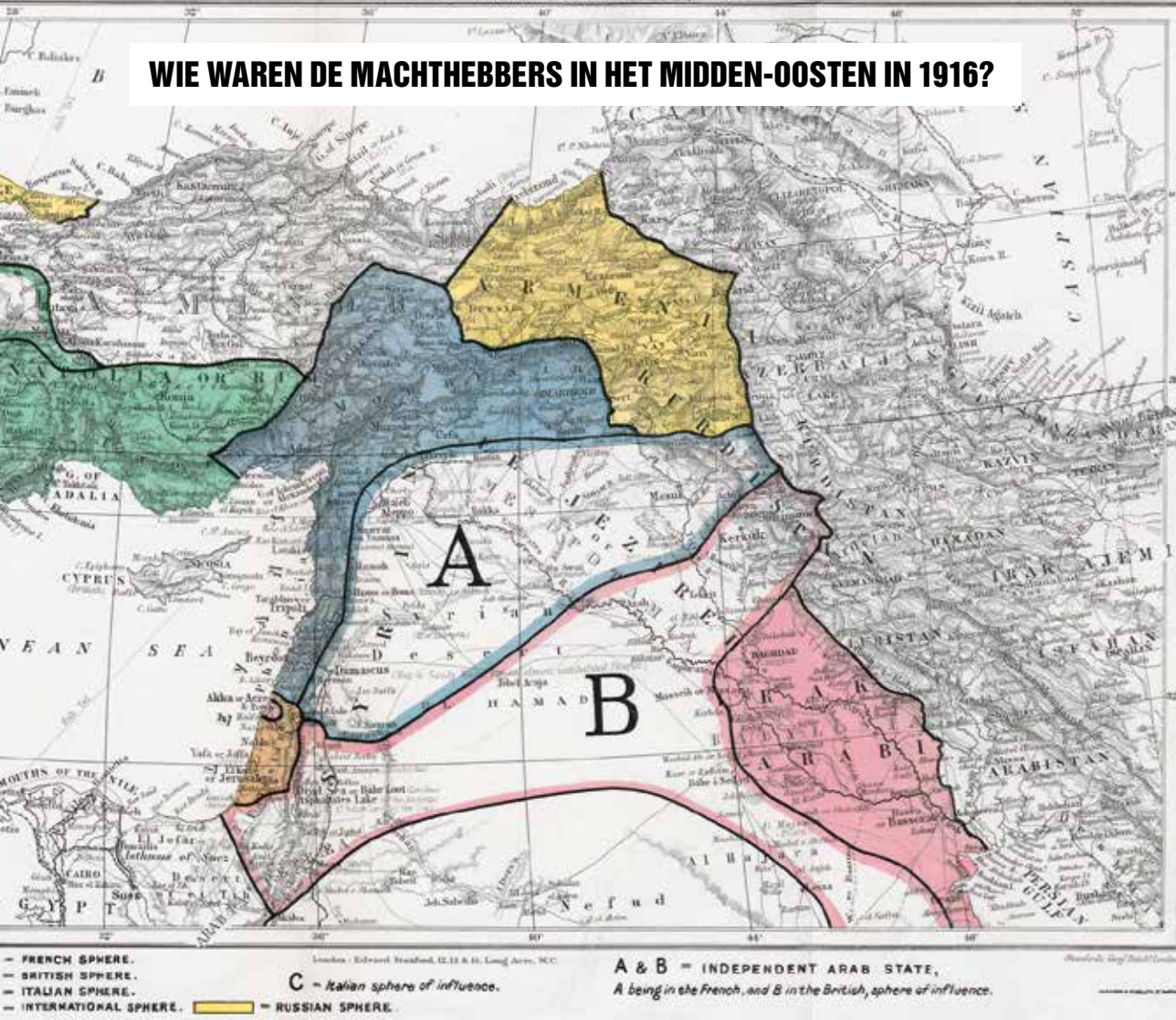
'Het eerste grote verraad heeft in 1916 plaatsgevonden, toen de Britten en de Fransen het Midden-Oosten onder elkaar verdeelden, onder

leiding van de hoge ambtenaren sir Mark Sykes en François Georges-Picot. Op dat moment hadden de Britten al hun steun voor Arabische onafhankelijkheid beloofd aan de sjarif van Mekka, de leider van de Arabische opstandelingen. In het Sykes-Picotakkoord wordt deze steun weliswaar herhaald, maar tegelijkertijd wordt de regio opgedeeld in Britse en Franse invloedssferen. De Franse blauwe zone omvat het huidige Syrië en Libanon, De Britse rode zone bestaat uit de provincie Bagdad, gebieden rond de Perzische Golf en het huidige Jordanië. Palestina zal onder 'interna-

220

WIE WAREN DE MACHTHEBBERS IN HET MIDDEN-OOSTEN IN 1916?

Afbeelding Stanfords Geographical Establishment London cc

- Frans bestuur ● Brits bestuur ● Italiaans bestuur ● Internationaal bestuur ● Russisch bestuur
- C** Onder Italiaanse invloedssfeer, **A** valt onder de Franse en **B** onder de Britse invloedssfeer.

tionaal bestuur' komen te staan. Deze afspraken worden allemaal in het geheim gemaakt. Zonder medeweten van de Arabische bondgenoten die slechts worden gebruikt om de Ottomanen te verdrijven, zodat de koloniale grootmachten zich elk een zo groot mogelijk deel van het gebied kunnen toe-eigenen. Het tweede grote verraad aan de Arabische zaak is de Balfour-verklaring van 1917, genoemd naar de Britse minister van Buitenlandse Zaken Arthur Balfour. Tegen de afspraken met de sharif van Mekka in en zelfs in strijd met de bepalingen van het Sykes-Picotakkoord, belooft

Balfour "een nationaal tehuis voor het joodse volk in Palestina". Als op 14 mei 1948 het Britse mandaat in Palestina eindigt, roept Israël direct zijn onafhankelijkheid uit. De joodse staat breidt zijn grondgebied in de loop der tijd steeds verder uit, waardoor na de Zesdaagse Oorlog van juni 1967 zelfs heel historisch Palestina onder Israëlische controle valt.'

› **Hoe leeft dit koloniale verraad vandaag de dag nog in het Midden-Oosten?**

'Heel sterk. Neem Gaza, dat voor 70 procent uit vluchtelingen bestaat.

Elke vrijdag heb je daar de terugkeermarsen van Palestijnen, die nog altijd niet terug mogen keren naar het land dat hun voorouders hebben moeten ontvluchten. Dat is een rechtstreeks gevolg van de koloniale politiek die bepaald heeft dat op hun grondgebied een Israëlische staat moest komen. Vluchtelingen van de derde generatie streven er nog altijd naar dat onrecht voor een deel ongedaan te maken door hun recht op terugkeer af te dwingen. Ook al moeten zij dat vaak met de dood bekopen. Een ander goed voorbeeld is Islamitische Staat. Toen IS in 2014

>>>

19 februari 2019. Een Palestijnse jongen is gewond geraakt door Israëliësch mitrailleurvuur tijdens het vierentwintigste wekelijkse protest van de Palestijnen tegen de Israëliësch zeeblokkade van de Gazastrook.

grote delen van Syrië en Irak onder controle kreeg, sprak zij van *'The end of Sykes-Picot'* – om aan te geven dat de koloniale grenzen in het Midden-Oosten vernietigd waren.'

› **Na de Tweede Wereldoorlog nemen de Amerikanen de leidende rol in het Midden-Oosten over van de Fransen en de Britten. Wat zijn de belangrijkste pijlers van de Midden-Oostenpolitiek van de VS?**

'De Verenigde Staten zijn in de plaats gekomen van het Britse imperium. Net als de Britten proberen zij wereldwijd zoveel mogelijk invloed en toegang te hebben. Natuurlijk is de belangrijkste drijfveer daarbij van geopolitieke aard. Aangezien het Midden-Oosten een regio is die rijk is aan fossiele brandstoffen waar steeds meer vraag naar is, streven de Verenigde Staten naar zoveel mogelijk controle over deze regio. Vandaar dat de Iraanse premier Mossadeq in 1953 met een door de VS gesteunde staatsgreep ten val wordt gebracht, nadat hij de Iraanse olie-industrie wilde nationaliseren. En

dat de macht van de sjah vervolgens opnieuw wordt versterkt om de Amerikaanse belangen te dienen. Vandaar ook dat na de ontdekking van olie in 1938 in Saudi-Arabië de banden met het Saudische koningshuis worden aangehaald om de enorme energievoorraden te kunnen exploiteren. Alles draait om controle over de fossiele brandstoffen in de regio. In de tweede plaats is er de ideologische strijd tegen het communisme. Het is de tijd van de Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, die strijden om de hegemonie in de wereld. Daarom wil men geostrategische posities niet aan de tegenstander overlaten. Vandaar ook het belang van Turkije als zuidflank van de NAVO. Om te voorkomen dat de Sovjet-Unie haar invloedssfeer in het Midden-Oosten uitbreidde, voerden de Verenigde Staten een *containmentpolitiek*. Een politiek die gericht was op het indammen van het communisme. De vrees was dat nationalistische Arabische leiders als de Egyptische president Nasser of de Ba'ath-regimes in Syrië en Irak in het

kamp van de Sovjet-Unie terecht zouden komen, wat in sommige gevallen ook gebeurde. Dat moest bestreden worden. Dat deed men door CIA-operaties op te zetten of door openlijk in bepaalde landen in te grijpen. En in de derde plaats denk ik aan de politiek van Israël. Op de een of andere manier is Israël erin geslaagd om middels een zeer invloedrijke lobby zijn politiek tot die van de Verenigde Staten te maken. Wat eigenlijk irrationeel is, want als olie belangrijk voor je is dan is Israël steunen niet de meest logische politiek die je kunt bedrijven. Je dreigt immers steeds confrontaties aan te moeten gaan met landen die vijand zijn van Israël. Maar sinds Truman, de eerste naoorlogse president, is Israël een belangrijke pijler in de Amerikaanse politiek. En dat is nooit veranderd. Zowel door Republikeinse als door Democratische presidenten is altijd een politiek gevoerd die zeer pro-Israël is. Zelfs onder Obama is de militaire steun aan Israël nog eens verhoogd naar 4 miljard dollar. Dat

bedrag krijgt Israël elk jaar, ook al vloeit een groot deel van het geld weer terug naar de Amerikaanse defensie-industrie. Israël slurpt in zijn eentje meer dan de helft van het totale budget voor 'militaire ontwikkelings-hulp' op.'

› **Is de bijna onvoorwaardelijke steun van de VS aan Israël alleen toe te schrijven aan de machtige Joodse lobby of spelen nog andere motieven een rol?**

'Ik denk zeker dat een historische component meespeelt die te maken heeft met de Tweede Wereldoorlog. Ook electorale motieven zijn van invloed. Neem Harry Truman die, tegen de aanbeveling van zijn adviseurs en minister van Buitenlandse Zaken in, de oprichting van de staat Israël steunt met als argument dat hij geen Arabische kiezers heeft maar wel veel joodse. Met name in *swing states* als New York kan de stem van de joodse kiezer doorslaggevend zijn bij presidentsverkiezingen. En misschien wordt Israël ook wel vanwege religieuze redenen als de meest betrouwbare bondgenoot van de VS in het Midden-Oosten gezien, als een democratische staat in een zee van barbarisme. Het is dus een combinatie van factoren.'

› **Dan wil ik het graag met je hebben over het jaar 1979, waarin een aantal belangrijke ontwikkelingen in het Midden-Oosten plaatsvinden. Sovjetroepen vallen Afghanistan binnen, in Iran voltrekt zich de Islamitische Revolutie en in Saudi-Arabië leidt de bezetting van de Grote Moskee in Mekka door radicale moslims tot een verregaande herislamisering van het land en steun aan het internationale gewelddadige jihadisme. In hoeverre hebben deze ontwikkelingen effect gehad op de Midden-Oosten-politiek van de VS?** 'Meervoudig waarschijnlijk. Wat Iran betreft raken de VS een belangrijke bondgenoot in de regio kwijt. Daar komt de Iraaks-Iraanse oorlog (1980-1988) ook uit voort. Waar de Verenigde Staten zeker in het begin van de oorlog de kaart van Irak trekken, in de hoop dat Saddam Hoessein met een kleine militaire operatie het islamitisch regime in Iran omver zal werpen. Tevergeefs, zo zal blijken. Afghanistan heeft vooral een

grote impact gehad op de globale verhoudingen met de Sovjet-Unie, want de Afghaanse oorlog heeft mijns inziens deels bijgedragen aan de ineenstorting van de Sovjet-Unie. Niet alleen vanwege de wapenwedloop, maar ook door de militaire inspanning die men moest leveren tegen de moedjahedien (de Afghaanse islamitische strijders), die door de VS, Saudi-Arabië en Pakistan werden gesteund en waaruit Al Qaida is voortgekomen. Uiteindelijk moest de Sovjet-Unie zich in 1989 uit Afghanistan terugtrekken en niet lang daarna viel zij uiteen. Saudi-Arabië steunde weliswaar de politiek van de VS in Afghanistan, maar stimuleerde tegelijkertijd de verspreiding van het salafisme via onder andere Al Qaida. Hoewel de betrokkenheid van het Saudisch regime bij de aanslagen van 11 september altijd door de VS is ontkend, blijkt uit drie later vrijgegeven pagina's uit het officiële onderzoeksrapport naar 9/11, dat er wel degelijk contact is geweest tussen kapers en Saudische regeringsfunctionarissen. Ruim twintig pagina's uit het rapport over de rol van Saudi-Arabië zijn overigens nooit gepubliceerd. Blijkbaar zijn de economische belangen zo groot, dat de Amerikaanse regering de goede relaties met het Saudische koningshuis niet in gevaar wil brengen.'

› **In je boek *Oorlog zonder grenzen* stel je dat het Westen de voedingsbodem heeft gecreëerd voor het internationaal gewelddadig jihadisme. Maar is het niet te gemakkelijk om het Westen de schuld te geven van alle oorlogen en terreur in het Midden-Oosten en daarbuiten? Hebben de landen in de regio daar niet zelf ook een verantwoordelijkheid in?**

'Uiteraard. Wat ik doe in mijn boek is de westerse component benadrukken, maar dat betekent niet dat je geen lokale verantwoordelijkheid hebt. Het feit dat er bepaalde systemen en regimes in het Midden-Oosten zijn, kun je niet alleen toeschrijven aan de politiek van het Westen. Kijk naar Iran, waar de Islamitische Revolutie is voortgekomen uit een beweging van binnenuit. Maar de oorlogs- en belangenpolitiek van het Westen heeft het aanzicht van het Midden-Oosten, met al zijn conflicten en geweld, wel voor een belangrijk deel

Foto: Matteo de Brabander

Ludo de Brabander is woordvoerder van de antikapitalistische vredesorganisatie Vrede vzw. Hij publiceert op verschillende progressieve media in België, zoals DeWereldMorgen.be en ook schreef hij verschillende boeken, waaronder Als de NAVO de passie preekt, Oorlog zonder grenzen en meest recent Het Koerdisch Utopia.

bepaald. En dit komt nu als een boemerang bij ons terug, in de vorm van terreur en vluchtelingen. Daar lees je niets over in de media. De relatie tussen de oorlog in Afghanistan en Al Qaida en de oorlog in Irak en IS wordt niet gelegd. Onze verantwoordelijkheid in het hele terreur- en vluchtelingenverhaal wordt gewoon weggepoetst. Daar moeten we veel meer de nadruk op leggen.'

› **Tot slot nog een lastige vraag. Wat zou vrede en verzoening in het Midden-Oosten dichterbij kunnen brengen?**

'Eigenlijk is de essentie gewoon: zorg dat de samenlevingen daar veilig zijn. En dan bedoel ik niet alleen veilig in politieke zin. Maar meer zoals veiligheid werd omschreven in een rapport van het United Nations Development Programme uit 1994. Namelijk dat iedereen in een samenleving niet alleen politiek gezien veilig is, maar ook economisch, ecologisch, cultureel, en op het gebied van voedsel en gezondheidszorg. Als je daarin slaagt, krijg je stabiele samenlevingen. En daar wordt uiteindelijk in een geglobaliseerd systeem iedereen beter van.' ■

HOE BESPEEL JE DE PUBLIEKE OPINIE?

Tekst: Ruud Kuin Illustratie: Randall Munroe / Wikipedia

Precies 26 dagen na de aanslagen van 11 september 2001 startten de Amerikaanse en Britse luchtmacht hun bombardementen op Afghaanse doelwitten: ‘the war on terror’ was begonnen. De SP was de enige partij in het parlement die zowel de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon als de aanval op Afghanistan veroordeelde. Ook in de Nederlandse media was vrijwel unanieme steun voor de bombardementen. Vanwaar deze eensgezindheid?

“Amerika en de Amerikanen hebben andere landen in tijden van nood keer op keer geholpen. Ook dat verplicht anderen, naast morele overwegingen, tot saamhorigheid. [...] Amerika moet kunnen rekenen op onbeperkte coöperatie van zijn vrienden, en dus van de NAVO-landen inclusief Nederland. Dan passen geen opgeheven vingertjes of ongevraagde adviezen waarop Europese landen patent hebben als het om de VS gaat.”

Aldus het hoofdredactioneel commentaar van De Telegraaf van 13 september 2001. De krant vertegenwoordigt het overheersende gevoel na ‘9/11’: Amerika en de Amerikanen verdienen onze onvoorwaardelijke steun. Premier Kok zegt in de Tweede Kamer: ‘Nederland en de Verenigde Staten delen dezelfde fundamentele waarden. In deze moeilijke dagen en in de tijd die komen gaat, zijn wij één met onze Amerikaanse vrienden.’ Alle dagbladen nemen dit standpunt zonder wijziging over, en laten zich in hun commentaren in soortgelijke bewoordingen uit. In diverse redactionele toelichtingen wordt gewezen op het feit dat deze aanval een aanval op ‘ons’ is, en dat het te hopen is dat de wereld zich als één man zal scharen achter het streven van Amerika om de democratische waarden van vrijheid en rechtvaardigheid te beschermen.

RECHT OP VERGELDING

Bush gebruikt de dagen na de aanslagen steeds stevigere taal. Hij wijst Osama bin Laden als hoofdverdachte aan, en eist van de Taliban (destijds de regering in Afghanistan)

zijn uitlevering. Anders volgt vergelding. Na diplomatiek contact tussen premier Kok en Washington verhardt het aanvankelijk genuanceerde standpunt van de Nederlandse regering. Kok beschouwt de aanslagen dan als “een oorlogsverklaring aan onze democratie, en aan het hele vrije Westen” (NRC, 17-9-01). De publieke opinie is 26 dagen na 9/11 ook eensgezind over de bombardementen van de VS en Groot-Brittannië op Afghanistan. De Telegraaf steunt de aanval en verwoordt wederom de heersende mening in het volgende commentaar: “Er restte geen andere keus, nadat niet gereageerd was op hun terechte verlangens om Osama bin Laden uitgeleverd te krijgen.”

Het debat raakt nu snel gepolariseerd: men is vóór Amerika of vóór Bin Laden. Wie de bommen op Afghanistan afwijst, is tegen Amerika. Dat is de heersende opvatting, die een middenpositie onmogelijk maakt. Het afkeuren van de aanslagen op de VS, het recht op vergelding van de VS en de doeltreffendheid van de aanval op Afghanistan zijn drie totaal verschillende dingen, maar lopen in het publieke debat al snel door elkaar. Zelfs wie twijfelt of de bommen wel terrorisme zullen bestrijden, verdedigt het recht van de VS om op de aanval te antwoorden. “De bombardementen zijn onvermijdelijk en gerechtvaardigd als vergelding”, schrijft columnist Heldring in het NRC Handelsblad: “Maar zijn ze ook een doeltreffend antwoord op het verschijnsel terrorisme? Of is dit een hydra, waaraan bij elke kop die haar

afgeslagen wordt, twee nieuwe koppen ontspruiten? De voedingsbodem van het terrorisme is niet zozeer armoede, maar vernedering” (NRC 11-10-01). Ondanks de twijfel over de effectiviteit van de bombardementen, wijst hij de Amerikaanse aanval op Afghanistan niet af – in overeenstemming met nagenoeg de hele publieke opinie.

GRIMMIGE SFEER

‘Of wraak het juiste politieke antwoord is, betwijfelt mijn fractie.’ Aan het woord is Jan Marijnissen, fractievoorzitter van de SP in het Tweede Kamerdebat van 9 oktober 2001, drie dagen na de bombardementen van de VS en Groot-Brittannië op Afghanistan. ‘Politici moeten zich vooral richten op de toekomst, met de vraag: hoe kan er op korte termijn worden gereageerd op een wijze die niet een ‘oog om oog, tand om tand’-cyclus van wraak en vergelding inzet, maar

juist probeert de wereld veiliger te maken. Het bombarderen van een van de armste landen ter wereld veroorzaakt alleen maar meer ellende voor de plaatselijke bevolking, en zal niet leiden tot het oprollen van het terroristische netwerk van Bin Laden. Alle ervaringen uit het verleden tonen aan dat bij dit soort massieve aanvallen met bommen en kruisraketten altijd onschuldige mensen het leven laten, nieuwe vluchtelingenstromen op gang komen en armoede en ziekte onder de bevolking zal toenemen. De SP is van mening dat de verantwoordelijken voor de aanslagen opgespoord, gepakt, berecht en gestraft moeten worden. Maar de strijd tegen het

gemeenschap, laten we hier zeggen Amerika en Engeland, zo een land vervolgens de oorlog verklaarde en ging bombarderen, zou de wereldvrede echt in gevaar worden gebracht.' Balkenende geeft niet op en werpt Marijnissen voor de voeten dat met zijn benadering terrorisme een vrijbrief krijgt. Marijnissen kan zich ook bij die stelling wel iets voorstellen. 'De vraag is echter niet of wij iets of niets moeten doen. Ook wij vinden dat we iets moeten doen. De vraag is echter wat, wanneer en wie het moet doen. Waarom is de VN niet in beeld?'

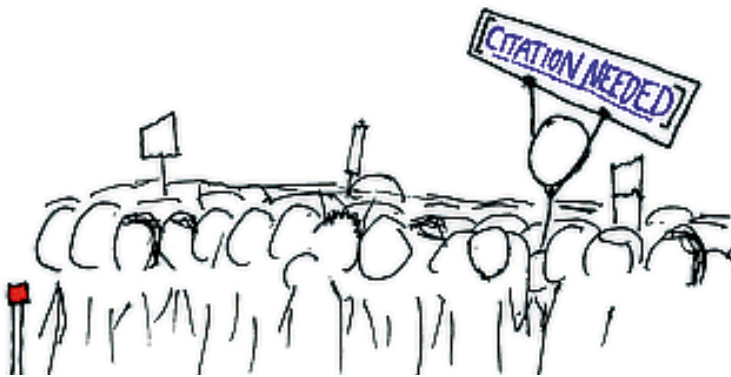
STEEDS EEN NIEUWE VIJAND

De politieke consensus in Nederland

we onszelf verdedigen tegen een belangrijke agressor of monster, als we anderen aanvallen en vernietigen." Chomsky verklaart in zijn boek *Manufacturing Consent* aan de hand van het door hem ontwikkelde propagandamodel hoe het mogelijk is dat in westerse landen, waar journalisten een grote mate van vrijheid hebben om de feiten boven tafel te krijgen, de media toch voornamelijk fungeren als spreekbuis voor de gevestigde orde.

AANVAL OP EEN VAN ONS, IS AANVAL OP ONS ALLEN

Politiek en media in de VS duiden de aanslagen van 11 september als een aanval op hun land. Zij verdedigden de aanval op Afghanistan met artikel 5 van het NAVO-handvest: "Een aanval op een van ons, is een aanval op ons allen." Hoewel Afghanistan de aanslagen niet had gepleegd, werd het land toch aangevallen omdat het onderdak had geboden aan Osama bin Laden. Hij en de andere daders van Al Qaida werden afgeschilderd als monsters, die een grote bedreiging voor de VS vormden. Al Qaida zou in 52 landen opereren en onder een hoedje spelen met de Taliban. Daardoor kreeg Afghanistan de status van schurkenstaat.

terrorisme zal vooral gericht moeten zijn op het isoleren van de terroristen door het wegnemen van de voedingsbodems voor fanatisme en haat.' De SP is de enige partij die de aanval op Afghanistan afwijst. De sfeer in de Kamer is grimmig. Minister Herfkens (PvdA) bijt Marijnissen toe: 'Ik begrijp dat de heer Marijnissen bij voorkeur de Amerikanen van alles de schuld geeft.' Balkenende, dan nog Kamerlid, interrumpeert Jan Marijnissen en stelt dat het niet meewerken van Afghanistan aan de uitlevering van Bin Laden toch niet zonder gevolgen kan blijven. Marijnissen reageert rustig: 'Uw vraag is volledig terecht. Ik wijs u er echter op dat er in de internationale politiek heel veel voorbeelden zijn waarbij de internationale gemeenschap een bepaalde uitspraak doet en het desbetreffende land zich daar toch niet aan houdt. Als in al die gevallen de internationale

staat niet op zichzelf. Ook in andere westerse landen steunen nagenoeg alle politici de aanval op Afghanistan. Hetzelfde geldt voor de media. Noam Chomsky (zie pagina 12-13) beschrijft in zijn boek *Media Control* hoe in het Amerika van de jaren dertig al een pr-industrie ontstaat om de "geesten te beheersen" van de "verwarde kudde" (de bevolking). De elite speelt daarin een belangrijke rol. Er moet steeds een nieuwe vijand worden gecreëerd voor de verwarde kudde. Tijdens de Koude Oorlog waren dat de communisten. Na de val van de Muur de drugs, en daarna de internationale terroristen. Zo'n vijand maakt de massa vatbaar voor zaken die ze anders onacceptabel zou vinden. In de ogen van de elite is er "een ziekelijke afkeer" van het volk tegen het gebruik van militaire druk en geweld. Er is echter wel een manier om deze afkeer te overwinnen: "Laat het lijken alsof

De top van de Taliban gaf zich begin december 2001 al over, maar Amerika negeerde dat nieuws. Sterker nog, de in Afghanistan begonnen 'oorlog tegen het terrorisme' zou zich kort daarna verplaatsen naar Irak, een oorlog zonder VN-mandaat, waar Nederland opnieuw morele goedkeuring aan gaf. De belofte van de regering-Bush – terrorisme verslaan – bleek onmogelijk. In plaats daarvan groeide het terrorisme juist.

Inmiddels zijn we bijna 18 jaar verder. Een hele generatie Afghanen is in de oorlog opgegroeid. Ironisch genoeg onderhandelen de VS op dit moment over 'vrede' met diezelfde Taliban die ze al die tijd hebben proberen te verslaan. De oorlog in Afghanistan viel niet te winnen. Als ze dat inzicht in 2001 hadden gehad, had dat meer dan honderdduizend doden gescheeld. ■

◀ Noam Chomsky

CHOMSKY ZET JE AAN TOT KRITISCH NADENKEN

Tekst: Lode Vanoost Foto: HollandseHoogte

Noam Chomsky is de meest geciteerde levende academicus ter wereld. Hij is daarnaast bij miljoenen bekend als analist van het politieke bestel, het buitenlands beleid en de massamedia van zijn vaderland, de VS. Op 7 december 2018 vierde hij zijn negentigste verjaardag. Nog steeds is hij een moreel baken van gezond verstand, die de beweerde mythes van mainstream media en machthebbers doorpikt.

In 1957 publiceerde Chomsky zijn doctoraatsthesis *Syntactic Structures*, waarin hij zocht naar een gemeenschappelijke basisstructuur van alle talen. Het werd het begin van zijn wetenschappelijke faam. Aan het Massachusetts Institute of Technology (MIT) in Boston, een van de meest prestigieuze Amerikaanse universiteiten, ontwikkelde hij zijn theorie van de Transformationele Generatieve Grammatica. Sindsdien heeft hij meer dan veertig wetenschappelijke boeken gepubliceerd.

Aanvankelijk hield hij zich ver van de politiek. Zijn eerste politieke essay *The Responsibility of Intellectuals* schreef hij op 39-jarige leeftijd, op verzoek van The New York Review of Books, wat hem onmiddellijk banvloeken van intelligentsia en media opleverde. Een kleine uitgever vroeg hem dit essay te bundelen met een aantal nieuwe, in zijn eerste politieke boek

American Power and the New Mandarins (1967). Met de weinig vleiende benaming ‘mandarijnen’ – de kaste van kruiperige, ja-knikkende hofadviseurs van de Chinese keizers – bedoelde hij de intellectuelen, die de goedkeurende ideologische onderbouw verschaffen voor het politieke systeem en het buitenlandse beleid van de VS.

Chomsky ontmaskert de mythe van de Amerikaanse massamedia als ‘objectieve’ uitdrukking van de publieke opinie. Die mythe stelt onder meer dat intellectuelen en media cruciaal zouden zijn geweest in het politiek verzet tegen de oorlog in Vietnam. Integendeel, zegt Chomsky, waar de publieke opinie deze oorlog principieel onaanvaardbaar vond, verdedigden de ‘experts’ de motieven van de Amerikaanse regering. Tot ze zich pas jaren later, onder zware druk van de publieke opinie, tegen deze

oorlog keerden ‘omdat hij niet werkte’, ‘te duur’ was, ‘economisch rampzalig’, ‘verkeerd begrepen’, ‘een blunderende poging om goed te doen’ – niet omdat deze oorlog immoreel en onwettig was.

Eenzelfde vaststelling doet Chomsky over de mening van het Amerikaanse publiek en die van media, politici en intellectuelen over het Midden-Oosten, Israël en Palestina. Het Amerikaanse publiek verzet zich daar weinig tegen, omdat het grotendeels onwetend is over wat hun regering in hun naam doet in het buitenland. Desondanks neemt het verzet toe, bijvoorbeeld de steun voor de BDS-campagne, ook al leest/hoort/ziet de Amerikaanse Joe met de baseballpet daar nergens over in zijn media.

Als jonggehuwde twintiger was Chomsky nog een overtuigde linkse zionist. Zijn verblijf in een kibboets in Israël (in de periode 1958-1959, voor de bezetting van geheel Palestina) bleek een ontvullende ervaring en minder dan een jaar later keerde hij met zijn vrouw terug naar de VS. Het contrast tussen de beweerde socialistische idealen van het zionisme en de vernederende, discriminerende manier waarop het Palestijns personeel werd uitgebuit, stuitte hen tegen de borst.

In 1969 verscheen *Peace in the Middle East?*, een verzameling essays die qua inzicht in de werkelijke drijfveren van het beleid van de VS nog steeds accuraat is. Wat de VS en Israël het ‘vredeproces’ noemen is in werkelijkheid de bestendiging van de bezetting, de uitbreiding van de koloniale nederzettingen en de repressie van het verzet tegen die bezetting. Het ‘vredeproces’ betekent voor de VS en Israël dat de Palestijnen zich bij hun lot moeten neerleggen.

In 1983 schreef Chomsky zijn voornaamste boek over Palestina: *The Fateful Triangle – The United States, Israel and the Palestinians*. Daarin

doorloopt hij dat zogenaamde vredesproces in een zeer gedetailleerd en livig relaas, met behulp van de onderzoekstechniek die steeds in al zijn publicaties terugkeert. Geen obscure bronnen maar officiële overheidsdocumenten en publicaties van de Amerikaanse massamedia. Hij vergelijkt de voorstellen die de Palestijnen doen met het antwoord dat de VS en Israël daarop geven en de systematische verdraaiing die deze voorstellen krijgen in de massamedia. Het boek is nog steeds een onmisbaar historisch naslagwerk over het Midden-Oosten.

Zijn analyse klopt nog steeds. Het 'vredesproces' omvat tot op heden hetzelfde als wat de VS doen en zeggen. Met een echt vredesproces heeft dat verder niets te maken. De VS streven 'stabiliteit' na in het Midden-Oosten, waarmee ongeremde Amerikaanse suprematie wordt bedoeld. Wie daartegen ingaat is een bron van 'instabiliteit', zoals Iran, Libië en Syrië. De interne aard van de regimes in deze landen is in dit alles irrelevant. Daarvoor volstaat het te kijken naar de relaties van de VS en Israël met Saudi-Arabië, Qatar, de Verenigde Emiraten en Bahrein, stuk voor stuk meedogenloze, feodale theocratische regimes.

De VS zijn nooit bemiddelaars geweest in het Midden-Oosten. Hun echte doelstelling is al evenmin het verwezenlijken van een éénstaat- of tweestatenoplossing. Wat de VS en Israël willen is de derde optie, die van de status quo van bezetting, kolonisatie, blokkade, Apartheid. De controle over de rest van het Midden-Oosten hoort daar bij. Er is volgens Chomsky in dit alles geen sprake van een tweeslachtige morele standaard. Integendeel, dit is een zeer consistent beleid: wie met ons is komt in eigen land met alles weg, wie tegen ons is zal het voelen. Of het betrokken land democratisch is of niet, is daarbij van geen enkel belang.

Chomsky kan over deze gang van zaken in zijn lezingen behoorlijk sarcastisch zijn. 'Het kleinste kind dat een beetje om zich heen kijkt, kan de schijnheiligheid van de beweerde principes doorprikken. Intellectuelen, commentatoren en politici

kunnen dat niet. Die hebben te lang gestudeerd om dat te kunnen. Principes zijn echter universeel. Wie ze selectief inzet, past geen principes toe.'

In de andere landen van het Midden-Oosten zoeken de VS op dezelfde manier naar het voortzetten van hun stabiliteit, 'stabiel' voor de machthebbers, niet voor de bevolking. Chomsky wijst er tegelijk op dat de machthebbers in Washington geen principiële tegenstanders zijn van democratie.

Mensen moeten doorgronden wat er echt gebeurt en waarom, alvorens in actie te komen

Democratie stelt hen echter voor een praktisch probleem. Democratisch verkozen leiders hebben de neiging de belangen van de eigen bevolking te laten voorgaan op de economische/militaire/politieke belangen van de VS, zoals toegang tot grondstoffen en spotgoedkope arbeid.

Trump is het logische gevolg van een politiek systeem dat weigert rekening te houden met de gewone Amerikaan, een systeem dat volledig ten dienste staat van een steeds kleiner wordende toplaag – de spreekwoordelijke één procent. Dit krijg je met een gedesinformeerde en gedesilluseerde bevolking die geen toekomstperspectief meer ziet. De mainstream media, die hem nu verguizen, hebben hem gemaakt. Tijdens de voorverkiezingen kreeg Trump meer 'airtime' dan alle andere Republikeinse en Democratische kandidaten samen. Gratis. Want Trump garandeerde kijkcijfers met zijn idiote maniertjes en belachelijke uitspraken.

Chomsky ziet desalniettemin in het buitenlands beleid van Trump vooral continuïteit. Het gaat nog steeds om hetzelfde: geopolitieke belangen, militaire dominantie, controle over de oliestaten, onvoorwaardelijke steun voor Israël. Waar Trump het verschil maakt, is in stijl en retoriek. Trump is daarom voor de traditionele machthebbers en de massamedia vervelend, omdat hij te openlijk en ongenueanceerd het Amerikaanse

beleid verdedigt. Obama deed inhoudelijk precies hetzelfde, maar zei het met zoveel mooiere woorden. Obama zou bijvoorbeeld nooit Jeruzalem hebben erkend, maar tekende wel even grote defensietoelagen en wapencontracten voor Israël.

Het verschil zit hem daarbij in de hardnekkigheid waarmee dat traditionele beleid nu wordt gevoerd. De Republikeinse entourage rond Trump is zo radicaal fanatiek dat een kernoorlog volgens Chomsky opnieuw

een mogelijkheid wordt. De huidige Republikeinse Partij is een gevaar voor de mensheid, ook vanwege de rabiate verwerping van enig fatsoenlijk klimaatbeleid. 'Dit is de gevaarlijkste organisatie op aarde.'

Chomsky's grote verdienste is dat hij je aanzet tot kritisch nadenken over de wereld, over de media, over de politiek – niet alleen in de VS maar overall. Ook al zijn andere landen op wereldschaal minder machtig dan de VS, dezelfde mechanismen werken ook hier door. Media met eenzijdige berichtgeving, politici die niet worden aangesproken op de overduidelijke tegenstrijdigheden in hun uitspraken en beslissingen, en een bevolking die grotendeels wordt gedesinformeerd of helemaal niet wordt geïnformeerd over de werkelijke gang van zaken. Chomsky lezen en beluisteren, nu meer op sociale media, maar ook nog steeds in zijn boeken, artikelen en lezingen, is inspirerend. Hij is niet de man met de kant-en-klare oplossing, maar biedt wel analyse en inzicht. 'Mensen moeten doorgronden wat er echt gebeurt en waarom, alvorens in actie te komen. Dat zie ik als mijn taak.' ■

Lode Vanoost is voormalig lid van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (vergelijkbaar met de Tweede Kamer) en journalist bij de progressieve nieuwssite www.dewereldmorgen.be Voor een uitgebreide biografie van Chomsky, zie sp.nl/Zim en sp.nl/Zis

'BUSINESS AS USUAL' IN DE AMERIKAANS-SAUDISCHE BETREKKINGEN

Tekst: Paul Aarts Foto: Doug Mills / HollandseHoogte

In een regio waar landen vaak op gespannen voet met het Westen staan, is Saudi-Arabië de grote uitzondering. Vooral de relatie met de VS is bijzonder, want de belangen van beide landen hebben zeker niet altijd synchroon gelopen. Toch houdt de speciale band tussen de VS en Saudi-Arabië tot op de dag van vandaag stand. Hoe kan dat? Paul Aarts, voormalig docent internationale betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam, ziet zes redenen die deze opmerkelijke vriendschap verklaren.

Na de moord op de Saudische journalist Jamal Khashoggi sprak president Trump over *'bad, bad stuff'* en *'the worst cover-up ever'*. Tegelijkertijd liet hij zich ontvallen dat hij niet zeker wist of de Saudische kroonprins Mohammed bin Salman wel de opdrachtgever van de moord is geweest, zoals de CIA claimt. *'Maybe he did, maybe he didn't.'*

FLATER OP FLATER

De liquidatie van Khashoggi is het dramatische dieptepunt van een lange reeks repressieve maatregelen, in gang gezet na de paleiscoup van Mohammed bin Salman in juni 2017. Het begon met de spectaculaire gijzeling van een groot aantal Saudiërs, onder wie prinses, voormalig ministers en vooraanstaande zakenlieden, in het luxueuze Ritz-Carlton hotel in november 2017. Officieel ging het om een anti-corruptiecampagne, maar feitelijk was het de kroonprins er meer om te doen diverse rivalen uit te schakelen. Hij deed dat inderdaad met succes door concurrenten binnen de koninklijke familie, binnen de wereld van de media en zelfs binnen de zakenwereld op een zijspoor te zetten. Sommige gegijzelden zijn gemarteld, minstens één vond de dood tijdens zijn gevangenschap. In de maanden daarna volgden golven van arrestaties. Iedereen – zonder aanzien des persoons – die het waagde een afwijkend geluid te laten horen, werd (en wordt) opgepakt. Sommigen, zoals de populaire geestelijke Salman

al-Awda, hangt zelfs de doodstraf boven het hoofd. Een maand voordat vrouwen het recht kregen om auto te rijden (in juni 2018), werd een aantal vooraanstaande vrouwelijke activisten opgepakt op verdenking van 'spionage voor een buitenlandse mogendheid'. Ook hen staan staat een langdurige gevangenisstraf te wachten.

Op het gebied van buitenlandse politiek stapelde de kroonprins tegelijkertijd flater op flater. Om te beginnen natuurlijk de gruwelijke oorlog in Jemen, die in maart 2015 een aanvang nam. Riad ziet het conflict met de Jemenitische Houthis als een strijd om de invloed van Iran in de regio in te dammen – terwijl dat land op het slagveld feitelijk hooguit een secundaire rol vervult. De oorlog heeft zich ontwikkeld tot een immens humanitair drama, zonder uitzicht op een spoedige afloop. Een exit-strategie ontbreekt en het prestige van Saudi-Arabië komt met de dag verder onder druk te staan – zelfs in kringen van het Amerikaanse Congres.

Vervolgens lanceerde Mohammed bin Salman vanaf medio 2017, samen met de Verenigde Arabische Emiraten, Bahrein en Egypte (zich tooiend met het etiket 'Anti-Terreur-Kwartet') een stompzinnige boycot van buurstaat Qatar. Het land kreeg een onzinnige lijst van dertien eisen voorgeschoteld (waaronder de verbreking van alle banden met Iran, de sluiting van televisienetwerk Al Jazeera en de stopzetting van de steun aan de

Moslim Broederschap). Tot op heden wijst niets erop dat Saudi-Arabië c.s. hun zin krijgen.

Begin augustus 2018 liep een diplomatiek akkefietje met Canada volledig uit de hand. Nadat de Canadese minister van Buitenlandse Zaken in een tweet haar zorgen had geuit over de arrestatie van Samar Badawi (de zus van de eerder tot stokslagen veroordeelde mensenrechtenactivist Raif Badawi) ging de Saudische regering in de *overdrive*. Niet alleen werd de Canadese ambassadeur tot persona non grata verklaard, ook werd alle (nieuwe) handel met Canada stopgezet, vluchten van de nationale luchtvaartmaatschappij Saudia op Toronto werden gestaakt en duizenden Saudische studenten uit Canada teruggeroepen.

En dan begin oktober vorig jaar nog de moord op Khashoggi in het Saudische consulaat in Istanbul. Trump had het inderdaad niet beter kunnen uitdrukken: *'The worst cover-up ever.'* Het kostte Saudi-Arabië geruime tijd om te erkennen dat er 'iets fout was gegaan' en dat zij verantwoordelijk was voor deze misdaad. Dat gebeurde overigens zonder te impliceren dat de kroonprins zelf ervan geweten zou hebben – terwijl vrijwel niemand, inclusief de CIA, daaraan twijfelt. Het aanzien van Mohammed bin Salman, toch al fors beschadigd, liep opnieuw averij op.

ZESTAL BELANGEN

Wat zijn de gevolgen van deze reeks onthutsende gebeurtenissen voor de relaties tussen Riad en Washington? Hoe stevig is de decennialange 'speciale relatie' tussen de twee? In de jaren veertig van de vorige eeuw zijn Saudi-Arabië en de VS in een innig bondgenootschap met elkaar verstrengeld geraakt ('olie voor veiligheid').

20 maart 2018. President Trump onderhandelt met de Saudische kroonprins Bin Salman over een wapenverkoop in het Witte Huis in Washington.

waarde. (4) Op het gebied van *intelligence*, en dan niet alleen in de strijd tegen Islamitische Staat, is samenwerking met Saudische veiligheidsdiensten van cruciale betekenis. Dat geldt overigens ook voor Europa, inclusief Nederland. (5) Olie. Saudi-Arabië blijft op energiegebied een partner om te vriend te houden. Weliswaar importeren de VS nauwelijks nog Saudische olie, een goede relatie met Riad blijft van belang in het kader van de stabilisering van de oliemarkt. In het bijzonder waar het de olieprijs aangaat (ook in verband met de eigen Amerikaanse productie van schaliegas). (6) Investerings. Tot slot moet het belang van Saudische financiële belangen in de Amerikaanse economie onderstreept worden. Zowel op de schuld- en aandelenmarkten als via investeringen in Amerikaanse bedrijven door onder andere het Saudische Public Investment Fund. Alleen al wat dat laatste betreft, gaat het om tientallen miljarden dollars.

VOORUIT KIJKEN

Een breuk in de Amerikaans-Saudische relaties is dus erg onwaarschijnlijk, ook al maakt het Congres zich daar bij tijd en wijle sterk voor. Of dat meer dan symbolische betekenis zal hebben is echter de vraag. Uiteindelijk is het immers Trump die beslist. En dat niet alleen. In de afgelopen weken, onder meer tijdens het World Economic Forum in Davos, heeft een fors aantal vertegenwoordigers van de Amerikaanse zakenwereld te kennen gegeven dat 'we vooruit moeten kijken'. Kortom, alle tekenen wijzen erop dat het *business as usual* zal zijn tussen de VS en Saudi-Arabië. ■

Paul Aarts was meer dan dertig jaar verbonden aan de afdeling politicologie van de UvA. Hij schreef o.a. samen met Carolien Roelants Saudi-Arabië: De revolutie die nog moet komen, dat ook is vertaald in het Engels, Perzisch en Arabisch.

De oliecrisis van 1973 (een spectaculaire prijsstijging en een Arabisch olie-embargo) en '9/11' (vijftien van de negentien kapers hadden de Saudische nationaliteit) hebben daar weliswaar een rimpeling in veroorzaakt en onder president Obama trad er zelfs een verkilling in de relaties op, maar in de kern is hier sprake van een soort Siamese tweeling. Ze kunnen niet zonder elkaar. Wat weegt er dan zo zwaar?

Een zestal belangen valt hier samen, niet noodzakelijkerwijs in volgorde van belangrijkheid: (1) Wapens. De familie Saoed is voor haar overleven afhankelijk van de Amerikaanse militaire paraplu. Trump maakte dat een tijdje geleden nog eens fijntjes duidelijk toen hij koning Salman toevoegde: 'Langer dan twee weken houdt u het niet uit zonder onze bescherming.' Vanzelfsprekend zijn ook Saudische wapencontracten bijzonder lucratief (het koninkrijk is sinds enkele jaren de grootste wapenimporteur ter wereld en de VS nemen daarvan ruim de helft voor hun rekening). Ook al wordt de

werkgelegenheidscomponent van wapenexporten regelmatig overdreven, niet in de laatste plaats door de huidige Amerikaanse president, het is en blijft een belangrijk element. (2) Iran. De groeiende aanwezigheid van de Islamitische Republiek Iran in de regio, merendeels via allianties met niet-statelijke actoren zoals shi'itische milities, is zowel Saudi-Arabië (plus de Verenigde Arabische Emiraten) als de VS een doorn in het oog. In samenwerking met Mohammed bin Salman – die Irans Opperste Leider Ali Khamenei als de 'nieuwe Hitler' afficheert – is Trump er alles aangelegen om Iran verder in de hoek te drijven. De havik John Bolton, Trumps Nationale Veiligheidsadviseur, roert in dit verband met enige regelmaat de oorlogstrom. (3) Israël/Palestina. De regering-Trump, met in het Israëliësch-Palestijnse dossier schoonzoon Jared Kushner aan het roer, is er alles aan gelegen om de Palestijnen een ministaatje, zonder Jeruzalem als hoofdstad, door de strot te duwen. De goede persoonlijke relaties van Kushner met de kroonprins zijn daarbij van onschatbare

WESTEN MEDEPLICHTIG AAN IMMENSE LEED IN JEMEN

Tekst: Jip van Dort (SP-fractiemedewerker Buitenlandse Zaken) Illustratie: Cartoon movement / HollandseHoogte

Alweer vier jaar lang is er in Jemen een bijna vergeten, maar verwoestende oorlog gaande. Een verbond onder leiding van Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten (de coalitie) neemt het op tegen Houthi-rebellen, die grote delen van het land hebben veroverd en de regering van president Hadi in ballingschap hebben gedreven. De laatste maanden zijn er op het diplomatieke vlak eindelijk wat positieve ontwikkelingen te melden, maar er is nog een heel lange weg te gaan naar duurzame vrede.

Saudi-Arabië presenteert het conflict in Jemen als een strijd tegen regionale grootmacht Iran. Dat land zou de Houthi's op grote schaal steunen, onder andere met wapens. In de praktijk is daar maar weinig bewijs voor. Het is vooral propaganda voor het eigen belang om te verhullen wat er werkelijk gaande is: een bijna totale vernietiging van Jemen door Saudi-Arabië en andere landen van de coalitie, met grootschalige westerse steun.

85.000 KINDEREN GESTORVEN VAN DE HONGER

Van begin af aan was duidelijk dat de grenzen die het recht stelt aan oorlogvoering in het geheel niet worden gerespecteerd. Amnesty International rapporteerde bijvoorbeeld, in augustus 2015, over talloze misdaden door alle partijen in het conflict, waarbij veel burgers omkwa-

men. Human Rights Watch publiceerde in november 2015 een overzicht van schendingen van het internationaal recht in Jemen, waarin voorbeelden worden genoemd van luchtaanvallen waarbij tientallen burgerslachtoffers vielen. In beide rapporten worden veel mensenrechtenschendingen en oorlogsmisdaden genoemd, zeker ook door de coalitie, die teruggaan tot de eerste weken van het conflict.

Een recenter onderzoek naar schendingen van het internationale recht in het conflict in Jemen, uitgevoerd in opdracht van de Mensenrechtenraad van de VN, werd in augustus 2018 afgerond. Hieruit blijkt eveneens duidelijk dat op grote schaal misdaden zijn begaan door alle partijen in het conflict, maar vooral door de coalitie. In het rapport worden allerlei voorbeelden genoemd van mensenrechtenschendingen en oorlogsmisda-

den door luchtaanvallen waarbij burgerdoden zijn gevallen. Er wordt ook gewezen op het verwoestende effect op Jemenitische burgers van de blokkade van de coalitie onder leiding van Saudi-Arabië. Door die blokkade komt humanitaire hulp het land nauwelijks in, wat volgens het rapport 'disproportioneel' en 'in strijd met het oorlogsrecht' is.

Twee maanden later, in oktober 2018, werd een rapport gepubliceerd van hoogleraar Martha Mundy, die verbonden is aan de London School of Economics. Daarin wordt gedetailleerd ingegaan op de mate waarin de luchtaanvallen van de coalitie een 'food war' zijn. Vele honderden aanvallen op boerderijen, landbouwgrond, vee, markten, distributiecentra, waterinfrastructuur, enzovoort, zijn in het rapport gedocumenteerd.

Dergelijke rapporten maken inzichtelijk waarom in Jemen de grootste humanitaire crisis van dit moment plaatsvindt. Twintig miljoen mensen hebben te maken met (ernstige) voedselonzeekerheid en meer dan 85.000 kinderen onder de vijf jaar zijn inmiddels gestorven van de honger. En dan zijn er nog eens vele tienduizenden mensen overleden aan de directe gevolgen van de oorlog in Jemen. Ook zijn er miljoenen ontweerd.

55 KEER MEER AAN WAPENS DAN AAN HUMANITAIRE HULP

Als een gewapend conflict uitbreekt, zoals in Jemen in maart 2015, is het aan de Veiligheidsraad van de VN om op te treden. Dat gebeurde ook, maar slechts voor de helft. In april 2015 stelde de Veiligheidsraad, die als doel

heeft het handhaven van de internationale veiligheid en vrede, een wapenembargo in tegen de Houthis-rebellen. Tegen landen van de coalitie zoals Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten, die toen al ernstige oorlogsmisdaden hadden begaan, werden geen maatregelen genomen. Deze landen konden daardoor (en kunnen nog steeds) voor vele miljarden aan westerse wapens importeren, waardoor zij de strijd in Jemen kunnen voortzetten.

Het gerenommeerde Stockholm International Peace Research Institute (Sipri) berekende, voor de periode 2013 – 2017, dus deels vóór aanvang van de militaire operatie, dat Saudi-Arabië voor ongeveer 15 miljard dollar aan wapens importeerde. De Verenigde Arabische Emiraten importeerden in dezelfde periode voor iets minder dan de helft aan wapens. In beide gevallen kwam zo'n 60 procent van het militair materieel, waaronder gevechtsvliegtuigen en tanks, uit de VS en de rest grotendeels uit EU-landen, het Verenigd Koninkrijk voorop.

Volgens onderzoek van het in Londen gebaseerde Middle East Eye hebben Europese landen zelfs voor maar liefst 86,7 miljard dollar aan export van militair materieel goedgekeurd in 2015 en 2016, aan Saudi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten. Een reden waarom dit bedrag hoger is dan de cijfers van het Sipri, is omdat het hier gaat om afgegeven vergunningen, dus niet per se om geleverde goederen. Middle East Eye berekende overigens ook dat dit bedrag, de 86,7 miljard dollar, zo'n 55 keer meer is dan de EU heeft uitgegeven aan humanitaire hulp aan Jemen.

Nederland heeft ook wapens geleverd aan de coalitielanden sinds het uitbreken van de oorlog in Jemen. Op relatief kleine schaal, zeker in vergelijking met de hierboven genoemde landen, is bijvoorbeeld militair materieel verschaft aan en doorgevoerd naar Saudi-Arabië. Daarnaast is geleverd aan de marine van Egypte, die actief is voor de kust van Jemen. Ook zijn overtollige F-16's verkocht aan Jordanië, dat gevechts-

vliegtuigen inzet boven Jemen. Naarmate de oorlog in Jemen vorderde, heeft Nederland het exportbeleid, dat al snel relatief restrictief was, verder aangescherpt.

Het staat buiten kijf dat westerse landen in deze handel des doods massaal wapenexportcriteria hebben geschonden. EU-regels schrijven bijvoorbeeld voor dat een uitvoervergunning voor wapens geweigerd moet worden als er een duidelijk risico bestaat dat het militair materieel

gebruikt kan worden bij het begaan van ernstige oorlogsmisdaden. Het VN-Wapenhandelsverdrag stelt vergelijkbare grenzen aan wapenhandel.

SMERIGE OLIEDOLLARS

Westerse hulp aan oorlogsmisdadigers in Jemen gaat overigens veel verder dan enkel wapenhandel. De VS hebben bijvoorbeeld lange tijd gevechtsvliegtuigen van coalitielanden in de lucht bijgetankt, zodat die meer aanvallen konden uitvoeren. Ook worden piloten getraind in het gebruik van geavanceerd westers wapentuig. Daarnaast is er westerse politieke steun, wat onder andere verklaart waarom de Veiligheidsraad nooit verder is gekomen dan maatregelen tegen de Houthis-rebellen.

Ondanks regels die dat nadrukkelijk verbieden, zijn voor vele miljarden dollars aan wapens geëxporteerd naar landen die massaal oorlogsmisdaden begaan in Jemen en verantwoordelijk zijn voor honderdduizenden doden en de grootste humanitaire crisis van dit moment. Het Westen is daarmee in belangrijke mate medeplichtig aan het immense leed in Jemen.

Andere belangen dan die van Jemenitische burgers hebben voorrang gekregen. Dat erkende zelfs minister Blok van Buitenlandse Zaken met zoveel woorden. In een debat in april 2018, waarin over wapenhandel en de oorlog in Jemen werd gesproken, wees de minister op geopolitieke, commerciële en werkgelegenheidsbelangen die in sommige landen prevaleren in de relatie met een land als Saudi-Arabië.

Vaak wordt gezegd dat oorlog slechts verliezers kent. In algemene zin klopt dat, zeker in Jemen zelf, waar burgers ongekend lijden. Maar het conflict in Jemen kent ook heel duidelijke winnaars. Dat zijn de grote wapenproducenten, die soms ook gevestigd zijn in Nederland, die honderden miljoenen smerige oliedollars verdienen aan deze handel des doods. ■

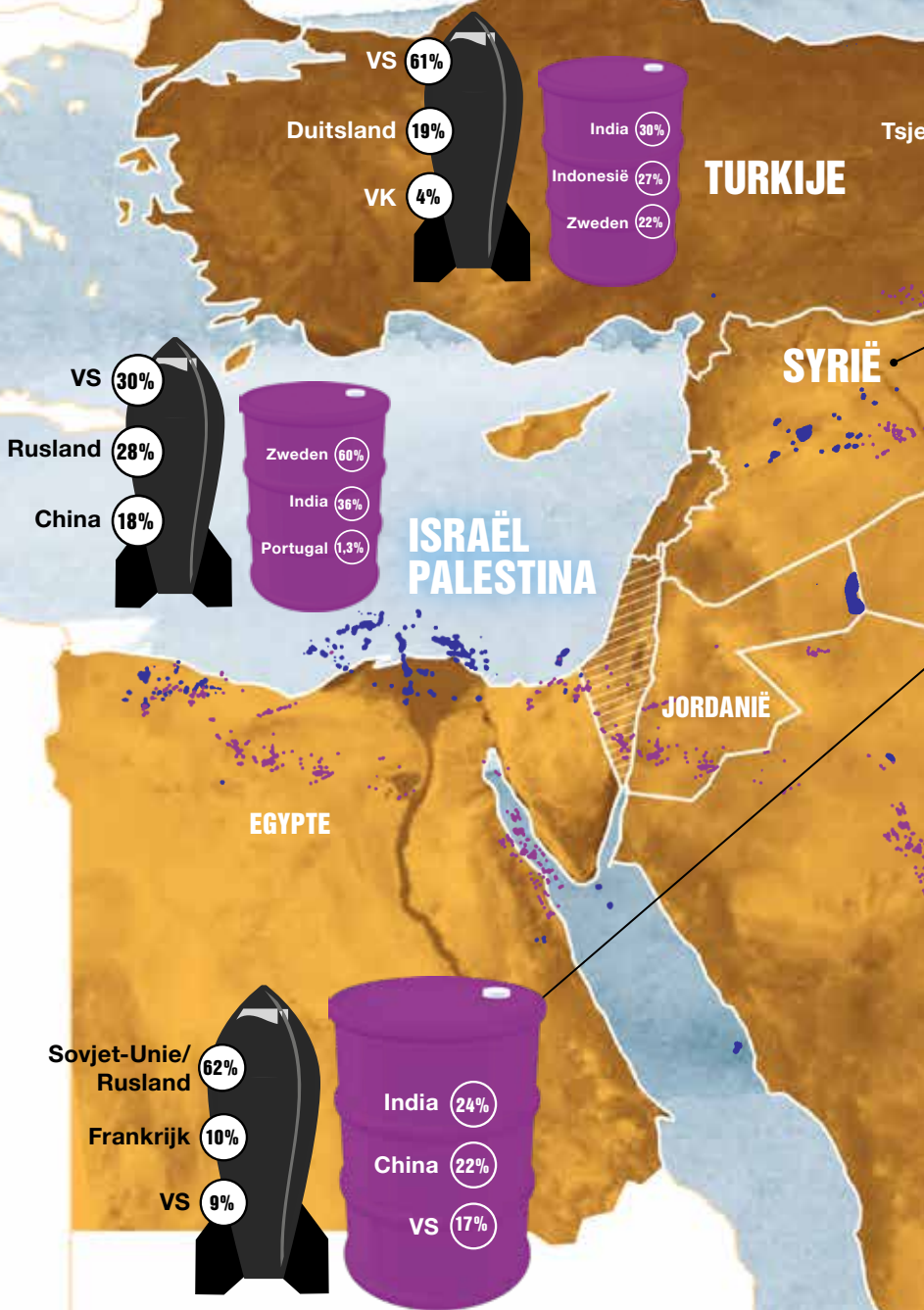
WAAROM VOERT SAUDI-ARABIË OORLOG IN JEMEN?

Saudi-Arabië beschouwt Jemen als deel van het eigen territorium, en heeft zich dan ook sinds jaar en dag met dat land bemoeid. Jemen valt zelfs onder de verantwoordelijkheid van het Saudische ministerie van Binnenlandse Zaken. De bemoeienis bestaat uit het geven van royale subsidies aan diverse stamhoofden, sponsoring van salafistische instituties – juist in die gebieden waar de shi'ieten in Jemen de meerderheid vormen – en zo nu en dan een directe militaire interventie. Het doel is steeds de controle over de Jemenitische regering in Sanaa. Dat lukte over het algemeen goed, totdat president Hadi begin 2015 in ballingschap gedreven werd door de oprukkende shi'itische Houthis-rebellen (Saudi-Arabië zelf is soenitisch). Saudi-Arabië zag hier de hand van aartsvijand Iran in en besloot daarop om samen met Arabische en westerse bondgenoten een oorlog in Jemen te beginnen. Een oorlog die het land naar schatting 200 miljoen dollar per dag kost en Jemen in een humanitair rampgebied heeft veranderd.

Bron: P. Aarts en C. Roelants (2013/2016), *Saudi-Arabië. De revolutie die nog moet komen*, 144-147.

Bezit olievelden Irak

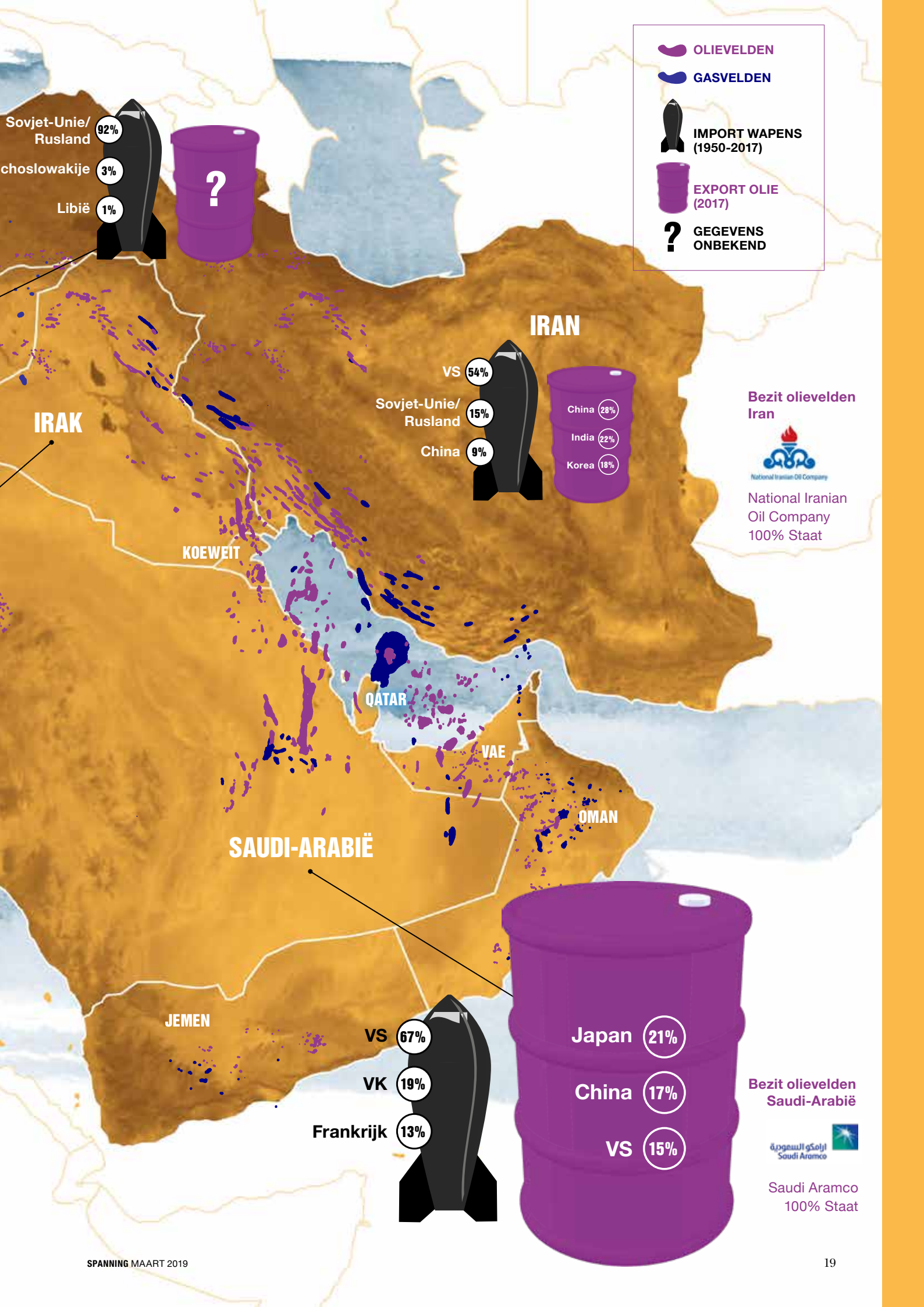
- Shell
- Exxon
- Lukoil (Russisch, Staat)
- Statoil (Noorwegen, Staat)
- BP
- CNPC (Chinees, Staat)
- Petronas (Maleisisch, Staat)
- ENI
- Kogas
- Soth Oil Company

ECONOMIE VAN DE PERMANENTE OORLOG

20 maart 2003. Een cameraploeg staat in de vroege ochtend nabij Bagdad klaar om te filmen. Even later is live op televisie te zien hoe de bommen inslaan. De *Coalition of the Willing* valt onder leiding van de VS Irak binnen. Het land moest vrij en democratisch worden, zo heette het. Fast forward naar 2019: nog steeds zijn de VS en bondgenoten verwickeld in een oorlog in het Midden-Oosten. Ook Nederland is betrokken. Wat hebben we in het Midden-Oosten te zoeken?

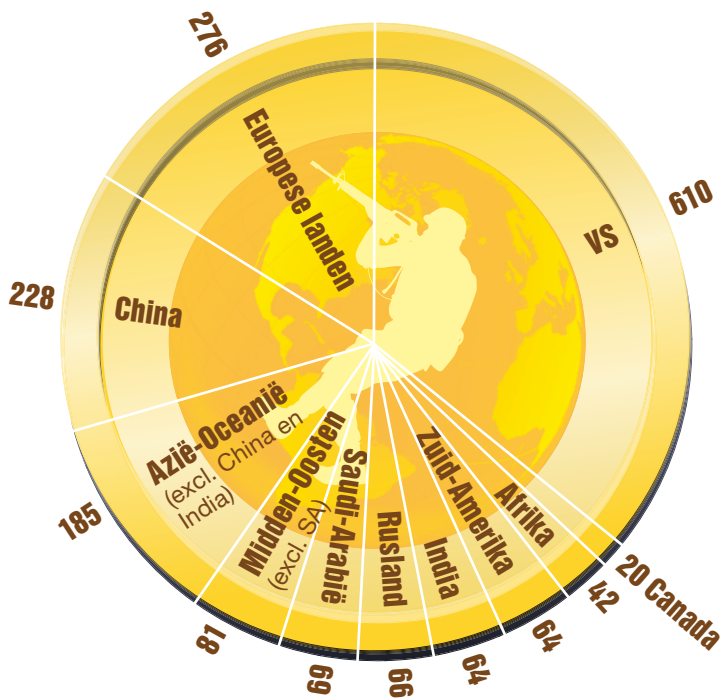
Tekst: Eduard van Scheltinga en Remco Bouma
 Bronnen: OEC (The Observatory of Economic Complexity)
 SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)
 Pixabay

ACTIEVE MILITAIREN WERELDWIJD (X1000)
TOTAAL WERELD 19,5 MILJOEN

DEFENSIEBUDGETTEN (IN MILJARDEN DOLLARS)
TOTAAL WERELD 1.705 MILJARD

Om die vraag te beantwoorden moeten we eerst terug naar het moment voordat de bommen vielen. Wat bewoog de Verenigde Staten om, zonder steun van de Verenigde Naties, in 2003 Irak binnen te vallen?

De verklaring van de regering-Bush rammelde al vanaf het begin. Saddam Hoessein beschikte immers niet over massavernietigingswapens, de voornaamste reden voor de VS om Irak 'preventief' binnen te vallen. Dat bleek niet alleen na de inval, bij onderzoek in Saddams wapendepots. De regering-Bush had die informatie, volgens later uitgelekte documenten, al voor de inval.

Bovendien hield Saddam Hoessein zich in de jaren voor 2003 juist relatief rustig. In de jaren tachtig had hij jarenlang gifgas ingezet, ook tegen de eigen burgerbevolking (de Koerden). Maar toen steunde de VS hem gewoon. Ook is het op z'n zachtst gezegd weinig subtiel dat de Amerikaanse invasie de Iraakse overheid en infrastructuur volledig in puin legde, terwijl je juist daar een liberale democratie mee opbouwt.

BRANDSTOF VOOR DE WERELD

"Was Irak net zo interessant geweest als er geen olie lag?", schrijft Greg Muttitt na jarenlang onderzoek in zijn boek *Fuel on the Fire*. Irak had destijds de op een na grootste voorraden ter wereld. De olie is er relatief makkelijk en goedkoop te winnen. Bovendien was de verwachting dat veel voorraden nog onontdekt waren. Ook de bekende olievoorraden waren amper in productie, omdat VN-sancities het regime van Saddam Hoessein isoleerden. "Het doel van de Irak-invasie," schrijft Muttitt, "was de Iraakse olie toegankelijk maken voor de wereldmarkt, om zo de energietoevoer te stabiliseren."

Olie is de goedkoopste en wereldwijd meest gebruikte energiebron. Niet alleen onze auto's en machines draaien erop. Het is ook de grondstof voor kunststof en we hebben olie nodig voor kunstmest om aan ons eten te komen, voor asfalt en onze medicijnen. Olie voedt alle 200.000 vlieg-bewegingen en de schepen die de 25 miljoen scheepscontainers per dag over de wereld vervoeren. Als de aanvoer van olie stopt, dan stopt de moderniteit.

De paradox van de globalisering is dat de grondstof die markten en productieketens over de hele wereld met elkaar verbindt, zelf juist sterk lokaal geconcentreerd is. De helft van de wereldwijd bekende oliereserves ligt in het Midden-Oosten. Aardolie is daar ongeveer honderd jaar geleden ontdekt. In de beginjaren wordt de olie gewonnen door westerse oliebedrijven, immers de enige met de kennis om de brandstof uit de grond te krijgen. Vooral Frankrijk en Engeland oefenen hun dominantie in het Midden-Oosten uit om hun oliebedrijven een handje te helpen.

POLITIEK MET DE OLIEKRAAN

Vrijwel alle olieopbrengsten gaan begin twintigste eeuw naar de westerse oliebedrijven. Maar leiders in onder andere Iran, Saudi-Arabië en Irak eisen een steeds groter deel van de opbrengst. Dat lukt ze, onder dreiging van nationalisering van de olie-industrie. We gaan op een korte tournee door het Midden-Oosten.

In 1953 nationaliseert Iran de olie onder de democratisch gekozen president Mossadeq daadwerkelijk; tot dan toe waren de velden in handen van de voorloper van British Petroleum (BP), Anglo-Persian Oil Company. De Britten en de VS organiseren via de CIA een coup en helpen de sjah in het zadel, waarmee ze toegang blijven houden tot de oliebronnen. Maar de ingreep draagt eraan bij dat in 1979 de conservatieve islamist Khomeini met een revolutie aan de macht kan komen. De aanvoer van olie naar het Westen stopt.

Het Midden-Oosten komt voor de Amerikanen pas in 1933 in beeld. De Britten weigeren namelijk olie te winnen in Saudi-Arabië en het land zoekt zijn toevlucht bij Amerikaanse oliebedrijven. Die willen wel en Aramco (Arabian-American Oil Company) wordt opgericht. Van het zaken doen tussen de oliebedrijven groeit de band uit tot een bondgenootschap tussen de landen. Gaandeweg eisen de Saudi's een steeds groter deel van de opbrengst op en in 1980 nationaliseren ze de olie-industrie – maar het bondgenootschap met de VS blijft intact. De deal is Arabische olie in ruil voor Amerikaanse militaire verdediging.

In 1972 nationaliseert Irak de olievelen die tot dan in handen waren van de Iraq Petroleum Company, een bedrijf van Shell, het Franse Total en Britse BP. Een veelgebruikte slogan uit die tijd zegt genoeg: *Arab oil for Arab people*. Saddam Hoessein geniet steun van de VS als buffer tegen het Iran van Khomeini. Maar met de inval in Koeweit en de daaropvolgende Golf-oorlog verspeelt Saddam Hoessein alle krediet.

Tot zover de korte tournee. De landen eisen niet alleen nationaal hun deel op. Internationaal werken ze vanaf 1960 samen in de Organisatie van Olie-exporterende Landen (OPEC). De agenda van dit kartel is de olieprijs stabiel te houden. Maar al snel blijkt dat de samenwerking ook ingezet kan worden om de olieprijs te verhogen door de oliekraan dicht te draaien, of om politiek te bedrijven. In 1973 boycotten alle OPEC-landen de landen die Israël steunen in de Jom Kipoer-oorlog. Veel Europese economieën raken in een langdurige crisis, die de opkomst zou inluiden van het neoliberalisme.

Het is dus niet verwonderlijk dat kapitalistische landen buitengewoon grote belangstelling hebben voor de gebieden waar de meeste olie ligt. Het Midden-Oosten, Venezuela en Rusland om er maar een paar te noemen. Het bracht de Amerikaanse president Jimmy Carter ertoe om in 1980 de Carterdoctrine te formuleren: "Laat onze opstelling volledig duidelijk zijn: elke poging van een buitenlandse mogendheid om de Perzische Golf-regio in handen te krijgen zal worden beschouwd als een aanval op de vitale belangen van de Verenigde Staten van Amerika, en een dergelijke aanval zullen we afslaan met inzet van alle noodzakelijke middelen, waaronder het leger."

MILITAIR-INDUSTRIËLE BELANGEN

Het veiligstellen van de aanvoer van grondstoffen heeft alles met macht te maken. Militaire macht desnoods. Een groot leger heeft ook wapens nodig, kleding, voertuigen, computersystemen en ga zo maar door. Al met al is

er een hele industrie nodig om een leger op de been te houden. Waarbij de fabrikanten winst moeten maken, de aandeelhouders tevreden moeten worden gesteld en werknemers van hun loon afhankelijk zijn om te leven. Die belangen gaan meewegen in de politiek. Voor dit fenomeen is zelfs een naam: het militair-industrieel complex.

Het wereldwijde militaire budget bedraagt 1.700 miljard dollar. In totaal verkochten de honderd grootste wapenproducenten voor ruim 400 miljard aan militair materiaal. Daarvan namen de Amerikaanse bedrijven 225,8 miljard voor hun rekening en de Europese 107,5 miljard. Bij de top 10 van wapenbedrijven werken in totaal 3,6 miljoen mensen. Daarvan werkt ruim een miljoen in Europa. De eigenaars van de wapenbedrijven hebben belang bij de winst en de vele werkers bij het loon.

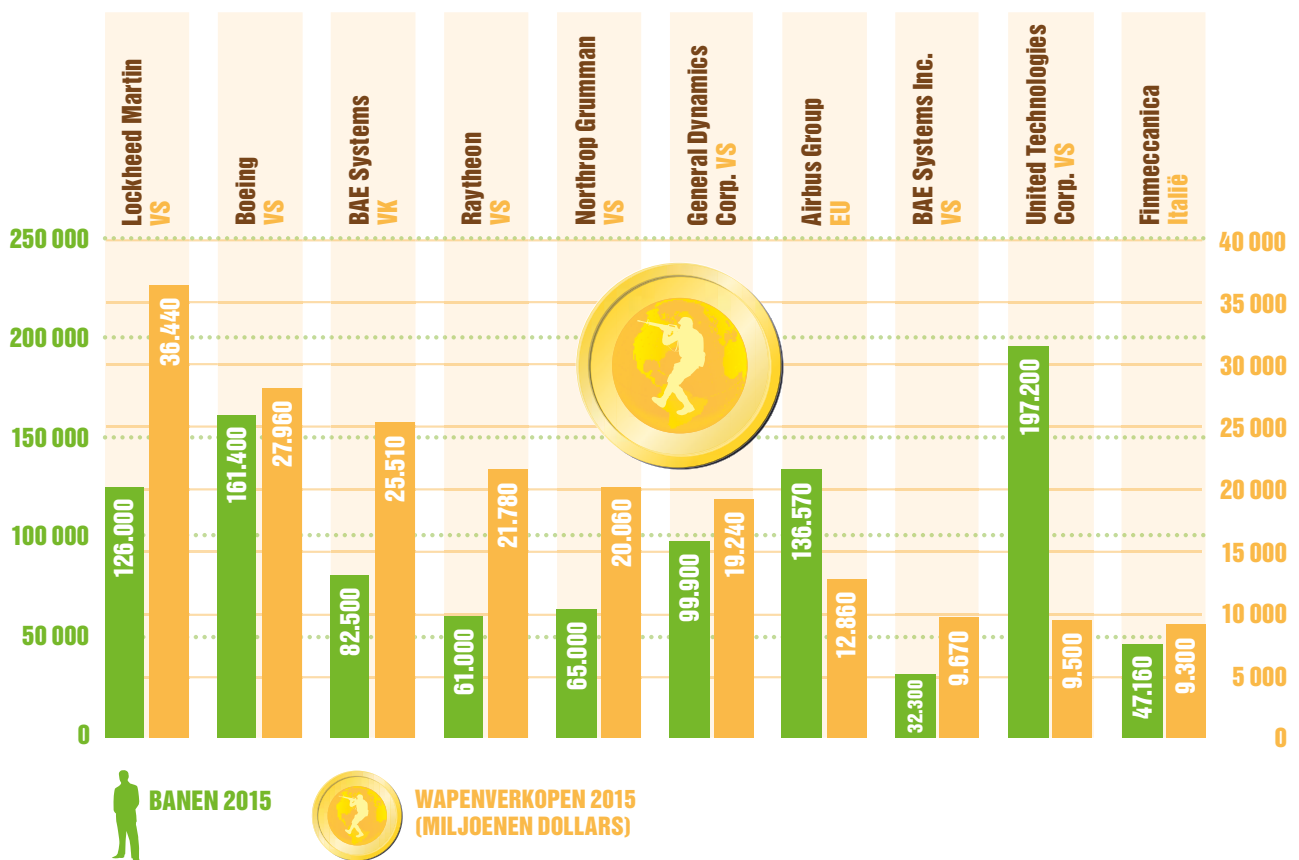
Waar belangen zijn wordt invloed nagestreefd. Ook daarvan is de Irakoorlog een treffend voorbeeld. Colin Powell bekleedde als voorzitter van de verenigde chefs van staven de hoogste functie binnen de Amerikaanse strijdkrachten. Later werd hij bekend als de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken die bij de Verenigde Naties betoogde dat Irak moest worden binnengevallen omdat het land massavernietigingswapens zou hebben. Dick Cheney was

jarenlang directeur van Halliburton, voor hij als vicepresident van Bush de aanval in Irak steunde. Halliburton is een van de grootverdieners aan deze oorlog. Zo sleepte de multinational na de inval voor 39,5 miljard dollar aan overheidscontracten binnen, op een totaal van de 138 miljard die de Amerikaanse overheid spendeerde aan private bedrijven voor beveiliging, logistieke diensten en bouwopdrachten in Irak.

Oorlogen verhogen de winst van wapenbedrijven en bevorderen economische groei. Bij grote aanslagen of bij oorlogstaal van presidenten, stijgen de beurskoersen van de wapenproducenten. Dat gegeven zet ook de roep om een Europees leger in een ander daglicht.

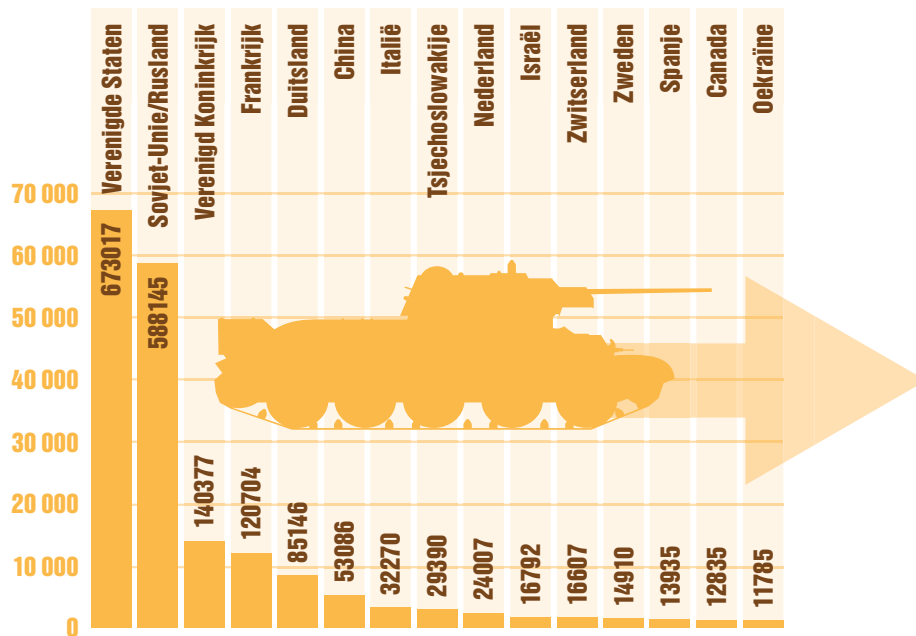
Olie en militaire industrie gaan hand in hand. Het is de vraag of deze invloeden doorslaggevend zijn in het besluit om ten oorlog te trekken. Maar het zijn onmiskenbaar reële belangen die meespelen. Het zijn economische belangen die voor kapitalistische landen cruciaal zijn. Ze drukken dan ook een groot stempel op de wereldpolitiek, al worden ze vaak verzwegen. Zeg nou zelf, ten strijde trekken voor olie klinkt toch veel minder lekker dan vrijheid en democratie in de Derde Wereld opbouwen?

TOP 10 WAPENBEDRIJVEN 2015

Bron: SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)

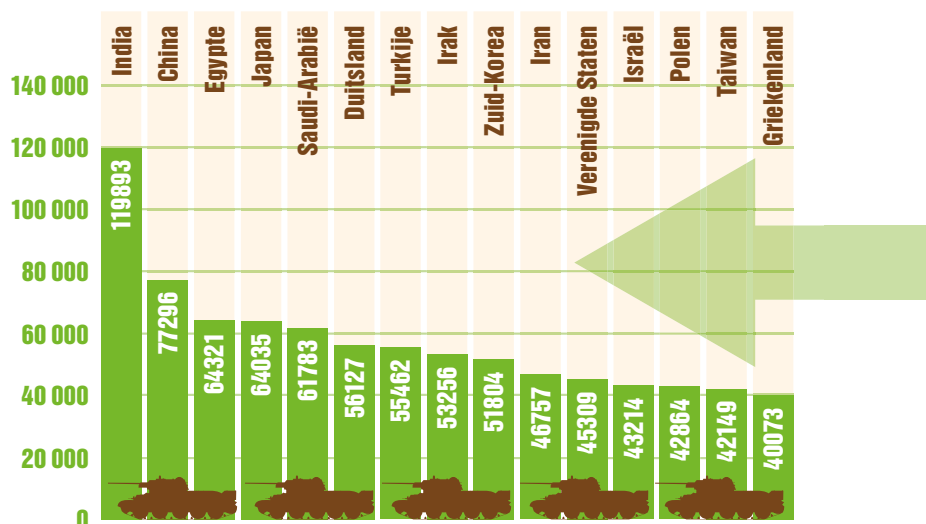
TOP 15 WAPENEXPORTERENDE LANDEN 1950-2017

De aantallen zijn uitgedrukt in miljoenen Trend-Indicator Value (TIV). Een eenheid ontwikkeld door SIPRI om het volume aan wapens onderling te vergelijken.

Bron: SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)

TOP 15 WAPENIMPORTERENDE LANDEN 1950-2017

De aantallen zijn uitgedrukt in miljoenen Trend-Indicator Value (TIV). Een eenheid ontwikkeld door SIPRI om het volume aan wapens onderling te vergelijken.

Bron: SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)

OORLOG IN SYRIË

‘DEMOCRATIE KAN NIET WORDEN AFGEDWONGEN MET MILITAIRE MIDDELEN’

Tekst: Bart Linssen Foto: Evert Jan Daniëls / ANP

Nu naar schatting een kwart miljoen Syrische vluchtelingen weer terugkeren naar hun verwoeste land, de internationale coalitie onder leiding van de VS bezig is met ‘de laatste slag tegen IS’ en Trump hardop speculeert over het terugtrekken van zijn troepen, rijst de vraag of de oorlog in Syrië zijn einde nadert. En wat zijn dan de perspectieven voor de Syrische bevolking op duurzame vrede? Nikolaos van Dam, voormalig ambassadeur in het Midden-Oosten, en Habib Nassar, onderzoeker bij mensenrechtenorganisatie *Impunity Watch*, volgen de oorlog in Syrië op de voet.

In een buitengewoon complexe oorlog als in Syrië is het bijna ondoenlijk om te weten wie met wie vecht en welke groepering je moet steunen. Zo werd onlangs nog bekend dat Nederland niet-militaire middelen heeft geleverd aan de jihadistische beweging Jabhat al-Shamiya. Dit geeft nog maar eens aan dat het in een dergelijk conflict als interveniërend land onmogelijk is om de juiste kant te kiezen.

Buitenlandse militaire interventies leiden vrijwel altijd tot grote rampen; de oorlog in Syrië is daarop geen uitzondering. Dit zegt Nikolaos van Dam, Midden-Oostdeskundige en voormalig Nederlands ambassadeur in Irak, Egypte en Turkije: ‘De oorlog in Syrië wordt getypeerd door ongecoördineerde bemoeienissen van buitenaf. Deze hebben slechts geleid

tot een verlenging van de oorlog, met honderdduizenden dodelijke slachtoffers, miljoenen vluchtelingen en kolossale destructie als gevolg. Zonder deze interventies zou het aantal dodelijke slachtoffers en vluchtelingen vele malen lager zijn geweest. De interveniërende partijen zijn dus medeschuldig aan het desastreuze resultaat, maar voelen zich hiervoor meestal niet verantwoordelijk. Als de door het buitenland gesteunde oppositiekrachten het regime ten val hadden gebracht was er zeker geen democratie ontstaan, maar was het bloedvergieten in alle hevigheid voortgezet tot er een nieuwe, waarschijnlijk islamistische dictatuur was ontstaan. Democratie kan niet worden afgedwongen met militaire middelen.’ ‘We hadden dit natuurlijk allang moeten weten, want er zijn voorbeel-

den genoeg; waaronder Afghanistan, Irak, Iran, Jemen, Koeweit, Libanon en Libië. Al deze interventies hebben grotendeels het tegendeel bereikt van wat beoogd was. Desondanks voelen sommige landen, de Verenigde Staten voorop, zich er telkens weer toe aangetrokken om militair te interveniëren. Al deze oorlogen zouden ons echter moeten hebben leren dat militair interveniëren koste wat het kost dient te worden vermeden.’

VREDE IS VER WEG

Is vrede op korte termijn mogelijk in Syrië? Habib Nassar van *Impunity Watch* is pessimistisch: ‘Met steun van Rusland en Iran heeft Assad de controle teruggenomen over grote delen van Syrië, die eerder door gewapende groepen van de oppositie waren overgenomen. Hoewel de gevechten

nu wellicht minder hevig zijn, blijft het land verdeeld en zeer instabiel. De helft van de bevolking is ontheemd, de infrastructuur is zwaar beschadigd en hele steden zijn met de grond gelijk gemaakt. Deze situatie zal ongetwijfeld de sociale en politieke spanningen blijven aanwakkeren, waardoor het geweld weer kan oplaaien. Het plotselinge besluit van de VS om zich militair terug te trekken kan de situatie nog complexer maken en het land minder stabiel.'

'Om te beginnen denk ik niet dat het klopt dat IS verslagen is. Alle rapporten van inlichtingendiensten en berichten ter plaatse uit Oost-Syrië, wijzen erop dat IS nog steeds een bedreiging vormt. Het terugtrekken van de VS creëert een vacuüm waar IS zeker gebruik van zal maken. Tel daar de politieke, sociale en economische crisis bij op, die zeker zal aanhouden zolang Assad aan de macht blijft, en je komt tot de conclusie dat Syrië een erg vruchtbare voedingsbodem is voor gewelddadig extremisme en jihadistische groeperingen. Het is naïef om te denken dat zij kunnen worden aangepakt zonder dat er iets wordt gedaan aan de politieke en sociale oorzaken die hen in de eerste plaats gecreëerd hebben.'

'Bovendien, een vertrek van de VS zal de Koerdische gebieden in Noord-Syrië openlaten voor Turkse aanvallen. Kortom, er is weinig hoop op dat Assad de macht opgeeft, en voorlopig ook niet op vrede en stabiliteit.'

DE INTERNATIONALE GEMEENSCHAP STAAT ER SLECHT VOOR

Wat leert de oorlog in Syrië ons over de staat van de internationale gemeenschap? Niet veel goeds, aldus Van Dam. Volgens hem heeft de internationale gemeenschap volledig gefaald: 'Door de *war by proxy* (een oorlog die door andere landen in Syrië wordt gevoerd door plaatselijke militaire groepen te steunen, -red.) hebben verschillende landen vooral hun eigen belangen nagestreefd, zonder daarbij de rampzalige gevolgen voor de Syrische bevolking onder ogen te willen zien. Vermeende moralistische principes hadden prioriteit boven een meer pragmatische oplossing. De landen die zich met

het Syrië-conflict bemoeiden, wilden hun doelstellingen niet aanpassen aan de beperkte middelen die zij ter beschikking wilden stellen. Afgaande op de resultaten kunnen pragmatisme en 'realpolitik' van veel hogere moralistische waarde blijken te zijn. Alle landen die in Syrië hebben geïntervenieerd zijn er slechter uit tevoorschijn gekomen.'

Wat had de internationale gemeenschap dan moeten doen? In ieder

HOE ONTSTOND DE OORLOG IN SYRIË?

De verschrikkelijke oorlog in Syrië, die het leven heeft gekost aan meer dan vijfhonderd duizend mensen en miljoenen inwoners op de vlucht joeg, duurt inmiddels al bijna acht jaar. Wat veroorzaakte deze oorlog? Waren het de protesten tegen het dictatoriale regime van Assad in de nasleep van de Arabische Lente? Of wellicht de anderhalf miljoen vluchtelingen uit Irak, of de binnenkomst van terreurgroepen als IS? Of had het te maken met de enorme grondstofbelangen in de regio? Of was het toch klimaatverandering? In de jaren voorafgaand aan de oorlog maakte Syrië immers een exceptioneel lange periode van droogte door van maar liefst vier jaar. Deze droogte zou de oorzaak zijn geweest voor de migratie van duizenden boeren richting Syrische steden. Recent onderzoek van onder meer Jan Selby wijst er weer op dat vooral economische hervormingen ten grondslag lagen aan deze migratie. Onder meer de liberalisering van de landbouw en de verhoging van de brandstofprijzen leidden er volgens Selby en zijn collega's toe dat uiteindelijk een miljoen mensen naar de steden trokken. Daar eisten zij in protesten onder andere verlaging van de brandstofprijzen. Het zal waarschijnlijk een combinatie van deze factoren zijn geweest, die de oorlog in Syrië heeft doen ontbranden.

geval niet militair ingrijpen, zo stelt Van Dam: 'Het beste is om zich niet met dergelijke conflicten te bemoeien, behalve door middel van een constructieve dialoog met de direct betrokken partijen. Een mislukte vreedzame dialoog is beter dan een mislukte bloedige oorlog. Het is beter om niets te doen dan het verkeerde, maar in democratieën is dat om intern-politieke redenen vaak uiterst moeilijk.'

DIALOOG OF SANCTIES?

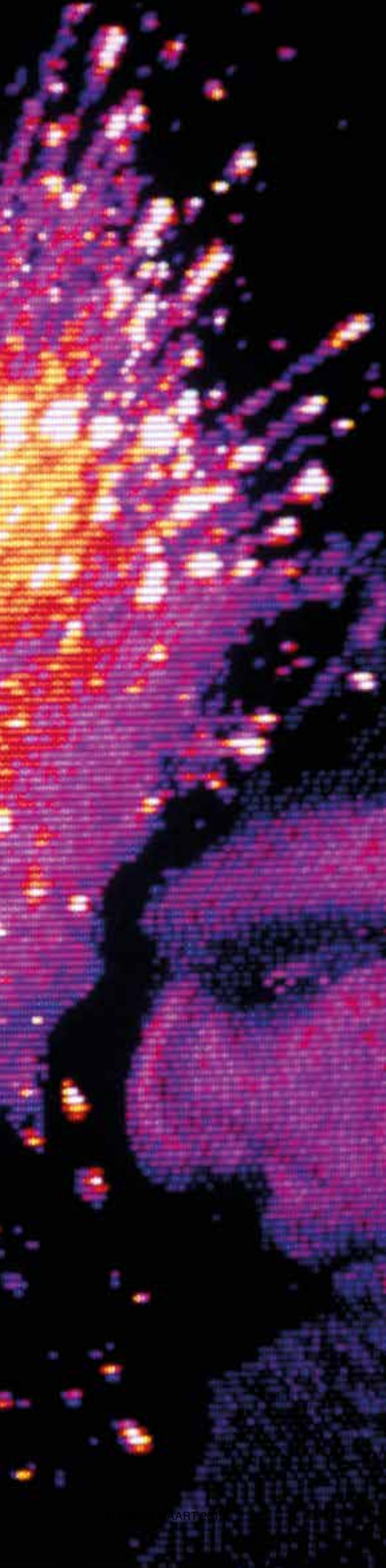
Van Dam ziet de hoop op vrede vooral liggen in het aangaan van een dialoog, ook met het Syrische regime: 'Probleem is dat een dergelijke dialoog werd verworpen nadat er een paar duizend doden waren gevallen, terwijl diverse landen nu beginnen terug te krabbelen en bereid zijn de contacten met het regime te herstellen nadat er meer dan een half miljoen doden zijn gevallen. Daardoor is het een langzaam proces. Werkelijke vrede kan nog generaties op zich laten wachten vanwege de ingrijpende schade die aan het verfijnde weefsel van de Syrische samenleving is toegebracht.'

Juist vanwege die immense schade ziet Habib Nassar weinig heil in een vergaande dialoog met Assad: 'De EU heeft zich tot nog toe altijd op het standpunt gesteld de wederopbouw niet te steunen zolang er geen sprake is van een betekenisvolle politieke transitie. Dat is een erg wijze en politiek slimme positie. Volgens mij moet de internationale gemeenschap het regime onder druk blijven zetten door middel van internationale sancties. Bovendien moet de internationale gemeenschap het Assad-regime niet normaliseren en de situatie laten zoals die was voor 2011. Ook de Arabische Liga zou Syrië niet weer moeten toelaten, zolang er geen politieke transitie heeft plaatsgevonden.' Een dergelijke overgang moet volgens Nassar verder gaan dan Assad het veld te laten ruimen. 'Assad vervangen door een andere dictator of een ander regime dat doorgaat met geweld, mensenrechtenschendingen en misdaden tegen de eigen bevolking, zal niet voldoende verschil maken voor de Syriërs. Er zal een democratische transitie plaats moeten vinden.' ■

BOMMEN VAN NULLEN EN ENEN

Tekst: Bart Linssen Illustratie: Mehau Kulyk / ANP

Oorlog, protest en onderdrukking gaan steeds meer digitaal, leren twee voorbeelden uit Iran. Wapens van een ander regime kunnen nu uitgeschakeld worden vanachter de eigen computer. Het maatschappelijk verzet mobiliseert zich volop via sociale media, maar wordt al snel afgetroefd als regimes diezelfde media juist inzetten voor hun machtsbehoud. Het bij elkaar brengen van mensen blijft nodig, juist in digitale tijden.

Het is 2008 wanneer een groot aantal centrifuges, die de Iraanse overheid gebruikt om uranium gereed te maken voor gebruik, ineens op hol slaat. Tegen de tijd dat het virus helemaal onder controle is, zijn meer dan duizend centrifuges vernietigd. Pas in 2010 erkent de Iraanse president Ahmadinejad voor het eerst in het openbaar dat de centrifuges getroffen zijn door een geavanceerd computervirus, dat uiteindelijk door Iraanse experts is gedetecteerd en onschadelijk gemaakt. Op dat moment is het virus al ver verspreid buiten de Iraanse fabrieken en hebben cybersecuritybedrijven over de hele wereld door dat met name apparatuur van Siemens erdoor getroffen is.

INFILTRATIE EN SABOTAGE

Het computervirus, gericht op de Siemens-software waarmee de centrifuges in Iran worden aangestuurd, blijkt het werk van de Amerikaanse geheime dienst. Aldus wijlen dr. Albert Benschop, socioloog aan de Universiteit van Amsterdam, die op zijn website sociosite.org uitgebreid verslag deed van cyberoorlogen. Hij wees op anonieme bronnen binnen de regering-Obama, in de New York Times. Samen met de Israëliëse geheime dienst zou men in staat zijn geweest om de computers van Iran met het virus te besmetten. Journalisten van Wired ontdekten dat het virus via ingenieurs op het van internet afgesloten systeem terecht is gekomen. Zij zijn door het Iraanse regime ingeschakeld om de centrifuges te onderhouden, en hoogstwaarschijnlijk door de Israëliëse geheime dienst overgehaald om Iran tegen te werken. Ook de digitale oorlog kent zo zijn analoge kanten.

Stuxnet, zoals het virus is genoemd, is een van de bekendste digitale oorlogsdaden in de moderne geschiedenis, en zal waarschijnlijk de geschiedenis ingaan als het begin van een permanente cyberoorlog. Net als een conventionele oorlog, kan ook een cyberoorlog escaleren. Als reactie op Stuxnet is Iran namelijk ook

begonnen met het opbouwen van een cyberleger. Dit leidde in 2012 al tot cyberaanvallen op Aramco, het oliebedrijf van Saudi-Arabië, en op RasGas, het gasbedrijf uit Qatar, waarbij grote delen van hun data vernietigd werden. De komende jaren zullen staten hun digitale vuurkracht alleen maar vergroten. Uiteraard lopen de Verenigde Staten, die jaarlijks miljarden uitgeven aan hun nieuwe cyberleger in Fort Meade, daarin voorop.

TWITTER-REVOLUTIE?

Ook staatsveiligheid krijgt een andere invulling door technologische ontwikkeling. Iran ervoer dat de afgelopen jaren van buitenaf én van binnenuit. Tegelijkertijd met de hack van zijn uraniumsoftware, kreeg het regime, nog voor de Arabische Lente, te maken met protesten in eigen land waartoe werd opgeroepen via Twitter. Na de presidentsverkiezingen van 2009 trokken duizenden jongeren de straten op. Zij waren ervan overtuigd dat er fraude is gepleegd en eisten het vertrek van de nieuwe president, Ahmadinejad. Activisten hebben gewezen op de kracht van Twitter, dat hen in staat stelt om zich te organiseren. *"The revolution shall be twittered"*, aldus een journalist van The Atlantic.

De euforie van deze journalist is niet uitzonderlijk. Het is exemplarisch voor de manier waarop er in het Westen wordt gedacht over de democratie-brengende capaciteiten van sociale media, zo valt te lezen in *The Net Delusion* van zelfverklaard internet-realist Evgeny Morozov. Als voorbeeld wijst hij op een column in het rechtse Human Events, waarin wordt gesteld dat Twitter heeft bereikt "wat zowel de Verenigde Naties als de Europese Unie niet is gelukt", en waarin Twitter "een grote bedreiging voor het Iraanse regime" wordt genoemd en "een pro-vrijheidsbeweging aangemoedigd en georganiseerd door korte zinnestjes". Een oud-adviseur van de Amerikaanse overheid ging zelfs zover om voor te stellen dat Twitter de Nobelprijs voor de Vrede zou moeten krijgen.

>>>

PRIVACY EN ONDERDRUKKING

Is Twitter echt de grote brenger van vrijheid en democratie? Morozov ziet dat het ongetwijfeld wonderen kan doen voor wie duizenden mensen op de been wil brengen bij het organiseren van demonstraties. Ook informatie over misstanden, zoals politiegeweld, wordt sneller verspreid dan ooit. Maar dat is niet het hele verhaal. In zijn boek ziet Morozov tenminste vijf nadelen aan de digitalisering van verzet, die door optimisten vaak over het hoofd worden gezien. Dat de voordelen van Twitter en andere sociale media worden bejubeld is op zichzelf niet een probleem. Maar als dat betekent dat er te weinig aandacht is voor de schaduwkanten van diezelfde sociale media, kunnen beleidskeuzes van westerse overheden bijzonder slecht uitpakken voor de activisten die men zegt te willen helpen.

Allereerst bestaat er een neiging om protesten te overschatten. Morozov: 'Moeed Ahmad, directeur nieuwe media bij Al Jazeera, stelde dat een feitencheck tijdens de protesten slechts 60 actieve twittergebruikers in Teheran kon bevestigen.' Bedenk daarbij dat maar 0,027 procent van de Iraniërs tijdens de protesten een Twitteraccount had, en die Twitterrevolutie lijkt ineens erg ver weg. Morozov acht het dan ook waarschijnlijk dat de berichten vooral werden gedeeld door de diaspora, gevluchte Iraniërs in het buitenland. Op basis van de vele Twitterberichten kun je dus moeilijk inschatten hoe groot de Iraanse protesten waren.

Ten tweede worden de nadelen van het delen van informatie over demonstranten onderschat. Niet lang na de protesten deelde het Iraanse regime foto's en filmpjes van demonstranten, met de oproep aan loyalisten om de relschoppers te identificeren. Het is slechts een van de manieren waarop gedeelde gegevens tegen demonstranten kunnen werken. Ook wanneer je niet de straat op gaat om mee te demonstreren, loop je gevaar. Personen die zich meer op de achtergrond houden, kunnen door een kwaadaardig regime eenvoudig worden geïdentificeerd, wanneer zij

op Facebook bevriend blijken te zijn met enkele bekende activisten.

Ten derde, en zoals ook uit het vorige punt al bleek, zijn autoritaire regimes prima in staat om sociale media in hun voordeel te gebruiken. Ook wanneer regimes afhankelijk zijn van westerse bedrijven, zijn ze in staat hen te dwingen om mee te werken aan hun repressieve beleid. Morozov wijst op Nokia-Siemens, dat Iran hielp aan software om internetgebruikers in de gaten te houden. Toen het bedrijf hierop werd aangesproken, verweerde het zich door te stellen dat het deze software ook aan westerse overheden leverde, ook al hadden deze er mogelijk andere bedoelingen mee. En hoe groot de roep om internetvrijheid ook is, westerse landen vinden het over het algemeen wel prettig dat andere landen hun grip op internetgebruikers versterken, bijvoorbeeld om hackers aan te kunnen pakken.

Soms besluit een bedrijf achteraf toch af te zien van medewerking. Zo besloot Google eind 2018, na protesten van eigen medewerkers, toch maar niet mee te werken aan een gecensureerde zoekmachine in China. Of zo'n besluit voor de Chinezen veel uit gaat maken is nog maar de vraag. Grootmachten als China en Rusland zijn in staat om eigen softwaregiganten op te zetten (WeChat, V Kontakte). En anders zijn er altijd nog andere middelen. Zo krijgt het Iraanse regime het regelmatig voor elkaar om via zeggenschap over de internetproviders, grote delen van het internet te blokkeren. Of het waarschuwt Iraniërs door middel van sms'jes juist om bij de protesten weg te blijven, zoals in 2009 is gebeurd. Ook blijkt men snel tegengeluid te kunnen organiseren. Zo verschenen er op Twitter twee weken na de Iraanse protesten in 2009 opeens 200 keer zoveel positieve berichten over de regering.

Dit georganiseerde tegengeluid blijkt overigens lang niet altijd nodig. Het vierde nadeel dat vaak wordt onderschat is dat er niet alleen revolutionairen op het internet zitten. Ook loyalisten zijn goed vertegenwoordigd, en spenderen graag hun tijd aan het

verdedigen van het regime op blogs en sociale media. Gratis en voor niets; of voor weinig. Zo bestaat er in China een zogenaamde 'vijftig centsbeweging', genoemd naar wat een staatsgezinde reactie ongeveer oplevert.

ORGANISEREN BLIJFT NODIG

Tot slot, en dit is Morozov's grote angst, leidt een overschatting van de kracht van sociale media tot een verkeerde inzet van middelen. Neem de actie van een Amerikaanse ambtenaar, die Twitter vroeg om het geplande onderhoud dat gelijktijdig zou plaatsvinden met de Iraanse verkiezingen, uit te stellen. Dit werd wereldwijd geïnterpreteerd alsof Twitter "gevaarlijker was dan Lenin en Che Guevara samen", aldus Morozov. Het gevolg: Iraanse activisten op Twitter werden gevangengenomen of in de gaten gehouden, terwijl degenen die in het buitenland waren om een door de VS betaalde internettraining bij te wonen, plotseling het land niet meer in mochten. Als Twitter slechts een marginale rol heeft gespeeld bij de Iraanse protesten, dan is dit wel een erg hoge prijs.

De overmaat aan aandacht voor sociale media gaat bovendien ten koste van andere manieren van organiseren. Waarom zou je immers nog mensen mobiliseren in de echte wereld als het digitaal zoveel sneller gaat? Morozov verwijst naar de Facebookgroep *Red de kinderen in Afrika*, die 1,7 miljoen leden telt: "Het ziet er indrukwekkend uit (...) tot je erachter komt dat ze 12.000 dollar bij elkaar hebben gebracht – minder dan 1 cent per lid."

Een achterban mobiliseren heeft weinig zin als die vervolgens niets in beweging krijgt, zegt Morozov, of geen duidelijk doel of strategie heeft. Nieuwe, gedecentraliseerde, leiderloze structuren kunnen wel mensen op de been brengen, maar zijn daarmee nog geen relevante politieke speler. "Voor mij gaat het er in de democratische politiek uiteindelijk om dat iemand met vreedzame middelen de macht kan pakken en houden." ■

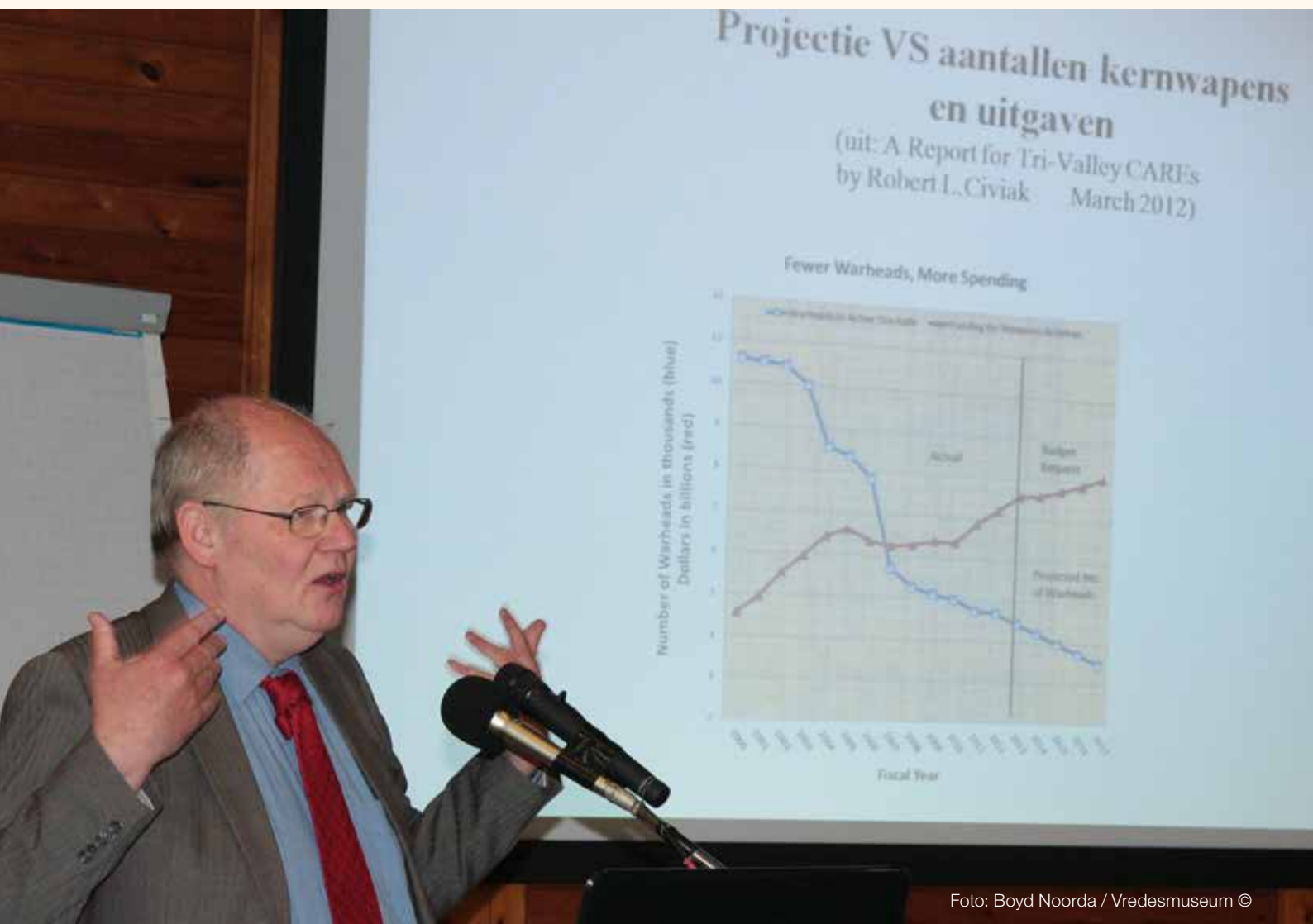

Foto: Boyd Noorda / Vredesmuseum ©

KAREL KOSTER: 'WE MOETEN BESTUDEREN WAT WE BESTRIJDEN'

In 2015 overleed Karel Koster: antimilitarist, vredesactivist, onderzoeker, lobbyist tegen kernbepapening en wetenschappelijk medewerker SP.

Zijn motto, 'We moeten bestuderen wat we bestrijden', is de titel van een in februari verschenen boek over hem. Hierin zijn 50 artikelen van Karel opgenomen, over een breed spectrum aan onderwerpen. Van kernbepapening tot piraterij en van de NAVO tot de inval in Irak. Artikelen die nog verrassend actueel zijn.

Het boek is een uitgave van de SP in samenwerking met VD AMOK. Het is gratis te downloaden via de website karelkoster.org

Op deze website staan nog meer artikelen van Karel Koster, evenals een index van zijn omvangrijke archief en bibliotheek, die kunnen worden geraadpleegd bij VD AMOK in Utrecht.

Een afspraak voor inzage kan worden gemaakt via info@karelkoster.org

NAVO MOET ONDERGESCHIKT WORDEN AAN VN

Tekst: Guido van Leemput is fractiemedewerker Defensie voor de SP Foto: DPA / ANP

Nu de NAVO in verval is en een zelfstandige militaire EU-macht voorlopig ver weg lijkt, moet er gewerkt worden aan een nieuw bondgenootschap dat vrede en veiligheid mondiaal beter bewaakt en beschermt. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor de Verenigde Naties (VN) en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE).

Het *America First*-beleid van president Trump heeft grote gevolgen voor de internationale politiek. Trump heeft inmiddels meerdere keren binnenskamers geopperd om de NAVO te verlaten. Zover is het nog niet gekomen, maar tijdens de NAVO-top in Brussel in juli 2018 eiste hij wel dat de jaarlijkse inzet van NAVO-landen voor de defensiebegroting verdubbeld moest worden van 2 naar 4 procent van het bbp. Zijn hoofdargument voor deze stap is dat Amerika wordt leeggezogen door de rijke West-Europese leden.

De Amerikaanse muiterij is slechts één van de grote interne vraagstukken waar de NAVO mee kampt. De oorlog in Syrië heeft de Turkse positie ten opzichte van de NAVO en NAVO-lidstaten sterk verslechterd. Ook deze spanningen duiden op een crisis in de NAVO. Een crisis die nog vergroot wordt door de toenemende economische wereldmacht van China en de militaire dominantie van Rusland in de oorlog in Syrië. Grote vraag is of deze crisis voortduurt na Trump en of er een tijdperk na de NAVO zal komen.

WAARDEN OF BELANGEN

De voorstanders van de NAVO wijzen graag op de waarden die het bondgenootschap officieel vertegenwoordigt. Waarden die betrekking hebben op de beveiliging van de liberale rechtstaat. Landen als Rusland en China zouden zulke waarden niet hebben, want zij kennen autoritaire, staatskapitalistische systemen. Deze beschouwing van democratische waarden gaat echter volledig voorbij aan de belangen. Belangen in grondstoffen, goedkope arbeidskrachten, afzetmarkten en invloedssferen. Die belangen blijken in de gangbare buitenlandse politiek veel belangrijker

dan de waarden. De NAVO-landen zijn er nooit voor teruggedeeind om grondstoffen en invloedssferen met wapens te verkrijgen of te verdedigen. De ideologische waardenverdediging is in die zin te mager om serieus overeind te blijven. Het gaat om belangen en om de vraag of deze op geweldloze wijze kunnen worden gedeeld.

Voor de EU gelden dezelfde waarden als voor de NAVO, maar de EU beschikt in tegenstelling tot de NAVO niet over een serieus militair apparaat en nauwelijks over een buitenlandse politiek. De EU is ooit tot stand gekomen om een einde te maken aan de Frans-Duitse ervijandschap die leidde tot twee verschrikkelijke wereldoorlogen in de twintigste eeuw. Lange tijd leek er weinig aan de hand te zijn, maar de laatste jaren komt de EU-vriendschap steeds meer onder druk te staan. De militarisering van de EU lijkt het enige project te zijn voor de komende tien jaar dat de EU-leden dichter bij elkaar zou moeten brengen. Geen sociaal Europa, geen ecologische EU-politiek, geen EU die de tegenstellingen tussen zuid en noord en oost en west probeert te verkleinen. Nee, een militaire EU.

Net als de NAVO hecht de EU veel aan belangen. De EU is immers de erfgenaam van de oude West-Europese koloniale grootmachten. De EU-plannen die er nu liggen voor een militaire politiek, zijn er dan ook op gericht om de eigen belangen buiten het eigen grondgebied te verdedigen. Daarbij gaat het natuurlijk om grondstoffen en invloedssferen in de landen in Azië en Afrika die ooit gekoloniseerd waren door vooral de Fransen en de Britten.

EIGEN DEFENSIEPOLITIEK EU

Nu is er al langer een militarisering van de EU gaande. Sinds 2004 treedt Frontex, de Europese grens- en kustwacht, op bij de bewaking van de buitengrenzen. De organisatie heeft steeds meer militaire trekken gekregen en werkt aan de zuidgrens om het aantal vluchtelingen te beperken. Ook het budget van Frontex wordt fors verhoogd in de komende acht jaar. Met betrekking tot een militaire buitenlandse politiek heeft de EU in 2016 een eigen wereldwijde strategie opgesteld: *The EU Global Strategy*. De laatste anderhalf jaar regent het plannen om invulling te geven aan deze strategie voor een eigen buitenlandse en militaire politiek. Te denken valt aan het Europees Defensiefonds, de Europese Vredesfaciliteit en PESCO, dat staat voor permanente gestructureerde samenwerking. De nieuwe EU-plannen zijn gericht op de versterking van de wapenindustrie. Deze moeten ervoor zorgen dat met name de West-Europese wapenindustrieën hun invloedssferen en militaire belangen kunnen uitbreiden.

De nieuwe EU-plannen brengen echter drie problemen met zich mee. De EU is in de eerste plaats nooit als militaire macht bedoeld, maar als vredesproject na de Tweede Wereldoorlog. Ten tweede bestaat er binnen de EU grote verdeeldheid over de uitvoering van deze plannen. In de derde plaats zijn ze praktisch onuitvoerbaar.

De grote denktanks *International Institute for Strategic Studies* (IISS) en *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik* (DGAP) hebben onlangs samen, in november 2018, een rapport uitgebracht over de stand van zaken van de Europese militaire politiek. Ze stellen dat de doelstellingen zoals die

◀ 7 december 1970. De Duitse bondskanselier Willy Brandt maakt een knieval bij het gettomonument in Warschau, Polen. Met zijn 'Ostpolitik' probeerde hij toenadering te zoeken tot de DDR en Oost-Europa.

in 2016 zijn geformuleerd in de Global Strategy voor 2030 niet kunnen worden gehaald. Dat betekent dat de EU, ondanks de miljarden die er in worden gestopt, geen autonome, zelfstandige, militaire EU-macht zal zijn in de komende tien tot twaalf jaar. Dit scenario houdt wel in dat er onder NAVO-leden een grote discussie zal losbarsten over de band met de VS, over de politieke betekenis van militarisering van de EU, en over de vergeefse kansen om – voorlopig – een alternatief voor de NAVO te zijn. Dat betekent ook dat er aanleiding is voor veel politieke spanningen. En dat de hoop op een nieuwe veiligheidsorganisatie die democratische waarden hoger in het vaandel heeft staan dan economische belangen klein is.

GROTE ROL VOOR VN EN OVSE

Precies tien jaar geleden bracht Spanning een nummer uit ter

gelegenheid van de zestigste verjaardag van de NAVO. In het hoofdartikel van dat themanummer pleitte SP-buitenlandwoordvoerder Harry van Bommel voor mondiale samenwerking om wereldwijd stabiliteit, vrede en veiligheid te bewaken en te beschermen. Het NAVO-bondgenootschap zou daartoe ondergeschikt moeten worden gemaakt aan de Verenigde Naties. De SP wilde ook toen al dat de NAVO de nucleaire doctrine liet varen, omdat deze niet bijdraagt aan het behoud en het bevorderen van vrede en veiligheid. Alle Amerikaanse kernwapens op ons grondgebied moesten retour gezonden worden. De afgelopen tien jaar hebben het plan voor mondiale samenwerking voor vrede en veiligheid niet dichterbij gebracht. Integendeel. Terwijl door de toenemende spanningen binnen de NAVO en tussen verschillende grootmachten

een wereldwijd vredessysteem juist meer dan ooit vereist is. Zo niet dan dreigt groot onheil. De samenwerking met grootmachten over de hele wereld moet gewaarborgd worden door, en vastgelegd worden in, afspraken in de VN. Dat moet beslist een hervormde VN zijn. In Europa zou de OVSE moeten gelden als basis voor versterkte samenwerking voor veiligheid. Hiertoe kunnen belangrijke stappen gezet worden die Europa veiliger maken. De uitbouw van de OVSE kan het gevolg zijn van een 'nieuwe Oostpolitiek' die nadrukkelijk zoekt naar een uitweg uit de spanningen met Rusland. Net als dat begin jaren zeventig het geval was, toen de West-Duitse regering onder leiding van de sociaaldemocraat Willy Brandt een gelijknamige politiek van ontspanning volgde ten aanzien van de Sovjet-Unie en de DDR. Politieke toenadering tot Rusland is van zeer groot belang en een nieuwe Oostpolitiek is hard nodig om vrede en veiligheid in Europa te waarborgen. Als actuele tussenstappen gelden daarbij gezamenlijke actie in alle kernwapenlanden in West-Europa om kernwapens van het grondgebied te verwijderen, een gezamenlijk streven om geen militaire oefeningen met kernwapens te houden, een einde aan de Nederlandse deelname aan de permanente NAVO-oorlog in Afghanistan, bevriezen van het aantal leden van de NAVO, en het niet voldoen aan de 2-procentsnorm voor defensie-uitgaven. Idealiter moet een grote internationale vredesbeweging de druk op dit programma bewerkstelligen, hoewel een dergelijke beweging nu nog ver weg lijkt. Met die druk moet een eroderende NAVO en een worstelende EU een alternatief worden geboden. ■

STERKE VREDESBEWEGING HARD NODIG

Tekst: Guido van Leemput Foto: Rob Bogaerts / wikipedia

Twee grote zorgen tekenen het huidige geopolitieke tijdperk, dat met de val van de Sovjet-Unie aan het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw begon. De permanente oorlog, die vooral in Azië en Afrika wordt gevoerd. En de blijvende noodzaak om een einde te maken aan kernbewapening. Nu het INF-verdrag wordt opgezegd moet de strijd tegen kernwapens weer met kracht worden opgenomen.

De periode na de ineenstorting van de Sovjet-Unie in 1991 kan als het interventietijdperk worden bestempeld. Een tijdperk dat met de Brits-Amerikaanse inval in Irak in maart 2003 een dramatisch dieptepunt bereikte. Deze invasie werd immers goedgepraat met keiharde leugens over massavernietigingswapens. De toen opgestane internationale vredesbeweging bracht wereldwijd maar liefst 15 miljoen mensen op de been. Toch bleek deze niet in staat om de oorlog in Irak af te wenden.

DEFENCE, DIPLOMACY & DEVELOPMENT

Vastgesteld moet worden dat belangrijke spelers in de maatschappij (zoals ontwikkelingsorganisaties en mensen-

rechtenverdedigers) en sommige linkse politieke partijen de laatste 25 jaar verstrikt zijn geraakt in het vraagstuk van permanente oorlog en het zogeheten 'humanitair interveniëren'. Zij waren (en zijn) ervan overtuigd dat je met behulp van een interventieleger en een in de kern imperialistische politiek, vrede en democratie kunt brengen in landen in vooral Azië en Afrika.

De afgelopen 25 jaar heeft het concept van 3D prominent ingang gevonden bij zowel links als rechts. 3D staat voor 'defensie, diplomatie en ontwikkeling' (development). In de praktijk bleek de d van defensie, dat wil zeggen interventiepolitiek, dominant te zijn. De verwarring is ontstaan door het geloof in ontwikkelingswerk als

onderdeel van interventiepolitiek. Ontwikkelingswerk in dienst van defensie is vooral een truc om interventiepolitiek makkelijker te maken. Het ontwikkelt geen economie in arme landen. De operaties in Kunduz en Uruzgan in Afghanistan, maar ook de VN-operatie Minusma in Mali hebben laten zien dat 3D gedoemd is te mislukken. Het wordt dan ook tijd om dit concept tot geschiedenis te verklaren.

RESPONSIBILITY TO PROTECT

Naast 3D werd er wereldwijd grote waarde gehecht aan het concept van *Responsibility to protect*, verantwoordelijkheid tot bescherming, vaak weergegeven als R2P. Dat is de internationaal goedgekeurde wijze

21 november 1981. Meer dan 400 duizend
◀ mensen demonstrenen tegen de plaatsing
van NAVO-kruisraketten met een atoomtaak.

van militaire interventie om genocide te voorkomen. Het is hoe dan ook een enorm probleem dat staten of strijdgroepen bereid zijn over te gaan tot massamoord en verdrijving van delen van de bevolking, vaak in de eigen staat. De genocide in Rwanda in 1994 is daarvan een berucht voorbeeld, maar er zijn er vele. Daarom is R2P tot stand gekomen: om militair in te grijpen als het hard nodig is. Het probleem is echter dat uitvoerende staten nooit zonder eigen belang aan een dergelijke interventie beginnen en dat dergelijke interventies om het goede te doen, verstrekkende gevolgen kunnen hebben.

De discussie hierover leidde ten tijde van de burgeroorlog in Libië in maart 2011 tot resolutie 1973 in de Veiligheidsraad van de VN. De Veiligheidsraad gaf toestemming aan de VS en andere NAVO-landen om de bevolking van de opstandige en belegerde Libische stad Benghazi te beschermen tegen de regering van de Libische dictator Kadhafi. Rusland en China onthielden zich van stemming. Zij gaven het concept van Responsibility to protect een kans. Maar toen de Amerikaanse marine een dagenlang bombardement met raketten begon op regeringsgetrouwe steden in Libië, lieten Rusland en China weten nooit meer een operatie onder een dergelijke noemer te zullen billijken. Daarmee was aan dit kwetsbare concept feitelijk een einde gekomen. De les van de afgelopen 25 jaar is dat zowel het 3D-concept als R2P onvruchtbaar is gebleken om mensenrechten en internationale solidariteit te koppelen aan oorlog. Het heeft slechts geleid tot meer oorlogen die ook nog eens eindeloos voortduren.

NIEUWE WAPENWEDLOOP

Toen de VS en de Sovjet-Unie in 1987 het ontwapeningsverdrag INF sloten, betekende dat een voorlopig einde aan de nucleaire spanningen in

Europa. Kernwapens voor de middel-lange afstand werden aan banden gelegd. Dit verdrag had een voorgeschiedenis. Vanaf begin jaren tachtig werden overal in Europa massademonstraties tegen de plaatsing van kernwapens gehouden. Ook in Nederland gingen tot tweemaal toe honderdduizenden mensen de straat op. De vredesbeweging uit die jaren, die nog voortleeft in de collectieve herinnering, kwam voort uit de anti-atoomwapenbeweging in Groot-Britannië. Deze werd in de jaren vijftig tot leven gewekt door de Paasmarsen bij de militaire basis in Aldermaston. De anti-atoomwapenbeweging pleitte ervoor om een einde te maken aan de kernwapenwedloop die de Koude Oorlog voor een belangrijk deel tekende. De campagne 'Alle Kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland' die het Interkerkelijk Vredesberaad in 1977 startte, was een enorm succes. In de zin dat zij een alomvattende discussie op gang bracht over kernwapens en hoe daarvan af te geraken. De campagne kreeg wereldwijd een ideologische basis door de Britse historicus E.P. Thompson. In zijn *Notes on Exterminism: The Last Stage of Civilization* legde hij de nadruk op het post-imperialistische karakter van kernwapens. Daarmee bedoelde hij dat het kernwapen als het ware autonoom was geworden en de machthebbers boven het hoofd was gegroeid. Dat wapen dreigde iedereen te vernietigen, ongeacht het maatschappelijk systeem waarin de mens – toevallig – leefde. Daarbij ging het niet alleen om moedwillig gebruik, maar ook om misverstanden en ongelukken die konden leiden tot de (totale) vernietiging van de mensheid. Dit inzicht maakte het gemakkelijker om uit het Koude Oorlog-raamwerk te stappen en een wereldwijde doorbraak van de vredesbeweging te bewerkstelligen. Die vredesbeweging verloor uiteindelijk de wind uit de zeilen met het INF-verdrag. Oorlogen bleven, maar het acute kernwapengevaar in Europa raakte op de achtergrond. Met het opzeggen van het INF-verdrag door de VS en Rusland dreigt een nieuwe Koude Oorlog en moeten we opnieuw beginnen met het mobiliseren van mensen tegen het dreigende nucleaire gevaar.

EFFECTIEVE VREDESBEWEGING

De inzichten van Thompson, om een van iedere regerings- of grootmacht-politiek onafhankelijke vredesbeweging op te zetten, blijven geldig. Ze zijn met de onbekende gevolgen van de klimaatverandering zelfs actueler dan ooit. De natuur begint zich immers steeds meer tegen de mensheid te keren. Dat leidt tot klimaatrampen, zoals overstromingen en droogte, die weer leiden tot veiligheidsproblemen en tot herleving van het vraagstuk van R2P, verantwoordelijkheid tot bescherming. Klimaatverandering veroorzaakt ook nieuwe imperiale avonturen van grootmachten die denken makkelijker bij grondstoffen te komen, al dan niet onder smeltende ijskappen. Om tot een programma voor een onafhankelijke vredesbeweging te komen is ten minste een aantal stappen nodig.

- Een oproep tot onmiddellijke beëindiging van de Nederlandse bijdrage aan de permanente oorlog.
- Druk opbouwen tegen kernwapens in Nederland, in Europa en in de rest van de wereld.
- Samen met mensenrechtenorganisaties een werkprogramma vaststellen, waar ook de opvang van oorlogsvluchtelingen onderdeel van is.
- Samenwerken met milieuorganisaties in de strijd tegen klimaatrampen en neokoloniaal optreden om grondstoffen te vergaren.

We hoeven niet op nul te beginnen, want de infrastructuur voor een nieuwe Nederlandse vredesbeweging is er. We hebben tal van vredesorganisaties, die voor een deel hun wortels hebben in de vredesbeweging van de jaren tachtig. Denk aan Pax, maar ook aan allerlei kleine anti-oorlogsgroepen in steden en enkele klassieke pacifistische verenigingen. In het licht van de nieuwe wapenwedloop na het INF-verdrag is het hoog tijd om de koppen bij elkaar te steken en de vleugels uit te slaan. De taken zijn niet gering, zelfs groter dan in de jaren tachtig. Het heeft zeker zin om terug te kijken op de ervaringen van de laatste decennia, maar het is vooral zaak om snel en gezamenlijk een effectieve vredesbeweging op te bouwen tegen kernbepapening en permanente oorlog. ■

PERMANENTE OORLOG SCHREEUWT OM EEN EINDE

Tekst: Sadedt Karabulut en Jip van Dort zijn Kamerlid en fractiemedewerker Buitenlandse Zaken voor de SP

Nederland steunt sinds 2001 allerlei interventie-oorlogen in het Midden-Oosten en elders. Die worden onder leiding van de VS gevoerd om, naar eigen zeggen, het wereldwijde terrorisme te verslaan. Het begon in Afghanistan, waar ook na ruim zeventien jaar vechten nog geen einde van het conflict in zicht is.

In Afghanistan zijn, sinds de inval van de Verenigde Staten in 2001, de Taliban en andere gewapende groepen alleen maar sterker geworden en plegen ze steeds meer aanslagen. Het kabinet-Rutte III stuurde vorig jaar, na verzoek daartoe van president Trump, extra militairen naar het land. Die blijven er tot ten minste eind 2021. Wie kijkt naar doelen en resultaten, de honderden miljarden euro's die door de NAVO-landen aan deze oorlog zijn uitgegeven en de miljoenen vluchtelingen en doden die er een gevolg van zijn, vraagt zich af wat het kabinet bezielt om deze oorlog zonder einde te blijven steunen.

In Irak wordt sinds 2003 oorlog gevoerd, met een onderbreking van een paar jaar. Wat begon met leugens over de aanwezigheid van massavernietigingswapens en banden van dictator Saddam Hoessein met Al Qaida, culmineerde in 2014 in de snelle opmars van Islamitische Staat (IS). Opnieuw werd gereageerd met westerse bombardementen op Irak; en later ook op Syrië, waar IS ook voet aan de grond kreeg. In Irak zijn eveneens Nederlandse militairen gestationeerd.

Net als in Afghanistan lijkt in Irak voorlopig geen einde te komen aan het conflict. Het land blijft erg instabiel. Minderheden worden er gemarginaliseerd en onderdrukt, waardoor de voedingsbodem voor terrorisme volop aanwezig blijft. Ondanks deze povere resultaten blijven westerse landen naar het oorlogsinstrument grijpen om, naar eigen zeggen, het terrorisme te verslaan en stabiliteit te brengen. Dat gebeurt ook in landen als Jemen, Pakistan, Somalië en Libië, waar de VS geregeld drone-aanvallen uitvoeren.

Na zeventien jaar oorlog moeten we vaststellen dat terrorisme en de dreiging daarvan enorm zijn toegenomen. Op basis van cijfers van een Amerikaanse universiteit en de federale overheid, berekende het Amerikaanse Cato Institute dat er in het jaar 2000 dertien door islamisme geïnspireerde buitenlandse terroristische organisaties waren en in 2015 44. In 2000 beschikten die dertien organisaties over iets meer dan 32.000 strijders, terwijl dat aantal in 2015 was opgelopen tot bijna 110.000. Wereldwijd is het aantal aanslagen acht keer groter geworden: bijna 15.000.

Ook Europa kreeg met meer terrorisme te maken. Onder andere Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland, België, Spanje en Nederland zijn sinds 2001 geconfronteerd met bloedige aanslagen, niet zelden gepleegd door jongeren van eigen bodem. De spanning tussen verschillende bevolkingsgroepen is in snel tempo gegroeid. Buitenlandpolitiek is meer en meer binnenlandpolitiek geworden. De gegroeide onveiligheid in binnen- en buitenland zou de (inter)nationale leiders aan het denken moeten zetten over de door hen gekozen veiligheidsstrategie.

Er is gekozen voor oneindige oorlog, waarin leiders beloven het terrorisme te verslaan door inzet van de krijgsmacht. Ondanks de ineenstorting van het kalifaat van IS en de dood van Osama bin Laden moet geconcludeerd worden dat die aanpak faliekant mislukt is.

Niet alleen is er sinds 2001 veel meer terrorisme en terroristische dreiging, uit naam van de strijd tegen terreur is er door de VS en zijn bondgenoten ook op immense schaal dood en verderf gezaaid. Meer dan een miljoen mensen zijn gedood, miljoenen sloegen op de vlucht en steden

raakten verwoest. Verder zijn er morele grenzen overschreden. Zo is er gemarteld, in de gevangenis van Guantánamo Bay en op andere plaatsen. Ook is het internationaal recht geweld aangedaan, onder andere door de illegale en door Nederland gesteunde inval in Irak in 2003.

Het is onmiskenbaar dat juist de militaire aanpak van terrorisme een belangrijke verklaring is voor de averechtse resultaten. De bizarre realiteit is dat de 'oorlog tegen het terrorisme' zichzelf voedt. Door onbezonnen militaire interventies veranderen landen waar jihadisten eerder niet of nauwelijks voet aan de grond hadden, nu in veilige havens voor hen. En elke aanval met een drone of F-16 waarbij burgerslachtoffers vallen – en dat zijn er veel – motiveert een volgende generatie jongeren om de wapens tegen het Westen op te nemen. Dat is ook exact

Illustratie: Len Munnik ©

De enige winnaars van deze eindeloze oorlog zijn de militaire industrie en enkele oliegi-giganten

wat westerse inlichtingendiensten al jaren concluderen.

Aanslagen die volgen, vooral die tegen het Westen, worden vervolgens door voorstanders van eindeloze oorlogvoering aangewend om de strijd voort te zetten en te intensiveren. Zij willen nog meer bombarderen en nog meer militairen aan gevaar blootstellen. Het is een even zinloze als vicieuze cirkel.

Als we doorgaan op deze ingeslagen weg betekent dat oorlog zonder einde, oftewel een permanente oorlog. Behalve de militaire industrie en enkele oliegi-giganten die zich in Irak na 2003 flink verrijkt hebben, kent die

strijd enkel verliezers. Daarom moet die beëindigd worden. Deze waanzin moet stoppen.

De vraag hoe het dan wél moet, is niet makkelijk te beantwoorden. Maar zeker is dat wanneer westerse landen niet langer onschuldige slachtoffers maken in het Midden-Oosten en elders, jihadistische organisaties hun belangrijkste argument om aanslagplegers te werven wordt ontnomen.

Daarmee zal de terroristische dreiging tegen het Westen niet ineens van de aardbodem zijn verdwenen. Militair ingrijpen heeft hele generaties – in het Midden-Oosten en elders – van het Westen vervreemd. Dat geldt

ook voor bepaalde groepen in de Nederlandse samenleving, en sommige individuen zijn bereid tot onacceptabel handelen.

Daar moet natuurlijk tegen opgetreden worden. Dat is vooral een binnenlandse aangelegenheid. Voor effectieve deradicaliseringsprogramma's en voor de politie en geheime dienst is voldoende financiering nodig. Belangrijk is ook dat het buitensluiten van migrantengemeenschappen en discriminatie en racisme effectief bestreden worden, want ook dat zijn factoren die een voedingsbodem voor terrorisme vormen. Tegelijk is van belang dat onwenselijke financiering uit onder andere Saudi-Arabië waarmee radicaal, onverdraagzaam gedachtegoed wordt verspreid aan banden wordt gelegd. Dat gaat jaarlijks om miljarden euro's.

Na zeventien jaar oorlog zonder resultaat is het vooral van groot belang dat de rol van de krijgsmacht in het buitenlandbeleid stevig wordt teruggedrongen. Het is bizar dat westerse beleidsmakers de overtuiging hebben gehad met militaire middelen complexe problemen in verre landen, zoals terrorisme en dictatuur, effectief aan te kunnen pakken. Terwijl de maakbaarheid van de eigen samenleving met de opkomst van het neoliberale denken in het laatste kwart van de vorige eeuw in het Westen werd losgelaten, werd in diezelfde maakbaarheid van landen als Afghanistan en Irak wel geloofd. *Nation-building*' werd dat genoemd. Die gedachte moet men laten varen.

Dit moet gevolgen hebben voor de organisatie van de krijgsmacht. De resultaten van de permanente oorlog bieden geen rechtvaardiging voor een leger dat ver van huis en in het hoogste geweldsspectrum op kan treden – waar nu aan vastgehouden wordt, onder andere door de aanschaf van JSF-gevechtswliegtuigen. Een (stevige) verhoging van het budget voor defensie, waar brede politieke consensus over is, wordt er evenmin door gerechtvaardigd. Terrorismen laat zich niet wegbombarderen. Het voedt zich juist met oorlogsgeweld.

>>>

Tegelijk met het terugdringen van de overtuiging dat militaire interventie ingewikkelde problemen aan de andere kant van de wereld kan oplossen, moet er een herwaardering komen van diplomatie. De geschiedenis onthult haar alternatieve verloop niet, maar wat zou er zijn gebeurd als de wapeninspecteurs van de VN begin 2003 in Irak meer tijd hadden gekregen om vast te stellen dat het land niet over massavernietigingswapens beschikte? Was Irak dan niet op illegale wijze binnengevallen? Zouden meer dan een miljoen doden de mensheid bespaard zijn gebleven? Zou IS niet zijn ontstaan? Zouden gruwelijke aanslagen in Europa achterwege zijn gebleven? Zouden er minder vluchtelingen naar Europa zijn gekomen?

Uit dit alles volgt dat de VN versterkt moet worden. De oorlog tegen Irak, waar zonder VN-mandaat werd opgetreden, en de NAVO-oorlog in Libië, waar een VN-mandaat voor burgerbescherming werd misbruikt voor 'regime change', hebben de VN grote schade toegebracht. Recenter illegaal militair optreden, bijvoorbeeld van Turkije in het noorden van Syrië vanaf januari 2018 en de Amerikaans-Frans-Britse aanval op datzelfde land een paar maanden later, tonen aan dat cruciale principes van de VN nog altijd onder grote druk staan. Elke vorm van illegaal optreden buiten de VN om moet voorkomen worden.

In plaats van aan meer geweld hebben de landen waar de VS en hun bondgenoten de afgelopen jaren de ene na de andere luchtaanval hebben

uitgevoerd, vooral behoefte aan humanitaire hulp. Geen bommen maar brood. Het is onacceptabel en hypocriet dat 'coalities van bereidwilligen' bereid zijn biljoenen dollars – dat is met twaalf nullen – te besteden aan zinloze oorlogvoering, maar dat keer op keer onvoldoende tegemoet wordt gekomen aan hulpverzoeken van de VN. Die verzoeken bedragen slechts een fractie van de kosten van de 'War on Terror'.

Wederopbouw kan ook een belangrijk middel zijn tegen jihadistische groepen. Neem Irak. Het Iraakse leger en daaraan loyale milities hebben met omvangrijke westerse steun grote delen van het gebied waar IS de touwtjes in handen had tot puin gebombardeerd. Vele honderdduizenden mensen zijn vanwege dit geweld gevlucht en verblijven nu in kampen voor ontheemden. Dat zijn in belangrijke mate mensen met een soennitische achtergrond – de religieuze stroming waarbinnen IS eerder vele duizenden strijders rekruteerde. Als de positie van de soennitische gemeenschap in Irak niet verbetert, kan dat in de toekomst voor nieuwe problemen zorgen. Daarvoor is wederopbouw cruciaal. Daarnaast zijn inclusief politiek bestuur nodig, respect voor mensenrechten en, op een ander niveau, het terugdringen van armoede en ongelijkheid.

Aan extra wapens is al evenmin behoefte als aan bommen. In een land als Syrië, waar tijdens de gruwelijke strijd sinds 2011 al meer dan een half miljoen mensen

omkwamen en miljoenen op de vlucht sloegen, is aan zo'n beetje alles een gebrek, van schoon drinkwater tot medische voorzieningen. Maar aan één ding is nadrukkelijk geen gebrek: wapens. Nog meer wapens, of die nou van Rusland of Iran komen of van de VS en landen als Turkije en Saudi-Arabië, betekent nog meer geweld.

Het is in deze context bizar dat Nederland jarenlang militair materieel naar oppositiegroepen in Syrië heeft gestuurd, waarover de Tweede Kamer ook nog eens is voorgelogen. Eufemistisch werd dit 'niet-letale steun' genoemd. Als Syrische burgers en burgers in andere, door gewapend conflict verscheurde landen ergens behoefte aan hebben, is het wel aan minder militair materieel en aan een wapenembargo. Wie conflicten van buitenaf voedt met wapentuig, verlengt deze doorgaans.

De vluchtelingen crisis, die door westers ingrijpen in de regio is verergerd, vraagt ook om een serieuze aanpak. Zo'n zeventig miljoen mensen die wereldwijd op de vlucht zijn, worden in overgrote mate in de regio zelf opgevangen. Kampen barsten uit hun voegen. Een land als Libanon, waar maar liefst een op de drie inwoners vluchteling is, kan niet nog meer dragen. Daarom moet het Westen zijn verantwoordelijkheid nemen en oorlogsvluchtelingen opnemen en opvang ter plaatse ruimhartig financieren.

Na zeventien jaar oorlog moet het roer drastisch om. Het is tijd voor vrede. Of, zodat president Trump de boodschap ook begrijpt: 'Make peace great again!'

Dit is een sterk ingekorte bewerking van het pamflet *Permanente oorlog: Waarom de Oorlog tegen het Terrorisme beëindigd moet worden*, dat in juni 2018 verscheen. Het is in zijn geheel te lezen via doemee.sp.nl/files/WEB-PO-SP062018.pdf.

Wil je meer weten? Ga dan naar sp.nl/internationaal en schrijf je in voor onze nieuwsbrief. Hierin lees je aan welke acties of discussie-avonden je mee kunt doen.

VREDESDAG 2019
13 april 2019

Op zaterdag 13 april organiseert de SP de Vredesdag in Amsterdam. Sprekers zijn onder anderen Ludo de Brabander, Sadet Karabulut, journalist en schrijfster Bette Dam en diverse activisten. Aanmelden kan via vredesdag.nl

SPANNING

GRIP OP GLOBALISERING

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP
jaargang 21, nummer 3, mei 2019

GRIP OP GLOBALISERING

Illustratie: Len Munnik ©

De woede dringt zich op. We zien haar marcheren door de Franse straten in een geel hesje. Ze bonkt bij verkiezingen op de deuren van parlementen. Brexit, Bernie Sanders, niet-stemmers in Nederland. Ze kondigt overal haar gemeenschappelijke eis aan: échte democratie. Het is een reactie op de globalisering van kapitaal.

Deze globalisering leidt ertoe dat mensen de grip op hun leven verliezen. De lonen blijven achter bij de groei van de economie, door speculatie worden de huizenprijzen en huurprijzen opgestuwd, en doordat de winstbelasting omlaag gehanteerd wordt, moeten wij meer belasting betalen.

Op andere manieren en in verschillende vormen waren er eerder grote protestreacties op de globalisering van het kapitalisme. Rond 2000 de demonstraties van de andersglobaliseringsbeweging, in 2011 Occupy in de VS en in 2016 Nuit Debout in Frankrijk. Het waren momenten waarop de deur op een kier stond voor grote veranderingen. De bewegingen zijn voorbijgegaan, de ideeën zijn gebleven. Opnieuw is er momentum om de machtsverhouding tussen arbeid en kapitaal, tussen democratie en kapitalisme te veranderen.

Zelfs in Den Haag zijn er tekenen aan de wand. Zo nam de Nederlandse regering afgelopen februari een

aandeel van 14 procent in KLM. Het lijkt het begin van een koerswijziging in het Nederlandse beleid, een breuk met wat Menno Tamminga in 2009 omschreef als 'de uitverkoop van Nederland'. De komende jaren moet blijken of er echt sprake is van een breuk, of slechts van een hobbeltje op de weg van geglobaliseerd kapitaal.

In deze Spanning lees je kritische analyses over de globalisering van het kapitalisme en hoe een uitbreiding van democratie daar paal en perk aan kan stellen. Globalisering is een feit, maar de manier waarop is een keuze. ■

IN DIT NUMMER

4 DRIE KEER DE WERELD OVER VOOR DE LAAGSTE PRIJS

De Hollandse garnaal laat zien hoezeer de wereldhandel is doorgeslagen

Remco Bouma

6 GLOBALISERING IS ONS NIET OVERKOMEN

Globalisering is niet altijd neoliberaal geweest en kan dus anders

Tijmen Lucie

9 OP HET ALTAAR VAN GEGLOBALISEERD KAPITAAL

Globalisering is een geloof met vele geboden met als gemene deler dat ze onze democratie inperken

Eduard van Scheltinga

12 BRUSSEL BESCHERMT MULTINATIONALS IN PLAATS VAN BURGERS

Transnationaal kapitaal heeft zijn zaakjes nog altijd goed voor elkaar in de neoliberale EU

Bastiaan van Apeldoorn

14 ARBEIDSMIGRATIE IS BIG BUSINESS

De manier waarop we omgaan met arbeidsmigranten is niet gericht op het geluk van velen maar op de winst van enkelen

Bart Linssen

20 DE DAGLONERS ZIJN TERUG

Globalisering is zo vormgegeven door de EU dat de verworven rechten van werkers permanent onder druk staan

Ruud Kuin

23 ORGANIZING OVER LANDSGRENZEN HEEN

De gezamenlijke strategie van vakbonden in verschillende landen tegen de uitbuitingspraktijken van Ryanair is een inspirerend voorbeeld voor andere sectoren

Ruud Kuin

25 UITBUITING PER MUISKLIK

Internationale regels zijn hard nodig om de platformindustrie aan banden te leggen

Anne-Marie Mineur

27 MINDER MACHT VOOR MULTINATIONALS IN BRUSSEL

Nu in Brussel geheime adviesgroepen uit de schaduw zijn gehaald kan de invloed van multinationals worden ingeperkt

Bart Linssen

29 DE ELITE LUISTERT NIET NAAR SMEEKBEDES!

De race naar boven kan enkel door collectieve actie worden afgedwongen

Ron Meyer

32 GOUDEN AANDEEL MOET WERKERS MEER ZEGGENSCHAP GEVEN

Geef werkers een doorslaggevende stem om graaiende aandeelhouders en dure managers een halt toe te roepen

Mahir Alkaya

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Remco Bouma
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mecava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mecava

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

DRIE KEER DE WERELD OVER VOOR DE LAAGSTE PRIJS

Tekst: Remco Bouma

Veevoer uit Brazilië, flesjes water uit Hongkong. Het gesleep met spullen neemt in de geglobaliseerde wereldhandel onmetelijke vormen aan. Dat is precies de bedoeling: brandstof voor containerschepen en vliegtuigen is belastingvrij en import- en exporttarieven zijn vrijwel helemaal afgeschaft. De uitstoot van 25 miljoen containerschepen (inhoud: 1 miljard kubieke meter) en 200.000 vliegbewegingen per dag wordt dus amper aan de industrie doorberekend. Dat geeft niet alleen ondoorzichtige productieketens en enorme vervuiling, maar concentreert de marktmacht ook al snel in de handen van een paar grote spelers. De Hollandse garnaal als illustratie van de doorgeslagen wereldhandel.

3 MAROKKO

Nederlandse garnalen uit de Noordzee en de Waddenzee gaan dus in vrachtwagens naar Marokko, om daar gepeld te worden voor iets meer dan één euro per uur. Dezelfde garnaal in Nederland laten pellen zou ongeveer tien keer zo duur zijn in arbeidskosten en dat zou de garnalenprijs meer dan verdubbelen. In deze pelhuizen werken vrijwel alleen vrouwen, op een mannelijke opzichter na. "Als ik dertien uur pel, kom ik aan zes kilo en daar krijg ik net iets meer dan acht euro voor", vertelt een pelende vrouw in de krant Trouw. Dat is amper genoeg om van te leven, laat staan om van te sparen of scholing te betalen. Het wordt de pelsters onmogelijk gemaakt om zich te organiseren. "Sinds we ons hebben aangesloten bij de vakbond, geeft onze baas ons expres weinig werk, zodat we niet rond kunnen komen."

De vrouwen moeten zelf naar de fabriek lopen. Die liggen in vrijhandelszones: industrieterreinen die ver buiten de woonwijken liggen, maar waar bedrijven minder belasting betalen. Vrouwen moeten stipt op tijd komen, elke dag zelf hun schort gewassen hebben en ze mogen geen wondjes aan hun handen hebben, anders worden ze zonder betaling naar huis gestuurd.

Foto: Katrien Vervaele ©

MAROKKO

Foto: mkf_photography / Pixabay

1 NOORDZEEGEBIED

Garnalen gelden als ‘het onkruid van de Noordzee’. Naarmate de stand van vissen als kabeljauw, tong en schol afneemt door overbevissing, zijn er steeds meer van. Jaarlijks worden er zo’n 8 miljard garnalen gevangen door vissers van Noordzeelanden als België, Engeland, Duitsland, Denemarken en Nederland. Daarvan wordt 85 procent opgekocht door twee Nederlandse handelaren: Heiploeg uit Volendam, en Puul uit Zoutkamp.

2 POLEN EN WIT-RUSLAND

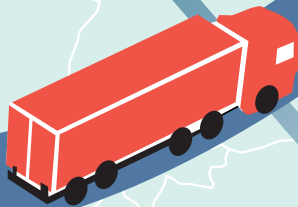
Eeuwenlang was het pellen van garnalen thuiswerk, dat vooral door vissersvrouwen verricht werd. Vanaf de jaren tachtig werd het verboden, vanwege het overlijden van veertien Nederlandse ouderen aan dysenterie. Zij hadden besmette garnalen gegeten; die overigens niet uit de Noordzee kwamen, maar uit Azië. De handelaren Heiploeg en Puul zetten daarop pellerijen op in lagelonenlanden. Eerst in Polen en Wit-Rusland en toen die vanaf de jaren negentig te duur werden, in Tanger (Puul) en Tetouan (Heiploeg), beide in Marokko.

5 NEDERLAND / DUITSLAND: DE PELMACHINE

Moet dat nou zo omslachtig? Nou, nee. Al voor het thuispellenverbod in Nederland, werkten vissers met pelmachines. Ze startten coöperatieven, met de machines in eigen beheer. Met de productiemiddelen in eigen hand werd er minder met de garnalen gesleept en geknoeid, en konden ze een betere prijs vragen, was de gedachte. Een garnalenvisser krijgt nu tussen de vijf en tien procent van de verkoopprijs van een garnaal. Maar de garnalengiganten Heiploeg en Puul, met 85 procent van de markt in handen, hielpen de coöperatieven om zeep. Dat schetst Vrij Nederland in een reconstructie: “Stel, zo’n machine blijkt te werken”, zegt een ingewijde. “Dan heeft toch niemand meer die Heiploeg en Puul met hun Marokko-lijn nodig?” Volgens hetzelfde onderzoek slaan Heiploeg en Puul de garnalen in het vangstseizoen op in hun pelhuizen in Marokko, om ze buiten dat seizoen op de markt te brengen. Vissers die buiten het seizoen garnalen op de markt brengen, moeten dan concurreren tegen hun eigen garnalen uit de opslag uit Marokko van Heiploeg en Puul. Ze spreken over de ‘garnalenmafia’ en de ‘garnalengansters.’

Heiploeg is intussen verkocht aan een Zwitserse investeringsbank. De twee eigenaren kregen daarvoor beiden 28 miljoen gulden (nu omgerekend ruim 12,7 miljoen euro). Puul is overgenomen door H2 Equity Partners. De durfinvesteerder uit Londen prijst Puul om “de sterke marktpositie” met “veel ongebruikt potentieel”.

NEDERLAND

4 TRANSPORT: NEDERLAND - MAROKKO

Zo zijn ‘verse’ Hollandse garnalen dus minimaal tien dagen en zesduizend kilometer onderweg, voor ze in de supermarkt liggen. Onderweg worden ze drie keer met benzoëzuur behandeld. Dat is een bacteriedodend middel, dat volgens de garnalenlobby in kleine hoeveelheden niet schadelijk is bij consumptie, maar op geen enkel ander vers product in deze hoeveelheden is toegestaan. In de supermarkten is de verse garnaal nog eens tot drie weken nadat het in de schappen komt, verkoopbaar.

6 AZIË

Maar het grootste deel van de garnalen die in Nederland gegeten worden, komt niet uit het Noordzeegebied maar uit Azië, waar de vis gekweekt wordt. Waar een Nederlandse garnaal (gepeld in Marokko) 30 cent kost, kost die uit Azië 12 cent. De Volkskrant noemt de kweek daar ‘een smeerbeel’, met chemicaliën, grootschalige milieuvervuiling, financiële uitbuiting, kinderarbeid, intimidatie en mishandeling. Ook Aziatische garnalen worden in Nederland op de markt gebracht door – jawel – Heiploeg en Puul.

UIT AZIË

GLOBALISERING IS ONS NIET OVERKOMEN

Tekst: Tijmen Lucie Foto: AP / HollandseHoogte©

Er liggen onversneden neoliberale keuzes ten grondslag aan het globaliseringsproces. Het is geen natuurverschijnsel, geen onvermijdelijk gevolg van technologische ontwikkelingen waar de politieke besluitvorming hooguit achteraan kon lopen. Anders dan Margaret Thatcher beweerde, was (en is) er wel degelijk een alternatief mogelijk.

“Voortgaande globalisering zal leiden tot een steeds dominantere dictatuur van de markt; tot grotere sociale verschillen, als gevolg van een proces van dubbele polarisatie – binnen landen en op wereldschaal, tussen landen; tot voortschrijdende *levelling down* (een neerwaartse spiraal, –red.) van lonen, arbeidsomstandigheden en sociale zekerheid; tot omvangrijkere migratiestromen; tot levensgevaarlijke ecologische verwaarlozing en vernieling; tot een grotere rol voor oncontroleerbare internationale instellingen en samenwerkingsverbanden en tot een verdere aantasting van de democratie. Maar ook het ontstaan van omvangrijke internationale crises kan niet worden uitgesloten.”

Als in 1996 zijn boek *Grenzen aan de globalisering?* verschijnt, is Robert Went een van de weinige economen die oog heeft voor de schaduwzijden van economische globalisering. Het is de tijd waarin de vrijheid van goederen, diensten, kapitaal en personen verheerlijkt wordt. Iedereen waar ook ter wereld zal daar uiteindelijk beter van worden, zo is de belofte. Na de val van de Berlijnse muur in 1989 en de daaropvolgende ineenstorting van de bureaucratische regimes in Oost-Europa en de Sovjet-Unie is de overtuiging dat het kapitalisme definitief heeft gezegevierd. Het ‘einde van de geschiedenis’ wordt aangekondigd. Alle landen die binnen de invloedssfeer van de Sovjet-Unie vielen, worden nu onderworpen aan de dictatuur van de markt. *There is no alternative*, in de woorden van Margaret

Thatcher. Bill Clinton noemt globalisering ‘het economische equivalent van een natuurkracht als wind of water’.

NAOORLOGSE BLOEIPERIODE

Het idee dat globalisering een soort natuurverschijnsel is dat ons overkomt, zit diep. Technologische ontwikkelingen spelen een belangrijke rol in deze gedachtegang. Die zouden het globaliseringsproces eigenhandig gestuurd hebben. Politieke besluitvorming kon daar slechts achteraan lopen. Zo zou aan de revolutie in de financiële sector een revolutie in de informatie- en communicatietechnologie ten grondslag hebben gelegen. De deregulering van de financiële sector en de liberalisering van het kapitaalverkeer zouden volgens deze redenering bijna als vanzelf door technologische innovatie tot stand zijn gekomen. Exemplarisch is de uitleg van voormalig topbankier Walter Wriston: ‘Ons nieuwe internationale financiële regime verschilt radicaal van zijn voorgangers doordat het niet is geconstrueerd door politici, economen, centrale bankiers of ministers van Financiën, noch door internationale topconferenties die een masterplan produceerden. Het is gevormd door technologie.’

Maar het is een illusie om te denken dat de steeds verder gaande globalisering vanaf de jaren tachtig, in de EU verankerd via de vier vrijheden van goederen, diensten, kapitaal en personen, het gevolg is geweest van autonome technologische ontwikkelingen. De toepassing van

HET GLOBALISERINGSTRILEMMA

De Turkse Harvard-econoom Dani Rodrik waarschuwt al jaren dat er sprake is van een politiek trilemma van de globalisering. Daarmee bedoelt hij dat democratie, verregaande economische integratie (Rodrik noemt dat hyperglobalisering) en nationale soevereiniteit niet samengaan. We moeten er twee kiezen (zie schema). Maar welke keuze moet je maken? Rodrik gelooft noch in

de gouden dwangbuis waarbij de democratie buitenspel wordt gezet ten faveure van veronderstelde economische groei, noch in de optie van de wereldregering waarbij je verregaande economische integratie combineert met het verplaatsen van democratie naar een supranationaal niveau. Rodrik ziet het meest in gematigde globalisering, zoals tijdens de Bretton Woods-periode. Volgens hem zouden landen nieuwe

regels met elkaar moeten afspreken over de wereldeconomie. Kort gezegd komen deze erop neer dat markten moeten worden gereguleerd, democratie op nationaal niveau georganiseerd dient te zijn en landen hun eigen route naar welvaart kunnen kiezen met de daarvoor benodigde economische instituties, maar deze instituties niet mogen opleggen aan andere landen.

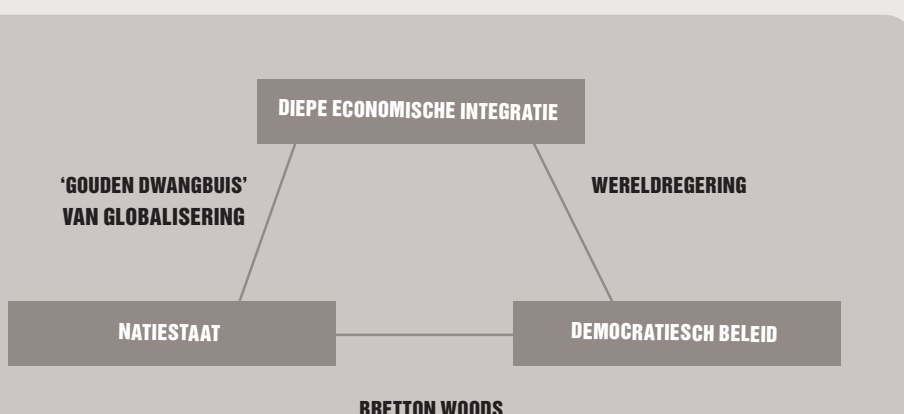

1 juli 1944. De Britse delegatieleider John Maynard Keynes, een van de architecten van de naoorlogse wereldeconomie, schudt de hand van de Chinese minister van Financiën Hsiang-Hsi Kung tijdens de Bretton Woods-conferentie.

technologische innovaties werd pas mogelijk door economische, politieke, sociale en institutionele veranderingen, stelt Went terecht. Deze veranderingen hebben de neoliberale globalisering mogelijk gemaakt, nadat de naoorlogse economische groei in de jaren zeventig ten einde was gekomen.

Globalisering heeft niet altijd de neoliberale vorm aangenomen die zij sinds de jaren tachtig heeft gekregen. Tot begin jaren zeventig functioneerde de naoorlogse internationale economische orde volgens het systeem van Bretton Woods. In reactie op de verschrikkingen van de

economische crisis van de jaren dertig en de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog, begonnen de regeringen van de VS en Groot-Brittannië al tijdens de oorlog met onderhandelingen over nieuwe regels voor de naoorlogse wereldeconomie. Uiteindelijk leidde dat in juli 1944 tot het akkoord van Bretton Woods, vernoemd naar het vakantieoord in de Amerikaanse staat New Hampshire waar vertegenwoordigers van vierenzeventig landen samenkwamen. Bretton Woods was als reactie op het protectionisme van de jaren dertig in de eerste plaats gericht op uitbreiding van de handel. Om het daarvoor nodig geachte stelsel van min of meer vaste wisselkoersen te kunnen

Een andere, rechtvaardigere wereldeconomie is mogelijk

handhaven, controleerden landen hun grensoverschrijdend kapitaal. Daartoe werden internationale instituties als het Internationaal Monetair Fonds (IMF), de Wereldbank en de GATT (voorloper van de Wereldhandelsorganisatie) opgericht. Bretton Woods probeerde een evenwicht te vinden tussen een open wereldeconomie en nationale belangen. Internationale handel diende bevorderd te worden door handelsbarrières en invoerheffingen te verlagen, maar dat mocht niet ten koste gaan van de sociale en economische behoeften in een land. ‘Internationaal economisch beleid moest ondergeschikt zijn aan nationale beleidsdoelen – volledige werkgelegenheid, economische groei, billijkheid, sociale verzekeringen en de verzorgingsstaat – en niet andersom’, aldus Dani Rodrik, net als Robert Went een criticus van economische globalisering. Het model van Bretton Woods was een ongekend economisch succes. Tussen 1950 en 1973 groeide de wereldeconomie met ongeveer 3 procent per jaar per hoofd van de bevolking. Niet voor niets wordt deze periode ook wel het gouden tijdperk van het kapitalisme genoemd.

GEWILLIGE POLITIEKE HANDLANGERS

Maar midden jaren zeventig kwam er in de hele kapitalistische wereld een einde aan de naoorlogse bloeiperiode. Onder meer veroorzaakt door de toegenomen concurrentie tussen geïndustrialiseerde landen, die leidde tot de ineenstorting van het stelsel van Bretton Woods. En door de stijgende prijzen voor grondstoffen uit ontwikkelingslanden, onder andere tot uiting komend in de ‘oliecrisis’ van 1973. De economische groei nam blijvend af, de winsten daalden en de werkloosheid steeg sterk. Keynesiaans vraagstimulerend overheidsbeleid dat tot dan toe soelaas had geboden bij economische neergang, leek niet meer te werken. Zowel de werkloosheid als de inflatie namen in de loop van de jaren zeventig verder toe. Ideeën die staatsingrijpen in de economie propageerden verloren terrein, ten koste van theorieën die de rol van de markt in de economie wilden vergroten. In het nieuwe paradigma dat binnen de politiek en de economische wetenschap dominant werd, waren liberalisering, meer concurrentie, vrije handel en meer markt kernbegrippen. Dat de neoliberale ideologie dominant werd, had te maken met de door de crisis gewijzigde krachtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal. Kapitaal kreeg wereldwijd steeds meer de overhand, daarbij geholpen door gewillige politieke handlangers als Thatcher, Reagan en Lubbers. Went schrijft: “Grote bedrijven en financiële instellingen profiteren, gebruikmakend van nieuwe technologische ontwikkelingen, van de grotere speelruimte die ontstond als gevolg van de internationale liberalisering van financiële markten en van de door massale werkloosheid verzwakte positie van de vakbeweging om wereldwijd te investeren, speculeren, produceren, verkopen, onderdelen

en halffabricaten in te kopen – *global sourcing* – en werknemers tegen elkaar uit te spelen.”

Dit proces leidde de overgang in van een internationale economie naar een ‘waarachtige wereldeconomie’. Nationaal economisch beleid moest ondergeschikt gemaakt worden aan internationale handel en financiën. “Economische globalisering, de internationale integratie van markten voor goederen en kapitaal – maar niet voor arbeid – werd een doel op zich dat hoog uittorende boven de nationale belangen”, stelt Rodrik in *De Globaliseringsparadox*. Gij zult globaliseren, was het gebod dat alle landen kregen opgelegd, ook die welke tot de jaren negentig binnen de invloedssfeer van de Sovjet-Unie vielen. Elke belemmering voor handel en kapitaal werd als onaantvaardbaar gezien. In 1997 overwoog het IMF zelfs om in de statuten op te nemen dat enige vorm van controle op kapitaalverkeer onverenigbaar was met het lidmaatschap van het Fonds. Dit voorstel kwam er uiteindelijk niet doorheen, omdat niet lang daarna in Azië een grote financiële crisis uitbrak, maar het geeft wel aan hoe sterk het geloof was bij de meeste politici, economen en beleidsmakers in de zegeningen van vrije markten en vrij kapitaalverkeer. Ook de wereldwijde financiële crisis van 2008, die het failliet toonde van het systeem van ongereguleerde financiële markten, leidde niet tot een herziening van de mondiale economische orde. De factor kapitaal bleef onverminderd dominant.

GROEIENDE WEERSTAND

Toch moeten we constateren dat de neoliberale globalisering steeds meer tegen haar eigen grenzen aanloopt. Zoals Went in 1996 al voorzag is de dictatuur van de markt alleen maar dominanter geworden, zijn de verschillen tussen rijk en arm gegroeid, zijn lonen, arbeidsomstandigheden en sociale zekerheid verder verslechterd, nemen de migratiestromen en het aantal vluchtelingen toe, voltrekt zich een ecologische ramp, is de democratie verder uitgehold en volgt de ene crisis op de andere. De weerstand tegen de neoliberale globalisering wordt ondertussen groter. Zeker ook in het Westen. Dit komt onder meer tot uiting in de verkiezing van Trump tot president van de VS, in de stem van een meerderheid van de Britten voor de Brexit en in de opkomst van extreemrechts in Europa. Maar ook in de opkomst van socialistische politici als Sanders, Ocasio-Cortez en Corbyn, de gele hesjes in Frankrijk en grote klimaatprotesten.

Doorgaan op de huidige neoliberale weg is heilloos en desastreus voor economie, milieu en samenleving. Toch hoeven we niet te wanhopen, want een andere, rechtvaardigere wereldeconomie is mogelijk. Dat heeft de geschiedenis laten zien. Maar dan moeten we het proces van globalisering niet op zijn beloop laten. Alleen als we kapitaal aan banden leggen, zoals in de eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog gebeurde, kan de wereldeconomie in dienst staan van de sociale en economische behoeften van gemeenschappen in een land. Met een nieuw ‘Bretton Woods’ heb je nog steeds een mondiale kapitalistische orde, maar wel een die beter werkt voor mensen en minder voor kapitaal. ■

OP HET ALTAAR VAN GEGLOBALISEERD KAPITAAL

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Rowin Ubink / HollandseHoogte©

De democratie is uitgehold. We hebben de ceremonies nog wel, de verkiezingen en de debatten. Maar of de dividendbelasting wordt afgeschaft hangt uiteindelijk van een sms'je van Unilever-topman Paul Polman af. De globalisering van kapitaal heeft van democratie haar altaar gemaakt.

Democratie is een kracht in de samenleving die gebaseerd is op gelijkwaardigheid. Alle mensen hebben één stem, hoe dik de portemonnee ook is. Het is het enig historisch bewezen middel om structureel solidariteit in de samenleving te organiseren. Waarmee we onder andere een menswaardig bestaan aan velen hebben verschaft. Zonder verzorgingsstaat zou volgens econoom Geert Reuten zo'n 30 procent van de mensen in armoede leven. Daarmee is de legitimering van het kapitalisme gekocht. Democratie verschaft ons individueel vrijheid en collectief soevereiniteit, vrijheid door zelfbeschikking. Het is ons land en wij bepalen wat ermee gebeurt.

Dat was in ieder geval het idee. Vrijheid, gelijkheid en broederschap, door de SP naar het heden vertaald in

menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het is het filosofische resultaat van de Franse Revolutie. De liberale democratie waarop de rijke geïndustrialiseerde landen van West-Europa zich baseerden. De meest glorieuze jaren daarvan waren de dertig jaar na de Tweede Wereldoorlog. Het lukte om het rauwe kapitalisme te beteugelen en de opbrengsten te gebruiken om het levenspeil van de hele bevolking omhoog te trekken. Het sociaal compromis tussen arbeid en kapitaal. Waaraan de machtigen zich ofwel committeerden uit angst voor de revolutie in de Sovjet-Unie, ofwel onder druk van de sociaaldemocratische consensus, of uit sociale bewogenheid.

De dochter en zoon van de timmerman en huisvrouw konden voor het

eerst in de geschiedenis verder leren. Het was een periode waarin democratie werd uitgebreid, door menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit in steeds meer menselijke relaties te verwerkelijken.

Dat veranderde allemaal in de jaren zeventig. Complexe historische gebeurtenissen laten zich niet begrijpen in een enkele oorzaak. Maar een van de momenten die de veranderingen inluide, was de eerste oliecrisis in 1973. De Arabische landen eisten hun deel van de oliewinsten op. Daarmee werd de grondstof voor de moderniteit een stuk duurder. In 1979 volgde de tweede oliecrisis. Samen met andere ontwikkelingen maakte het van de jaren zeventig een crisisperiode voor de sociaaldemocratische consensus. De tegenstelling tussen democratie en kapitalisme kwam weer bloot te liggen. Als antwoord op de crises zegde het kapitaal namelijk het pact op. Zoals socioloog Wolfgang Streeck in *Gekochte Tijd* schrijft, toonde "het kapitaal zich [...] een speler en geen speelgoed; geen prooi, maar een roofdier, dat het institutionele harnas van de 'sociale markteconomie' na 1945 een te kleine kooi vond waaruit het zich steeds dringender meende te moeten bevrijden." Een van de strategieën werd internationalisering van kapitaal. Slimme politici als Margaret Thatcher en Ronald Reagan gebruikten de crisis om de sociaaldemocratische consensus te vervangen door het neoliberalisme. Daarbij wakkerden ze verdere globalisering van kapitaal aan.

Terwijl vanaf de jaren zeventig kapitaal zich aan de grenzen van natiestaten begint te onttrekken, blijft democratie binnen de natiestaat. Er zijn wel internationale instituties: het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de Europese Unie. Maar functioneel democratisch zijn ze niet. Democratie is bij uitstek gebonden aan de grenzen van de natiestaat. Het is tot nu toe de enige schaal van

GIJ ZULT WINSTBELASTING VERLAGEN

Een van de duidelijkste effecten is de mogelijkheid tot chantage. Doordat kapitaal vrij over landsgrenzen heen kan, werd werkgelegenheid het politieke chantagemiddel. 'Als de winstbelasting niet omlaaggaat, dan zetten we de fabriek in een ander land neer.' Een van de recentste voorbeelden was in Nederland de afschaffing van de dividendbelasting. Anders zou Unilever het hoofdkantoor verplaatsen. Een sms'je van topman Paul Polman aan VVD-premier Mark Rutte met de mededeling dat het kantoor hoe dan ook naar Londen gaat, was genoeg om het plan van tafel te halen. Daarbij wakkerden ze verdere globalisering van kapitaal aan.

Terwijl vanaf de jaren zeventig kapitaal zich aan de grenzen van natiestaten begint te onttrekken, blijft democratie binnen de natie staat. Er zijn wel internationale instituties: het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de Europese Unie. Maar functioneel democratisch zijn ze niet. Democratie is bij uitstek gebonden aan de grenzen van de natie staat. Het is tot nu toe de enige schaal van omvang waar we erin zijn geslaagd een democratie van betekenis te organiseren. Kapitaal bewoog zich een wereld in zonder vakbonden, democratische controle en socialistische partijen. Een heerlijke nieuwe wereld. Het verandert democratie ingrijpend, in haar altaar. Waar geboden gelden die kapitaal dicteert.

omvang waar we erin zijn geslaagd een democratie van betekenis te organiseren. Kapitaal bewoog zich een wereld in zonder vakbonden, democratische controle en socialistische partijen. Een heerlijke nieuwe wereld. Het verandert democratie ingrijpend, in haar altaar. Waar geboden gelden die kapitaal dicteert.

DE KERK VAN HET KAPITAAL

Al deze geboden hebben een ding gemeen: het zijn inperkingen van onze democratie. We hebben de

GIJ ZULT LONEN MATIGEN

De gelijkwaardigheid tussen mensen wordt aangetast door toenemende ongelijkheid. De globale concurrentie dwingt kapitalisten om hun kapitaal te vergroten, maar het dwingt werkers om hun loon te verlagen. Als de lonen niet omlaaggaan, vertrekken we naar een ander land, zo klinkt het vanaf de jaren zeventig en sindsdien blijven de lonen achter bij de groei van de economie, de productiviteit en de winsten. Het is in Nederland niet zo eenvoudig om de lonen snel naar beneden te krijgen. De FNV heeft namelijk nog steeds een miljoen leden en nog altijd hebben de meeste mensen een vast contract. Door flexibilisering van arbeid met tijdelijke contracten, zzp-constructies en 0-urencontracten, konden lonen toch lager worden. Ook met het organiseren van arbeidsmigratie worden de lonen gedrukt. Een zichzelf progressief noemende partij als D66 juicht dit toe. De redenering is dan: omdat kapitaal geglobaliseerd is, moet arbeid maar mee globaliseren om niet tegen elkaar uit te worden gespeeld. Dat heeft een frictieloos kapitalisme van volksverhuizingen en ontworteling tot gevolg. Het wordt gerechtvaardigd met de cynische overtuiging dat het voor de arbeidsmigrant uiteindelijk ook beter is.

ceremonies nog wel, de verkiezingen en de debatten, maar zonder invulling met de waarden menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit is democratie een hol proces. De vrijheid om ons eigen nationale lot te bepalen, de soevereiniteit, verdwijnt. Politieke keuzes worden aan de markt getoetst. Die geeft bij monde van de beurskoersen en de rentestand haar zegen of vloek. Het meest gevoelig hiervoor zijn misschien nog wel de politici die haarfijn aanvoelen hoe ze bij de markt in het geveel komen. In plaats van de democratie te verdedigen tegenover het kapitaal, zijn zij haar priesters geworden. Het kapitaalkartel van VVD, D66 en Forum voor Democratie, elk op hun eigen manier, gehoorzaamt aan deze geboden.

GIJ ZULT PRIVATISEREN

Globalisering was een trein die landen niet konden missen. De grotere schaal bood meer afzetmarkten, het voordeel van lage lonen, belastingontduiking en hogere winsten. Als jouw bedrijf maar een wereldspeler wordt. Het was een van de overwegingen om een groot deel van de publieke sector te privatiseren, zo stelt minister van Staat Herman Tjeenk Willink. Als publieke diensten waren telecom, post, bank, spoorwegen en energie per definitie nationaal en dus gebonden aan de grenzen van Nederland. Geprivatiseerd konden KPN, TNT, PostNL, ING, NS en onze energiebedrijven actief worden in andere landen en een wereldspeler van formaat worden. We weten hoe dat avontuur is afgelopen. KPN werd zelf bijna overgenomen, het lucratieve pakket postbedrijf TNT is overgenomen en PostNL smeekt om weer staatsmonopolist in de briefpost te worden. ING is een wereldspeler geworden, waar het ene na het andere lijk uit de kast valt. Van de witwasaffaire tot de verdubbeling van het loon van CEO Ralph Hamers, tot de rol van ING in de bankencrisis van 2008. NS wordt nog steeds dicht bij de overheid gehouden, maar beter en goedkoper is het met de verzelfstandiging niet geworden. En tot slot zijn vrijwel al onze energiebedrijven in buitenlandse handen gekomen. In een tijd waarin we de CO₂-vervuiling van onze energievoorziening moeten terugdringen met zon-, wind- en misschien wel kernenergie.

Democratie is veranderd in een altaar waarop het geglobaliseerd kapitaal wordt bewierookt.

Een wereld zonder functionerende democratische controle, zonder vakbonden en zonder socialistische partijen. Het lijkt op de negentiende-eeuwse wereld waarin Karl Marx leefde en zijn kritiek op het kapitalisme schreef. Vakbonden en socialistische partijen waren er nog niet. Parlementen nog maar net, maar stemrecht was voorbehouden aan de welgestelde burgers.

GIJ ZULT BEZUINIGEN

Een effect van de globalisering van kapitaal was dat overheden de staat niet meer afdoende konden financieren door belastingen te heffen. De winstbelasting werd omlaag gehanteerd en hoewel gewone mensen steeds meer zijn belast, zit er een grens aan wat zij kunnen ophoesten. De uitweg werd financieren met schuld op de financiële markt, zo beschrijft Wolfgang Streeck in *Gekochte Tijd*. Het maakte van financiële markten een examiner van nationale politiek.

Econoom Robert Went beschrijft in *Grenzen aan de globalisering?* hoe in 1994 de beurskoersen daalden en de rente opliep in aanloop naar de presentatie van het verkiezingsprogramma van de Zweedse oppositionele Sociaal-Democratische Partij (SAP). De markt was bang “dat de sociaal-democraten niet genoeg zouden gaan bezuinigen. De leiding besloot in allerijl bezuinigingen in het programma op te nemen en om onrust te voorkomen presenteerde ze het bewust op een tijdstip waarop de beurzen gesloten zijn. Uiteindelijk velde ‘de markt’ (...) een voorlopig positief oordeel over het programma.” De reactie op de meest recente begroting van de Italiaanse regering door de financiële markten is vergelijkbaar.

Niet de democratie bepaalt de grenzen, dat doet de markt. Een gebod waar Forum voor Democratie graag aan gehoorzaamt als het in zijn programma schrijft “een radicale sanering van de overheid” te willen. Dat draait uit op een afbraak van de publieke sector.

Uit de latere geschiedenis kunnen we leren dat een versterking van democratie, ten koste van kapitalisme, onze gezamenlijke welvaart veel goed kan doen. Ook kunnen we eruit leren dat een groot onrecht uiteindelijk niet wordt getolereerd. Een politiek, economisch en ideologisch stelsel heeft legitimiteit van de mensen nodig. De verzorgingsstaat heeft legitimiteit voor het kapitalisme

GIJ ZULT GELD MET GELD VERDIENEN

De globalisering bracht veel kapitaal op drift. Dit zorgde ervoor dat de financiële sector in verhouding tot de gewone economie flink kon groeien. Een voorbeeld daarvan is dat nota bene de Amerikaanse autobouwer General Motors tijdens de crisis van 2008 een aanzienlijk deel van de Nederlandse hypotheekmarkt in handen had.

Onder Margaret Thatcher werd in Groot-Brittannië de financiële sector in Londen bewust aangewakkerd. De financialisering van de Britse economie die daarop volgde, wordt ook wel in verband gebracht met het verdwijnen van de Britse maakindustrie. Dat heeft te maken met de grote hoeveelheid buitenlands kapitaal die dan de economie binnenkomt. Daardoor wordt een munt veel waard en worden exportproducten, zoals auto's en machines, relatief duur. De financialisering van de economie drukt zo de maakindustrie het land uit. Een industriepolitiek voeren om het aantal banen te verhogen is onder deze omstandigheden dan ook lastig.

En als het fout gaat wint kapitaal het nogmaals van democratie. Dat hebben we gezien tijdens de grote financiële crisis van 2008. Grote private banken werden tot *‘too big to fail’* bestempeld en gered met miljarden aan belastinggeld. De kosten werden verhaald op de publieke sector, die de grootste bezuinigingsoperatie in de geschiedenis onderging.

gekocht, het uithollen van democratie tast die legitimiteit daarentegen ernstig aan. Het is de neoliberale hegemonie die in Nederland mensen doet afhaken en in Frankrijk gele hesjes op straat brengt.

DE MIS IS OVER

De vraag is hoe we democratie uitbreiden ten koste van kapitalisme. We kunnen proberen om democratie internationaal te organiseren. Hoewel alleen in de kantoren van de Verenigde Naties misschien nog geloofd

wordt in een wereldregering, is er wel wat mogelijk gebleken. Met internationale afspraken tussen landen, zoals Bretton Woods over het financieel stelsel en het klimaatakkoord van Parijs, zijn sociale en ecologische grenzen vast te stellen. Ook de internationale samenwerking tussen vakbonden kan kapitaal belemmeren het ene land tegen het andere land uit te spelen in de race naar beneden. Maar dat is het dan ook wel. Er zijn vrijwel geen andere succesvolle voorbeelden in de geschiedenis voor het organiseren van democratie boven de landsgrenzen.

Kansrijker is het om een einde te maken aan de vrije beweging van kapitaal over de wereld. Een van de manieren om dat te doen is om het cruciale kapitaal weer aan onze landsgrenzen te binden. Dat doen we door de infrastructuur in de publieke sector op te nemen. Het openbaar vervoer, brief- en pakketpost, telecom, banken, energieopwekking en -transport. Het geeft ons de zeggenschap om de bankensector te hervormen, glasvezel voor snel internet aan te leggen en energie op te wekken tegen lage kosten en zo min mogelijk vervuiling.

Een andere manier is om in de grotere bedrijven een werkersvergadering met een gouden aandeel verplicht te stellen. Bij ingrijpende beslissingen, zoals reorganisaties, verplaatsingen en overnames, krijgen werkers de beslissende stem in handen. Het bevordert de democratische invloed van werkers ten koste van de vrije beweging van kapitaal. Tot slot moet de winstbelasting omhoog. Daarmee kunnen de publieke sector en de verzorgingsstaat gefinancierd worden en komt de staat meer uit de schuldgreep van financiële markten. Het is een historisch beproefd recept om op z'n minst legitimiteit voor het kapitalisme te kopen.

Het is dat, of groeiende tegenstellingen tussen arm en rijk accepteren, met de machteloosheid die daarbij hoort. Menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit verdwijnen dan steeds verder uit de democratie. Het is de uitholling van democratie, waarzonder kapitalisme niet lang stand kan houden. ■

BRUSSEL BESCHERMT MULTINATIONALS IN PLAATS VAN BURGERS

Tekst: Bastiaan van Apeldoorn Beeld: still uit Europa in 15 minuten van de SP

De ‘populistische opstand’ tegen de huidige Europese Unie wordt vaak in één adem genoemd met de angst voor globalisering. Het antwoord van de huidige Europese politieke elite, de Franse president Macron die in eigen land met harde hand neoliberale hervormingen doorvoert voorop, is dat de EU mensen juist kan beschermen tegen globalisering. Zulke praatjes moeten echter meteen naar de prullenbak verwezen worden.

Alhoewel ook sociaal-democratisch links zich vaak aangetrokken voelt door het idee dat de EU de ontwrichtende effecten van globalisering kan tegengaan, is de werkelijkheid dat sinds de jaren negentig het Europese eenwordingsproces en de neoliberale globalisering hand in hand gaan. De EU ging vol voor interne economische liberalisering (het slechten van de economische binnengrenzen) én externe liberalisering (de integratie van de Europese economieën in een kapitalistische wereldeconomie). Daardoor is de EU niet alleen aanjager van de globalisering geworden, maar ook een van de meest globaliseerde regio's. De verbindende factor is hier het over nationale grenzen heen opererende kapitaal. Dit transnationale kapitaal is de grootste winnaar van zowel de globalisering als het Europese integratieproces.

De transnationale kapitalistische klasse die dit kapitaal vertegenwoordigt heeft ervoor gezorgd dat de globalisering en de Europese integratie elkaar versterkt hebben. En ook dat mensen binnen de EU niet worden beschermd tegen de ontwrichtende krachten van de globalisering, maar er juist steeds meer aan worden blootgesteld.

DE EUROPESE RONDE TAFEL VAN INDUSTRIËLEN

Om te begrijpen hoe dit gegaan is moeten we terug naar de jaren tachtig. De elite die verbonden is aan het op de wereldmarkt georiënteerde deel van het Europese grootkapitaal, wist toen haar economische en politieke macht om te zetten in een beslissende invloed op de inhoud en

richting van het toen heroplevende proces van Europese eenwording. Een hoofdrol was hierbij weggelegd voor de zogenaamde Europese Ronde Tafel van industriëlen (ERT), die de vertegenwoordiger bij uitstek werd van Europa's transnationale kapitalistische elite.

De ERT is opgericht in 1983 en bestaat uit de hoogste bazen van 55 Europese multinationals, waaronder Adidas, BMW, Nestlé, Total en Vodafone. Het in Nederland gevestigde grootkapitaal is ook goed vertegenwoordigd, met AkzoNobel, Heineken, Philips, WoltersKluwer en natuurlijk Shell. De ERT is niet de ‘officiële stem’ van het bedrijfsleven in de EU. Dat is BusinessEurope, de vertegenwoordiger van de nationale werkgeversorganisaties. Maar de ERT is wel de meest invloedrijke. De bazen van Europa's grootste en machtigste bedrijven lobbyen via de ERT niet zozeer voor hun individuele bedrijfsbelang – daar hebben ze andere kanalen voor. Zij proberen vooral het algemene belang van het Europese transnationale kapitaal te propageren, via hun nauwe persoonlijke contacten met zowel regeringen als de Europese Commissie. Hier horen ook de belangen van Europese grootbanken bij. Die zijn weliswaar niet direct in de ERT vertegenwoordigd, maar hebben wel vaak ERT-leden in hun gelederen, bijvoorbeeld als commissaris. Als zodanig is de ERT een echte voorhoede, een elite van Europa's transnationale kapitalistische klasse, die de politiek en het beleid van de Europese Unie beïnvloedt vanuit dat klassenbelang.

SPEELTUIN VAN MULTINATIONALS

Uit onderzoek dat ik eind jaren negentig heb gedaan, is gebleken dat de ERT een groot stempel heeft gedrukt op de wending die de Europese eenwording vanaf halverwege de jaren tachtig nam. Toen werd namelijk, nadat het hele proces jaren in het slop had gezeten, serieus werk gemaakt van de voltooiing van de Europese interne markt. De ERT was hier de drijvende kracht achter. De industriëlen van de Ronde Tafel zorgden er ook voor dat de zogenaamde vrijheden van de interne markt vooral een breekijzer werden voor maximale vrijheid voor het grootkapitaal. ‘Europa’ werd daarmee een liberaal project en de interne markt vooral een speeltuin van de multinationals. Ook van niet-Europese multinationals, die vrijelijk toegang kregen tot een Europese markt. Deze ging via liberalisering van handel en investeringen steeds meer op in een globaliserende wereld-economie.

De mondiale financiële crisis van 2008, die voortging in de eurocrisis, zorgde echter voor een kink in de kabel. De cohesie van en de steun voor het neoliberale Europese elite-project heeft in de nasleep van de crisis flink aan kracht ingeboet. Niet alleen is de onvrede over en de afkeer van de EU

sterk toegenomen, de elite zelf lijkt er soms ook niet meer in te geloven. Toch is het voorbarig om het einde van het neoliberalisme in de EU aan te kondigen. Enerzijds zijn daarvoor de alternatieven, met name op links, nog te zwak. Anderzijds blijven daarvoor de belangen van het Europese transnationale kapitaal, zoals verenigd in de ERT, nog te machtig.

Tijdens de eurocrisis bleek deze macht weer eens. De keiharde bezuinigingen die als ‘oplossingen’ werden opgelegd door de noordelijke lidstaten, met Duitsland voorop en Nederland in het kielzog, maakten het voor gewone mensen alleen nog maar erger. Tegelijkertijd werden onze banken wel gereed en werd de crisis aangegrepen om er een neoliberale sanerings-agenda door te jagen. Ondertussen werd er niet getornd aan de vrijheid van het (financiële) kapitaal, terwijl daar wel de oorzaak van de crisis lag. Alhoewel deze agenda breder door rechtse krachten gedragen werd, is het opvallend hoezeer dit antwoord op de eurocrisis in lijn was met de voorstellen die door de ERT werden gedaan. Een antwoord dat ook de Europese begrotingsregels nog verder heeft aangescherpt en daarmee de neoliberale disciplinerende van lidstaten heeft verdiept. De belangen

van het transnationale kapitaal veiligstellen bleef zo de eerste prioriteit van het EU-beleid.

CHINA ALS GEOPOLITIEKE UITDAGER

Anno 2019 is de grootste uitdaging voor de ERT dat de wereld minder openstaat voor de neoliberale EU. Trump heeft met zijn economisch nationalistische politiek de EU zelfs een “vijand” genoemd. Een opkomend, ‘staatskapitalistisch’ China wil de regels van het spel veranderen. De Europese elite ziet dan ook een sterke bedreiging voor de neoliberale wereldorde waarin de neoliberale EU zo goed gedijde heeft. De huidige politieke opstelling van de VS en China is derhalve strijdig met de belangen van de ERT. De ERT was bijvoorbeeld een fervent voorstander van het handelsakkoord TTIP (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*), dat van de VS en de EU een grote economische ruimte had moeten maken voor Europese en Amerikaanse multinationals. Maar dit verdrag is voorlopig door Trump van tafel geveegd. In plaats daarvan dreigt er nu zelfs een handelsoorlog. Waar sommigen in de elite nog hopen dat ‘Trump’ een probleem van voorbijgaande aard zal zijn, wordt China steeds meer gezien als dé uitdaging voor de lange termijn. De multinationo-

nals van de ERT hebben enorm geprofiteerd van de ontsluiting van de Chinese markt en blijven grote kansen zien voor hun expansie in Azië. Maar zij zien zich ook geconfronteerd met de keerzijde ervan, namelijk dat Chinese bedrijven, vaak gesteund of (deels) in handen van de staat, ook serieuze concurrenten zijn geworden. China schermt daarbij de eigen markt nog vaak af en ontpopt zich intussen tot een belangrijke geopolitieke uitdager van ‘het Westen’. Daarom gaan er steeds meer stemmen op in de EU om sterker op te komen voor de Europese strategische, economische en veiligheidsbelangen tegenover een China dat ook in de EU steeds meer invloed verwerft.

Voor zover de huidige EU onder toenemende druk van buiten nu wegen inslaat die afwijken van het eerdere neoliberale model, is dat echter niet per se een verbetering vanuit socialistisch perspectief. Zo lijken de door angst voor China ingegeven Frans-Duitse plannen voor een Europese industriepolitiek toch weer vooral gericht op de belangen van de eigen multinationals, en niet zozeer op de belangen van werkers en de samenleving als geheel. Willen we in de EU echte bescherming tegen de globalisering dan moet de interne markt – het nu zo dierbare bezit van het grootkapitaal, dat daarom door politieke vertegenwoordigers zoals Rutte ook zo fel verdedigd wordt – op de schop. Daarvoor moeten we grenzen stellen aan het grenzeloze verkeer van goederen, diensten, werkers en bovenal het kapitaal. Om de macht van datzelfde kapitaal en de macht van een Brussel dat deze kapitalistische belangen dient te breken, is een lange strijd nodig. ■

Bastiaan van Apeldoorn is Eerste Kamerlid voor de SP; hoogleraar Mondiale Politiek en Economie en Geopolitiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam, en auteur van *Transnational Capitalism and European Integration* (Routledge, 2002).

ARBEIDS IS BIG BU

Het debat over arbeidsmigratie lijkt geckaapt door twee uitersten: de open wereldeconomie, of Nederland losknippen van de wereld. In het geweld tussen beide kampen verdwijnt de vraag voor wie de lusten en de lasten zijn van het liberaliseren van arbeid in de Europese Unie. Voor de SP zijn twee begrippen belangrijk: een rechtvaardige verdeling van lusten en lasten en oog voor het belang van gemeenschappen, in plaats van het aandeelhoudersbelang van de bv Nederland.

Tekst: Bart Linssen Foto: Rob Huibers / HollandseHoogte©

MIGRATIE BUSINESS

Wanneer in 2004 en 2007 een grote groep Oost-Europese landen lid wordt van de EU, eist SP-Kamerlid Jan de Wit de zeggenschap om in te kunnen grijpen: 'Wij willen van Europa de ruimte om de uitwassen van het vrije verkeer van werknemers binnen Europa te bestrijden en voorkomen. De Nederlandse regering moet die ruimte opeisen. En als die ruimte niet wordt geboden, dan moeten we die verdragen opzeggen die de uitwassen in stand houden.' Dertien jaar later ziet SP-Tweede Kamerlid Jasper van Dijk dat de ontwrichting waar De Wit op wees, volop gaande is: 'Waar het om gaat is dat het grootbedrijf arbeidsmigratie misbruikt om de winsten te vergroten. Wat volgens hen goed is voor de economie, is vooral goed voor een aantal bedrijven en hun aandeelhouders. Dat is dus heel wat anders dan het belang van gewone mensen in een land. Nu zien we dat grote groepen mensen de klappen krijgen, voor de opbrengsten van het grootbedrijf.'

Wat gaat er nu precies mis met arbeidsmigratie en hoe kunnen we grip krijgen op globalisering?

UITBUITING OM DE KOSTEN LAAG TE HOUDEN

Poolse arbeidsmigranten die onder meer via uitzendbureau Otto Work Force werken in Nederlandse distributiecentra voor Albert Heijn, waarschuwen elkaar voor de barre werkomstandigheden daar. Ze schetsen een wereld van intimidatie en hoge werkdruk met onhaalbare 'targets'; korte contracten, onzekere roosters, deels onbetaalde oproepdiensten en gebrekkige huisvesting. 'Het kostte me geld, tijd en mijn gezondheid,' zegt een voormalige oproepkracht tegen Platform voor Onderzoeksjournalistiek Investico en De Groene Amsterdammer van 7 maart 2019.

Vanwege verontrustende verhalen kaartte de Poolse ambassade onlangs de misstanden en uitbuiting van haar landgenoten aan bij minister Koolmees (D66) van Sociale Zaken. Ook startte het Spaanse parlement onlangs een onderzoek naar de uitbuiting van Spanjaarden in Nederland. In NRC Handelsblad spreken hulpverleners van 'moderne slavernij' in het Westland.

De verhalen zijn veelal anekdotisch van aard, maar het beeld is duidelijk: bedrijven maken continu misbruik van de kwetsbare positie waarin veel arbeidsmigranten zich bevinden en in Nederland kunnen zij ongestoord hun gang gaan. Investico becijferde dat van de 1300 misstanden die tussen 2011 en 2017 zijn gemeld, er slechts in 25 gevallen tot een veroordeling door de rechtbank werd overgegaan. NRC-journalist en publicist Menno Tamminga: "Vrij verkeer van arbeid is een van de basisprincipes van de Europese Unie, maar de controle op arbeidsomstandigheden is armetierig. Een herleving van de daglonerseconomie uit de vorige eeuw is het resultaat."

Niet voor niets spreekt de Poolse ambassadeur in NRC Handelsblad van een 'parallele samenleving' van buiten-

Frank van Gool, oprichter en directeur van OTTO Work Force, het grootste uitzendbureau voor Oost-Europese arbeidsmigranten in Nederland.

UNDERCOVER ALS ARBEIDSMIGRANT

Uitbuiting van arbeidsmigranten is zo oud als arbeidsmigratie zelf. Een van de bekendste verslagleggers van de uitbuiting en het racisme waaraan arbeidsmigranten blootstaan, is de Duitse journalist Günther Wallraff. Verkleed als Turkse arbeidsmigrant met een matige Duitse taalbeheersing (een methode die vandaag de dag wellicht minder zou worden gewaardeerd), werkte hij jarenlang aan de onderkant van de Duitse economie: bij McDonalds, in de mijnen, in de bouw, waar hij ook maar werk kon vinden. Overall maakt hij hetzelfde mee: werkgevers die het niet zo nauw namen met de regels en hem onmenselijk behandelden. Men zette arbeidsmigranten illegaal aan het werk en wanneer er toevallig toch werd gecontroleerd, werd gedaan alsof de Turkse werker pas net aan de slag was gegaan en het papierwerk nog onderweg was.

‘Ik moet jullie namen nog hebben voor de uitvoerder,’ zegt hij. ‘Ali’ zeg ik. Dat is voldoende.
– Günther Wallraff: Ik (Ali), 1985.

In Nederland maakten arbeidsmigranten in de jaren zeventig en tachtig vergelijkbare toestanden mee, blijkt onder meer uit werk van Rudie Kagie. Vaak betrof het arbeidsmigranten van buiten de EU, meestal uit Turkije of Marokko. In de jaren negentig was het Stella Braam, die voor FNV undercover ging in de bloemeteelt en wier Marokkaanse en Turkse vrienden de achterkant van onder meer de textielindustrie in Nederland blootlegden.

landse werknemers, onzichtbaar voor de meeste Nederlanders: “Ze participeren niet in de maatschappij. Ze zijn arbeidskrachten, en niet meer dan dat.” In hetzelfde artikel verbaast hij zich over de bizarre Nederlandse constructie voor uitzendkrachten: “Deze mensen hebben een civiel contract met de werkgever/uitzender. Ze zijn handel. Het is niet aan mij om Nederland te zeggen hoe ze de economie moet organiseren. Maar een fatsoenlijke behandeling van arbeidsmigranten, fatsoensnormen in de contracten, zou je wel moeten kunnen eisen.”

LOONONDERMIJNING OM DE KOSTEN LAAG TE HOUDEN

Naast uitbuiting ziet Van Dijk dat bedrijven arbeidsmigratie misbruiken om de lonen te drukken. Die stelling is onderwerp van debat. Publicist Ewald Engelen denkt bijvoorbeeld dat er amper gevolgen zijn voor de lonen: “Er is natuurlijk een beetje loondruk. Maar die is voor de rest van de economie tamelijk beperkt.”

Engelen beroept zich op een rapport van CPB en SCP uit 2018. Dat ziet inderdaad positieve kanten aan arbeidsmigratie voor de Nederlandse bevolking, maar stelt tegelijkertijd dat “bepaalde groepen, vaak laagopgeleiden die direct concurreren met arbeidsmigranten, geraakt kunnen worden door immigratie”. Simpel gesteld: is er in jouw sector weinig sprake van arbeidsmigratie, dan is de kans groot dat je vooral profiteert van de goedkoop bezorgde pakketjes. Maar als een baas jou kan vervangen door een arbeidsmigrant die meer produceert tegen minder kosten, dan loop je kans je baan te verliezen. Ook voeren bedrijven de werkdruk op als gevolg van

extreem onzekere arbeidscontracten. Jeroen van Bergeijk beschrijft in de Volkskrant zijn undercover-ervaring bij een distributiecentrum van bol.com.

Natuurlijk hield Van Bergeijk dit niet lang vol. Dat is geen kwestie van willen, maar van kunnen. Voor bol.com is dit de ideale situatie: een Pool die door zijn rug gaat kan terug naar Polen en het uitzendbureau regelt een nieuwe arbeidskracht. Bovendien is de productiviteit van iemand die niet weigert om drie in plaats van twee zware dozen

Ik leg aan Lukasz, de jonge Poolse teamleider, uit dat ik pijn in mijn rug heb. ‘Yeah? And?’, reageert hij. ‘Er lopen daar allemaal jongens van begin 20 rond, ik ben 50’, zeg ik. Het maakt geen enkele indruk. ‘You have note from doctor?’ Dat heb ik niet. ‘Moet ik eerst door mijn rug gaan voordat je me tegemoet kan komen?’ ‘Cannot help you. You work in Hal 5.’

tegelijk te tillen, op korte termijn hoger. Het doet denken aan de verhalen van de Duitse journalist Wallraff, die beschrijft hoe Turkse arbeiders in de Duitse mijnen geen helm krijgen. Zo’n helm kost de werkgever alleen maar geld en levert hem niets op, omdat de kosten van een ‘beschadigde Turk’ niet bij hem terecht komen.

De tweede keer werk ik samen met een nieuwe collega, een Duitser, die zijn helm gratis door de firma Remmert geleverd krijgt. En weer moet ik (Ali) er voor opdraaien. Maar dit keer weiger ik (Ali): 'Is privé, van mij. Doe ik niet. Kan ontslagen worden als ik werk zonder helm.' Waarop de ploegbaas: 'Gééff die helm of ik ontsla je. En wel meteen!'

PRIVATE LUSTEN, PUBLIEKE LASTEN

Het derde punt dat Jasper van Dijk maakt, is dat veel bedrijven het liefst helemaal nergens voor betalen wanneer het arbeidsmigranten betreft. Huisvesting is zo minimaal als de overheid toelaat, waardoor ook hier bedrijven het randje opzoeken.

Ook over die soms gebrekkige huisvesting bestaat ontevredenheid, net als het feit dat arbeidsmigranten door uitzendbureau OTTO ieder moment kunnen worden 'verzocht' te verhuizen van bijvoorbeeld Diemen naar Lelystad, of van Almere naar Uddel. Privacy ontbreekt; blijkt uit de verhalen. Werknemers leven en slapen met vijf personen op een oppervlakte van 60 vierkante meter. Beheerders van de woningen komen soms onaangekondigd persoonlijke eigendommen doorzoeken. In een containercomplex van OTTO in Diemen is sprake van een rattenplaag.

Aan de top van Ahold krijgt Frans Muller 3.750 euro per maand om een appartement te huren, boven op zijn salaris van ruim 5 miljoen euro per jaar. Bij een arbeidsmigrant in het magazijn houdt het uitzendbureau een flink deel van het minimumloon in, als huur voor een bouwval.

Ook op het gebied van integratie laat het bedrijfsleven de overheid de rekening betalen. Ongeveer de helft van de arbeidsmigranten blijft voor lange tijd in Nederland. Dat zij hiervoor kiezen is heel begrijpelijk, het gaat immers om banen die permanent moeten worden ingevuld. Op plaatsen waar veel arbeidsmigranten wonen is het essentieel dat de overheid investeert in taalonderwijs en integratie, om parallelle samenlevingen te voorkomen. Ook deze kosten zijn voor de maatschappij, in plaats van voor het bedrijf dat profiteert van de goedkope arbeidskrachten. Dat geldt ook voor de kosten die in het land van herkomst worden gemaakt, zoals voor de opvang van kinderen.

'GOED VOOR DE ECONOMIE'

Dat de overheid deze rekening oppakt, wordt regelmatig verdedigd met een beroep op het belang voor de Nederlandse economie. Zo pleitte D66-voorman Rob Jetten onlangs nog voor 50.000 extra arbeidsmigranten, die nodig zouden zijn om aan de vraag van het bedrijfsleven te voldoen. De opvang zou bovendien geen enkel probleem zijn, zolang men maar zorgt voor 'kleinschalige woonlocaties, bijvoorbeeld op bedrijventerreinen'.

De uitzendbranche, die veel geld verdient over de rug van arbeidskrachten, laat regelmatig onderzoek doen door SEO, Stichting Economisch Onderzoek. In een rapport dat SEO vorig jaar publiceerde, valt te lezen dat een arbeidsmigrant per Nederlander zo'n 250 tot 300 euro oplevert. Lees: als je de opbrengst over de gehele bevolking zou verdelen. Dat gebeurt in de praktijk natuurlijk niet. De transactie: 300 euro extra voor het grootbedrijf, terwijl overheden en

Top 5 functiegroepen waarin arbeidsmigranten werkzaam zijn (2018)

Productie
41%

Bouw
8%

Logistiek
29%

Overig
5%

Agrarisch
16%

De winst gaat naar het grootbedrijf, terwijl overheden en gemeenschappen de kosten voor huisvesting en integratie dragen

gemeenschappen de kosten voor huisvesting en integratie dragen.

Hetzelfde speelt aan de andere kant van de arbeidsmarkt. De komst van het medicijnagentschap EMA naar Amsterdam vergroot de druk op de lokale huizenmarkt en kinderopvang- en onderwijs capaciteit. Het effect is hetzelfde. De voordelen zijn voor enkelen, de kosten komen bij de maatschappij terecht. Wellicht is het goed voor de economische elite, maar het is niet per se goed voor Nederland.

DOGMATISCHE VOOR- EN TEGENSTANDERS: TWEE ONWERKBARE UITERSTEN

Maar deze analyse over private lusten en publieke lasten speelt amper een rol in het publieke debat. Het debat gaat over twee andere verhalen: de dogmatische voor- en tegenstanders van globalisering.

De aanhangers van globalisering, in Nederland vertegenwoordigd door politici van GroenLinks en D66, zien het liefst een zo geliberaliseerd mogelijke arbeidsmarkt. Zodat bedrijven zomaar overal mensen vandaan kunnen halen, zoals de 50.000 'Bulgaren op bestelling' van D66-voorman Rob Jetten. Ook GroenLinks-Europarlementariër Judith Sargentini pleitte onlangs in GroenLinks-tijdschrift De Helling voor meer arbeidsmigratie van buiten de EU richting Hongarije: "Hongaren trekken weg, niemand uit andere Europese landen wil in Hongarije werken, en Hongarije laat geen migranten toe." Het idee dat Hongaren wellicht weer terugkomen als in Hongarije de lonen worden verhoogd, ontbreekt in haar analyse. GroenLinks en D66 delen hiermee het ideaalbeeld van het grootbedrijf dat vertegenwoordigd wordt door VNO-NCW. Daar begrijpt men precies dat arbeidsmigratie helpt de lonen laag te houden: 'Er zijn nog steeds heel veel banen waartoe Nederlanders niet bereid zijn en die door Oost-Europeanen perfect worden gedaan.'

Negatieve gevolgen als uitbuiting en verdringing zijn volgens deze partijen tegen te gaan door uitwassen te bestrijden, en gelijk loon te bieden voor gelijk werk. Jasper van Dijk stelt dat dit tot nu toe niet is gelukt, en ook niet gaat lukken: 'Het goedkoper zijn is juist wat een buitenlandse werkende aantrekkelijk maakt. Zolang onderbetaling het verdienmodel is, gaan er voor elke route die je sluit, vier nieuwe open. Onlangs kwam in het nieuws hoe Slowakije een nieuwe 'hub' (draaischijf) wordt voor het detacheren van arbeidsmigranten. Op papier werken zij in Slowakije, dus tegen de Slowaakse werkgeverslasten van 2,5 procent, terwijl ze feitelijk overal in Europa aan het werk kunnen. Dat scheelt tientallen procenten in vergelijking met een Nederlandse werkende, ook bij betaling van

hetzelfde loon. Gooi deze constructie dicht, en je kunt er vergif op innemen dat de uitzendsector een nieuwe maas in de wet vindt, of zich verplaatst.'

Het gebruik van zzp is zo'n constructie. Deze wordt nu al volop gebruikt om het dienstverband te omzeilen. Voor zzp'ers is niets geregeld: geen cao, geen pensioenopbouw, geen minimumtarief. Het vrije verkeer van diensten is één van de basiswaarden van de Europese integratie. Deze vrijheid van ondernemen zorgt er in feite voor dat arbeid altijd goedkoper kan, als het maar verpakt wordt als ondernemen. Kort samengevat: uitbuiting laat zich niet aanpakken zonder inperking van arbeidsmigratie en het vrije verkeer van diensten.

Net als D66 en Groenlinks, houdt de PVV van Geert Wilders het grootbedrijf de hand boven het hoofd. Hij wijt de problemen zoveel mogelijk aan de migranten zelf. Exemplarisch is het 'Polenmeldpunt' dat de PVV in 2012 lanceerde, waarin Wilders mensen expliciet vroeg of zij last hadden van arbeidsmigranten, en of zij hun baan verloren aan Polen en andere Oost-Europeanen. Een groot verschil met de SP. Die lanceerde in 2005 een meldpunt en klaagde daar juist het systeem mee aan. Jan de Wit: 'Wij willen helder zicht op de problemen die worden veroorzaakt door de extreme liberalisering van de arbeidsmarkt.' De SP uit kritiek op het systeem, de PVV op de Polen.

Hoe wezenlijk dit verschil in analyse is, bleek in 2010 toen de PVV gedoogsteun gaf aan het eerste kabinet-Rutte. Rutte I besloot om integratie voortaan aan de markt over te laten en legde elke verantwoordelijkheid voor het slagen bij het individu. Het bedrijfsleven ontdeed wederom elke vorm van verantwoordelijkheid, terwijl de PVV de Polen de schuld kon blijven geven.

VEEL WOORDEN, WEINIG DADEN

Niet alleen het integratiebeleid van de PVV en de VVD faalt, betekenisvolle daden blijven al jaren uit. Exemplarisch is de herziening van de detacheringsrichtlijn. Deze Europese wet, waarin wordt geregeld onder welke voorwaarden een medewerker van een bedrijf naar het buitenland kan worden gestuurd om daar een tijd te werken en die door bedrijven wordt gebruikt om zo min mogelijk salaris en sociale premie te betalen, is onlangs onder leiding van PvdA-Europarlementariër en oud-vakbondsleider Agnes Jongerius opnieuw tegen het licht gehouden. Een van de belangrijkste aanpassingen die nu is voorgesteld, is dat de uitzendperiode wordt verkort van twee naar anderhalf jaar. Het probleem is dat in de praktijk de meeste detacheringen nog geen half jaar duren. Jongerius stelt dat 'collega's weer collega's kunnen zijn, in plaats van concurrenten', maar daarmee maskeert ze vooral het gebrek aan resultaten van haar eigen inspanningen. Lilian Marijnissen noemde de aanpassing in Buitenhof daarom 'een verbeter-

Uurloon naar herkomst werknemers (2017)

ring, maar geen oplossing': het detacheren als verdienmodel komt er geen moment mee in gevare.

Een andere halfslachtige maatregel is het recente voor-nemen om een Europese Arbeidsautoriteit in het leven te roepen. NRC-journalist Menno Tamminga oordeelde wederom hard: "Dat wordt nu een informatie- en coördinatie-loket, geen waakhond met tanden tegen frauduleuze praktijken en mottige arbeidsomstandigheden zoals de Nederlandse Inspectie SZW."

ANDERS GLOBALISEREN

De oplossingen uit het politieke midden zijn niet alleen halfslachtig maar blijven de markt centraal stellen, in plaats van de mensen. Die fixatie op groei is te dominant geweest in het denken van beleidsmakers, aldus Dani Rodrik in De Groene Amsterdammer: "Onder economen bestaat al 25 jaar consensus over de positieve effecten van globalisering, omdat het groei zou opleveren."

Zie de Europese integratie in de praktijk: extreme liberalisering van de interne markt, garanties voor markttoegang en een gelijk speelveld voor bedrijven en weinig oog voor sociale rechten. Achter deze politieke keuze zit het diepe geloof dat de open interne markt tot het best denkbare Europa gaat leiden. Daarmee werken beleidsmakers misschien toe naar optimale economische efficiëntie en winstmaximalisatie, maar breken ze gemeenschappen af. Dat ontwrichtende deel van globalisering zien beleidsmakers voortdurend over het hoofd. Rodrik: "Ze moeten begrijpen dat globalisering per definitie disruptief is. Dan kunnen we samen regels opstellen om die globalisering in goede banen te leiden."

Van Dijk: 'In de globaliseringsrace zijn we bepaalde kernprincipes kwijtgeraakt die relevant zijn voor een samenleving. Dat we lusten en lasten gelijk verdelen en dat de gemeenschap de basis is van alles. Arbeidsmigratie moet voor alle betrokkenen iets positiefs zijn, dat is nu niet het geval. De EU kan alleen werken als we haar vanuit gemeenschappen vormgeven en de menselijke maat erin zichtbaar blijft. Onze voorstellen om daarmee te beginnen zijn niet zo ingewikkeld. We verplichten bedrijven door middel van vergunningen toestemming te vragen wanneer zij mensen van buiten Nederland aannemen, net zoals we dat nu doen wanneer ze arbeidsmigranten van buiten de EU willen aannemen. Daarbij vragen we hen aan te tonen dat ze de vacature al enige tijd uit hebben staan, tegen een fatsoenlijk loon, en dwingen we goede huisvesting en integratie af. Zo betalen bedrijven hun eerlijke deel voor de voordelen die ze van arbeidsmigratie hebben en voorkomen ze uitbuiting.'

Globalisering moet juist gepaard gaan met meer grip en zeggenschap, in plaats van alleen oog voor economische groei. Van Dijk: 'Voor ons is het dan ook het allerbelangrijkste dat we zeggenschap houden over onze samenleving. We willen de neoliberale globalisering beteugelen, opdat we voorkomen dat groepen tegen elkaar uitgespeeld worden. En wanneer dat toch gebeurt, zoals nu bij arbeidsmigratie overduidelijk het geval is, dan willen we kunnen ingrijpen. Door uitbuiting aan te pakken en wanneer het echt nodig is hard aan de rem te trekken.' ■

DE DAGLONERS ZIJN TERUG

Tekst: Ruud Kuin

De factor arbeid zit wereldwijd in de verdrukking. De loonstijging komt maar niet op gang, de ongelijkheid wordt groter en groter en de flexibilisering neemt ongekende vormen aan. Deskundigen twisten over de vraag wat de belangrijkste oorzaken zijn, maar in elk rijtje komt iets abstracts als 'globalisering' voor. Alsof het een natuurverschijnsel is, waar we niets aan kunnen doen.

Het CBS maakte in februari van dit jaar, bijna triomfantelijk, bekend dat inmiddels 3 miljoen van de werkenden in Nederland een flexcontract hebben. Dat is 40 procent van alle werkenden. Paul de Beer, bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam, weet zeker wat de hoofdoorzaak *niet* is. 'Je hoort steeds dat het door globalisering en robotise-

ring komt. Maar dat vindt overal plaats en toch lopen we in Nederland voorop. Bovendien zijn de sectoren met de meeste flexibele arbeid, zoals de horeca- en cultuursector, nu juist het minst gevoelig voor globalisering en robotisering.' Dat klinkt plausibel, maar wat is dan wel de oorzaak? De Beer houdt het op een cultuurverandering. 'Het is normaal geworden om te concurreren op contractvormen.'

ZELF GESCHAPEN

Hoe wordt iets normaal? En heeft globalisering daarbij wellicht toch een rol gespeeld? Veranderingen komen immers in het algemeen niet zomaar tot stand. Dani Rodrik, een vooraanstaand globaliseringsdeskundige, hoort te vaak dat globalisering wordt voorgesteld als iets wat op onze schoot is geland. "Dat is niet zo: het is het product van menselijke beslissingen, zoals handelsovereenkomsten en

internationale verdragen. De kern is het wegnemen van zoveel mogelijk regels, die een belemmering zouden kunnen zijn voor de vrije verplaatsing van goederen en kapitaal, van intellectueel eigendom tot boekhoud- of milieuregels. We hebben 'de krachten van globalisering' zelf geschapen en we kunnen ze ook controleren en sturen."

De Europese Unie is zo ongeveer in het leven geroepen voor vrije verplaatsing van goederen en kapitaal. In 1992 en 1993 slaat de Europese Commissie met dat doel een belangrijke richting in, met grote gevolgen voor arbeid. Met het Verdrag van Maastricht (1992) werd besloten tot de oprichting van de EMU (Economische en Monetaire Unie). De aangesloten landen gaan de euro als betaalmiddel gebruiken en hun economische en financiële politiek op elkaar afstellen. In 1993 zet de Europese Commissie beleid uit waarin de decentralisatie van de arbeidsverhoudingen en flexibilisering van de arbeid belangrijke instrumenten zijn. "Flexibilisering van de arbeid betreft het streven naar een flexibelere arbeidsmarkt en een grotere flexibili-

LOONONTWIKKELING

De arbeidsinkomensquote geeft aan welk deel van elke euro die we verdienen naar arbeid gaat. In de jaren negentig was dat 83 procent; vandaag de dag is dat 71,5 procent. Dat betekent dat een steeds groter deel naar de bezitters gaat en dat is een wereldwijde ontwikkeling. De flexibilisering en de zwakkere positie van de vakbeweging worden als belangrijkste oorzaken gezien.

teit binnen de bedrijven, met als doel adequater in te kunnen spelen op wisselende marktomstandigheden en te komen tot lagere arbeidskosten en kapitaalkosten per eenheid product.” Een belangrijke overweging daarbij is de komst van de EMU. “De overgang naar de EMU betekent dat het begrotings-, het monetaire en het wisselkoersbeleid niet meer kunnen worden ingezet voor het opvangen van eventuele externe economische schokken. In belangrijke mate zal de arbeidsmarkt deze rol dienen over te nemen.”

OPGEREKTE GRENZEN

In datzelfde jaar stelt de EU een richtlijn vast voor de organisatie van de arbeidstijd. Hierin wordt onder andere de maximale arbeidstijd per week bepaald op 48 uur. Dat is voor veel landen, waaronder Nederland, als maximum al hoog maar de grenzen blijken nog verder te kunnen worden opgerekt. Overschrijding van het maximum aantal uren wordt namelijk niet per week beoordeeld, maar over een (referte)periode van 6 maanden. Hierdoor verschuift het risico van voldoende werk van de werkgever naar de werknemer. Als je in een rustige periode minder uren werkte, was dat risico voor de werkgever. Maar met de nieuwe EU-richtlijn ontstaan er ‘min-uren’ die je in drukke tijden moet inhalen, zonder overwerkvergoeding. Als je gemiddeld over 6 maanden maar niet meer werkt dan 48 uur. En deze periode kan ook nog eens worden verlengd naar een jaar. De toon is gezet. In 1996 sluiten vakbonden en werkgevers dan ook niet toevallig een akkoord, Flexibiliteit en Zekerheid, dat geheel in lijn is met het

ingezette Europese beleid. In de inleiding van dit akkoord vinden we dezelfde elementen terug: “Voor arbeidsverhoudingen zijn cruciale trefwoorden: decentralisatie, maatwerk, en individualisering.” Het zijn andere woorden voor wat de EU ‘destandaardisering’ noemt. En even verderop staat in het akkoord: “In economisch opzicht doet de invloed voor veel bedrijfstakken van de mondialisering zich gelden. Dienengevolge ervaren ondernemingen dat steeds hogere eisen aan hun aanpassings- en reactievermogen worden gesteld. Zij streven meer en meer naar een flexibele organisatie en inzet van de arbeid.” Ook dat komt bekend voor. De ondertekenaars wilden onder andere voorkomen dat er een ‘legertje arbeidsnomaden’ zou ontstaan, dat doorlopend van de ene naar de andere tijdelijke baan onderweg is, met alle onzekerheden van dien. Het is geen ‘legertje’ geworden, weten we nu, maar een groot leger van drie miljoen. Werkgeversorganisatie VNO-NCW stelt: “Bedrijven hebben die flexibiliteit nodig. Het is niet iets negatiefs, het vergroot het aanpassingsvermogen van onze economie. De cao’s waren (en zijn) veel te star. Vaste werknemers kun je niet naar huis sturen, of meer uren laten werken in drukke periodes.”

EEN LEGER ARBEIDSNOMADEN

Het akkoord bevatte twee cruciale elementen. In de eerste plaats werd het aantal tijdelijke contracten beperkt tot drie binnen een periode van maximaal drie jaar. In cao’s mochten deze perioden worden verlengd. De draaideurconstructies leken hiermee

ONGELIJKHEID

Meer dan de helft van alle economische groei is naar de 5 procent rijksten van de wereld gegaan, die niet toevallig allemaal in het Westen wonen. Het trickle-down-mechanisme (als de rijken het goed hebben, komt er automatisch meer welvaart voor iedereen) werkt niet. De ongelijkheid is alleen maar groter geworden.

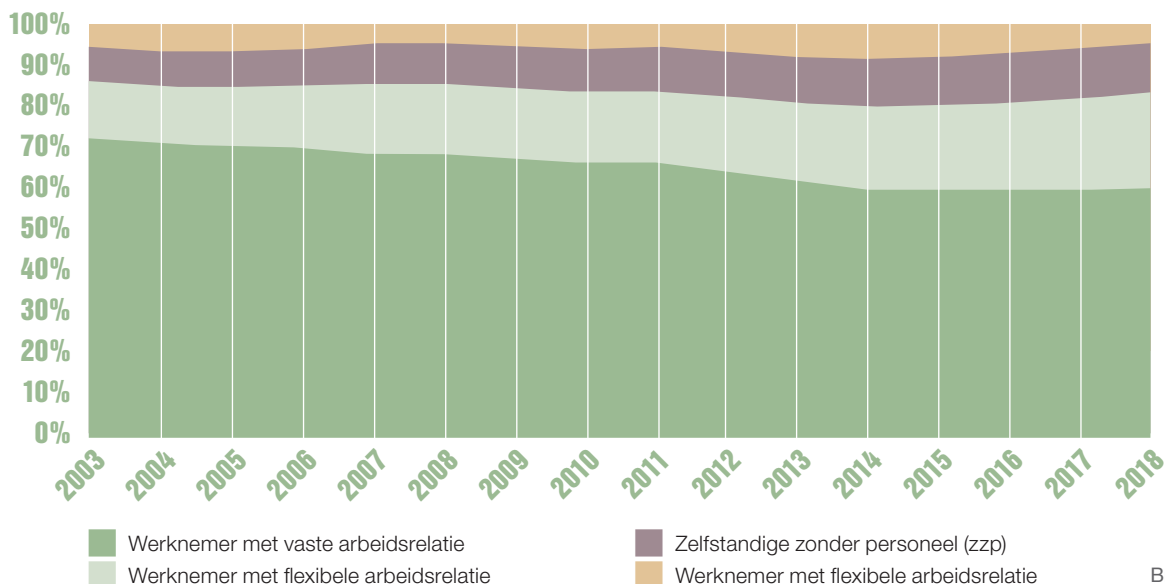
aan banden te worden gelegd, maar drie tijdelijke contracten (met verlengingen in cao’s) werd het nieuwe normaal, in alle sectoren. Ten tweede erkenden de vakbonden met het akkoord de uitzendbureaus als ‘normale’ werkgevers die geen vergunning meer hoefden aan te vragen. Het gevolg was dat iedereen een uitzendbureau kon starten. Met een explosie aan uitzendbureaus als gevolg. In 1996 waren er nog 600, nu al ruim 8.000. Toen was uitzendwerk een opstap naar een vaste baan, nu het begin van een carrousel van de ene naar de andere constructie. Met een voortdurende drang om uitzendkrachten nog goedkoper te laten werken. Niet alleen de kleintjes, maar ook de grote uitzendbureaus doen mee. ‘Het mag, het gebeurt, dus waarom mogen wij niet?’ Aldus Lodewijk de Waal, die destijds namens de vakbonden onderhandelde, maar nu moet erkennen dat de afschaffing van de vergunningplicht een grote fout was: ‘De kinderen der duisternis zijn vindingrijk. Er wordt steeds iets nieuws uitgevonden.’

Het product van politieke beslissingen heeft dus de weg bereid voor het ontstaan van een leger van arbeidsnomaden. Een leger, dat het werkgeversrisico van onzekerheid over heeft moeten nemen. Maar hoe zit het met de achterblijvende loonontwikkeling? DNB stelde onlangs in een studie de relatie vast tussen de sterk stijgende flexibilisering en het achterblijven van de loonontwikkeling. DNB onderzocht acht sectoren in de periode 1995-2015. In zeven van de acht sectoren bleek de daling van de arbeidsinkomensquote gepaard te gaan met een stijging van de flexibele schil. Als belangrijkste

WERKGELEGENHEID

Sinds 2008 zijn er in ondersteuningsfuncties naar schatting 1,1 miljoen banen in Europa en de VS verloren gegaan als gevolg van ‘offshoring’. Met offshoring wordt bedoeld dat het werk wordt uitbesteed aan een verland. Zo kondigde KPN in 2011 aan dat er 5.000 banen zouden verdwijnen omdat het werk in India goedkoper en beter kon worden gedaan. In de periode 2014-2016 werden er 30.000 banen verplaatst van Nederland naar een ander land. KLM kwam in 2017 in het nieuws toen het bekendmaakte dat de boekhouding werd uitbesteed aan India en Hongarije. Philips Lighting verplaatste zijn productie van Winterswijk naar het veel goedkopere Polen en Hongarije. Vooral in de industrie (-20 procent), landbouw (-20 procent), transport (-18 procent), en bouw (-15 procent) is er veel werkgelegenheid verloren vergaan. Van alle banen die naar het buitenland verdwenen, was 75 procent van een middelbaar of laagopgeleide medewerker.

FLEXIBILISERING VAN ARBEID

oorzaak wordt de zwakke onderhandelingspositie van flexwerkers genoemd. Ten eerste omdat de kosten voor ontslag aanzienlijk lager zijn. Ten tweede omdat slechts 10 procent van de flexwerkers is georganiseerd in vakbonden. Tegelijkertijd verzwakt de groeiende flexibele schil de positie van de vaste medewerkers. Deze groep moet immers concurreren met de flexwerkers, die flink goedkoper en makkelijker te ontslaan zijn. Bovendien is het arbeidsaanbod niet zo laag als het lijkt. Ook daarom schiet de prijs voor arbeid niet omhoog. De flexibele schil vertegenwoordigt namelijk een groot onbenut arbeidspotentieel van flexwerkers, die niet in de werkloosheidsstatistiek voorkomen maar wel graag meer uren willen werken.

RACE NAAR BENEDEN

Wat er in Nederland met de factor arbeid is gebeurd, staat niet op zichzelf. Ook in andere westerse landen heeft, als gevolg van het wegnemen van belemmeringen voor het kapitaal, dezelfde race naar beneden op lonen en arbeidsvoorwaarden plaatsgevonden. De arbeidsinkomensquote is in de hele westerse wereld gedaald. Heel veel werk is onzeker geworden, of verdwenen naar lagelonenlanden. In liberale kringen wordt (uiteraard) niet de liberalisering van de markt ter discussie gesteld maar wordt bepleit om de verliezers van globalisering te compenseren. Dani Rodrik ergert zich hieraan. In een interview met De Groene Amsterdammer zegt hij: “Ze roepen al dertig

jaar dat we betere manieren moeten vinden om de verliezers te compenseren. Maar ondertussen gaan ze verder met handelsverdragen tekenen. Dat geeft blijk van een verkeerd begrip van wat er aan de hand is. Ze zien niet dat de verliezen verder gaan dan inkomensverlies, mensen raken ook hun grip op de wereld kwijt. Hun begrip van wie wat controleert. Ze raken het zicht kwijt op de vraag of de verdeling van de welvaart nog eerlijk is. Als mijn bedrijf sluit omdat een ander bedrijf iets slimmer doet, ervaren mensen dat als een logisch gevolg van concurrentie. Dat is anders als mijn bedrijf verhuist naar een land met kinderarbeid of lakse milieu-

regels. Maar ook als een bedrijf vertrekt omdat lonen ergens anders lager zijn, voelt dat voor mensen als het omzeilen van de normen en regels die in een samenleving zijn gegroeid, als een achterdeur die een weg biedt langs bestaande sociale contracten. Het gaat om het gevoel van onrechtvaardigheid en verlies van vertrouwen in de maatschappij.”

Compenseren van verliezen is niet genoeg, structurele veranderingen in de economie zijn noodzakelijk. Zoals Rodrik zegt: “We hebben ‘de krachten van globalisering’ zelf geschapen, en we kunnen ze ook controleren en sturen.” ■

FLEXIBILISERING

Nederland telt nu drie miljoen flexwerkers; dat is 40 procent van alle werkenden. In twintig jaar tijd is het aantal eenmanszaken in de bouw van 37 naar 77 procent gegroeid. Bij voegers ligt het aandeel zzp'ers zelfs op 87 procent. Bijna de helft van het bouwplaatspersoneel is inmiddels zelfstandig. Van de auteurs en taalkundigen is 66 procent zzp'er. In 2003 waren er nog maar 630.000 zzp'ers in Nederland. Vandaag de dag tellen we er 1,1 miljoen, bijna een verdubbeling. Het aantal oproepkrachten is eveneens verdubbeld tot 539.000. Overeenkomst tussen deze flexvormen is: geen arbeid,

geen loon. Het risico is van werkgevers naar werknemers gegaan. Er ontstaan telkens nieuwe vormen van flex. Nieuw fenomeen is het platform, een ‘prikbord’ waarop aanbieders en vragers elkaar kunnen vinden per dienst, shift, of klus. Het platform bemiddelt slechts. De werkgever biedt als opdrachtgever een klus aan; de werknemer is opdrachtnemer en wordt gezien als zzp'er. De dagloners zijn weer terug. Het CBS stelde eerder vast dat flexwerkers fors minder verdienen dan vaste krachten. Gemiddeld ligt het loon op 38 procent van de vaste medewerker.

ORGANIZING OVER LANDSGRENZEN HEEN

Tekst: Ruud Kuin Foto: Maarten Hartman / HollandseHoogte©

Prijsvechters zoals Ryanair brengen ons voor extreem lage prijzen naar een ander deel van het continent. Ze kunnen dat alleen doen door de kosten op arbeid zeer laag te houden, waarbij ze gebruik maken van alle mogelijke constructies, legaal of niet. Als zij daar ongestoord mee door kunnen gaan, kunnen de andere luchtvaartmaatschappijen niet achterblijven. Het afdwingen van een gelijk speelveld door medewerkers is daarom cruciaal.

In veel sectoren vindt een moordende concurrentie plaats, wat leidt tot een extreme druk op de arbeidskosten. Niet meedoen is geen optie. Neem nu de luchtvaart. De lage arbeidskosten vormen een cruciaal onderdeel in het businessmodel van Ryanair. Het bedrijf hanteert overal het Ierse arbeidsrecht, dat relatief weinig bescherming van werkers kent. Daarbij maakt het niet uit of je in Eindhoven of Madrid gestationeerd bent. Verder wordt het cabinepersoneel alleen betaald voor de vliegreizen. Voor al het werk voor of na de vlucht, of voor overuren door vertragingen, ontvangen de personeelsleden geen loon. Ze krijgen wel 30 euro als ze 8 uur stand-by staan in hun uniform op de luchthaven. Cabinepersoneel kan wat bijverdienen door tijdens de vlucht producten aan de passagiers te verkopen. Hiervoor krijgt het 10 procent van de verkoop, wat overigens wel gedeeld moet worden met drie collega's. De opleiding van 3.000 euro moest men tot voor kort zelf betalen. Slechts door personeelsgebrek betaalt Ryanair nu deze kosten. Personeelsleden hebben veelal een tijdelijk contract of zijn ingehuurd als uitzendkracht. Verlenging hangt af van het aantal ziekte dagen en verkopen tijdens de vlucht. Ze voelen zich een slaaf met een stropdas. De piloten verdienen weliswaar beter, maar ook onder hen is de onzekerheid groot. De meeste piloten worden directeur van hun eigen bv, krijgen een Ierse boekhouder en werken

alleen voor Ryanair. Het is een schijnconstructie voor zzp'ers die alleen voor de gevlogene uren worden betaald. Transport en maaltijden zijn voor eigen rekening. Het beleid van Ryanair is erop gericht om medewerkers zo verschillend mogelijk te behandelen en een angstcultuur te creëren.

VAKBONDEN TREKKEN SAMEN OP, MET RESULTAAT

Zoals het bedrijf met zijn medewerkers omgaat, zo behandelde het ook de vakbonden. De vakbonden zagen twee jaar geleden in dat ze alleen met vereende krachten een vuist konden maken tegen Ryanair. De organisatiegraad moest onder andere met behulp van *organizing* omhoog worden gebracht. Toen dat gelukt was, kwamen ze snel tot een gemeenschappelijk eisenpakket met drie speerpunten: erkenning van de vakbonden, toepassing van nationaal recht en een cao. Hoe tegenstrijdig dat ook lijkt, toepassing van nationaal recht is essentieel om tot een gelijk speelveld met de andere maatschappijen in een land te komen.

De vakbondsacties werden op elkaar afgestemd. Op 25 en 26 juli vorig jaar staakten de medewerkers in Spanje, Portugal en België. Twee maanden later sloten Duitsland, Italië en Nederland zich bij de acties aan. De Italianen bereikten als eersten een doorbraak. Op 1 oktober ging Ryanair akkoord met toepassing van het

Italiaans recht. Aan het eind van dezelfde maand dwongen de Belgen deze toezegging af, en begin december haalden ook de Duitsers deze belangrijke eis binnen. Nu kan Ryanair niet anders dan ook in andere landen het nationale recht toe te passen.

Ryanair is daarmee niet ineens een keurig bedrijf geworden. Zo werd de vliegbasis van Ryanair in Eindhoven gesloten. De luchtvaartmaatschappij had daarbij lak aan uitspraken van de rechter. In Polen richtte zij een nieuw dochterbedrijf op, met als enige bedoeling om de vakbonden te omzeilen.

Toch werkt de gezamenlijke strategie van de vakbonden. De druk op Ryanair is groot. Het laatste kwartaal van 2018 leed het bedrijf een verlies van 20 miljoen euro. De acties hebben, ook volgens Ryanair, op drie manieren invloed op de winst. Door de stakingen dalen de ticketinkomsten. Gedupeerde passagiers claimen een vergoeding inclusief maaltijd en hotel. Ten derde verliezen consumenten het vertrouwen. Daarom zal Ryanair ook in andere landen door de knieën gaan. Niet door een consumentenboycot, maar door over de grenzen met gecoördineerde actie een gelijk speelveld af te dwingen. Dat is cruciaal voor alle medewerkers in de luchtvaart en het is een inspirerend voorbeeld voor vakbonden in andere sectoren. ■

RECHTSBESCHERMING CROWD-WORKERS HARD NODIG

UITBUITING PER MUISKLIK

Tekst: Anne-Marie Mineur Beeld: still uit de aflevering 'Klik- en Kluseconomie' van VPRO Tegenlicht

Iemand aan de andere kant van de wereld heel eventjes in dienst nemen om voor een prikkie een piepklein klusje te verrichten? Internet maakt het mogelijk. In de 'platformeconomie' ligt permanente uitbuiting op de loer. De Verenigde Naties moeten werken aan beschermende arbeidswetgeving voor crowd-werkers, stelt SP-Europarlementslid Anne-Marie Mineur.

Het verschijnsel *crowd working* is het toppunt van digitale globalisering. Platforms brengen werkgevers en zelfstandigen van over de hele wereld bij elkaar door middel van een website. Vaak gaat het om vrij eenvoudige, zelfs geestdodende klusjes, die heel weinig opleveren. Je kunt ze thuis doen en hoe meer je er doet, hoe meer je verdient. De opdrachtgever kan in Singapore of in de Verenigde Staten zitten, de crowd-werker in Nigeria of India en het hoofdkantoor van het platform in Australië of Duitsland; dat maakt in de praktijk niets uit. Crowd-werkers vallen gemakkelijk ten prooi aan oneerlijke concurrentie en uitbuiting, want er zijn nauwelijks internationale regels die hen beschermen. Dat komt wereldwijd opererende bedrijven die handig gebruik maken van neoliberale globalisering natuurlijk goed uit. Gelukkig is globalisering geen natuurfenomeen dat ons overkomt, maar politiek te sturen, en zijn er wetten en regels te bedenken die de globalisering temmen en arbeidsrechten wereldwijd beschermen. In het geval van crowd working is dat hard nodig.

HELE DAGEN PIEMELS KIJKEN

Waar Deliveroo en Uber de traditionele arbeidsverhoudingen tussen baas en arbeidskrachten al flink op de helling zetten, vallen met crowd-werken ook de internationale grenzen weg. Als Deliveroo-koerier ben je nog gebonden aan vaste grond, vanwege de plek waar je werkt en je lokale

klanten. Met crowd-werken hoeven platform en crowd-werker én de klant zich niet eens meer op hetzelfde continent te bevinden. Het bekendste voorbeeld is Amazons Mechanical Turk, dat klussen aanbiedt zoals het beoordelen van foto's op het voorkomen van bepaalde objecten, het vertalen van fragmentjes tekst of het opsporen van virtuele schatten in computerspelletjes. In een aflevering van VPRO's Tegenlicht kwam een vrouw aan het woord die werkt voor Mechanical Turk. Haar werk bestond eruit om de hele dag piemels of terroristisch materiaal te bekijken, om daarmee algoritmes te 'leren' wat wel en niet toelaatbaar is op sociale media.

Vanwege het versnipperde karakter van de klussen is het werk aantrekkelijk voor mensen die aan huis gebonden zijn of op onregelmatige tijden werken. Het werk wordt dan ook vooral gedaan als bijverdienste, of door bepaalde groepen zoals alleenstaande moeders. Tegelijk zijn er ook forse kanttekeningen te plaatsen bij het verschijnsel. Crowd-werken maakt deel uit van de platformeconomie, waarbij bedrijven via internet op jacht zijn naar de goedkoopste en meest flexibele arbeidskrachten. Zoals Lukas Biewald, CEO van platform CrowdFlower het uitdrukte: 'Vóór de komst van het internet zou het erg moeilijk zijn geweest om iemand te vinden, tien minuten aan het werk te zetten om een klus voor je te doen en daarna te ontslaan. Maar met de huidige technologie kan je daadwerkelijk mensen

Dit is het zenuwcentrum van mijn werk.

vinden, een kleine vergoeding betalen en ontslaan als je ze niet meer nodig hebt.’

DE GRILLEN VAN DE OPDRACHTGEVER

Een belangrijk kritiekpunt is daarnaast de slechte begeleiding van crowd-werkers. Zeker wanneer zij psychisch belastend werk doen, bijvoorbeeld aanstootgevend materiaal beoordelen, is goede psychologische begeleiding noodzakelijk. Daaraan ontbreekt het maar al te vaak. Deze zelfstandigen – ze zijn immers niet in loondienst – worden ook niet betaald voor voorbereidend werk of het uitzoeken van klussen, terwijl daar toch veel tijd in gaat zitten. Is het in Nederland al lastig om werkers te organiseren en te verenigen in een vakbond, als de arbeidskrachten elkaar nooit ontmoeten en zelfs van elkaars bestaan niet weten, is het helemaal ingewikkeld om hen te verenigen en een cao af te dwingen. Dan is het veel te gemakkelijk om werknemers tegen elkaar uit te spelen, en ligt uitbuiting permanent op de loer.

Crowd-werkers zijn door de wereldwijde versnippering zeer kwetsbaar. Ze krijgen vaak onder het minimumloon betaald, moeten veel onbetaalde tijd steken in het vinden van nieuwe opdrachten en hebben te maken met een instabiele inkomensstroom. De opdracht van een crowd-werker kan zomaar geweigerd worden, zonder nadere uitleg over betaling. Crowd-werkers zijn overgelaten aan de grillen van hun opdrachtgever, omdat de platforms zich onttrekken aan elke verantwoordelijkheid wanneer er een conflict is tussen crowd-werker en opdrachtgever.

WAT IS DE ILO?

De Internationale Arbeidsorganisatie, vooral bekend onder de Engelse afkorting ILO, is opgericht in 1919. Oorspronkelijk viel de ILO onder de Volkerenbond, later werd de ILO een agentschap van de Verenigde Naties. De ILO ontstond vanuit de gedachte dat duurzame vrede niet mogelijk is zonder sociale rechtvaardigheid. Daaronder valt het recht op werk, sociale zekerheid en een sociale dialoog tussen werkgevers, werknemers en overheid.

De ILO heeft 189 verdragen geformuleerd, die bindend zijn wanneer voldoende landen ze onderschrijven. De acht kernverdragen, waaronder een verbod op dwangarbeid en kinderarbeid en het recht om je aan te sluiten bij een vakbond, zijn bindend voor alle landen die zijn aangesloten bij de ILO. De Europese Unie stelt, in elk geval op papier, het onderschrijven van de kernverdragen als voorwaarde om handelsverdragen met een land te sluiten. Als enige politicus nam SP-Europarlementariër Anne-Marie Mineur eind februari deel aan een conferentie van de ILO over crowd-werken. Zij stelde daar voor om een ILO-conventie in het leven te roepen om de rechten van zelfstandigen in deze sector te beschermen. Dit bindende internationale verdrag moet zorgen voor meer transparantie over de klussen, een goed klachtenmechanisme en begrijpelijke servicevoorwaarden die voldoen aan een aantal duidelijke criteria.

ZEEVARENDEN EN P2B ALS VOORBEELD

Er bestaan nog geen internationale verdragen die de belangen van crowd-werkers veiligstellen. Ook Europese regelgeving is daarvoor niet genoeg, een internationaal kader is noodzakelijk. Een ILO-verdrag zou dan een goede oplossing zijn. We zouden het voorbeeld kunnen volgen van het Maritieme Arbeidsverdrag, dat de ILO in 2006 afsloot. Dit verdrag is bedoeld om zeevarenden wereldwijd te beschermen, ongeacht waar ze vandaan komen of onder welke vlag ze varen. Met dit succesvolle verdrag, dat is aangenomen door overheden, vakbonden en werkgeversorganisaties, zijn minimumstandaarden bepaald voor de arbeidsomstandigheden van zeevarenden die boven de nationale wet uitstijgen. Het gaat dan bijvoorbeeld om werktijden, de uitbetaling van lonen, of medische zorg op zee.

Iets dergelijks zou er ook voor crowd-werkers moeten komen; een internationale conventie voor zelfstandigen die werken in de digitale wereld en die een einde maakt aan de rechteloze situatie van honderden miljoenen zelfstandigen. De vraag is natuurlijk: hoe zou zo'n conventie eruit kunnen zien? Een regelgevend kader vanuit de EU waar mijn collega Dennis de Jong aan heeft gewerkt kan daarbij als voorbeeld dienen. Dat kader, het zogeheten Platform-to-Business (P2B), is bedoeld voor platforms die dienstverlening van bedrijven aanbieden. Bekende voorbeelden zijn bol.com of booking.com. Klanten bestellen en betalen bij de website van deze platforms, maar achter de websites zit een heel legertje aan bedrijven die afhankelijk zijn van het beleid van het platform. Bedrijven die hun diensten aanbieden op dergelijke platforms stuiten vaak op vergelijkbare problemen als crowd-werkers. Zo is vaak onduidelijk hoe de ranking op platformsites tot stand komt. Waarom staan bijvoorbeeld altijd dezelfde producten bovenaan bij de zoekresultaten op bol.com? Ook kunnen platforms van alles wijzigen in de servicevoorwaarden, zonder dat de gebruikers daarover worden geïnformeerd of er protest tegen kunnen aantekenen. De P2B-verordening moet hier een einde aan maken.

VOORSTEL: DRIE SPEERPUNTEN

Bij het ILO-verdrag voor crowd-werkers stel ik voor drie speerpunten te kiezen: transparantie over wie een klus aanbiedt en hoe de beloning is geregeld, een klachtenloket zodat crowd-werkers ergens terecht kunnen wanneer een aanbieder zich niet aan de afspraken houdt, en begrijpelijke servicevoorwaarden die niet eenzijdig kunnen worden opgezegd of veranderd. Om dit verdrag voor elkaar te krijgen, zou er een werkgroep moeten worden ingesteld onder toezicht van de Wereldcommissie voor de Toekomst van het Werk van de ILO, die in 2017 van start ging. Deze Wereldcommissie heeft zich de afgelopen twee jaar verdiept in de actuele en verwachte ontwikkelingen op het gebied van werk en zal haar voorstellen in juni van dit jaar voorleggen op het eeuwfeest van de ILO. Gezien de groeiende aandacht voor de ontwikkelingen op het gebied van crowd-werken – de ILO schreef er een diepgravend en zeer verhelderend rapport over – zou een voorstel voor een nieuw verdrag op dit onderwerp een goede kans maken. ■

Anne-Marie Mineur is sinds 2014 Europarlementariër voor de SP. Zij is woordvoerder milieu, mensenrechten en internationale handel.

EXPERTGROEPEN UIT DE SCHADUW

MINDER MACHT VOOR MULTINATIONALS IN BRUSSEL

Tekst: Bart Linssen Foto: Maurits Gemmink

De autofabrikanten die jarenlang grootschalige uitstootfraude pleegden, konden via Europese 'expertgroepen' invloed uitoefenen op de regelgeving. SP-Europarlementariër Dennis de Jong bracht het functioneren van die groepen aan het licht: 'Dieselgate laat maar weer eens zien hoe belangrijk het is dat de invloed van multinationals flink wordt beperkt.'

Dennis de Jong

In 2015 werd bekend dat Volkswagen fraude had gepleegd bij de uitstootcontroles van dieselmotoren. Het was het begin van 'Dieselgate', de onthulling van een reeks vergelijkbare schandalen in de hele auto-industrie. Dat deze bedrijven überhaupt in staat waren om de autoriteiten om de tuin te leiden, was geen toeval. Via Europese 'expertgroepen' waarvoor de industrie maar liefst 80 procent van de deelnemers leverde, hadden autoproducenten een flinke vinger in de pap bij het opstellen van de wetgeving waarin de controlemethodes waren vastgelegd. Dennis de Jong, die na tien jaar stopt als Europarlementariër voor de SP, zette de schimmige wereld van de expertgroepen in de schijnwerper: 'Hoe technisch het verhaal ook is, het is belangrijk om de dominantie van de industrie in die groepen terug te dringen.'

› Wat is een expertgroep?

'Om dat te begrijpen moet je weten

dat de Europese Commissie eigenlijk een vrij kleine organisatie is, die bovendien niet al te veel consultants mag inhuren. Om toch aan de benodigde kennis te komen om wetten te maken, zet de Commissie groepjes van 'experts' aan het werk. Tegenwoordig zijn er honderden van dit soort groepen.

Expertgroepen hebben veel invloed op de beginfase van een Europese wet. Je kunt je wel voorstellen dat het bijzonder belangrijk is wie er dan meedenken en -schrijven. Zijn dat vertegenwoordigers van de multinationals, of juist de vakbonden en belangenorganisaties? Want als zo'n wet eenmaal wordt voorgesteld, staan de partijen die eigenlijk iets anders willen al op flinke achterstand.'

› Hoe kwam je erachter dat hier iets misging?

'Voordat ik Europarlementariër werd, had ik al goede banden met corruptie-waakhond Transparency International (TI). Ook hadden we als SP veel

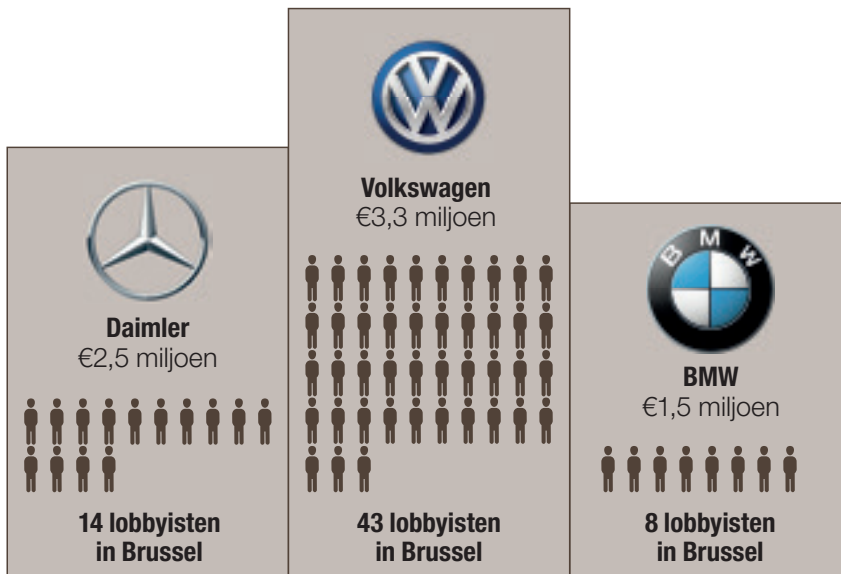
contact met Corporate Europe Observatory (CEO), dat de lobby van de grote bedrijven in de gaten houdt. Deze organisaties wezen mij al vrij snel op de dominantie van grote bedrijven in de expertgroepen. Bovendien hoorde ik de verhalen van belangenorganisaties, zoals de vertegenwoordigers van het kleinbedrijf en de consumentenorganisaties. Zij liepen helemaal leeg als ik hen vroeg naar hun ervaringen, omdat ze merkten dat ze het telkens moesten afleggen tegen de multinationals. Al ver voor het Dieselgate-schandaal stelden wij ons daarom twee opdrachten. Ten eerste wilden we de expertgroepen uit het duister halen, door zo veel mogelijk informatie los te krijgen. Ten tweede wilden we ervoor zorgen dat onze bondgenoten zo goed mogelijk in staat waren om aan de expertgroepen deel te nemen.'

› Hoe reageerde men bij de Europese Commissie?

'Veel ambtenaren waren niet blij met onze bemoeienis. Dat heeft volgens mij met twee zaken te maken. Ten eerste bestaat de Europese Commissie uit allemaal koninkrijkjes van ambtenaren die zich daar hebben ingevocht. Zij willen vooral niet dat anderen iets over hun terrein te zeggen hebben. Dus wanneer je in één keer afspraken wilt maken die voor al die koninkrijkjes gelden, kun je flinke weerstand verwachten. Ten tweede zijn er veel ambtenaren die uit het bedrijfsleven komen, en daar later ook weer naar terugkeren. Zij kennen de mensen uit de industrie en bij de grote banken. Die connecties worden vanaf het begin gevraagd om mee te praten. Dit maakt deels duidelijk hoe de invloed van multinationals in de praktijk werkt.

Lange tijd richtten ik en enkele gelijkgezinde Europarlementariërs ons noodgedwongen vooral op transparantie. Langzaam maar zeker kwam er schot in de zaak en kregen we informatie over groepen waar voorheen amper iets over bekend was. Daarbij hielp het enorm dat we de gelden die de Commissie gebruikte om de expertgroepen te financieren een jaar hebben bevroren. Dat zette de boel wel op scherp.'

Wie sturen het EU-beleid?

› Wanneer kwam de bal echt aan het rollen?

‘Op een gegeven moment was de druk zo groot dat we een enorme hoeveelheid informatie over de expertgroepen kregen. In eerste instantie onderzochten we deze zelf, later samen met de zeer betrokken academicus Ronald Blomeyer. Die heeft ondanks alle beperkingen aan de beschikbare informatie een glashard onderzoek geschreven. In een van zijn rapporten concludeerde hij bijvoorbeeld dat van de 1394 bijeenkomsten waar iets over bekend is, er maar vijf openbaar werden gehouden. Slechts 267 van de 775 onderzochte expertgroepen legden überhaupt iets vast over wat er tijdens hun bijeenkomst besproken werd. En de groepen waar vertegenwoordigers van multinationals aan deelnamen, bleken grotendeels uit hun eigen vertegenwoordigers te bestaan. Omdat ik het voorstel voor de studie van Blomeyer aan de Begrotingscontrolecommissie van het Europees Parlement had gedaan, werd ik rapporteur en kon ik een ontwerp-resolutie schrijven over dit onderwerp. Deze is in februari 2017 met overweldigende meerderheid aangenomen. Eurocommissaris Frans Timmermans probeerde ons te slim af te zijn door, nog voordat de resolutie zou worden aangenomen, met nieuwe regels te komen voor de expertgroepen. Gelukkig bleken deze redelijk goed te

zijn. Veel van onze punten werden overgenomen. Zo zou voortaan op één website worden opgeroepen tot deelname aan een expertgroep, zodat ook de kleine ngo’s deze oproepen niet zouden missen. Verder zou de website ook links gaan bevatten naar de rapporten van de expertgroepen en zouden ook minderheidsopvattingen gepubliceerd gaan worden. Ook moest de Europese Commissie zich gaan verantwoorden over wat zij zelf een gebalanceerde groep vindt. Een goede eerste stap, al moeten we er uiteindelijk naartoe dat er gewoon een maximum wordt gesteld aan deelname van vertegenwoordigers van de multinationals.’

› Ben je tevreden over wat je hebt bereikt?

‘Op het gebied van transparantie is er veel verbeterd, maar er blijft nog genoeg te doen. Zo is het belangrijk om ervoor te zorgen dat de belangenorganisaties genoeg middelen krijgen om deel te kunnen nemen aan de expertgroepen. Denk bijvoorbeeld aan een kleine ondernemer, die iemand moet inhuren om zijn of haar zaak draaiende te houden wanneer diegene aan zo’n expertgroep deelneemt. Ook moeten expertgroepen nog veel transparanter gaan werken. Als er bijvoorbeeld een bijeenkomst wordt gehouden over iets wat echt leeft in de maatschappij, zoals een mogelijk

verbod op het bestrijdingsmiddel glyfosaat waarover veel publiek debat is, dan moet die bijeenkomst openbaar te volgen zijn. Er zijn ongetwijfeld veel mensen die op dat moment graag mee zouden luisteren. Ook voor de controle achteraf, zoals bij Dieslegate, is het belangrijk dat men terug kan horen wat er tijdens deze bijeenkomsten is gezegd.

Tegelijkertijd hebben we flinke overwinningen geboekt. Het heeft tien jaar geduurd, maar we hebben nu inzicht in expertgroepen. We weten precies wat er niet goed zit. Alleen dat al heeft effect. Sinds we expertgroepen uit de schaduw hebben getrokken is, volgens een nieuw rapport van eerdergenoemde onderzoeker Blomeyer, het aantal groepen waarin de industrie dominant is met bijna de helft afgenomen. Daarmee verzwakken we de almacht van de multinationals en wordt het mogelijk om de stem van onze bondgenoten te versterken.’

› Wat zou er nog meer moeten gebeuren om schandalen als Dieslegate in de toekomst te voorkomen?

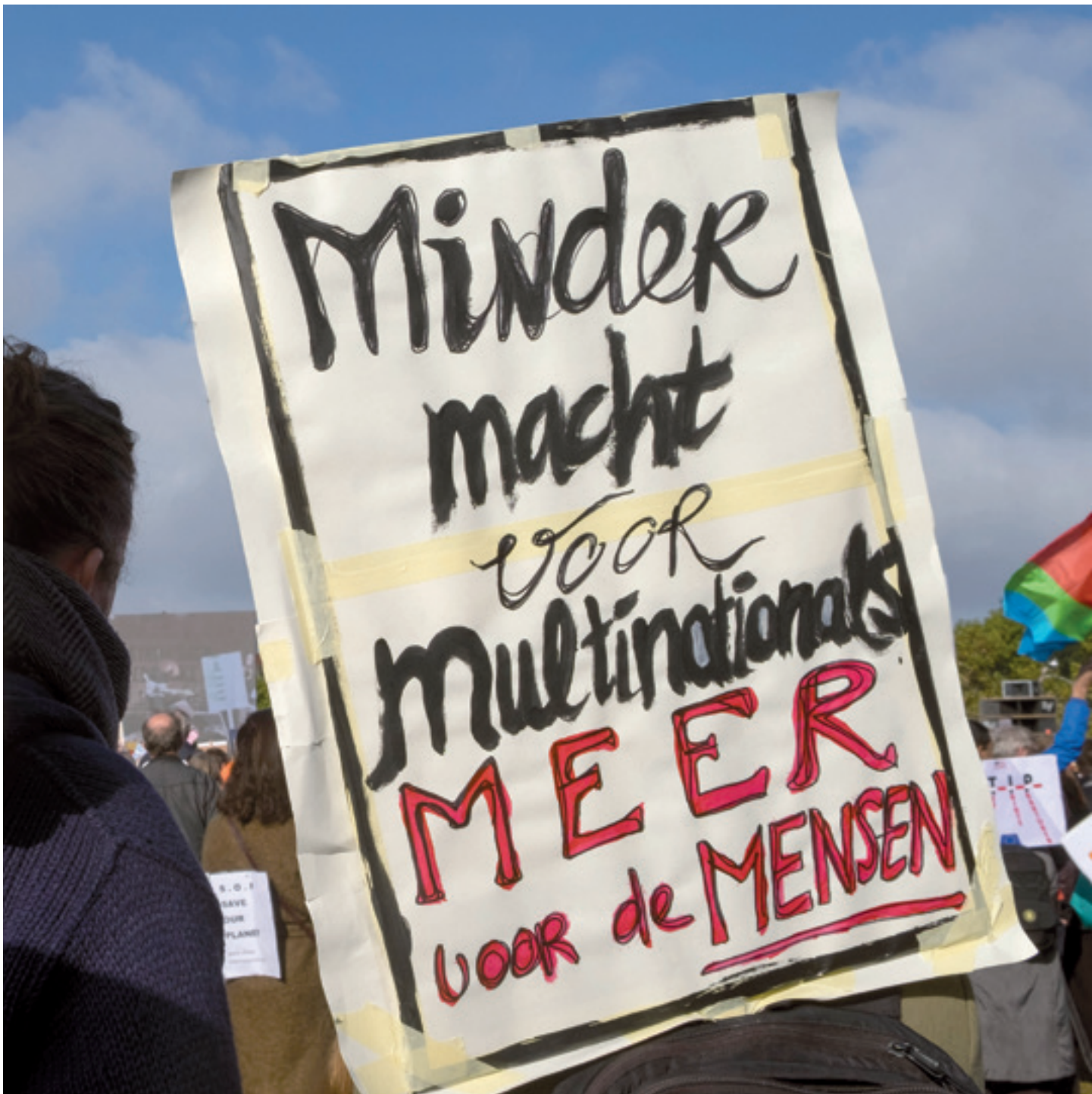
‘Het blijft frustrerend hoe de Europese Commissie bij technische wetgeving volhardt in het standpunt dat men vooral ‘experts’ uit de industrie nodig heeft, ‘want die snappen het tenminste’. Dieslegate laat goed zien hoe onzinnig deze redenering is. De zogenaamde experts uit de auto-industrie leverden weliswaar heel veel informatie, maar die deugde van geen kant. Terwijl milieuorganisaties, die juist voor onze belangen opkomen, niet de kans kregen om weerwoord te bieden. Wat mij betreft is dit de agenda voor de komende periode: pak die eenzijdigheid van expertgroepen aan.’ ■

Dennis de Jong is sinds 2009 Europarlementariër voor de SP. Daarvoor werkte hij onder meer als speciaal adviseur mensenrechten en goed bestuur voor het ministerie van Buitenlandse Zaken. De Jong heeft zich de afgelopen jaren sterk gemaakt voor meer openheid in Brussel, bijvoorbeeld over de riante onkostenvergoedingen van Europarlementariërs en over de ontmoetingen die zij hebben met lobbyisten.

DE ELITE LUISTERT NIET NAAR SMEEKBEDES!

Uit onverdachte hoek kwam recent vernietigende kritiek op de economische elite. Quote-hoofdredacteur Sander Schimmelpenninck, telg uit een adellijk geslacht, schreef samen met Zuidas-dominee Ruben van Zwieten een aanbevelenswaardig boek over de vijf procent superrijken. De graaf en de dominee eindigen hun boek met een bijzondere vacature: "Welvarend, vredelievend land (440 jaar oud), met de blik naar buiten, maar ook nuchter en huiselijk, zoekt liefhebbende en verantwoordelijke elite."

Tekst: Ron Meyer Foto: Herman Wouters / Hollandse Hoogte©

“De mensen zijn boos. Op Europa, op immigranten. Het is een kwestie van tijd voor ze er achter komen op wie ze echt boos moeten zijn, waar het echte onrecht zit. Dat moment moet de economische elite voor zijn”, zei Schimmelpenninck in Het Parool.

De Volkskrant toonde aan de hand van jaarverslagen van beursgenoteerde bedrijven de praktijk anno 2019: “Winst gaat voor werk bij grote bedrijven: arbeidskracht krijgt minder en belegger steeds meer.” Van de groei van de mondiale economie sinds 1980 heeft de rijkste 0,1 procent van de wereldbevolking een even groot deel naar zich toe weten te trekken als de armste 50 procent. Vooral een kleine groep plukt de vruchten van globalisering. Het zorgwekkendst is de situatie in de Verenigde Staten. Sinds de kredietcrisis ging 95 procent van de inkomensgroei in de Verenigde Staten naar de rijkste 1 procent. Ook in India, Rusland en China is de inkomensongelijkheid sinds 1980 razendsnel toegenomen. En dan spreken we niet eens over vermogensongelijkheid, oftewel bezit. Nederland is wanneer het om vermogen gaat één van de ongelijkste landen ter wereld. De rijkste 1 procent van Nederland bezit nu een kwart van het totale vermogen, voor de kredietcrisis was dat een vijfde. De rijkste tien procent bezit nu twee derde van het totale vermogen. De Europese ongelijkheid is bijna even groot als aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Onlangs berekende Oxfam dat de 26 rijkste mensen ter wereld meer bezitten dan de armste 3,5 miljard wereldburgers. Het is het gevolg van wat de voormalig Duitse Bondskanselier Helmut Schmidt ‘roofdierkapitalisme’ noemde.

De economische elite en haar kapitaal is niet alleen ontdaan van allerlei ‘vervelende’ regels en barrières, oftewel bescherming van mensen en samenlevingen, ook is ze fiscaal in de watten gelegd. Ze kreeg miljarden aan fiscale kortingen. Over de hele wereld daalden de belastingen op de hoogste inkomens, op vermogens en op winst. Ook in Nederland. Vijftig jaar geleden betaalden bedrijven 45 procent belasting over winsten tot 40 duizend gulden en daarboven 48 procent. Nu zijn die tarieven 20 procent tot 200 duizend euro en daarboven 25 procent. In 2021 worden die tarieven verlaagd naar 15 procent tot 200 duizend en 20,5 procent daarboven. De arbeidsinkomensquote (het aandeel van arbeid in het nationaal inkomen) is gedaald van 92 procent in 1977 tot 73 procent vorig jaar. Het gemiddelde tarief voor de winstbelasting wereldwijd daalde van 38 procent in 2003 naar 24 procent in 2018.

ELITE IN DE STRATOSFEER

Schimmelpenninck en Van Zwieten hopen, evenals anderen, dat een moreel appèl de elite zal bereiken. Hoe opvallend en goed hun analyse ook is, hun antwoord, een moreel beroep op de elite, is gedoemd te mislukken. Ooit was onze samenleving te vergelijken met een huis. Wanneer het in de woonkamer rommelde, hoorde men dat op zolder. Maar het dak van dat huis is opgelicht. De economische elite zit niet meer op zolder, maar in de stratosfeer. Ze voelt zich onaantastbaar. Je moet heel erg hard roepen, wil een moreel beroep de stratosfeer bereiken. Met een politieke elite als klusjesman en de culturele discussie als bliksemafleider voelt de economische elite niet de kleinst mogelijke

noodzaak te reageren op enig moreel beroep. Mocht er een geluid doorheen glippen, dan stopt de klusjesman de dividendklus om de bliksemafleider beter af te stellen zodat het gedonder weer over identiteit gaat. Zelfs het luidste morele beroep zal onderweg naar de stratosfeer in allerhande ruis verstommen.

Hoe werd dat dak opgelicht en hoe kwam de elite in de stratosfeer terecht? Niet alleen werden alle barrières die mensen en landen beschermden tegen de vernietigende krachten van kapitaal afgebroken, ook zijn er instituten opgebouwd die de belangen van Kapitaal boven Arbeid dienen. Een van die instituten is de Europese Unie. De Italiaan Alessandro Baricco schreef recent een essay dat nogal veel stof deed opwaaien (en in Nederlandse vertaling is gepubliceerd in de Groene Amsterdammer, –red.). In *En nú moet de elite zichzelf op het spel zetten* schrijft hij over de Europese Unie als project van de elite: “Het overduidelijke elitaire DNA van de Europese Unie werd meteen zichtbaar toen Europa inmiddels een feit was en het Europese machtsstelsel zijn zetels kwam bezetten: de instituties, de regeringsorganen en zelfs de types die per land werden uitgezonden om te regeren. Een elite die wellicht ook nog best iets weet, maar die kilometers is verwijderd van de mensen, een onuitputtelijke leverancier van volmaakt onbegrijpelijke redenen en getallen, op geen enkele manier in contact met het gewone leven. Het zou zelfs kunnen dat ze inmiddels werkelijk ook dingen doen die vóór het leven van de mensen zijn, maar hun hoofdbestaansreden lijkt toch te zijn om duidelijk te maken dat de

De ongelijkheid in Europa is weer bijna even groot als kort voor de Eerste Wereldoorlog

De 26 rijkste mensen ter wereld bezitten meer dan de armste 3,5 miljard wereldburgers

vleugel wordt bespeeld en de trap op wordt gedragen, door Ons, de elite.”

INDRUKWEKKENDE DEMOCRATISCHE ROUWMIS

De Europese Unie als vorm van kapitalistisch gedreven globalisering, de belangen dienend van de economische elite – volgens Barrico een “indrukwekkende democratische rouwmis”. Barrico zet de desinteresse van de Europese economische en politieke elite in de stem van de meerderheid op een rij. “Onlangs las ik in *Le Monde diplomatique* (niet bepaald een populistisch blaadje) een mooie, korte samenvatting die ik bij deze gewoon even copy-paste: ‘In 1992 hebben de Denen tegen het traktaat van Maastricht gestemd: ze zijn gedwongen om terug te keren naar de stembus. In 2001 hebben de Ieren tegen het traktaat van Nice gestemd: ze zijn gedwongen om terug te keren naar de stembus. In 2005 hebben de Fransen en de Nederlanders tegen de Europese grondwet gestemd: ze kregen hem alsnog door de strot gedrukt met een andere naam, het traktaat van Lissabon. In 2008 hebben de Ieren tegen het traktaat van Lissabon gestemd: ze moesten terug naar de stembus. In 2015 heeft 61,3 procent van de Grieken tegen het bezuinigingsplan van Brussel gestemd: het is ze alsnog opgelegd.’ Een indrukwekkende democratische rouwmis, moet gezegd. Hier staat dat er geen plan B bestond. *There is no alternative.*”

POPULISME!

Wie de elite een spreekwoordelijke schop onder de kont wil geven, dient bovendien rekening te houden met apocalyptische populisme-verwijten. “Gaat onze staatsvorm deze tijd

overleven?”, vroeg Trouws Hans Goslinga zich in alle ernst af nadat de Groningse SP’er Daan Brandenburg tijdens een SP-Partijraad z’n behoefte aan middelvingerpolitiek had geventileerd. Alleen “moedig leiderschap van de constructieve krachten” kan ons nog redden, volgens Goslinga. Maar uitgerekend die “constructieve krachten” hielpen de economische elite aan onbeperkte vrijheid. En omdat de totale vrijheid voor de wolf leidt tot de dood voor de lammeren, volgde schaamteloosheid. Totale schaamteloosheid. ING-baas Hamers, wiens extreme salaris maatschappelijke woede veroorzaakte, heeft recent gepleit voor hogere bankenbonussen. Ahold heeft van onzeker werk een lucratief winstmodel gemaakt. Shell betaalt nauwelijks winstbelasting maar wel twintig miljoen aan de hoogste chef. Dat is het equivalent van een hogere energierekening voor 60.000 huishoudens. En voor wie denkt dat deze voorbeelden niks over het geheel zeggen: zeventig procent van alle winst van beursgenoteerde bedrijven gaat rechtstreeks naar aandeelhouders; en dus niet naar innovatie, werk of loon. Elke voorhoede die schaamteloos meer neemt en minder geeft, verdient geen smeekbede maar een politieke bedreiging van de eigen positie.

DE WET IS DE MOEDER DER VRIJHEID

Ooit voelde de katholieke bankier zich verantwoordelijk voor de katholieke bouwvakker. Die verzuilde wederkerigheid leidde tot een elite die sober was voor zichzelf, maar verrijkend voor de samenleving. De oorzaak van die wederkerigheid wordt vaak geromantiseerd tot groot moreel

leiderschap. In werkelijkheid werd ze gevormd door de maatschappelijke verhoudingen. Door macht en tegenmacht. De elite begreep dat er wederkerigheid nodig was om de bouwvakker niet aan die duivelse socialisten te verliezen. De constante bedreiging van de eigen positie maakte de economische elite verantwoordelijk. Het was de Britse historicus Tawney die Joop den Uyl ooit inspireerde met de woorden: ‘De vergroting van de vrijheid voor gewone mannen en vrouwen heeft niet plaatsgevonden ondanks het ingrijpen van de overheid, maar dankzij dit ingrijpen. De moeder der vrijheid is in feite de wet geweest.’ De staat was daarbij voor Tawney niets meer of minder dan een instrument: ‘Dwazen zullen hem gebruiken voor dwaze doeleinden, verstandige en fatsoenlijke mensen zullen hem gebruiken voor verstandige en fatsoenlijke doeleinden.’

Stop de smeekbedes! Laat de wet daadwerkelijk de moeder der vrijheid zijn. Reguleer de vernietigende en ondermijnende werking van kapitaalvlucht. Stop de uitholling van onze publieke sector, onze solidariteit en onze democratie. Jaag furieus op belastingontwijking en duw in alle landen de bijdrage van de economische elite omhoog. Inmiddels weet men zelfs in Davos hoe dat klinkt! *Taxes. Taxes. Taxes.*

Niemand zegt dat het makkelijk zal zijn. Maar een coalitie van genoeg vastberaden mensen kan een race naar boven aanjagen. Dat deden we eerder, in nog veel lastiger omstandigheden. ■

Ron Meyer is partijvoorzitter van de SP.

V&D

GOUDEN AANDEEL MOET WERKERS MEER ZEGGENSCHAP GEVEN

Tekst: Mahir Alkaya Foto: Peter Hiliz / HollandseHoogte©

De focus op het belang van aandeelhouders is enorm toegenomen. Zij nemen uiteindelijk alle beslissingen – ook als die slecht zijn voor de toekomst van het bedrijf – en ontvangen het overgrote deel van de winst. Om dit te veranderen is er een nieuwe machtsbalans nodig in ondernemingen. Een gouden aandeel zal werkers een doorslaggevende stem geven over hún bedrijven, zodat zij een halt kunnen toeroepen aan graaiende aandeelhouders en dure managers.

Van wie is een bedrijf? Wie heeft het uiteindelijk voor het zeggen in onze ondernemingen en wie verdelen de gemaakte winst? Zijn het de hardwerkende mannen en vrouwen op de werkvloer, die het werk doen, of zijn het de aandeelhouders die nog nooit een voet op de werkvloer hebben gezet en dure topmanagers hebben aangesteld om de boel te controleren? Deze vraag is helaas niet eenvoudig te beantwoorden in het Nederland van 2019, maar is wél actueler dan ooit. Duizenden werkers bij grote bedrijven zoals KPN, PostNL, AkzoNobel, Unilever, V&D en vele andere werden er de afgelopen jaren namelijk mee geconfronteerd toen die bedrijven doelwit werden van vijandige overnamepogingen uit het buitenland.

De Amerikaanse eigenaren van V&D verkochten na de overname direct de waardevolle panden van het warenhuis, waardoor diezelfde winkels ineens hoge huren moesten betalen aan de nieuwe verhuurders. Met als uiteindelijke gevolg dat het warenhuis failliet ging. AkzoNobel en Unilever dreigden ook te worden overgenomen door buitenlandse bedrijven. Hoewel beide overnames niet doorgingen, zorgde alleen de dreiging er al voor dat zij complete, gezonde bedrijfsonderdelen met sterke wortels in Nederland moesten verkopen. De

aandeelhouders werden miljarden rijker. Blue Band komt na 96 jaar niet meer uit een Unileverfabriek maar uit een fabriek van Kohlberg, Kravis and Roberts. Dezelfde investeerders die de V&D-panden in de uitverkoop deden. Dit soort investeerders hanteert vaak dezelfde sluwe werkwijze: aandelen opkopen van goedlopende bedrijven, verkopen wat er in het bedrijf te verkopen valt, het bedrijf volpompen

wanneer hun bedrijf dergelijke belangrijke beslissingen neemt.

De afgelopen decennia zijn we het steeds normaler gaan vinden dat het enige doel van een bedrijf is om winst te maken voor de aandeelhouders – en dat de aandeelhouders het dus uiteindelijk voor het zeggen hebben. De gedachte dat veel macht voor aandeelhouders goed zou zijn voor de

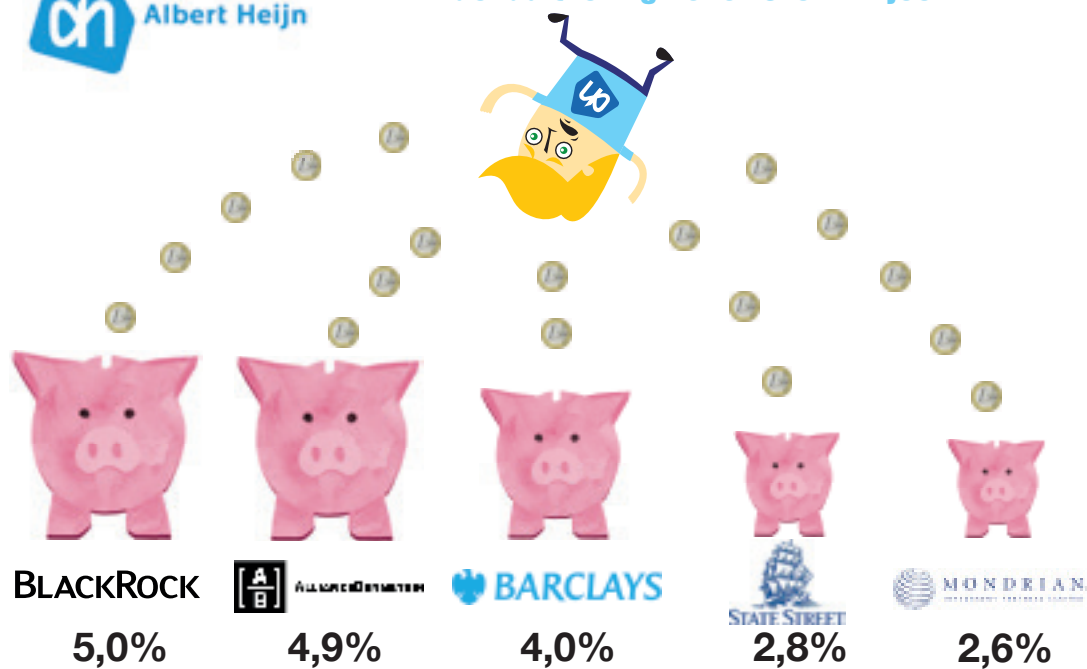
De Amerikaanse eigenaren van V&D verkochten na de overname direct de waardevolle panden van het warenhuis

met schulden en uiteindelijk failliet laten gaan. Kortetermijnwinst staat voor dit soort agressieve aandeelhouders dus voorop. De toekomst van gezonde bedrijven en de mensen die er werken staat helemaal onderaan hun prioriteitenlijst. Hoewel werkers op papier via ondernemingsraden kunnen meepraten over de toekomst van hun bedrijf, hebben zij in de praktijk maar bar weinig te zeggen

welvaart in het hele land vatte post in de jaren zeventig, door neoliberale economen zoals Milton Friedman. Dit idee blijkt achteraf gezien regelrechte onzin te zijn geweest, bedacht om mensen die het geld hebben om in bedrijven te investeren nog rijker te maken. Aandeelhouders maken tegenwoordig meer winst dan ooit, maar ook als zij niet direct uit zijn op het uitkleden van een bedrijf zorgt de

TOP 5 AANDEELHOUDERS VAN ALBERT HEIJN Dividenuitkering 2018: €757 miljoen

sterk toegenomen focus op het aandeelhoudersbelang ervoor dat Nederlandse bedrijven slechter draaien. Steeds meer onderzoek wijst uit dat de toegenomen focus op aandeelhouderswaarde eerder welvaartsverlagend dan –verhogend heeft uitgepakt. Een belangrijke oorzaak is dat de wispelturigheid op de financiële markten ervoor heeft gezorgd dat bestuurders van beursgenoteerde bedrijven zich vooral zijn gaan richten op resultaten in het volgende kwartaal, in plaats van het volgende jaar of decennium. Ook gebruiken zij de gemaakte winst steeds vaker om de aandeelhouders tevreden te houden, bijvoorbeeld door dividend uit te keren of eigen aandelen op te kopen en zo de beurswaarde op te krikken. Ondertussen blijven zowel de lonen als de investeringen in onderzoek en ontwikkeling bij Nederlandse bedrijven achter. In allerlei landen zijn inmiddels maatregelen genomen om dit te bestrijden. Aandeelhouders in Franse bedrijven krijgen dubbel stemrecht als zij het aandeel langer dan twee jaar bezitten. Grote Duitse bedrijven benoemen werkers in de raad van commissarissen. Zelfs in de Verenigde Staten, de bakermat van het hedendaagse kapitalisme, wil de

Democratische Partij ervoor zorgen dat grote bedrijven in het belang van de samenleving gaan handelen. Zo niet dan kunnen zij op termijn hun bestaansrecht verliezen.

Nederland ontkomt, ondanks het rechtse kabinet, gelukkig ook niet aan deze hoopgevende trend. Veel grote Nederlandse bedrijven kenden al zogenaamde beschermingsstichtingen die een vijandige overname kunnen blokkeren. Minister Wiebes wil deze mogelijkheid uitbreiden met een wet die een recht op bedenktijd introduceert bij overnames. Daarnaast heeft de staat weer aandelen in het moederbedrijf van KLM gekocht omdat het publieke belang in gevaar kwam, en stelt de in 2016 vernieuwde *Corporate Governance Code* dat het bestuur van elk beursgenoteerd bedrijf moet streven naar langetermijnwaardecreatie. Dit blijft echter beperkt tot een taak op papier.

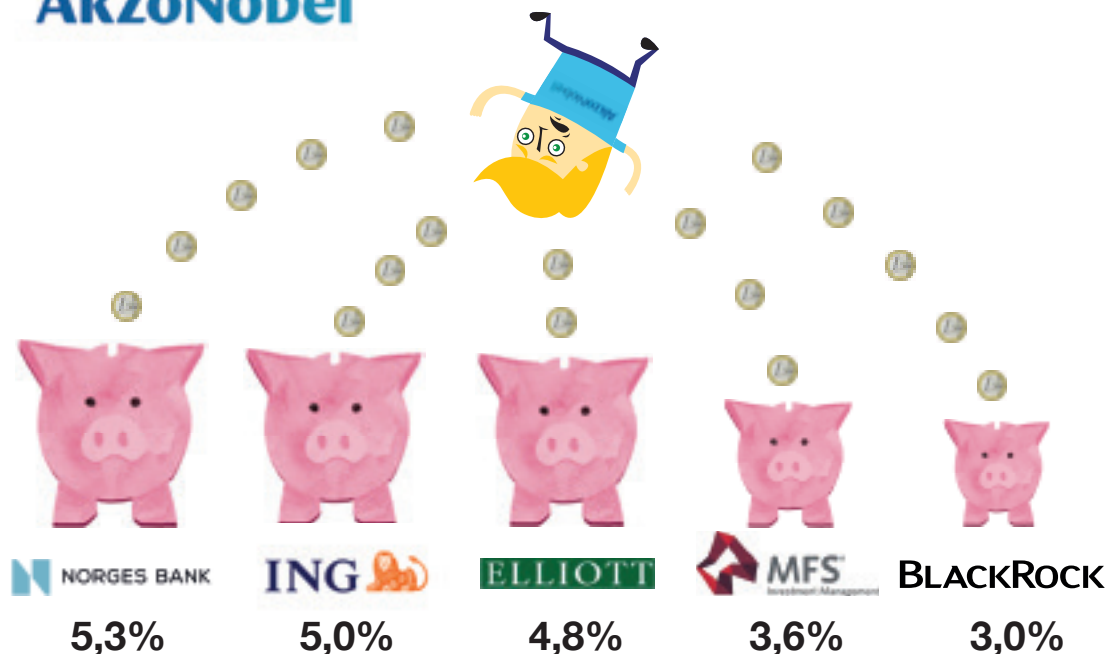
Twaalf jaar geleden, in 2007, gaf de toenmalige minister van Financiën Bos (PvdA) nog aan dat er geen ruimte was voor ‘een misplaatst oranjegevoel’ bij vijandige overnames, want de markt deed simpelweg haar werk. Het naïeve geloof in het kapitalisme lijkt sindsdien dus wel te

zijn gekeerd bij de politieke elite, maar de kleine stapjes die nu worden gezet zijn wat de SP betreft niet voldoende. Het is naïef om te denken dat louter papieren wijzigingen of morele appels zullen leiden tot ander gedrag bij het overgrote deel van bedrijfsbestuurders. Wij moeten onze bedrijven, en vooral die met een publiek belang, veel beter en structureler beschermen tegen het kapitaal en de internationale economische elite. Het maximaliseren van aandeelhouderswaarde is bij veel bedrijfsbestuurders ondertussen diep geworteld en bovendien zijn hun baan en hun beloning vaak afhankelijk van de aandeelhoudersvergadering. Om dit te veranderen is er een nieuwe machtsbalans nodig.

Vaak wordt er naar de overheid gekeken om tegenmacht te bieden aan aandeelhouders die het algemeen belang bedreigen. Zo hebben diverse landen in het verleden gouden aandelen in bedrijven genomen, met name tijdens de privatisering van voormalige staatsbedrijven. Het aankopen van aandelen in AirFrance-KLM kan ook in dit kader worden gezien. De Nederlandse staat had na de privatisering van KPN bijvoorbeeld ook aanvankelijk een gouden aandeel

AkzoNobel

TOP 5 AANDEELHOUDERS VAN AKZO NOBEL Dividenduitkering 2018: €460,8 miljoen *

* In februari 2019 keerde Akzo Nobel nog eens €1 miljard dividend aan aandeelhouders uit.

om het publieke belang te kunnen blijven bewaken zonder een meerderheid van de aandelen te bezitten. Het voordeel van dit soort maatregelen is de transparantie en de democratische controle, doordat ingrepen kunnen worden besproken in het parlement (bij KLM is dit ook uitvoerig gebeurd). Dit kan echter ook een nadeel zijn. De staat kan simpelweg niet in alle bedrijven aandelen bezitten en micromanagement van een ministerie in de bedrijfsvoering van velerlei private bedrijven is bovendien ongewenst. Ook kan het parlement onmogelijk de regering controleren als het aantal staatsdeelnemingen enorm zou toenemen. Dit type maatregelen lijkt daarom vooral geschikt voor bijzondere gevallen, bijvoorbeeld om grote publieke belangen veilig te stellen bij bedrijven waarvan het eigenlijk de vraag is of ze überhaupt geprivatiseerd hadden moeten worden. Voor de rest van de economie is een andere meer decentrale, benadering noodzakelijk.

EEN GOUDEN AANDEEL VOOR WERKERS

Om het tij te keren willen wij een gouden aandeel introduceren voor werkers bij grotere bedrijven in Nederland. Hiermee kunnen de

mensen die voor hun brood afhankelijk zijn van het bedrijf waar zij werken meer zeggenschap krijgen over hun eigen toekomst en tevens een deel van de winst ontvangen. Het zijn de werkers die dagelijks op de werkvloer staan en daarom zijn zij het beste in staat om een duurzame koers te bepalen. Het zijn hun gezinnen en de directe omgeving van een bedrijf op wie belangrijke beslissingen de grootste invloed hebben. Daarom verdienen werkers het recht om ingrijpende beslissingen, zoals een bedrijfsovername of het verplaatsen van productie, te beïnvloeden en desnoods te blokkeren. Dit zal niet alleen goed zijn voor henzelf en voor het bedrijf, maar uiteindelijk voor de hele Nederlandse economie. Hieronder worden de kaders van een mogelijk voorstel geschetst.

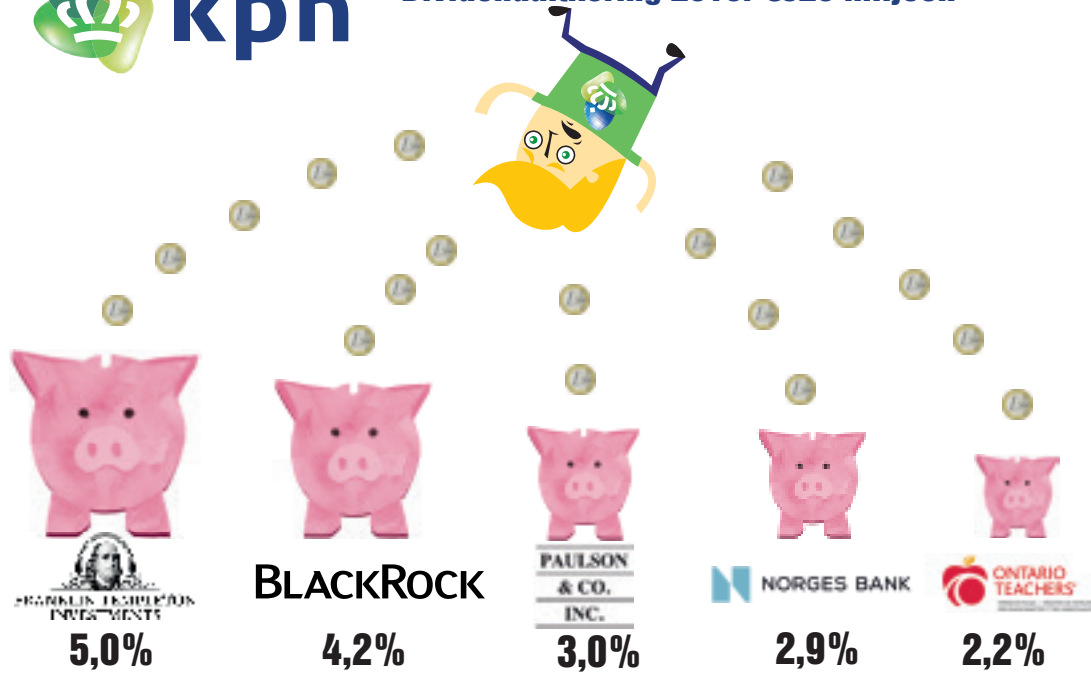
Werkenden bij bedrijven met meer dan 100 werkers en een ondernemingsraad moeten het recht krijgen om een werkersvereniging met een algemene werkersvergadering op te richten. Deze vergadert onder leiding van de ondernemingsraad ten minste op ieder moment dat een algemene aandeelhoudersvergadering plaatsvindt (bij beursgenoteerde ondernemingen) om de strategische

beslissingen die voorliggen te bespreken en een aantal sprekers namens de werkers af te vaardigen. De werkersvereniging krijgt één gouden aandeel in het bedrijf, dat niet verhandelbaar is. Dat aandeel geeft onder meer bij ingrijpende beslissingen over de koers van het bedrijf en bij de benoeming en beloning van commissarissen en bestuurders het recht op een vetostem aan de werkersvergadering. Hierdoor kan een beslissing over bijvoorbeeld de verkoop van een bedrijfsonderdeel of de verhoging van het salaris van de CEO nooit plaatsvinden zonder instemming van werkers. Dit zijn beslissingen waar ondernemingsraden thans maar weinig invloed op hebben, of enkel adviesrecht. Zij hebben veel te zeggen over onderdelen van arbeidsvoorwaarden, maar slechts adviesrecht op het gebied van de eerdergenoemde strategische beslissingen. De werkersvergadering vormt daarmee een aanvulling op de instrumenten die ondernemingsraden hebben om voor de rechten van werkers op te komen.

Doordat de werkersvereniging beschikt over een aandeel in de onderneming komt deze ook in aanmerking voor dividenduitkering.

TOP 5 AANDEELHOUDERS VAN KPN Dividenuitkering 2018: €529 miljoen

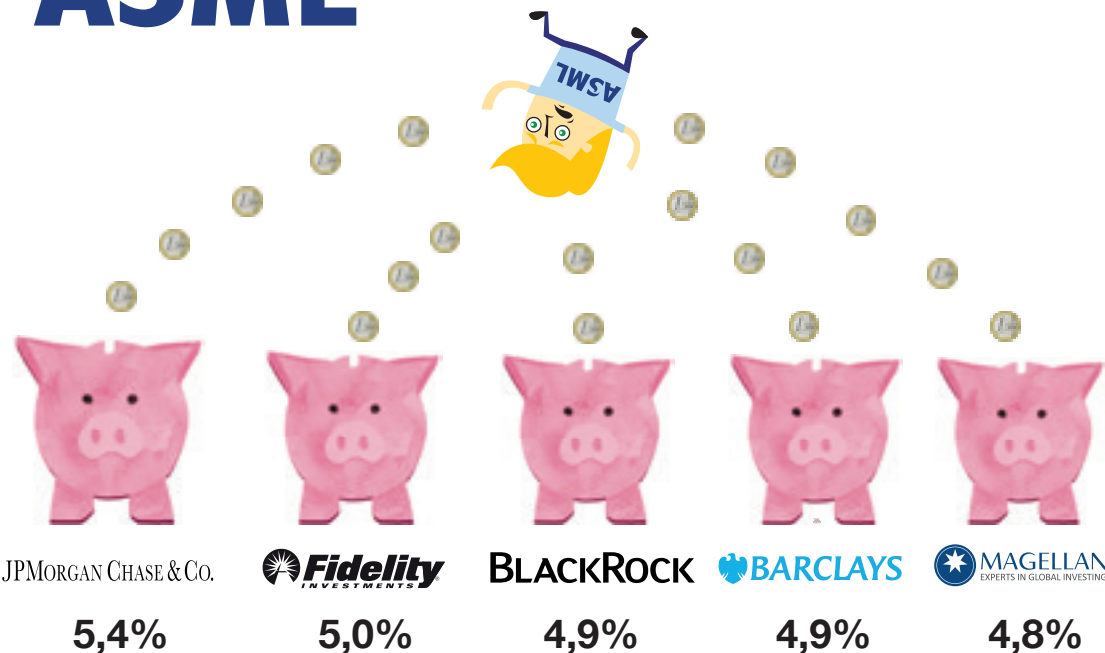
Zowel het minimumpercentage van het uitgekeerde dividend dat naar de werkersvereniging gaat, als de rechten die het gouden aandeel toekent aan de werkers, worden wettelijk vastgelegd. Als de aandeelhoudersvergadering besluit tot dividenuitkering zal de werkersvereniging het wettelijk

vastgestelde deel van het dividend ontvangen en in gelijke mate aan iedere werker uitkeren. Dit komt voor werkers boven op het reguliere salaris en valt daardoor altijd in het hoogste belastingtarief, waardoor ook de rest van de samenleving mee profiteert van het gouden aandeel voor werkers. Bij

een percentage van 10 procent zou dit voorstel resulteren in jaarlijks ongeveer 175 euro netto extra voor 4,9 miljoen Nederlanders en ongeveer 900 miljoen euro structureel voor de staat, wat besteed kan worden aan publieke uitgaven. ■

TOP 5 AANDEELHOUDERS VAN ASML Dividenuitkering 2018: €597,1 miljoen

SPANNING

VAN ONMOGELIJK NAAR ONVERMIJDELIJK • GREEN NEW DEAL

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP
jaargang 21, nummer 4, juli 2019

VAN ONMOGELIJK NAAR ONVERMIJDELIJK GREEN NEW DEAL

Foto: Erik S. Lesser / EPA©

‘Never let a good crisis go to waste.’ Met deze woorden zou Winston Churchill duidelijk hebben willen maken dat de Tweede Wereldoorlog had bijgedragen aan de oprichting van de Verenigde Naties. Want juist in crisistijd wordt het onmogelijke onvermijdelijk, aldus Milton Friedman. Zijn stelling houdt nog steeds stand.

Maar hóe een crisis precies wordt gebruikt, staat van tevoren niet vast. Toen in 2008 Lehman Brothers failliet ging, als eerste grote speler in de financiële sector die op drijfzand bleek te berusten, was er ook sprake van een crisis. Wie terugblijkt op dit kantelmoment, kan niet anders dan concluderen dat deze crisis niet is aangegrepen om de wereld écht te veranderen. Althans niet in socialistische zin. Er werden weliswaar miljarden gependeed om de banken te redden, maar de financiële sector werd niet fundamenteel hervormd. Laat staan de rest van de economie. De neoliberalen gebruikten de crisis wel om hun agenda versneld en verhard door te voeren. De overheid werd onderworpen aan de grootste bezuinigingsoperatie sinds de Tweede Wereldoorlog, terwijl

de markt steeds meer te zeggen kreeg. Winsten werden geprivatiseerd, verliezen gesocialiseerd.

Tien jaar later probeert de VVD het initiatief weer naar zich toe te trekken, met een ogenschijnlijk linkse agenda. Waarmee men reageert op onrust over ongelijkheid en klimaatverandering. Zo wil de VVD plotseiling belasting heffen op CO₂-uitstoot, de huizenmarkt beschermen tegen investeerders en bedrijven aansporen om de lonen te verhogen. Niet om deze problemen écht aan te pakken, maar juist om alles min of meer hetzelfde te laten. Uit angst voor het opkomen van een nieuwe coalitie, zoals die van aanhangers van de Green New Deal in de VS. Die handelen vanuit het besef dat de armste mensen het meeste lijden

onder klimaatverandering, terwijl de rijksten voor de meeste vervuiling hebben gezorgd. Want ongelijkheid en klimaatverandering staan niet los van elkaar, ze hebben alles met elkaar te maken.

Welke kant de wereld op gaat staat nog niet vast, en hangt af van wie de volgende crisis gaat gebruiken. Tot die tijd is het voor socialistische zaak om de strategie te verbeteren, alternatieven uit te werken, en een coalitie met macht te vormen. Zodat een volgende crisis wél gebruikt kan worden om het onmogelijke om te zetten in het onvermijdelijke. In deze Spanning twee analyses van deze strategische strijd, en een schets van hoe de nieuwe agenda, een Green New Deal, er in Nederland uit kan zien. ■

IN DIT NUMMER

4 NEVER WASTE A GOOD CRISIS

Van Roosevelt en Thatcher kunnen we leren hoe in crisistijd fundamentele ideeën worden veranderd
Eduard van Scheltinga

12 DE TOEKOMST ZAL GROEN EN SOCIAAL ZIJN, OF NIET ZIJN

De Green New Deal kan als voorbeeld dienen om onze economie radicaal te veranderen
Tijmen Lucie

14 DE RIJKEN VERVUILEN HET MEEST, DE ARMEN DRAGEN DE ZWAARSTE LASTEN

Ongelijkheid en klimaatverandering staan niet los van elkaar.

16 DENK GROOT

Om de Green New Deal werkelijkheid te laten worden is strategie minstens zo belangrijk als de inhoud
Ruud Kuin

18 BETER LEVEN DOOR EEN GROENE REVOLUTIE

Grootschalige verduurzaming van woningen levert werk op én verlaagt de lasten
Bart Linssen

24 TIJD VOOR EEN ECHE LOONSTRIJD

Een fundamentele loonsverhoging moet de verhoudingen tussen arbeid en kapitaal doen kantelen
Ruud Kuin

20 BRENG MORAAL IN HET FINANCIËLE STELSEL

Maak de systeemfunctie van geld publiek om de financiële sector in dienst van mens en planeet te kunnen stellen
Remco Bouma

26 DE ECONOMIE VAN HET ALGEMEEN BELANG

De economie van de Green New Deal is gericht op mens en milieu, in plaats van op winst en economische groei
Bart Linssen

22 BELASTINGEN ZIJN NIET NEUTRAAL

In de Green New Deal belast je wat onwenselijk is en ontlast je wat wenselijk is
Remco Bouma

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Remco Bouma
Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mečava
Gonnie Sluijs
Illustraties
Nenad Mečava
(cover geïnspireerd door scienceforthepeople.org)

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

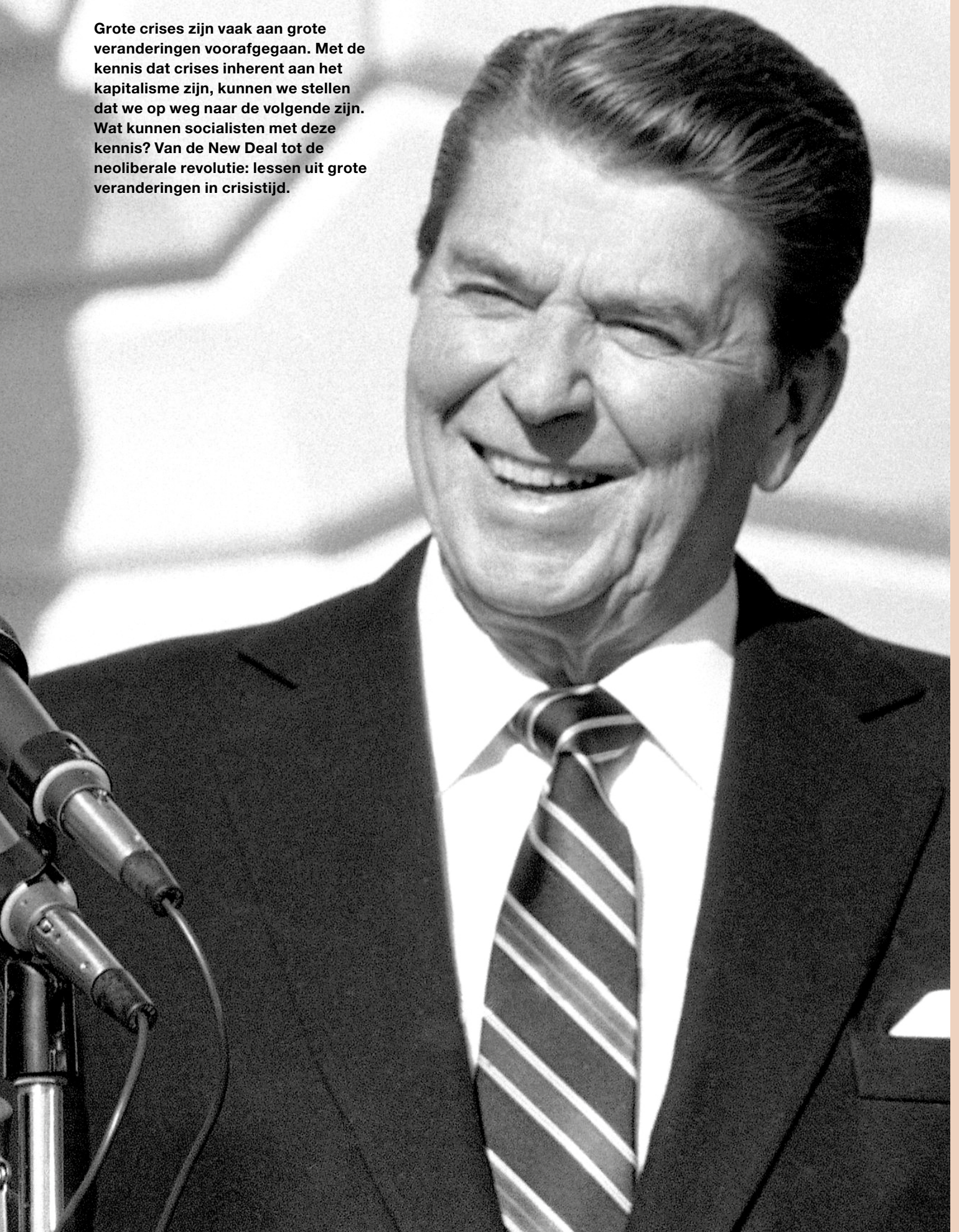

NEVER WASTE A GOOD CRISIS

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Scott Applewhite / HollandseHoogte©

Grote crises zijn vaak aan grote veranderingen voorafgegaan. Met de kennis dat crises inherent aan het kapitalisme zijn, kunnen we stellen dat we op weg naar de volgende zijn. Wat kunnen socialisten met deze kennis? Van de New Deal tot de neoliberale revolutie: lessen uit grote veranderingen in crisistijd.

Stel je voor, je zit bij een bijeenkomst voor bankiers. Tijdens het rondje vragen uit de zaal, houd je een vurig pleidooi dat banken een nutsvoorziening zijn en in de publieke sector thuishoren. Direct daarop zal je de dominante groepsideologie ontmoeten. Je zult horen dat banken moeten concurreren en onder democratisch beheer de concurrentie met het buitenland niet aankunnen. Hetzelfde, maar dan omgekeerd, zal gebeuren als je op een bijeenkomst van SP'ers een vurig pleidooi houdt voor loonmatiging. Ideologie toont zich het best als zij wordt tegengesproken.

Ideologie is een verzameling van ideeën die mensen al dan niet bewust over de wereld hebben en waar zij naar handelen. Hoewel allerlei ideologische opvattingen worden geformuleerd binnen verschillende groepen mensen, is er altijd wel een stroming dominant. Zo is dit nu het neoliberalisme in al zijn smaken. Van het sociaalliberalisme van D66 tot het conservatieve neoliberalisme van Forum voor Democratie.

In een crisissituatie veranderen de omstandigheden dusdanig dat ze in tegenspraak komen met de dominante ideologie. Het is geen uitgemakte zaak wat er dan gebeurt. Aanhangers van Marx hebben vaak de fout gemaakt om te voorspellen dat uit een dergelijke situatie noodzakelijkerwijs een verbetering voor de werkende klasse komt. Maar de geschiedenis wijst uit dat dat niet per se het geval is. In een crisis gaat de deur op een kier. Wie de deur echt opengooit en wat er dan binnenkomt is niet te voorspellen.

In de geschiedenis was er onder andere een paradigmawisseling in de jaren dertig, met de New Deal in de VS, en in de jaren tachtig, met de opmars van het neoliberalisme. Het zijn met recht revolutionaire wendingen te noemen. We gaan ze langs om er een aantal lessen voor vandaag uit te trekken.

CRISIS IN DE VS: DE NEW DEAL

Onder president Herbert Hoover kwam de economie, en daarmee de samenleving, in een hevige crisis terecht. Als begin wordt vaak de beurskrach van 1929 genoemd. Er raakten 13 miljoen mensen werkloos en de lonen daalden met 60 procent. Bij de bedrijven werd een verlies van 6 miljard dollar genoteerd en de industrie produceerde nog maar de helft van wat zij voor de crisis had gedaan. De beursindex ging van 381,17 in 1929 naar 41,22 in 1932.

Onder Hoover werd de crisis geïnterpreteerd als een tijdelijke neergang in de economische cyclus, zoals gebruikelijk in het kapitalisme. Dat

beschrijft politiek econoom Mark Blyth in *Great Transformations*. Deze analyse van de crisis wees als oplossing aan om 'het huishoudboekje van de staat' weer op orde te brengen. Blyth schrijft: "Door de economie zo te begrijpen werd beargumenteerd dat de rol van de staat tijdens dergelijke crises beperkt is tot het verzorgen van tijdelijke verlichting totdat de onvermijdelijke opgang van de economie weer komt." Zijn onvermogen om echt iets aan de crisis te doen maakte Hoover erg impopulair.

Franklin Delano Roosevelt zette hier in de verkiezingscampagne van 1932 ingrijpen van de overheid tegenover. Hoewel dit vooralsnog meer retoriek

Foto: Federal Works Agency©

LESSEN

- **Identificeer de groep voor wie je op wilt komen. Wie zijn het, wat vinden zij belangrijk en wat verbetert hun leven?**
- **Maak een analyse van de crisis die oplossingen aanwijst in het voordeel van die groep.**
- **Identificeer potentiële tegenstanders en bedenk hoe je het voor hen onvermijdelijk maakt om toch jouw plan te steunen.**

was dan dat er uitgewerkte plannen waren. Na zijn verkiezing wilde hij een coalitie smeden met de vakbonden. Volgens Blyth was dat geen sinecure: “Het belangrijkste probleem in het vormen van een alternatieve coalitie met arbeid was dat die zowel slecht georganiseerd was als slecht georganiseerd. In een antwoord op deze uitdaging hielp de staat arbeid om zichzelf te organiseren.” Deze coalitie gaf Roosevelt de spierkracht om zijn plannen te verwerkelijken. En het zorgde bij zijn herverkiezing voor een grote overwinning, mede omdat de vakbonden campagne voor hem voerden. Roosevelt wist ook een potentiële tegenstander te laten tekenen bij het

kruisje: de bedrijfseigenaren. Zijn regering maakte namelijk een andere analyse van de crisis dominant. Eerst werd gedacht dat de overheid te veel uitgaf en het huishoudboekje van de staat op orde moest worden gebracht. Roosevelt's regering populariseerde daarentegen de analyse dat de economie in het slop zat doordat te veel mensen het geld niet hadden om de spullen te kopen die gemaakt werden. De industrieel George Soule stelde destijds: “Nu we de technische capaciteit hebben om genoeg te produceren voor iedereen, hoort iedereen voldoende inkomen te hebben om te kopen wat men nodig heeft.” Of zoals Blyth het samenvat: “In een economie met massaproductie is massaconsump-

tie een noodzakelijkheid.” Met deze analyse van de crisis werd de welvaart van de mensen een noodzakelijke voorwaarde voor de winst van bedrijfseigenaren en de ontwikkeling van de economie.

Voor een aantal grote New Deal-hervormingen wees Roosevelt vervolgens bij Wall Street gerespecteerde mensen aan. Dit hielp om te zorgen dat de bedrijfseigenaren de hervormingen zouden slikken. Het is zoals we ook in Nederland hebben gezien, waar de VVD harde bezuinigingen op de publieke sector bij voorkeur doorvoert met de PvdA als coalitiepartner. Dan zijn de bonden toch net wat milder in hun verzet.

DE NEOLIBERALE REVOLUTIE

Na de Tweede Wereldoorlog wordt de New Deal-visie op de samenleving gemeengoed in de West-Europese landen. Anders dan in de Verenigde Staten ging dit gepaard met een forse uitbouw van de verzorgingsstaat, ter legitimering van het kapitalisme. Het was de tijd van de sociaaldemocratische consensus, waarin zelfs de VVD zich (gedwongen) committeerde aan de opbouw van de verzorgingsstaat.

Het was in deze tijd dat neoliberale denkers en economen het gedachtegoed van het neoliberalisme uitwerkten. Milton Friedman schreef in een voorwoord van *Kapitalisme en Vrijheid* over hun mogelijkheden in het toenmalige tijdsgewricht:

'Alleen een crisis – werkelijk of zo ervaren – produceert echte verandering. Zodra die crisis plaatsvindt, hangt de handelwijze af van de ideeën die voorhanden zijn. Dat, zo geloof ik, is onze basale functie: alternatieven ontwikkelen voor bestaand beleid, om deze levend en beschikbaar te houden tot het moment dat het politiek onmogelijke het politiek onvermijdelijke wordt.'

Oftewel: Friedmans geestverwanten werkten aan filosofie, beleidsplannen en strategie in de tijd waarin er voor hen geen deurtje openstond. Ze bereidden zich voor op het moment dat het slot in crisistijd zwak genoeg zou zijn om de deur open te kunnen rammen. De jaren zeventig vormden zo'n moment. Stuart Hall beschrijft in zijn artikel *The Neoliberal Revolution* dat de crisis van de late jaren zestig, zeventig de kans voor het neoliberalisme bood, en "de Thatcher- en Reagan-regimes grepen die met beide handen aan." Ze hadden hun huiswerk gedaan en wisten wat hen te doen stond.

We kijken naar Margaret Thatcher in Groot-Brittannië. Volgens de filosofe

Een gesloten mijn in het Engelse Murton.

Chantal Mouffe was haar strategie populistisch. Ze analyseert in *For a Left Populism* dat deze bestond uit een politieke tegenstelling. Thatcher formuleerde aan de ene kant "de macht van het establishment, geïdentificeerd met onderdrukkende staatsbureaucraten, de vakbonden en ontvangers van sociale uitkeringen." Aan de andere kant formuleerde ze de

slachtoffer waren van de bureaucratistische krachten en hun bondgenoten." Thatcher koos als haar belangrijkste tegenstander de vakbonden, wier macht ze besloot te vernietigen. Thatcher identificeerde als haar machtigste tegenstander de *National Union of Mineworkers*, die ze omdoopte tot de 'the enemy within'. Ze besloot het bastion van de bond te vernietigen door de mijnen te sluiten. Ze had zich

voorbereid op de tegenstand die volgde. De mijnwerkers begonnen in 1984 met hun staking. Thatcher had echter kolenvoorraden aan laten liggen, zodat de energievoorziening niet in gevaar kwam. De stakers hielden het een jaar vol. Het werd een ware veldslag tussen mijnwerkers en de politie. Tot de mijnwerkers het onderspit dolven.

Onder andere door Thatchers overwinning op de mijnwerkersvakbond daalde het aantal stakingen in de rijke geïndustrialiseerde landen gigantisch. In deze symbolische strijd hadden niet alleen de mijnwerkers verloren, maar de gehele arbeidsbeweging.

Terwijl dit gebeurde stond Labour met de mond vol tanden. Volgens Chantal Mouffe was Labour ervan overtuigd dat de effecten van het neoliberalisme de sociaaldemocraten vanzelf weer aan de macht zouden brengen. Gedacht werd dat met name door de groeiende werkloosheid en verslechterende omstandigheden van werknemers het neoliberalisme zichzelf van de macht zou beroven. Maar het duurde nog tot 1997 voordat Labour weer aan de macht kwam – en dat met een verkiezingsprogramma waar Thatcher trots op was.

Terwijl Labour wachtte tot neoliberalisme zichzelf vernietigde, had Thatcher goed door welke mensen ze moest overtuigen. De redelijk verdienende harde werkers, die voorheen Labour stemden. Ze had door wat zij belangrijk vonden en waar zij onvrede over hadden. Volgens Mouffe hing Thatchers succesvolle implementatie van neoliberaal beleid af van haar vermogen om garen te spinnen bij de algemene weerzin tegen “de collectivistische en bureaucratische wijze” waarop de verzorgingsstaat was opgebouwd. Op deze algemene

onvrede in de samenleving wist ze een nieuwe hegemonie te formuleren vanuit het neoliberalisme.

Mouffe analyseert dat Margaret Thatcher in haar strijd tegen de sociaaldemocratische hegemonie schaakte op drie borden: de economie, politiek en ideologie. Ze deed dit om te herdefiniëren wat als ‘gezond verstand’ werd gezien. Zo bestreed ze de sociaaldemocratische waarden in de gangbare opvattingen van toen. Ze herdefinieerde bijvoorbeeld vrijheid als de individuele vrijheid van dwang door anderen, in plaats van de vrijheid om te kunnen doen wat je wilt doen. Ook democratie werd geherdefinieerd, door het ondergeschikt te maken aan individuele vrijheid en gelijkheid erin weg te laten. Friedrich Hayek, een van Thatchers inspiratiebronnen, ging aan het einde van zijn leven zelfs zo ver om te stellen dat democratie maar moest worden opgeheven.

Aan de hand van reële onvrede over de bureaucratische verzorgingsstaat, wist ze de onbewuste aannames van de bevolking over de staat te kantelen.

Waar voorheen de staat als een potentiële bondgenoot gebruikt kon worden om welvaart te delen en vrijheid te vergroten, is de staat bij Thatcher “niet meer onderdeel van de oplossing”, schrijft Blyth: “De staat is het probleem.” Een ander voorbeeld daarvan is de ideologische wending over inflatie. Thatcher wist inflatie voor het publiek te definiëren als het grote kwaad, door het te associëren met hyperinflatie zoals in Duitsland in de jaren twintig. Terwijl een zekere mate van inflatie een impliciete belasting op kapitaal is. Het kost schuldeisers geld en het scheidt schuldenaars geld. Het laag houden van de inflatie is ook niet zonder prijs. Het kost werkloosheid en verlies van reëel inkomen.

In 1979 trad Margaret Thatcher aan en ze trad af in 1990. Intussen had ze Groot-Brittannië radicaal veranderd.

LESSEN

- **Er is geen politiek mogelijk zonder tegenstander. Formuleer de tegenstelling tussen de groep die je mobiliseert en de tegenstander, gebaseerd op reëel ervaren onvrede/verlangens. Zoals Thatcher bewees hoeft een tegenstander niet per se een politieke partij te zijn. Dit is overigens wat neoliberaal geworden sociaaldemocratische partijen niet kunnen. Zij geloven namelijk dat met democratie consensus moet worden bereikt.**
- **Identificeer de sterkste tegenstander en versla die. Zorg ervoor dat de minder sterke tegenstanders die overblijven jouw agenda uitvoeren.**
- **De strijd is economisch, politiek en ideologisch tegelijkertijd.**
- **Bereid je voor op de macht om de hegemonie te herformuleren. Herdefinieer cruciale ideologische aannames. Anders blijf je binnen de mogelijkheden van de oude ideologie.**

2008: EEN GEMISTE KANS?

Met de Grote Financiële Crisis was er een economische crisis, die ook een politieke en ideologische crisis veroorzaakte. Politiek, omdat de crisis een strijdtoneel werd. Denk alleen al aan de eurocrisis die erop volgde. En ideologisch, omdat bestaande algemene opvattingen onjuist bleken. De markt gaat niet altijd naar een evenwicht toe, de groei van de economie zorgt niet voor een grotere welvaart voor iedereen en je kunt niet alleen verantwoordelijk worden gehouden voor je succes of falen.

De scheuren die destijds in de neoliberale hegemonie ontstonden hebben ongetwijfeld bijgedragen aan een aantal progressieve gebeurtenissen. Zoals de opkomst van Bernie Sanders in de VS, de groei van Democratic Socialists of America, Jeremy Corbyn in het VK, Podemos in Spanje en Syriza in Griekenland. Maar meer dan tien jaar na de crisis moeten we concluderen dat het neoliberalisme nog niet ten einde is gekomen. Misschien wel omdat er niks voor in de plaats werd gezet. Tien jaar na de tweede oliecrisis van 1979 had Margaret Thatcher daarentegen Groot-Brittannië al volledig naar haar hand gezet.

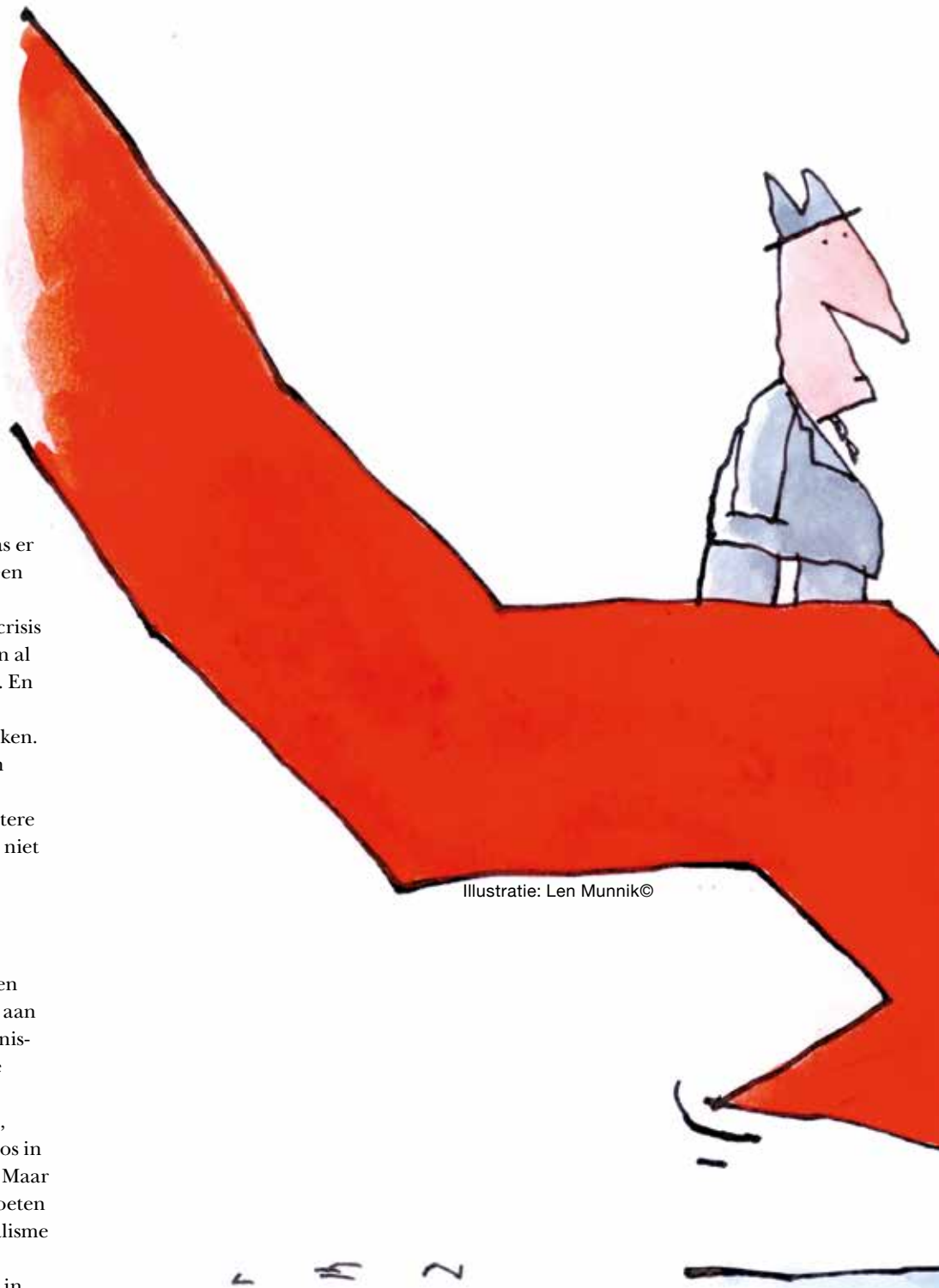
Illustratief is het belangrijkste politieke document dat de SP vlak na het begin van de crisis publiceerde: *De Lessen uit de Kredietcrisis*. Daarmee was de partij de eerste die een alternatief antwoord op de crisis probeerde te formuleren. Wat anno 2019 opvalt is dat er vooral goede maatregelen in staan om de financiële

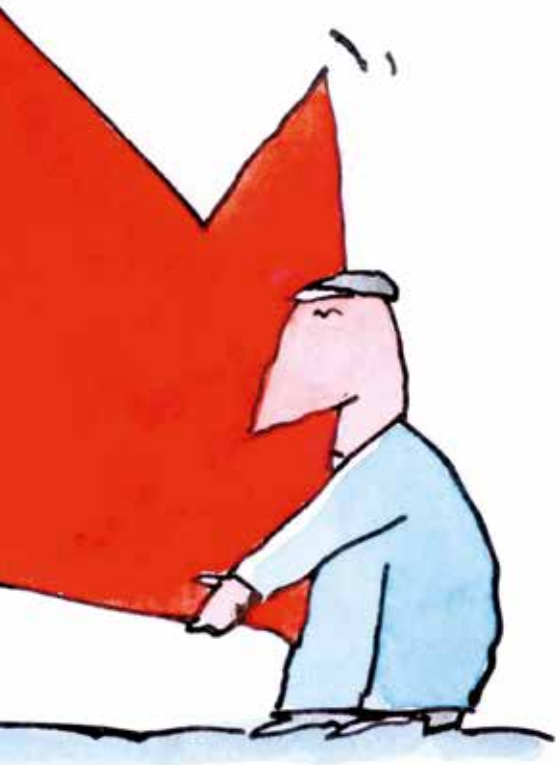
sector in te perken en een vergelijkbare crisis te voorkomen, maar dat er geen poging werd gedaan om het neoliberalisme te vervangen door socialisme. Als we het document langs de belangrijkste lessen leggen die ik in dit artikel heb getrokken, dan vallen een paar dingen op.

We beginnen met de les van Margaret Thatcher dat er geen politiek mogelijk is zonder tegenstander. Het valt op dat

er geen tegenstelling wordt geformuleerd tussen de groep waar de SP voor opkomt en de mensen die de crisis veroorzaakt hebben. Dat brengt ons bij de les dat je scherp moet hebben voor welke groep mensen je opkomt en wat de tegenstelling met de tegenstander is. Wie zijn eigenlijk de mensen van wie de levens door de SP verbeterd moeten worden? Het wordt in *De Lessen uit de Kredietcrisis* niet geformuleerd.

Illustratie: Len Munnik©

Dan pakken we een les van Roosevelt uit zijn New Deal-project erbij. De crisis moet zo geanalyseerd worden dat die een oplossing aanwijst die de levens van deze mensen verbetert. De crisis wordt kort gezegd in *De Lessen uit de Kredietcrisis* geanalyseerd als een voortvloeiende uit een doorgedraafde financialisering van het kapitalisme. De oplossing die daaruit volgt is het inperken van de financiële sector, zoals in de publicatie ook wordt

voorgesteld. Maar dat is geen verbetering in het leven van de mensen voor wie de SP opkomt. Integendeel. In de tegenbegroting van 2009 pleitte de SP voor het weer “op orde brengen van het huishoudboekje”, alleen wat minder snel, door vooral op bureaucratie in de publieke sector te bezuinigen en door de rijksten meer te laten bijdragen. In de hoop dat de economie ondertussen weer gaat groeien, zodat de staatsschuld weer binnen de regels van de EU valt. Het is een verschil met de start van de New Deal. Die begon met de analyse dat de economie in het slop zat, omdat medewerkers te weinig loon kregen om de spullen te kopen. De oplossing is dan om de lonen te verhogen.

Tot slot valt op dat de voorstellen in *De Lessen uit de Kredietcrisis* alleen op de economie betrekking hebben. Van Thatcher kunnen we echter leren dat de vestiging van een andere hegemonie een kwestie van economie, politiek en ideologie is. Politiek door de macht van de doelgroep te vergroten. In het geval van de SP bijvoorbeeld door de vakbond te versterken. En ideologisch door gevestigde waarden zoals vrijheid en gelijkheid te herdefiniëren. Voor de SP uiteraard vanuit het socialistisch perspectief. Verander je cruciale ideologische aannames niet, dan blijf je binnen de mogelijkheden van de oude ideologie.

Bovenstaande lessen zijn goed toe te passen op de kwestie van loonmatiging. Dan krijg je ongeveer dit verhaal: ‘Als gewone mensen niet genoeg geld hebben, kunnen ze de dingen waar hun leven beter van wordt niet kopen. Ook kunnen ze dan de nieuwe

technologieën niet gebruiken die nodig zijn vanwege klimaatverandering, denk aan elektrische auto’s. Van winsten wordt niks gekocht wat de economie doet groeien, van lonen wel. Daarom moet de overheid de enorme economische vrijheid van grote bedrijven beperken, om de vrijheid en gelijkheid voor ons allen te bevorderen. Daar hoort niet alleen het verhogen van minimumloon bij, maar ook het versterken van de macht van medewerkers. Door ze macht te geven in bedrijven, met een gouden aandeel, door de vakbond sterker te maken en door volledige werkgelegenheid na te streven.’

De SP is opgericht om de wereld te veranderen. De missie is nu om het neoliberalisme te verslaan en socialisme te vestigen. Zodat vrijheid, gelijkheid en broederschap geen papieren rechten blijven, maar voor iedereen werkelijkheid worden. Tot die mogelijkheid er is, moet de SP haar strategie verbeteren, alternatieven uitwerken en een coalitie met macht vormen die de spierkracht heeft om dit allemaal werkelijkheid te maken. Alles om klaar te zijn voor het moment dat, zoals Milton Friedman zo mooi schrijft, “het politiek onmogelijke het politiek onvermijdelijke wordt.” ■

ENERGIE

**FINANCIËEL
STELSEL**

BELASTINGEN

DE TOEKOMST ZAL GROEN EN SOCIAAL ZIJN, OF NIET ZIJN

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Pete Marovich / HollandseHoogte©

De wereld kampt momenteel met twee enorme problemen: klimaatverandering en extreme ongelijkheid. Beide destructieve problemen hangen direct met elkaar samen, omdat juist de armste mensen het hardst getroffen worden door de gevolgen van klimaatverandering. Socialisten zullen daarom met één groot en samenhangend plan moeten komen om zowel de opwarming van de aarde tegen te gaan als de grote verschillen tussen arm en rijk. En dat is precies wat de Green New Deal beoogt: een groene revolutie moet ook een sociale revolutie zijn.

WAT IS DE GREEN NEW DEAL?

Een programma van grote overheidsinvesteringen voor de VS (vandaar de verwijzing naar de New Deal van Roosevelt in de jaren dertig) in energiezuinige banen en infrastructuur. Niet alleen om de energiesector om te vormen, maar de hele economie. De Green New Deal heeft als doel om de economie zowel CO₂-vrij als eerlijker en rechtvaardiger te maken. Daar is een langdurige mobilisatie voor nodig, vergelijkbaar met de New Deal en het Marshallplan.

WAT ZIJN DE BELANGRIJKSTE DOELEN?

Het voornaamste doel is om voor 2030 de CO₂-uitstoot in de VS terug te brengen naar nul middels een eerlijke en rechtvaardige transitie voor alle gemeenschappen en werkers. Vooral voor die gemeenschappen die van oudsher onderdrukt worden. Daartoe zullen miljoenen goede, goedbetaalde banen gecreëerd moeten worden, zal er fors geïnves-

teerd dienen te worden in energiezuinige infrastructuur en industrie, en zal iedereen verzekerd moeten zijn van een schone leefomgeving.

WIE ZITTEN ER ACHTER DE GREEN NEW DEAL?

Het gezicht van de nieuwste (de eerste versie, uit Groot-Brittannië, dateert van 2008) is de charismatische Democratische afgevaardigde Alexandria Ocasio-Cortez. Zij lanceerde begin februari samen met de Democratische senator Ed Markey een resolutie voor een Green New Deal in het Huis van Afgevaardigden. Ocasio-Cortez maakt deel uit van een bredere sociale beweging, van voornamelijk jonge activisten, die ontstaan is na de presidentscampagne van Bernie Sanders in 2016.

HOE ZOU EEN GREEN NEW DEAL VOOR NEDERLAND ER UIT KUNNEN ZIEN?

Ook in Nederland heeft veertig jaar neoliberalisme klimaat- en milieuproblemen, stagnerende lonen en toenemende ongelijkheid in een stroomversnelling gebracht. In deze Spanning presenteren wij daarom een mogelijke uitwerking van een Green New Deal voor Nederland. Met eigen frames om een socialistische samenleving dichterbij te brengen. En met voorstellen die moeten zorgen voor een rechtvaardige energietransitie, voor een eerlijk en groen belastingstelsel, voor een gezond en stabiel financieel systeem, voor een loongolf die de positie van de factor arbeid moet versterken ten opzichte van kapitaal en voor een fundamentele wijziging van de eigendomsverhoudingen. ■

TINGEN

LONEN

ECONOMIE

DE RIJKSTEN VERVUILEN HET MEEST, DE ARMEN DE MEEKST

ONGELIJKHEID EN KLIMAATVERANDERING STAAN NIET LOS VAN ELKAAR

DE VERMOGENSONGELIJKHEID GROEIT IN NEDERLAND EN WERELDWIJD

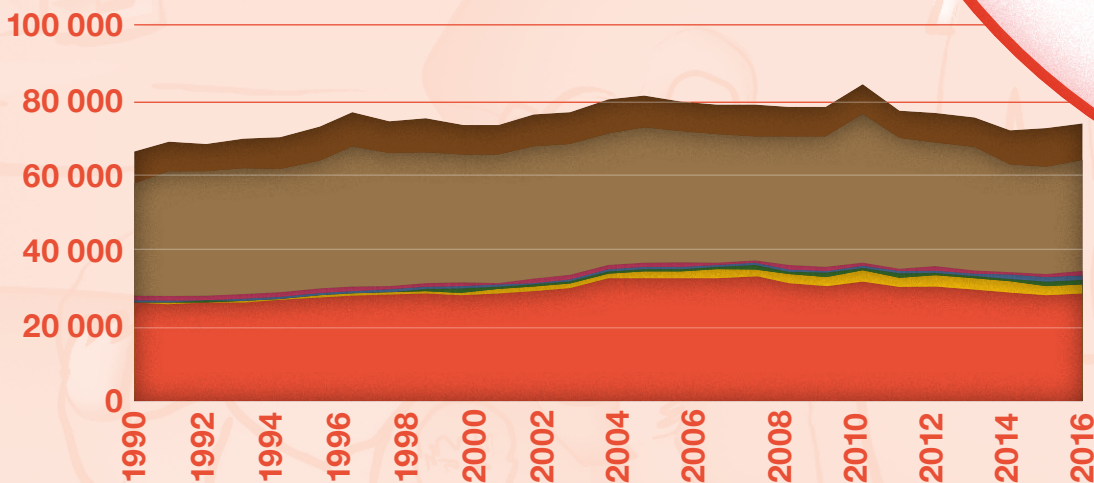

90 BEDRIJVEN ZIJN VERANTWOORDELIJK VOOR TWEE DERDE VAN DE CO2-VERVUILING

DE NEDERLANDSE ENERGIEVOORZIENING DRAAIT OP KOLEN, GAS EN OLIE

Kiloton olie-equivalent

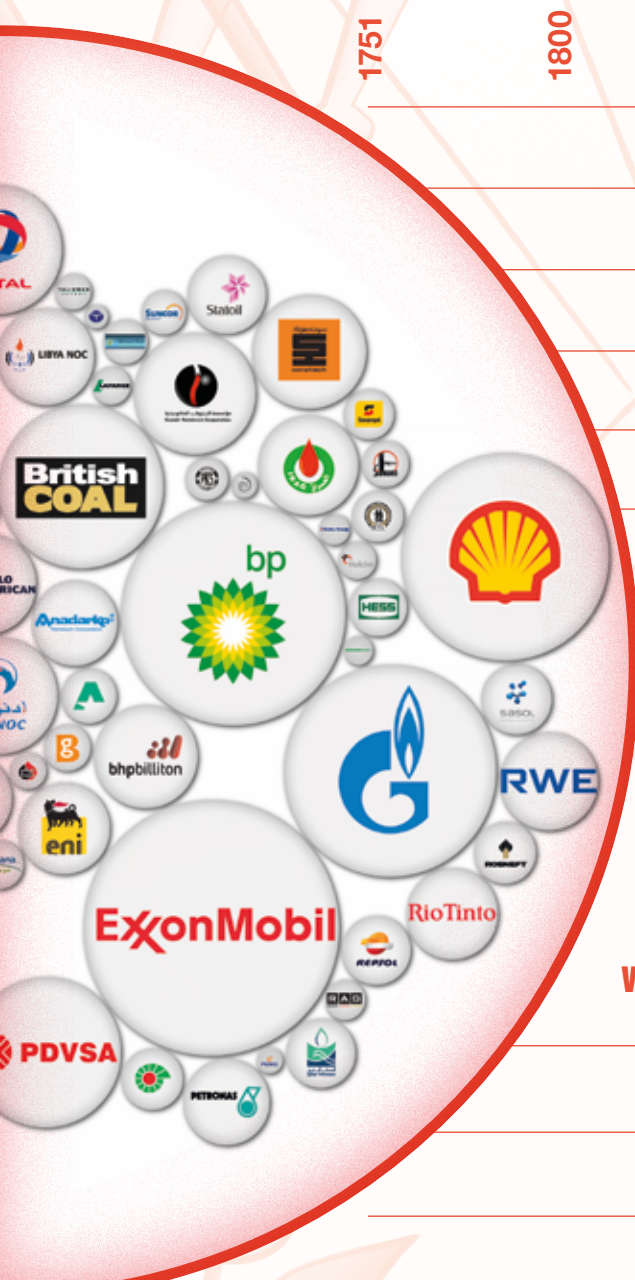
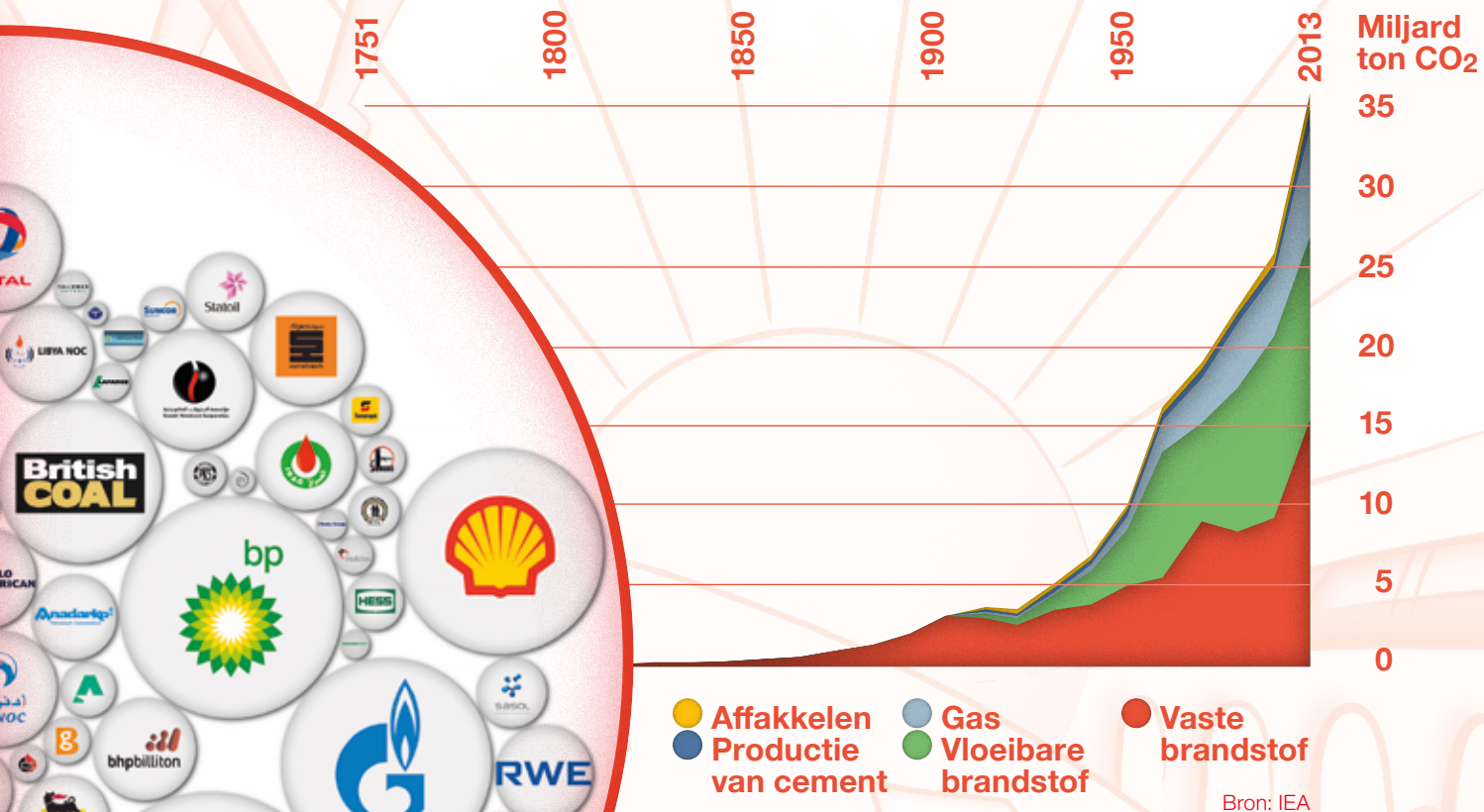

- Kolen
- Gas
- Kernenergie
- Waterkracht
- Zon en wind
- Biobrandstof en afval
- Olie

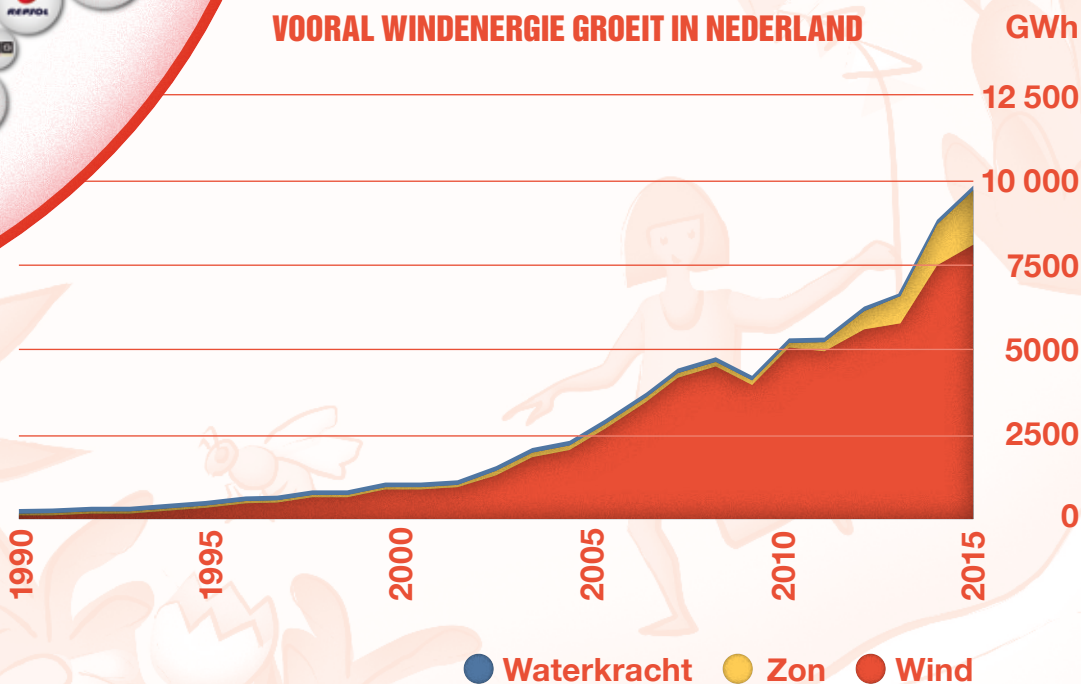
Bron: IEA

ARMSTEN DRAGEN DE ZWAARSTE LASTEN

HOEWEL DE CO₂-UITSTOOT IN NEDERLAND DAALT, BLIJFT DE UITSTOOT WERELDWIJD STIJGEN

VOORAL WINDENERGIE GROEIT IN NEDERLAND

DENK GROOT

Tekst: Ruud Kuin Foto: Michael Brochstein / HollandseHoogte©

De discussies binnen links gaan (te) vaak over de inhoud en de 'zuiverheid' van standpunten en (te) weinig over de strategie. En voor zover het over strategie gaat, wordt vooral de parlementaire strategie besproken. Grote veranderingen zijn echter nooit alleen via het parlement gerealiseerd. Vier cruciale strategische ingrediënten voor de Green New Deal.

Om onze idealen te realiseren is de buitenparlementaire strategie minstens zo belangrijk als de parlementaire, zo niet belangrijker. De neoliberalen lijken dat de afgelopen veertig jaar beter en succesvoller te doen, en (juist) niet alleen vanuit parlementen. Zij slagen er telkens in om crises te gebruiken om belangrijke veranderingen te realiseren.

Neem de grote financiële crisis van 2008. Hoewel het momentum daar leek voor linkse partijen om hun ideeën te pushen, gingen de neoliberalen toch weer met de crisis aan de haal. In Nederland won de VVD in 2010 de verkiezingen met een programma van 30 miljard aan bezuinigingen en de leus 'De economie kan wel wat meer VVD gebruiken'. De neoliberalen, hier en in andere westerse landen, maakten het frame dominant dat de crisis ons was overkomen. In plaats van dat de oorzaken fundamenteel werden aangepakt, voerde men de neoliberale agenda versneld door. Er werd massaal bezuinigd op publieke voorzieningen. Belastingen voor de rijken en grote bedrijven werden nog meer verlaagd en de lonen werden via allerlei constructies, zoals flexibilisering, verder naar beneden gebracht. Ondertussen gaat de opwarming van de aarde onverminderd door en nemen de sociaaleconomische verschillen tussen arm en rijk meer en meer toe. Het is dan ook niet de vraag of, maar wanneer de volgende crisis uitbreekt. Met mogelijk nog desastreuze gevolgen dan in 2008.

GREEN NEW DEAL

Wat is dan het antwoord van links? In de VS is, na eerdere mislukte pogingen, recent met meer succes de *Green New Deal* als radicaal alternatief van links gelanceerd. Een soortgelijk

initiatief is in het Verenigd Koninkrijk genomen door Labour. Aanvankelijk al in 2009, maar het sloeg pas echt aan in 2018, toen de partij de *Green Transformation* vaststelde. Met een *Green Jobs Revolution* wil Labour de groenste regering ooit formeren. Ook in andere Europese landen komen er steeds meer vergelijkbare initiatieven. Voor de Green New Deal lijkt naast de radicale inhoud, de strategie minstens zo belangrijk.

Strategie is minstens zo belangrijk als de inhoud

Voor het snelle succes van de Green New Deal lijken vier strategische elementen in een buitenparlementaire campagne van doorslaggevend belang. Framing speelt bij al die elementen een rol. Hieronder licht ik ze nader toe.

1 DRAAGVLAK

Twee keuzes in de inhoud van de Green New Deal bepalen voor een belangrijk deel het succes van de strategie. **Allereerst wordt het klimaatdebat fundamenteel gewijzigd van 'individuele consumentenverantwoordelijkheid' in een roep om actie van de staat tegen de grote vervuilers. Ten tweede wordt duurzaamheid van de economie gecombineerd met rechtvaardigheid, geconcretiseerd in radicale eisen.** Te weten: een baangarantie, hoger minimumloon, versterken van vakbonden, flink hogere belastingen voor de rijken en forse publieke investeringen in de infrastructuur, onderwijs, zorg en kinderopvang. Zo creëer je draagvlak voor klimaatbeleid.

2 GEEN DETAILS

Een tweede succesvolle strategische keuze is **het ontbreken van details in de inhoud.** Er zijn grote ambitieuze eisen geformuleerd, die het waard zijn om voor te vechten. *Think big*, zoals de Amerikanen graag zeggen en doen: denk groot. Niemand wordt immers enthousiast van een taai en langdurig gevecht over kleine veranderingen. Daarom is niet de parlementaire haalbaarheid leidend, maar de urgentie van de veranderingen. Rond het uitwerken van de radicale eisen in wetgeving wordt een *organizing*-achtig traject uitgezet. Wat is urgent, wat zijn de deadlines en wat moet er minimaal gebeuren? Hierbij worden experts, activisten, belangenorganisaties en bestuurders betrokken. Met discussie, debat en actie. Zo wordt een betrokkenheid gecreëerd van grote groepen mensen. Bij elke uitwerking is, in verband met het draagvlak, de hoofdtoets wat het effect op de lage en middeninkomens is.

Ook ten aanzien van de financiering vind je geen details maar een paar radicale keuzes, waarmee financiering realistisch lijkt. Er is in de Green New Deal gekozen voor het zwaar belasten van de grote vervuilers en de rijken. De allerrijksten zouden, net als in de jaren zestig, 72 procent belasting moeten gaan betalen. Tevens wordt er gewezen op de hypocrisie van de criticsasters van de Green New Deal. Voor het voeren van een oorlog ergens in de wereld of voor het redden van banken worden met het grootste gemak miljarden uitgetrokken. Waarom zou dat dan niet kunnen in de 'oorlog' tegen klimaatverandering? Daarnaast zijn voorstanders van de Green New Deal aanhangers van de *Modern Monetary Theory*. Kort gezegd betekent dat: geld bijdrukken om te investeren en hiermee alle bronnen (zoals arbeid, grondstoffen, industriële capaciteit) activeren. Als de economie oververhit raakt, kun je door belastingheffing weer geld uit de economie halen. Doordat de Green New Deal niet tot achter de komma is doorgere-

kend, gaat de discussie niet over details maar over dit soort fundamentele keuzes en hervormingen, juist ook voor wat betreft de financiering.

3 MOMENTUM

Bij de succesvolle lancering van de Green New Deal viel een aantal gebeurtenissen samen. In november 2018, tijdens een parlementair reces, was het alarmerende rapport van de IPCC over klimaatverandering verschenen. De Democraten onderschreven formeel de urgentie, maar hadden totaal geen plan. De nieuwgekozen Congresleden waren zich aan het voorbereiden op hun nieuwe functie en de media hadden weinig nieuws. Juist in die periode plande de jongerenorganisatie rond de Green New Deal, de Sunrise Movement, een stevige actie met een 'redelijke' eis. Met 200 activisten bezetten zij het kantoor van Nancy Pelosi, de fractieleider van de Democraten. De activisten eisten 'slechts' de installatie van een nieuwe parlementaire commissie, die aan de slag zou moeten met het alarmerende IPCC-rapport. Dat leek voor de buitenwereld een redelijk onschuldige eis, maar er zat meer achter. De commissie mocht namelijk niet bestaan uit parlementairen die

banden hadden met de olie-industrie, iets wat geldt voor heel veel Democraten. Daarnaast wilden de actievoerders dat de commissie een plan ging uitwerken voor een CO₂-vrije economie, een baangarantie, investeringen in de infrastructuur en het kleiner maken van de ongelijkheid. Afgewaardigde Alexandria Ocasio-Cortez kwam, zoals was afgesproken, naar de bezetting om haar solidariteit te betuigen. De talloze camera's draaiden op volle toeren. Het beeld van een jong, nieuw-gekozen parlementslid dat een radicaal maar sympathiek protest van jongeren leidt, was voor de media onweerstaanbaar. De Green New Deal was meteen stevig gelanceerd. **Een succesvolle beweging creëert het momentum, en laat dat niet aan het toeval over.**

4 DURF

Om campagne te voeren voor een radicaal plan is durf nodig. Durf om in de aanval te gaan en de voorspelbare weerstand en tegenframes te overwinnen. Bijna alle presidentskandidaten van de Democraten hebben (delen van) de Green New Deal inmiddels omarmd. Maar het is de vraag of de winnende Democratische kandidaat in 2020 in de strijd met Trump ook vol durft in te

zetten op de Green New Deal. Dat betekent namelijk dat hij of zij de confrontatie aan zal moeten gaan met de belangen van de fossiele industrie. En de meeste Democraten hebben juist innige banden met de financiële sector en het bedrijfsleven. Daarnaast moet de Democratische presidentskandidaat die de Green New Deal steunt, voorbereid zijn op een 'smerig gevecht' van Republikeinse zijde. Durft de Democratische presidentskandidaat dat 'gevecht' aan te gaan, of vertrouwt diegene er toch maar op dat de kiezer weet hoe erg men Trump haat? **De vraag is dan ook of er een Democratische presidentskandidaat zal zijn die de moed heeft om een dergelijke radicale transformatie van de economie, zoals de Green New Deal voorstelt, inzet te maken van de verkiezingen.** En daar als president ook nog eens werk van zal willen maken. Is het antwoord op Trump: terug naar de gewone politiek van vroeger? Of streven we naar iets volkomen nieuws en beters, zoals de Green New Deal?

Eén ding is zeker: met alleen mooie plannen kom je er niet. Je hebt een duidelijke strategie en voldoende massa nodig om je ideeën in de praktijk te kunnen brengen. ■

BETER LEVEN DOOR EEN GROENE REVOLUTIE

Tekst: Bart Linssen

Eerlijk en effectief energiebeleid stuit op verzet van rechtse partijen. Terwijl zo'n beleid een belangrijk onderdeel is van de oplossing van de twee grootste problemen van deze tijd: de grote economische ongelijkheid en de dreiging van klimaatverandering.

Nederlands energiebeleid herken je aan twee zaken: het mag niet te duur zijn en is onschadelijk voor de belangen van bedrijven. Want 1.000 miljard uitgeven met als enige resultaat 0,00007 graden daling is waanzin, klinkt het in Den Haag. En wie bedrijven belast, jaagt ze de grens over, wordt er beweerd.

Daarom betaalt de zware industrie 20 keer minder voor stroom dan consumenten: 0,057 cent per kWh, tegenover 10 cent. De grote vervuilers betalen zo'n 50 tot 150 miljoen euro aan klimaatbelastingen, maar krijgen daar ongeveer 1.000 miljoen aan klimaatsubsidies voor terug. Alleen al Tata Steel ontving de afgelopen tien jaar ruim een miljard euro aan gratis uitstootrechten.

En dus wordt slechts een fractie van de door Forum voor Democratie veronderstelde 1.000 miljard euro aan investeringen daadwerkelijk overwogen, laat staan uitgegeven. Zo stellen de zogenaamde 'klimaattafels' voor om niet meer dan 20,4 miljard uit te geven aan het verduurzamen van 1,5 miljoen woningen. Een heel andere rekensom dan de 230 miljard die Forum toebedeelt aan het verduurzamen van 7,5 miljoen woningen. Kortom: in werkelijkheid zal er elf keer minder uitgegeven worden voor 5 keer minder woningen.

Dat is doodzonde, want met 230 miljard zou elke Nederlandse woning voor ongeveer 27.000 euro verbouwd kunnen worden. Dan gaat het energieverbruik (en dus de energierekening) flink omlaag. Je hebt dus lagere lasten, meer werk én een beter huis. Daar wordt het leven van heel veel mensen gewoon beter van.

En ja, daar helpen we het klimaat ook flink mee vooruit.

Zo'n publieke investering van 230 miljard betekent het herverdelen van een flinke brok van onze welvaart. En dat is nodig ook, als je je bedenkt dat nu al meer dan zeshonderdduizend huishoudens te maken hebben met energie-armoede. Zij betalen meer dan 10 procent van hun inkomen aan de energierekening. Zonder een ambitieuze koerswijziging wordt deze groep groter, loopt hun rekening verder op, en raken zij verder achter in de verduurzaming. De duurzaamheidskloof volgt daarmee de ongelijkheidskloof.

Energiebesparing is niet alleen goed voor de portemonnee, maar ook de effectiefste manier om klimaatverandering tegen te gaan. Minder stroomgebruik betekent immers minder uitstoot. De rest van de winst is te halen bij de energieopwekking. Ook hier ontbreekt elk spoor van een

ambitieuze koerswijziging. Sterker nog, het overladen van de industrie met subsidies op vervuilende activiteiten heeft ertoe bijgedragen dat Nederland van alle Europese landen het slechtst scoort wat betreft duurzame energie. Het doel van 14 procent duurzaam opgewekte energie in 2020 wordt niet gehaald, voor de iets langere termijn gaat het erom spannen.

En daarmee wordt duidelijk dat het streven om in 2050 een geheel duurzame energievoorziening te hebben, op deze manier niet gehaald gaat worden. Gezien de bedroevende prestaties die Nederland tot nu toe heeft laten zien, moet deze deadline minstens een decennium naar voren worden gehaald.

Bovendien is er amper aandacht voor de mensen die hun werk verliezen door de verduurzaming van de stroomvoorziening. Vakbonden vragen hier al jaren aandacht voor. Zij verwachten dat alleen al het sluiten van de kolencentrales bijna drieduizend mensen hun baan gaat kosten. Of de 22 miljoen die het kabinet nu uittrekt voor de werkers aan de Hemwegcentrale in Amsterdam deze mensen aan nieuw werk gaat helpen, moet nog maar blijken. De voortekenen voor de Nederlandse energietransitie zijn slecht nu Eneco, de enige groene energieleverancier

HOE MOET HET DAN?

Vijf denkrichtingen voor een socialistisch klimaatplan

MAAK VAN ENERGIEOPWEKKING WEER EEN OVERHEIDSTAAK

Dat is onze watervoorziening immers ook. Deze maatregel maakt massale overheidsinvesteringen in groene opwekking van energie mogelijk, zonder dat er al te veel op de belangen van marktpartijen hoeft te worden gelet. Hiermee wordt het algemeen belang weer verheven boven het particuliere belang van investeerders.

INVESTEER MILJARDEN IN GROENE ENERGIE EN VERDUURZAMING

De mythe dat alleen de markt kapitaal correct kan aanwenden is niet meer geloofwaardig. De overheid moet het voortouw nemen om klimaatverandering te bestrijden. Dat levert uiteindelijk ook geld op.

EXPERIMENTEER MET LOKALE EIGENDOMSVORMEN

Dat energievoorziening weer een overheidstaak wordt wil allerm minst zeggen dat de zonnepanelen op jouw dak worden genationaliseerd. Juist lokaal eigendom van de energievoorziening vergroot het draagvlak dat nodig is om bijvoorbeeld een windmolenpark, daken vol zonnepanelen, of een warmtenet aan te leggen. Waar mogelijk worden omwonenden volledig eigenaar.

BELAST VERVUILERS, VERKLEIN ONGELIJKHEID

Door ongewenste activiteiten te belasten en de opbrengsten te herverdelen, slaan we twee vliegen in één klap. Een goed voorbeeld is de CO₂-heffing in Canada, waar 90 procent van de opbrengst via regionale overheden terugkomt bij huishoudens, zodat die gecompenseerd worden voor eventuele prijsstijgingen die de heffing veroorzaakt.

VOER EEN ONGELIJKHEIDSTOETS IN VOOR KLIMAATBELEID

Elke klimaatmaatregel moet ongelijkheid niet vergroten, maar waar mogelijk juist verkleinen.

die nog in publieke handen is, binnenkort wordt verpatst. Dat moet je de liberalen nageven: zij grijpen de klimaatcrisis aan om de eigen agenda van marktwerking en kortetermijnwinst verder naar voren te duwen. Daarmee tonen ze wederom aan elke crisis in hun voordeel te kunnen gebruiken.

Hét alternatief, een socialistisch klimaatplan, moet een vergelijkbare

strategie hanteren door tegelijkertijd klimaatverandering én economische ongelijkheid te bestrijden. Daar zijn, naast het streven naar een rechtvaardige maatschappij, twee belangrijke argumenten voor. Ten eerste blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat alleen beleid dat economische ongelijkheid tegengaat klimaatdoelen kan halen. Klimaatbeleid is dus noodzakelijk sociaal beleid.

Ten tweede is de koppeling tussen het bestrijden van economische ongelijkheid en klimaatverandering noodzakelijk, omdat dit op massale steun kan rekenen. Juist op betaalbaarheid haken veel mensen die moeilijk kunnen rondkomen af. Socialisten moeten klimaatbeleid dan ook gebruiken om ervoor te zorgen dat het leven van zoveel mogelijk mensen erop vooruitgaat. ■

BRENG MORAAAL IN HET FINANCIËLE STELSEL

Tekst: Remco Bouma

In de Green New Deal is het doel van de financiële sector niet om zelf zo groot mogelijk te worden, maar om in dienst te staan van de belangen van mensen en de planeet.

oud frame

De financiële sector creëert waarde. Het brengt vraag naar en aanbod van geld bij elkaar. Daardoor wordt geld zo efficiënt mogelijk gebruikt. De winsten die de financiële sector maakt, weerspiegelen de toegevoegde waarde van de sector. De financiële sector maakt nu zelfs meer winst dan de klassieke maakindustrie van goederen en diensten. Kort gezegd: er valt meer te verdienen aan het speculeren op de graanprijs, dan met het verbouwen van graan zelf. Wie slim is, zet dus vol in op de financiële sector.

Nieuw frame

De financiële sector onttrekt waarde. Ze is niet dienstbaar aan de reële economie, maar parasiteert daarop. Het is absurd dat een sector die zelf niets produceert, veel hogere winsten kan maken dan een bedrijf in de reële economie van productie en consumptie. De financiële sector zet de aarde als het ware op z'n kant, schudt er alle waarde uit, en laat die op een lange zeepbaan naar de rijkste één procent van de wereld lopen. Dat gebeurt met klassieke geldstromen als huur, rente, dividend, en koerswinsten. Maar ook steeds meer via financiële toverproducten als futures, derivaten en *credit default swaps*, die een enorme vlucht hebben genomen met de deregulering, liberalisering en globalisering van de kapitaalmarkt van de afgelopen decennia. De sector is zo winstgevend omdat die waardeclaims kan maken en opblazen zonder daarvoor productie nodig te hebben. De sector verhandelt de waarde van nagenoeg alle toekomstige productie op aarde voor een steeds

hogere bedrag, en eigent zichzelf de koerswinsten toe. Voor elke euro die in de reële economie van goederen en diensten wordt verhandeld, worden er honderd verhandeld in de financiële economie.

Met zo'n omvang is ze niet meer dienstbaar aan de reële economie van goederen en diensten, maar dicteert ze feitelijk wat daarin gebeurt. Woningcorporatie Vestia ging vrijwel failliet omdat het tot over de oren in besmette derivaten zat. Crises in grondstofprijzen, voedselprijzen en huizenprijzen worden niet zozeer bepaald door vraag en aanbod, maar door een schommeling in de waardeclaims die erop liggen. Vaak zijn die tientallen keren groter dan het daadwerkelijke product, waardoor een kleine schommeling in fictieve waarde, een enorme schokgolf in de echte wereld teweeg kan brengen.

Vergeet de klassieke fabriekseigenaar met hoge hoed en sigaar. Het symbool van het kapitalisme anno 2019 zijn de glimmende torens in The City, Manhattan en de Zuidas.

WAAROM GAAT HET MIS?

Omdat al die honderdduizenden miljarden in het financiële stelsel feitelijk waardeclaims zijn op de toekomst. Die moeten ooit waargemaakt worden in de reële economie, dus geproduceerd door mens, dier of de planeet. Dit financiële systeem kan dus alleen overeind blijven door alle waardeclaims die het in zich draagt, ook waar te maken: vandaar het parasitaire karakter.

In het geval van de planeet zit het waarmaken van die claims er duidelijk niet in. Van alle fossiele brandstoffen die al in de boeken staan, mogen we maar een vijfde deel opbranden om onder de kritieke grens van klimaatverandering te blijven. Ook claims op grondstoffen, landbouwgrond en oogsten staan al tot in de verre toekomst in de boeken. Hetzelfde geldt voor de effecten van smeltend poolijs, dat niet alleen de route boven Rusland bevaarbaar maakt, maar ook toegang geeft tot nieuwe bronnen van olie en gas.

Kortom, het is óf het financiële stelsel, of de planeet. Allebei kan niet, in de huidige vorm. De crisis van 2008 kon nog afgewend worden op overheden en samenleving. Een klimaatcrisis gooi je niet zomaar over de schutting. We hebben zeven miljard mensen, van wie het leven van een groot deel in meer of mindere mate afgeschreven is door uitbuiting en ongelijkheid. Maar we hebben maar één planeet.

Ongelijkheid en klimaatverandering, de twee grootste problemen van deze tijd, verhelpen we niet zonder te breken met deze vorm van financieel kapitalisme. ■

HOE DAN?

Laat geld weer van ons allemaal zijn.

'Er moet wel geld uit de pinautomaat blijven komen.' Dat argument om in 2008 de banken te redden begreep uiteindelijk iedereen. Dus gingen er honderden miljarden aan noodleningen naar de financiële sector. Als de banken omvallen, kunnen we morgen geen boodschappen doen.

Positive Money berekende dat de duizenden miljarden die wereldwijd als monetaire verruiming naar de banken gingen, voor tachtig procent bleef hangen in de financiële sector. Had dit geld aan mensen gegeven, zegt de denktank. Dan waren de recessies in Europa nooit zo diep geweest. Mensen geven het geld namelijk weer uit. De veronderstelde verbinding tussen de financiële en de reële economie is veel dunner dan we denken. Zo kun je duizenden miljarden sproeien op de financiële sector, terwijl de economie van mensen, productie en bedrijven in crisis blijft. Toch legitimeert de systeemfunctie van commerciële banken dat ze gered worden, ook bij een volgende crisis.

Haal de systeemfunctie van geld daarom weg bij commerciële banken, en maak die publiek. Bij een volgende crisis kunnen de commerciële banken failliet gaan, zonder in hun val huishoudens en bedrijven mee te sleuren. Commerciële banken zouden hun status van 'too big to fail' kwijtraken en weer gewone bedrijven worden. Ze maken winst als het goed gaat, en als het slecht gaat, gaan ze failliet.

Een eerlijke kans voor schone energie? Reken de werkelijke prijs voor vervuiling en uitbuiting.

Het niet doorberekenen van de prijs van vervuiling is de facto een enorme megasubsidie aan de fossiele industrie. Fossiele brandstoffen zouden per jaar vijfduizend miljard duurder moeten zijn als we de werkelijke kosten ervan meenemen, heeft het IMF berekend. Dit bedrag komt nog bovenop de staatssteun die de fossiele industrie toch al krijgt: in Nederland 14.000 euro - per minuut. Niet windmolens draaien op subsidie, maar de Koninklijke Shell en kolencentrales.

Een manier om het toevoegen of onttrekken van waarde aan winst te koppelen, is het doorberekenen van de kosten van vervuiling en uitbuiting. Nu worden die kosten grotendeels geëxternaliseerd, dus afgewend op mens en milieu. Ook het onttrekken van waarde uit de uitbuiting van mens en dier wordt hiermee beprijsd. Dat betekent een eerlijk

loon voor elke werker in de productieketen die nu werkt voor de winst van anderen.

Bijkomend voordeel: met het doorberekenen van de verborgen kosten van vervuiling, wordt het verdienmodel voor hernieuwbare energie en een circulaire economie meteen een stuk gunstiger.

Publiek geld, publiek investeringsfonds.

Vraag aan mensen of ze willen dat hun spaargeld bijdraagt aan bommen in het Midden-Oosten, ontbossing en klimaatverandering, en een overgrote meerderheid zegt nee. Toch is dit precies wat veel van ons geld doet. Grote commerciële spelers lijken uit zichzelf niet in staat hun portfolio's uit het donkerrood te halen.

Rentedragend kapitaal moet bovenal zo veel mogelijk waard worden op de korte termijn. In de praktijk komt dat neer op ergens zo veel mogelijk waarde aan onttrekken tegen zo weinig mogelijk risico, in voortdurende concurrentie met andere fondsen die precies hetzelfde doen.

Dat kan anders, en was lang anders. Tot in de jaren '70 leverden pensioenfondsen het grootste deel van de inleg voor de volkshuisvesting. Andersom werden met de huuropbrengst de pensioenen betaald. Als gevolg van de open wereldmarkt voor kapitaal, zitten onze pensioenfondsen nu in Shell, terwijl onze woningen worden opgekocht door investeerders als Blackrock. Geen fijne jongens wat betreft een duurzame planeet, maar wel wat betreft de hoge, risicoloze rendementen die pensioenfondsen en investeerders nu eenmaal zoeken.

De Green New Deal is publiek te financieren, en ook betaalbaar. Het geld is er. Toen de Europese Centrale Bank na 2008 bijvoorbeeld 2.600 miljard uit het niets toverde om het financiële systeem te stutten, was de betaalbaarheid geen argument. De Green New Deal publiek financieren maakt bovendien dat de opbrengsten ook publiek zijn. Zo komen die ten goede aan iedereen, en kunnen die onder democratische controle opnieuw geïnvesteerd worden in het belang van mensen en de planeet.

BELASTINGEN ZIJN NIET NEUTRAAL

Tekst: Remco Bouma

Belast wat onwenselijk is, ontlast wat wenselijk is. Dat is in de kern hoe een belastingstelsel op de waarden van de Green New Deal de wereld kan veranderen.

Wie een rondje geeft op een terras, betaalt meer belasting dan Shell over zijn winst in Nederland. Wie werkt als schoonmaker, betaalt over zijn of haar inkomen naar verhouding meer belasting dan een kolencentrale van NUON over het uitstoten van een ton CO₂. Wie een fiets koopt, betaalt daarover meer belasting dan KLM over de kerosine van zijn voltallige vliegtuigvloot.

En zo kunnen we nog even doorgaan.

Makkelijk linksgroen populisme? Prima. Qua belastingen mogen we er namelijk met gestrekt been in: de logica van dit belastingsysteem beloont het leegtrekken van de wereld en vergoot de ongelijkheid. Het belast arbeid in plaats van vervuiling. Het belast zinvolle bedrijvigheid en dienstverlening, en ontlast het ophopen van doelloze miljarden op plekken en manieren die de wereld-economie uit haar voegen trekt. Het belast kleinschaligheid, en ontlast de grootschalige uitputting van natuurlijke grondstoffen.

Belastingen bepalen hoe we de wereld vormgeven. Ze zijn ongelooflijk effectief in het sturen van gedrag. Toen in de staat New York een belasting van 5 cent werd ingevoerd op plastic tasjes, daalde de verkoop daarvan met 95 procent. Ook roken loopt steeds verder terug door een combinatie van gezondheids-campagnes en belastingverhoging.

Met miljoenensalarissen, flitskapitaal en schofterig hoge CO₂-uitstoot kan het al even snel gedaan zijn, als we het aan zouden durven die hoger te belasten.

Eigenlijk zijn belastingen dus geweldig. Je kunt er de wereld mee naar je hand zetten. En daarom zijn ze van cruciaal belang in een Green New Deal.

HET HEERSENDE FRAME

Hoe worden belastingen vaak voorgesteld? Belastingen zijn stom. Niemand wil ze betalen. Daarom moeten ze altijd omlaag. Ook schaden ze de economie. Bedrijven kunnen minder investeren, consumenten kunnen minder uitgeven. Belastingen moeten dus zo laag mogelijk zijn, en de collectieve uitgaven dus ook.

Belastingen moeten bovendien nooit politiek zijn. Ze moeten neutraal zijn. Dat betekent dat belastingen geen voorkeur uitspreken over de wenselijkheid van de activiteit die ze belasten. Want in dat geval zouden belastingen een verlengstuk worden van politiek. Dan kunnen we elke vier jaar de belastingwetten omgooien, als er een nieuwe regering aantreedt.

Wat is daar mis mee? Dat je daarmee gevoelig raakt voor het argument dat de schatkistbewaarder van de Franse koning Lodewijk XIV al maakte over belastingen. 'Belastingen bestaan erin de gans zo te plukken dat je zoveel mogelijk veren, en zo min mogelijk gesis krijgt.'

In die logica wordt het heffen van belasting al snel het zo veel mogelijk geld ophalen met zo min mogelijk weerstand. Arbeid wordt gedaan door mensen. Die vliegen niet zo makkelijk de grens over als ze de tarieven te hoog vinden, in tegenstelling tot hoofdkantoren van multinationals. Het gevolg: werkende mensen betalen steeds meer belasting, het internationale kapitaal steeds minder.

En neutraal? Dat zijn belastingen nu ook al niet bepaald. Eerder geven belastingen de machtsverhoudingen in de samenleving weer. In 2002 haalde de overheid nog 49 procent van haar inkomsten uit belasting op arbeid. Nu is dat 57 procent. Andersom daalde in dezelfde periode de bijdrage van kapitaal juist, van 20 naar 14 procent. Als de tarieven in dit tempo blijven dalen, berekende Tax Justice, int in 2050 geen land in de Europese Unie nog winstbelasting.

Zoals Joris Luyendijk treffend zei: er bestaan twee soorten mensen. Zij die belasting betalen, en zij die te rijk zijn om dat nog te hoeven doen.

ONS FRAME

Met deze manier van belasten zakt de wereld door z'n hoeven; omdat we de gans van werkende mensen steeds verder kaalplukken, nu de inkomens stagneren en steeds meer kapitaal de belastingen ontstijgt. Maar ook omdat we de belasting van onze levensstijl op de aarde totaal miskennen, die we nu oprekken tot ver over z'n kunnen. Iets waarvan we de waarde niet benoemen, kunnen we ook niet belasten. Alle vormen van leven op aarde nemen we als een vaststaand gegeven. Daarin nemen we niet mee

WAT BETEKENT DAT VOOR BELASTINGEN ?

**Belast wat onwenselijk is (het slopen en vervuilen van de wereld),
ontlast wat wenselijk is (hardwerkende Nederlanders).**

Klinkt dat vaag? We willen allemaal een menswaardig bestaan voor iedereen, op een planeet waarop het leven zichzelf in stand houdt. Dat is de norm waaraan we belastingen afleiden. Vervuiling, uitbuiting en een te grote ongelijkheid belasten we weg; verduurzaming en zinvol werk ontlasten we.

QUA WERK

Het is wenselijk dat mensen werken. De belasting op werk gaat dus flink omlaag. Maar te grote verschillen in beloning vinden mensen onwenselijk en zinloos. Dat blijkt keer op keer uit enquêtes, waar ook ter wereld. Die te grote verschillen belasten we dus. Een toenemend inkomen geeft een toename aan geluk, maar tot een bepaalde grens: in Nederland ongeveer 60.000 euro. Boven dat bedrag vlak het effect af, en kan de belasting op inkomens ook langzaam toenemen. Tot 100 procent bij bijvoorbeeld een half miljoen. Met zo'n tarief zeg je als samenleving; wij vinden het onzin en onwenselijk dat mensen zo'n bedrag krijgen. De directeur van Shell zou er veertig keer minder door verdienen.

QUA CONSUMPTIE

Belast onttrokken waarde, ontlast toegevoegde waarde. Dat betekent een serieuze belasting op CO₂-uitstoot en andere vormen van vervuiling en uitputting van de planeet. Het gebruik van eindige grondstoffen wordt belast. Het gebruik van hernieuwbare grondstoffen

wordt juist goedkoper, net als het recyclen of repareren van allerlei elektronische producten, in plaats van het weggooien en een nieuwe kopen.

QUA BEZIT

De verdeling van vermogen in de wereld is extreem scheef en extreem zinloos. Wereldwijd bezitten de rijkste 26 mensen evenveel als de armste helft van de wereldbevolking. Dat is het rechtstreekse gevolg van een economische groei die met name bij de rijkste één procent terecht komt. In Nederland heeft de rijkste één procent een derde van het vermogen. Ter vergelijking: dat is genoeg om alle extreme armoede acht keer de wereld uit te helpen.

Bovenaan de lijst dus: een vermogens(winst)belasting. Die hoeft niet, zoals de huidige vermogensrendementsheffing, al te beginnen bij 30.000 euro, maar zou vooral zwaar moeten gaan wegen boven bijvoorbeeld een miljoen, en niet ontweken kunnen worden. Op een handjevol belastingparadijzen, vaak eilandjes die niemand op de kaart aan kan wijzen, hebben de rijksten ter wereld naar schatting honderdduizend miljard staan (dat is meer dan de omvang van de hele wereldeconomie), geconcentreerd in twintig fondsen. Als je daar één procent vermogensbelasting op zou kunnen heffen, zit je aan duizend miljard per jaar. Dan is de financiering van de Green New Deal gelijk rond.

dat een groot deel van de levensvormen op aarde wordt bedreigd door overconsumptie, klimaatverandering en het uitroeien van ecosystemen. Zolang dit systeem geen geldwaarde koppelt aan de natuurlijke processen waar al het leven op aarde op draait, herkent het de waarde ervan blijkbaar niet. De berekeningen zijn er. Nu al schat het IMF de kosten van klimaatverandering op meer dan 5.000

miljard dollar per jaar. Die worden nu 'geëxternaliseerd', oftewel afgewend op de planeet, want dat komt de vervuilers goed uit. Als we deze kosten gaan benoemen, kunnen we ze ook belasten.

Deze manier van belasten staat het ook toe te breken met de eindeloze economische groei, die niet mogelijk is op een eindige planeet. In de

huidige verhoudingen dient groei vooral de rijkste één procent, bij wie jaarlijks 83 procent terecht komt van alle groei die we wereldwijd creëren. Een veel groter deel van de wereldbevolking draagt de gevolgen, in de vorm van uitbuiting van mens en milieu. Met de huidige machtsverhoudingen brengt nog meer groei ons niet verder. Het probleem zit niet in groei, maar in verdeling. ■

TIJD VOOR EEN ECHTE LOONSTRIJD

Tekst: Ruud Kuin

De winsten klotsen tegen de plinten, het is tijd voor een stevige loongolf. Niet alleen omdat het kan en niet alleen om de koopkracht te verbeteren, maar ook omdat we ons deel moeten opeisen.

De winst van Shell is met 80 procent gestegen, naar 20 miljard euro. De werkers van Shell kregen niet meer dan 3 procent loonstijging.

De winst van Unilever steeg met 51 procent naar 9,8 miljard euro. De werkers werden afgescheept met 2,5 procent.

De eigenaren van Jumbo keren 40 miljoen van de winst aan zichzelf uit. Dat is 10 miljoen per persoon. De werkers daarentegen moeten tevreden zijn met 2,5 procent loonsverhoging. Daarbij geldt ook nog eens de voorwaarde dat ze akkoord moeten gaan met een cao zonder de vakbonden.

Zo kunnen we een eindeloze lijst maken.

Makkelijk links populisme? Het lijkt met de recente uitspraken van Rutte zelfs rechts populisme te worden. Ook Rutte erkent immers dat de winsten tegen de plinten klotsen. In 2017 boekten de bedrijven de hoogste winst ooit. Ooit? Over 2018 verscheen hetzelfde bericht. Bedrijven braken het één jaar oude record en boekten weer de hoogste winst ooit. Voor 2019 kennen we het eindresultaat nog niet, maar de bedrijven liggen goed op schema voor een nieuw *all time* winstrecord. De nettowinst is (gecorrigeerd voor inflatie) sinds 1995 verdrievoudigd, terwijl de werkers hetzelfde kregen of minder dan in 1995 (Rabobank 2018).

Wat we met ons allen verdienen en hoe dat verdeeld wordt, bepaalt voor een belangrijk deel de kansen van iedereen. De verdeling is het resultaat van het essentiële gevecht tussen kapitaal en arbeid. Het kapitaal meent, op grond van het te lopen ondernemersrisico, recht te hebben op het grootste deel van de winst. Arbeid moet, als gevolg van een zwakkere positie, genoegen met een steeds kleiner deel. De arbeidsinkomensquote brengt dat over een langere periode duidelijk in beeld. Waar eind jaren zeventig nog ruim 80 procent naar arbeid ging, is dat vandaag de dag nog maar 72 procent. De ongelijkheid neemt dan ook steeds grotere vormen aan.

HET HEERSENDE FRAME

Hoge winsten zouden goed zijn voor de economie, omdat bedrijven de winsten weer investeren, wat dan in de praktijk meer werkgelegenheid oplevert. En meer werkgelegenheid betekent meer belastinginkomsten voor de overheid, meer vertrouwen en verbetering van de koopkracht van de burgers. Meer koopkracht jaagt de productie weer verder aan en zo komt de economie in een positieve flow. Kortom, als het goed gaat met de bedrijven, gaat het goed met iedereen. Daarom hebben we ook allemaal belang bij lage lasten en belastingen voor bedrijven.

Wat is daar mis mee?

Maar deze aanname klopt niet, zo laten de cijfers zien. De winsten stijgen

explosief, maar de investeringen nemen niet of nauwelijks toe. De meerwaarde komt ook niet bij de werkers terecht, niet in loon en niet in meer werk. Aan de overheid wordt ook steeds minder bijgedragen. De winst komt wel bij de top en de aandeelhouders. Wereldwijd is het uitbetaalde dividend bijna verdubbeld. Alleen al vorig jaar groeide dat bedrag met 10 procent. Dus blijkbaar kan 10 procent inkomensstijging in een jaar wel, maar niet voor werkenden. Wie rijk wil worden, moet vooral niet gaan werken. De beste manier om rijker te worden, is al rijk te zijn. De ongelijkheid in de westerse wereld is volgens Piketty vergelijkbaar met eind negentiende eeuw. In Nederland is sinds 2006 de armste 10 procent huishoudens er € 29,2 miljard op achteruitgegaan.

De rijkste 10 procent kreeg er € 170,5 miljard bij. Oxfam Novib berekende vorig jaar dat in Nederland 45 procent van de economische groei terecht komt bij de rijkste 1 procent van het land. Wanneer alle werkenden in een land zich dus inspannen om 1 procent meer voor elkaar te krijgen dan het jaar daarvoor, belandt dus bijna de helft daarvan bij de allerrijksten. De rijkste 1 procent in Nederland heeft nu al 27 procent van het totale vermogen: ongeveer 300 miljard euro. Dit komt neer op twee en een half miljoen per huishouden. Het is de consequentie van kapitalisme op zijn beloop laten.

WAT BETEKEN DAT?

MINIMUMLOON OMHOOG

Het is ongebruikelijk dat de overheid direct ingrijpt in de loonvorming in de marktsector. Maar de overheid heeft wel direct invloed op de hoogte van het wettelijk minimumloon. Dat wettelijk minimumloon moet flink omhoog. Op korte termijn met 10 procent en snel daarna in stappen naar € 14,- bruto per uur (oftewel plus 40 procent). Dat heeft direct gevolgen voor zo'n 2,5 miljoen werkenden die rond of onder de 130 procent van het minimumloon zitten. Een verhoging van de bodem leidt eveneens tot een opstuwende werking van alle loonschalen. Werkgevers zullen namelijk nivellering onwenselijk vinden. Door de koppeling verbetert de koopkracht van de mensen die aangewezen zijn op een uitkering ook aanzienlijk.

LONEN PUBLIEKE SECTOR OMHOOG

Daarnaast heeft de overheid direct invloed op de loonontwikkeling van de ambtenaren en, door de financiering, op de loonontwikkeling van de werkers in de semi-publieke sector, zoals de zorg. In navolging van een hoger minimumloon zou een eis van 10 procent voor alle medewerkers in de publieke sector het echt waard zijn om voor te strijden.

GOUDEN AANDEEL

We willen niet alleen nu ons grotere deel van de koek, maar ook voor de langere termijn. Daarom eisen we met een gouden aandeel voor de werkers een winstaandeel en zeggenschap over de belangrijkste beslissingen in het bedrijf of de organisatie.

Deze stevige eisen zijn gerechtvaardigd en het waard om gezamenlijk voor te vechten. Want, zoals organizer Michael Crosby stelt: 'Bazen geven hun werkers niets, tenzij ze daartoe gedwongen worden. Daarom hebben we vakbonden nodig.'

ONS FRAME

De cijfers bewijzen dat het heersende frame bezijden de waarheid is. Meer winst leidt niet tot meer investeringen en meer werk. Wel tot grotere ongelijkheid en meer onzekere arbeid.

Het werk dat de werkers doen is doorgaans meer waard dan het salaris dat ze krijgen. De hoeveelheid waarde die werkers op een dag werken

creëren (productiviteit) is de afgelopen jaren steeds verder toegenomen. Maar het deel dat ze daarvan als loon krijgen, is steeds kleiner geworden. Zo kan het dat de winsten en uitkeringen aan aandeelhouders steeds groter zijn geworden. De economie blijft groeien, maar werkers merken daar nauwelijks iets van. De kern is dat de eigenaren rijker worden van het werk dan de werkers. Uiteindelijk maakt arbeid al het

kapitaal. Zo werkt het kapitalisme. En als we het kapitalisme ongemoeid zijn gang laten gaan, groeit de ongelijkheid. En dan klotsen vroeg of laat de winsten tegen de plinten.

Het is tijd voor een stevige loongolf. Niet alleen omdat het kan, en niet alleen om de koopkracht te verbeteren, maar ook omdat we ons deel moeten opeisen. ■

DE ECONOMIE VAN HET ALGEMEEN BELANG

Tekst: Bart Linssen

Denken over een Green New Deal betekent denken over een grondige herziening van de economie. Gericht op mens en milieu, in plaats van op winst en economische groei. Is dat mogelijk? Drie voorstellen, als eerste schets van hoe die nieuwe economie eruit kan zien.

Wie in het verkeerde deel van de stad wordt geboren, sterft gemiddeld vier jaar eerder dan anderen. Mensen met relatief weinig inkomen en opleiding leven zelfs veertien jaar korter in goede gezondheid. Ondanks overheidsfinanciering voor vrijwel alle belangrijke uitvindingen, hebben bedrijven het eigendomsrecht in handen, waar ze doorgaans handig gebruik van maken om er zo veel mogelijk aan te verdienen. Het is volledig legaal om een bedrijf op te kopen, met schulden vol te pompen, alle cash er uit te halen, en het vervolgens failliet te laten gaan.

Deze voorbeelden zijn geen excessen van de neoliberale markt economie. Ze zijn volstrekt normaal geworden in een wereld waarin de markt het heeft gewonnen van de maatschappij.

MARKT VERSUS ALGEMEEN BELANG

De markt won het van de publieke sector, want de markt zou superieur zijn in het organiseren van zorg, onderwijs of huisvesting. De markt zou goedkoper zijn, waardoor de lasten omlaag konden. Bovendien zou de markt keuzevrijheid bieden en zou de kwaliteit door het vrije spel van vraag en aanbod vanzelf beter worden.

De markt won het van industriebeleid door de overheid, want het zou goed zijn wanneer bedrijven

profiteerden van hun uitvindingen. Dat zou leiden tot meer investeringen in onderzoek en innovatie, in het belang van ons allemaal. Op voorwaarde dat we de octrooien en patenten stevig zouden beschermen, anders ging niemand hier meer tijd en geld in steken.

De markt won het van de werkers, want (internationale) investeerders moesten zonder weerstand beslissen over investeringen. Zij zouden het beste weten hoe een bedrijf ervoor stond, en het best op hun geïnvesteerde kapitaal letten. Maak het hen zo eenvoudig mogelijk om van investering te wisselen, luidde het credo, zodat ze altijd zo doelmatig mogelijk zijn. Dat pakt voor iedereen het beste uit.

Daarmee won de markt de wereld voor iedereen die het zelf wel kan redden. En verloor het algemeen belang.

TIJD VOOR NIEUWE DOELEN

Op de markt wordt kapitaal niet geïnvesteerd in de goederen en diensten die we belangrijk vinden of nodig hebben, maar in die zaken waar veel aan te verdienen valt, het liefst op korte termijn. Wie enkel streeft naar economische groei kan dan ook tevreden zijn: de Nederlandse economie groeide de afgelopen dertig jaar vrijwel onafgebroken. Maar wie andere doelen stelt, zoals het aanpakken

van de gigantische ongelijkheid en het bestrijden van klimaatverandering, moet op zoek naar een andere economie.

Ongelijkheid is een bekend probleem, maar wordt niet bestreden. De afgelopen tien jaar nam het vermogen van de rijkste 1 procent toe met 6 procent per jaar, de helft meer dan het vermogen van de rest van de samenleving. De vermogensongelijkheid in Nederland is uitgegroeid tot de grootste in de geïndustrialiseerde wereld, met uitzondering van de VS. In de gehele publieke sector, van zorg en onderwijs tot huisvesting en veiligheid, maakt het steeds meer uit hoeveel geld je hebt.

Klimaatverandering is eveneens een bekend probleem dat niet wordt bestreden. Waren het voorheen de kleine criminele bedrijven die gif loosden in de rivier, nu zijn wereldwijd negentig bedrijven verantwoordelijk voor maar liefst twee derde van de totale CO₂-uitstoot. De afgelopen 25 jaar waren zij hoofdvantwoordelijk voor net zoveel CO₂-uitstoot als de hele mensheid had gedaan in haar hele bestaan op aarde.

DRIE DENKRICHTINGEN

Het moet anders. Een economie gericht op het leven van de mens en het behoud van de planeet is een fundamenteel andere wereld. Drie denkrichtingen bieden een eerste schets van die nieuwe wereld.

1. INVESTEER IN DE PUBLIEKE SECTOR, OM ONGELIJKHEID TE BESTRIJDEN.

Daarvoor zijn forse investeringen in onderwijs en zorg nodig. Ook de infrastructuur, waaronder het openbaar vervoer en de sociale woningbouw, krijgen flinke publieke investeringen, gericht op het welzijn van de mens en het tegengaan van CO₂-uitstoot.

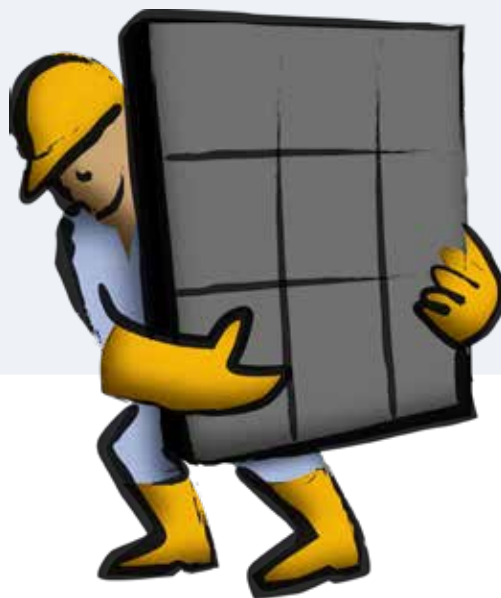
2. VOER EEN GROEN INDUSTRIEBELEID, MET EEN ONDERNEMENDE OVERHEID, OM KLIMAATVERANDERING TE BESTRIJDEN.

Investeer in fundamenteel onderzoek, dat per definitie niet door de markt kan worden gefinancierd. Organiseer uitdagingen waarbij bedrijven worden beloond voor behaalde resultaten die een geformuleerd publiek belang dienen. Daarbij wordt de industrie gestimuleerd om innovatieve methoden te ontwikkelen, die vervolgens publiekelijk beschikbaar zijn. Investeer als overheid in kansrijke bedrijven die een belangrijk publiek doel dienen, ook als niet elke onderneming uitgroeit tot een florerend bedrijf. Zorg dat de gecreëerde nieuwe groene industrie, die nodig is voor het produceren van bijvoorbeeld windmolens en zonnepanelen, zoveel mogelijk in Nederland plaatvindt, bij bedrijven met publieke deelnemingen. En maak werk van expertise bij

publieke instellingen om de kwaliteit van deze investeringen in de gaten te kunnen houden.

3. EEN PUBLIEKE SECTOR EN INDUSTRIE KUNNEN NIET VAN BOVENAF WORDEN AANGESTUURD.

Juist de werkers in deze sectoren moeten meer zeggenschap krijgen. Onderwijs- en zorginstellingen werken samen en richten zich op onderwijs- en zorgdoelen die hun werkers bepalen. De leerkracht en verpleegkundige werken op basis van beroeps- en professionaliteit. In de industrie krijgen werkers zeggenschap over grote bedrijven, zodat de economie weer van ons allemaal wordt. Werkers weten het beste hoe hun bedrijf ervoor staat en hebben er belang bij dat het over tien of twintig jaar nog steeds een nuttige rol heeft in de economie.

DEMOCRATISERING VAN DE ECONOMIE

Willen we de economie fundamenteel hervormen zodat het algemeen belang prevaleert boven het eigenbelang, dan is naast massale publieke investeringen, zeggenschap van werkers essentieel. Die kan worden vergroot door een werkersfonds in te stellen, zoals in de jaren zeventig werd voorgesteld door de econoom Rudolf Meidner. In zijn plan zouden werkers-

fondsen per sector, bestuurd door de vakbond, een steeds groter deel van het eigenaarschap van alle ondernemingen in handen krijgen. In Zweden werd dit plan in sterk afgezwakte vorm ingevoerd. Bernie Sanders oppert nu in de VS een alternatief, vergelijkbaar met het plan voor een *'inclusive ownership fund'* van de Britse schaduwminister John McDonnell. In het Britse plan wordt

elk jaar 1 procent van de aandelen van een bedrijf aan de werkers overgemaakt, tot dit belang de tien procent bereikt.

De SP pleit voor een vergelijkbare variant, namelijk het gouden aandeel. Daarmee krijgen werkers een doorslaggevende stem bij alle belangrijke besluiten en delen zij jaarlijks mee in de winst. ■

SPANNING

DEMOCRATIE IS MEER DAN VERKIEZINGEN

DEMOCRATIE IS MEER DAN VERKIEZINGEN

Illustratie: wikipedia.org ©

Democratie is meer dan de wil van de meerderheid. Niet voor niets kennen democratische landen al sinds hun bestaan grondrechten, waarin is vastgelegd hoe minderheden worden beschermd tegen de dictatuur van de meerderheid. Denk aan het recht op gelijke behandeling, het recht op vrijheid van meningsuiting en het recht om een geloof of levensovertuiging aan te hangen.

Hoe belangrijk deze rechten ook zijn, ze zijn niet absoluut. Zo houdt de vrijheid van meningsuiting op wanneer er haat of geweld wordt gepredikt.

Er is echter één recht dat wel heel erg is vrijgelaten: het recht op privébezit.

Natuurlijk mag iedereen zijn eigen spulletjes hebben, maar als 26 personen net zo veel bezitten als de armste helft van de wereldbevolking, dan komen mensenrechten in het geding. Of het nu gaat om de kansen op goed onderwijs, de mogelijkheden tot persoonlijke ontwikkeling of het recht op adequate zorg, door de extreme economische ongelijkheid raken deze belangrijke rechten in de verdrinking.

Deze Spanning is geen pleidooi voor het afschaffen van het persoonlijk bezit. “Zulke verboden zouden neerkomen op een totalitaire ordening, die strijdig is met de socialistische opvatting”, schreef de sociaaldemocraat Den Uyl over de

vraag of een verbod op vererving en schenking soelaas zou bieden.

In plaats daarvan onderzoeken we manieren waarop democratische zeggenschap kan worden vergroot. We kijken daarbij verder dan de representatieve democratie, want zoals David van Reybrouck terecht stelt: democratie is meer dan verkiezingen. Aan bod komen onder andere de volksvergadering, het volksinitiatief, het referendum en de vakbeweging. Vormen van (directe) democratie die de macht van gewone mensen kunnen vergroten ten opzichte van de enorme belangen van kapitaal. ■

IN DIT NUMMER

4 IS LOTING DEMOCRATISCHER DAN VERKIEZINGEN?

De analyse die David van Reybrouck geeft van het democratisch tekort is juist, maar loting is niet de oplossing

Tijmen Lucie

6 DEMOCRATIE IS MEER DAN ALLEEN PRATEN

De deliberatieve democratie is geen echt alternatief voor het bindend referendum

Ronald van Raak

8 'IEDEREEN HEEFT IDEEËN, BURGERS MOETEN DIE OP DE AGENDA KUNNEN PLAATSEN'

Arjen Nijeboer van Meer Democratie legt uit hoe de Zwitserse directe democratie in de praktijk werkt

Ruud Kuin

14 'ER BESTAAN WEL DEGELIJK ALTERNATIEVEN VOOR DE PRIVATISERINGSPOLITIEK'

TNI onderzoekt wereldwijd succesvolle campagnes van werkers en burgers om geprivatiseerde diensten en bedrijven weer in publiek eigendom te krijgen

Dries Goedertier en Robrecht Vanderbeeken

18 DEMOCRATISCHE VERNIEUWING OVER DE GRENS

Vier voorbeelden uit IJsland, Ierland, Taiwan en Brazilië laten zien wat er kan gebeuren als mensen zeggenschap krijgen

Tijmen Lucie

20 DEMOCRATIE ONDER CURATELE

Democratische landen moeten zich niet laten gijzelen door schuldeisers

Bart Linssen

24 PLEIDOOI VOOR RADICALE REDELIJKHEID

Als werkers zich verenigen in vakbonden en hoog durven in te zetten is een rechtvaardige inkomensverdeling mogelijk

Ron Meyer

28 PAK DE ZEGGENSCHAP TERUG

De politiek zou weer moeten gaan over dat wat van ons allemaal is

Lilian Marijnissen

30 LINKS POPULISME: EEN STRATEGIE TEGEN HET NEOLIBERALISME

Filosofe Chantal Mouffe over hoe socialistische ideeën aan de macht te brengen

Eduard van Scheltinga

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mečava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

IS LOTING DEMOCRATISCHER DAN VERKIEZINGEN?

Tekst: Tijmen Lucie Illustratie: Len Munnik ©

Geen boek over democratie heeft de laatste jaren in Nederland zoveel stof doen opwaaien als *Tegen Verkiezingen* van de Belgische publicist en schrijver David van Reybrouck. Hij stelt kort gezegd dat we onze democratie kapot maken door haar te beperken tot verkiezingen, die bovendien nooit als democratisch instrument bedacht zijn. Zijn oplossing grijpt terug op het principe van loting zoals dat ruim 2500 jaar geleden al in het oude Athene werd toegepast. Hoewel Van Reybrouck een heldere analyse geeft van waar het in onze democratie aan schort, schiet zijn remedie tekort.

David van Reybrouck (Brugge, 1971) werd bij het grote publiek bekend met zijn boek *Congo* (2010), een geschiedenis van de voormalige Belgische kolonie. Toen de Belgische politiek na de federale verkiezingen van 2010 in een impasse raakte en het land maar liefst 541 dagen zonder regering zat, nam Van Reybrouck samen met enkele gelijkgestemden het initiatief tot de G1000. Een vergadering van uiteindelijk ongeveer 700 Belgische burgers die op basis van loting waren geselecteerd en die na beraadslaging tot overeenstemming moesten komen

over politieke thema's die zij belangrijk vonden. De neerslag van zijn ervaringen met de G1000-toppen, die ook in Nederland op verschillende plaatsen georganiseerd werden, schreef hij op in zijn essayistische pamflet *Tegen Verkiezingen* (2013).

DEMOCRATISCH VERMOEIDHEIDSSYNDROOM

Het essay begint met de vaststelling dat westerse democratieën te kampen hebben met een legitimiteitscrisis en een efficiëntiecrisis, waardoor zowel draagvlak voor als daadkracht van de

democratie afnemen. De legitimiteitscrisis blijkt volgens Van Reybrouck uit drie symptomen: steeds minder mensen gaan stemmen, er is veel kiezersverloop en steeds minder mensen zijn lid van een politieke partij. Ook voor de efficiëntiecrisis ziet hij drie symptomen: de vorming van een regering duurt steeds langer, regeringspartijen worden steeds harder aangepakt en besturen gaat steeds trager. Als je al deze symptomen naast elkaar legt, lijden veel westerse samenlevingen aan wat Van Reybrouck het 'Democratisch

Vermoeidheidssyndroom' noemt. Hij onderscheidt vier diagnoses van dit syndroom.

1. Het is de schuld van politici (diagnose van het populisme).
2. Het is de schuld van de democratie (diagnose van de technocratie).
3. Het is de schuld van de representatieve democratie (diagnose van de directe democratie).
4. Het is de schuld van de electoraal-representatieve democratie.

Die laatste diagnose werkt Van Reybrouck in zijn boek verder uit. Hij betoogt dat democratie synoniem is geworden met verkiezingen. Wat volgens hem vreemd is, want verkiezingen bestaan pas ruim tweehonderd jaar, terwijl de westerse democratie veel ouder is. Bovendien zijn verkiezingen nooit als democratisch instrument bedacht. Zij waren voor de achttiende-eeuwse Amerikaanse en Franse revolutionaire leiders een 'mechaniekje' om een nieuwe, niet-adellijke aristocratie aan te kunnen stellen. Niet om mensen zeggenschap te geven.

LOTING EN VERKIEZINGEN

Loting daarentegen bestaat al zolang als onze democratie en is volgens Van Reybrouck een veel democratischer instrument dan verkiezingen. 'Loting is de beste manier om te vermijden dat alleen wie geld, diploma's, of connecties heeft, mag spreken', zei hij in dagblad Trouw (6 oktober 2013). Maar anders dan de titel van zijn boek suggereert, wil Van Reybrouck verkiezingen niet afschaffen. Hij pleit (in ieder geval voor de korte termijn) voor een bi-representatief stelsel, waarin een volksvertegenwoordiging tot stand komt door een combinatie van loting en verkiezingen. Dat het hem menens is, blijkt wel uit de invoering van een gelote Senaat begin dit jaar in het Duitstalige gedeelte van België, waar Van Reybrouck een van de drijvende krachten achter was.

Van Reybrouck heeft absoluut een punt als hij stelt dat onze democratie onder druk staat en aan vernieuwing toe is. Hij heeft gelijk dat de samenstelling van onze volksvertegenwoordiging zeer eenzijdig is en dat de belangen van heel veel mensen onvoldoende vertegenwoordigd

worden. Hij heeft ook gelijk dat de mensen die nu hun woede uiten door op rechts-populistische partijen te stemmen niet meteen fascistisch zijn, maar dat mogelijk wel worden als de politiek hen blijft negeren. En hij heeft gelijk dat mensen in de moderne communicatiemaatschappij waarin wij leven niet langer genoeg nemen met een keer in de zoveel tijd stemmen, maar zelf ook wat te zeggen willen hebben over de politieke besluitvorming. De voorbeelden die hij aanhaalt van experimenten met democratische vernieuwing, zijn ook zeker inspirerend. Vooral die in IJsland en Ierland (waarover later in Spanning meer). Maar of loting daarmee een democratischer instrument is dan verkiezingen, zoals Van Reybrouck beweert, valt nog te bezien.

PARTICIPATIE-ELITE EN REFERENDA

Iemand die kritisch staat tegenover de invoering van loting is hoogleraar politicologie Tom van der Meer (Universiteit van Amsterdam). Op het politicologenblog *Stuk Rood Vlees* stelt hij dat het principe van loting in theorie prachtig is, maar in de praktijk niet werkt. Volgens hem neemt slechts 5 tot 10 procent van de ingelote burgers deel aan de G1000-toppen in Nederland en België. Een aanzienlijk lagere opkomst dan bij welke verkiezing dan ook. Bovendien is er in zijn ogen sprake van een oververtegenwoordiging van groepen mensen die toch al hun weg weten te vinden in de politiek. De zogenaamde 'participatie-elite' van veelal hoogopgeleide, welgestelde, witte mannen van middelbare leeftijd. Loting leidt volgens Van der Meer dan ook niet tot een betere representatie van de bevolking. Integendeel, het vergroot eerder al bestaande ongelijkheden in politieke participatie.

Van der Meer ziet wat dat betreft meer in referenda, die veel meer bekendheid genieten bij de bevolking en waaraan veel meer mensen met een verschillende achtergrond deelnemen dan aan loting. In dit licht bezien vindt hij de afschaffing van het raadgevend referendum door Rutte III geen goed idee. Juist omdat dit middel tot inspraak door mensen die nu al ondervertegenwoordigd zijn in de politiek als zeer gewenst wordt

beschouwd. Van der Meer wil zelfs nog een stap verder gaan dan het raadgevend referendum. Als lid van de Staatscommissie parlementair stelsel (commissie-Remkes) pleit hij voor de invoering van een correctief bindend referendum, als aanvulling op de representatieve democratie.

LOTING OOK POLITIEK

Op de centrale stelling van Van Reybrouck dat loting democratischer is dan verkiezingen, valt gezien de terechte kritiek van Van der Meer dus wel het een en ander af te dingen. Je zou er ook nog tegenin kunnen brengen dat loting net zo politiek is als verkiezingen. Allerlei politieke elementen, zoals machtsvorming en ideologische strijd, zullen een rol blijven spelen bij het systeem van loting. Net zo goed als de behoefte om het politieke ambt te verzilveren in een mooie, goedbetaalde baan met aanzien. Maar ondanks deze kanttekeningen heeft Van Reybrouck met Tegen Verkiezingen een belangrijke bijdrage geleverd aan het debat over (de noodzaak van) democratische vernieuwing, dat gevoerd zal moeten blijven worden. ■

DEMOCRATIE IS MEER DAN ALLEEN PRATEN

Tekst: Ronald van Raak Cartoon: Tom Janssen in Dagblad van het Noorden ©

De praatdemocratie is geen echt alternatief voor het bindend referendum. Je gaat hier mensen die hun vertrouwen in de politiek hebben verloren niet mee terugwinnen. Het bindend referendum biedt die mogelijkheid wel, want het geeft mensen direct zeggenschap.

De parlementaire democratie werd ooit ingericht door liberalen, de directe democratie is vooral bevochten door socialisten. Dankzij de liberaal Thorbecke werd vanaf 1848 de Tweede Kamer rechtstreeks gekozen. Dit kiesrecht gold alleen voor de rijken – minder dan tien procent van de bevolking. Socialisten als Domela Nieuwenhuis streden voor het algemeen kiesrecht, dat dit jaar honderd jaar geleden werd ingevoerd. Maar stemmen alleen was niet voldoende, mensen moesten ook direct zeggenschap hebben over de dingen die zij belangrijk vonden. Die strijd voerden socialisten door samen met mensen protesten en acties te organiseren.

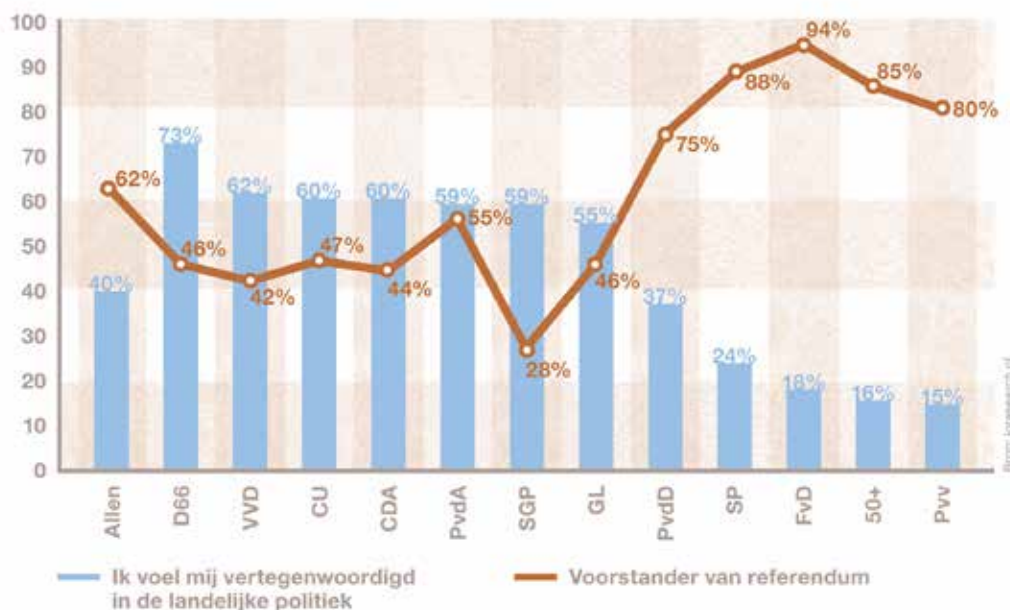
Socialisten hebben ook altijd gepleit voor andere vormen van directe democratie, zoals het referendum. Liberalen bespreken problemen liefst in het parlement. Kiezers kiezen hun vertegenwoordigers, die in het parlement belangen afwegen en compromissen sluiten. Het referendum is voor veel liberalen in strijd met de vertegenwoordigende democratie. Socialisten zijn het daar niet mee eens. Dat mensen eenmaal een politicus hebben gekozen

betekent nog niet dat zij daarmee hun zeggenschap hebben opgegeven. Als politici dingen doen die mensen écht niet willen is het referendum een middel om die vertegenwoordigers te corrigeren.

GEEN 'DERDE WEG'

In 2015 kwam het experiment met het 'raadgevend' referendum, een initiatief van GroenLinks, PvdA en D66. Deze partijen waren het echter niet eens met de uitslag van de eerste twee referenda en trokken daarna hun steun weer in. Dat geldt ook voor het 'correctieve' (bindend) referendum. Ook daarvoor had GroenLinks samen met PvdA en D66 een wet gemaakt, maar ook die wilden zij niet meer steunen. Ik heb die wet daarna in september 2017 zélf in het parlement verdedigd, maar GroenLinks, PvdA en D66 stemden tegen hun eigen wet. Na dit debat kondigde GroenLinks aan met een alternatief voor het referendum te zullen komen.

In plaats van het referendum als vorm van directe democratie pleit GroenLinks nu voor een 'deliberatieve'

democratie, van ‘delibereren’ – oftewel ‘praten’. In Amsterdam wil GroenLinks gaan experimenteren met allerlei nieuwe vormen van communicatie. Hoe dat er precies uit moet gaan zien blijft echter onduidelijk. In een beleidsbrief van de wethouder van GroenLinks over democratie wordt gesproken over experimenten met ‘challenging’, ‘cocreatie’ en een ‘municipalistisch narratief’. Ook moeten de mensen in de hoofdstad gaan doen aan ‘codesign’ en ‘walking meetings’ en we moeten meer ‘netwerkgesprekken’ gaan voeren.

Ik vind het heel goed als politici de mensen meer bij de politiek willen betrekken. De SP heeft hierin een lange traditie, van het ‘buurten in de buurt’ tot het organiseren van acties. Wat we hierbij hebben geleerd is dat je dit moet doen in gewone taal. Ook leerden we dat mensen niet alleen over zaken willen praten, maar vooral willen dat er naar hen wordt geluisterd en dat er iets aan hun problemen wordt gedaan. Democratie is meer dan alleen praten, maar gaat ook over beslissen. Ik betwijfel of de ‘derde weg’ van de praatdemocratie gaat helpen om al die mensen die hun vertrouwen hebben verloren opnieuw bij de politiek te betrekken.

GROEIENDE TWEDELING

Onderzoeker Peter Kanne zag onlangs een duidelijk verband tussen het vertrouwen dat mensen hebben in de politiek en het enthousiasme voor het referendum (zie grafiek). Hij zag daarbij ook verschillen tussen de ‘linkse’ partijen. Van de SP-kiezers zegt maar 24 procent dat zij zich vertegenwoordigd voelen door de politiek en ook Partij voor de Dieren scoort hier laag. Kiezers van GroenLinks en D66 hebben juist heel veel vertrouwen in de politiek. Kiezers van de SP zijn enthousiast over het referendum (88 procent), net als bij de Partij voor de Dieren. Bij

GroenLinks en D66 is echter minder dan de helft voorstander van het referendum.

Dit onderzoek sluit ook goed aan bij de analyse van de staatscommissie van Johan Remkes, die een groeiende tweedeling ziet tussen een groep mensen die alle vertrouwen heeft in de democratie en ook gemakkelijk toegang weet te krijgen tot de politiek en een groep mensen die het vertrouwen in de democratie juist is verloren en zelfs niet meer bereid is om nog te gaan stemmen. Vooral mensen met een lagere opleiding en een lager inkomen menen steeds vaker dat de politiek er niet meer is voor hen. De staatscommissie komt ook met voorstellen en noemt het bindend referendum de beste manier om het vertrouwen te helpen herstellen.

De discussies over de deliberatieve democratie zijn voor GroenLinks, PvdA en D66 een alternatief voor de invoering van het referendum. Het probleem is dat deze vorm van praatdemocratie wel goed aansluit bij hun eigen achterban die al veel vertrouwen heeft in de democratie, maar juist niet bij die groepen die zich nu slecht vertegenwoordigd voelen in de politiek. Ik denk dat de deliberatieve democratie geen echt alternatief is voor het bindend referendum. Daarom heb ik naar aanleiding van de staatscommissie-Remkes opnieuw een wet voor een bindend referendum ingediend. Over deze wet wil ik graag met alle partijen gaan praten. ■

‘ER BESTAAN WEL DEGELIJK ALTERNATIEVEN VOOR DE PRIVATISERINGSPOLITIEK’

Tekst: Dries Goedertier en Robrecht Vanderbeeken Foto: Prinwass.org

Steeds meer steden en gemeenten draaien de privatisering van publieke dienstverlening terug. Onderzoekster Satoko Kishimoto (Transnational Institute) onderzoekt wereldwijd deze remunicipalisering: ‘Publiek eigendom stelt burgers in staat om collectieve keuzes te maken over de diensten die zij willen.’

Wereldwijd voeren werkers en burgers succesvolle campagnes om geprivatiseerde diensten en bedrijven weer in publiek eigendom te krijgen. In 2017 verscheen daarover de studie *Reclaiming Public Services. How cities and citizens are turning back privatisation.*

De studie biedt een indrukwekkend overzicht van steden en gemeenten die genoeg hadden van de miskleun die privatisering is. Ze besloten de dienstverlening weer volledig zelf te verzorgen. Eerst moesten ze echter de eigendomsrechten en controle terugwinnen. Het is wat men in de studie (waaraan ook vele vakbonds-

mensen meewerkten) *remunicipalisation* noemt: iets terug in publieke handen nemen op lokaal niveau. Satoko Kishimoto is de coördinator van het Public Alternative Project van het Transnational Institute en coreducteur van Reclaiming Public Services.

› **Wat is er zo nieuw aan de fenomenen die jullie bestudeerd hebben?**

‘De afgelopen dertig jaar kregen we te horen dat liberalisering en privatisering het antwoord op alles was. Een groter speelveld voor de markt zou meer innovatie, meer investeringen en vooral ook lagere operationele kosten met zich meebrengen.

Na de financiële crisis zagen we dat de druk om te privatiseren zelfs nog toenam. Overheden op alle niveaus kwamen immers onder druk te staan om hun schulden onder controle te krijgen. Schulden die nota bene waren toegenomen doordat overheden zich gedwongen zagen om noodlijdende banken te redden!

Er zijn echter hoopvolle signalen. Werkers en burgers beginnen te begrijpen dat privatisering niet leidt tot betere dienstverlening, meer investeringen en betere technologieën. Het neoliberalisme begint gaten te vertonen en verliest zijn geloofwaardigheid.

Mensen krijgen gewoon genoeg van alle negatieve ervaringen. Er ontstaan volksbewegingen die meer willen. Ze bouwen publieke alternatieven uit die niet alleen democratischer maar ook efficiënter en doeltreffender zijn in het lenigen van sociale en ecologische noden.’

› **Hoe verhoudt remunicipalisering zich tot nationalisering?**

‘We hebben behoefte aan nieuwe oplossingen. Het is belangrijk om te beseffen dat die oplossingen al bestaan. Met onze studie hebben we 835 voorbeelden opgetekend van geprivatiseerde diensten die in publieke handen overgingen. In totaal waren daarbij 1.600 steden betrokken, in 45 landen.

Al deze gevallen vertonen een sterke binding met het lokale publieke belang en de noden van burgers. Mensen verwachten goed uitgebouwde publieke diensten in de plaatsen waar ze leven en werken. Er is dan ook een groot potentieel voorhanden om mensen te organiseren en mobiliseren rond lokale problemen en noden. Het verklaart waarom zoveel bewegingen ook op het lokale niveau actief zijn rond deze problemen.

In het boek bespreken we natuurlijk ook een aantal voorbeelden, van Latijns-Amerikaanse overheden die nationalisering doorvoerden om meer mensen toegang tot de dienstverlening te geven. Nationalisering kan echter ook minder nobele doelen dienen.

Over de redding van de banken door de overheid hoef ik het niet meer te hebben. Een ander voorbeeld komt uit Japan, mijn geboorteland. De kerncentrale van Fukushima was in handen van TEPCO, een private onderneming. Na de ramp ging de Japanse overheid over tot nationalisering. Echter met de bedoeling om de centrale opnieuw te verkopen na de nodige herstel- en saneringswerkzaamheden. Zo gaat het wel vaker: de lasten gaan naar de overheid, de lusten naar de private sector.’

› **De studie besteedt veel aandacht aan publiek-private samenwerking (pps). Wat is er problematisch aan pps?**

‘Laat mij eerst uitleggen hoe pps juist verschilt van openbare aanbestedingen. Door middel van een publieke aanbesteding kan een (lokale) overheid opdracht geven aan een private onderneming om een publieke infrastructuur zoals een school of bejaardenhuis te bouwen. De overheid kan de dienstverlening van die school of zo’n bejaardenhuis dan zelf organiseren.

In het geval van pps krijgt de private ‘partner’ echter controle over het volledige proces, van de financiering tot de bouw en uiteindelijk ook over het uitbaten van de dienstverlening.

>>

De negatieve gevolgen voor de bevolking zijn echter substantieel. Voor de bouw van een school zal een overheid bijna altijd geld moeten lenen en dus schuld opbouwen. Dat is ook zo wanneer een overheid beslist om een pps-constructie uit te werken. Maar een pps zal de publieke schatkist echter veel meer kosten dan een klassieke openbare aanbesteding. Dat komt omdat de gangbare interestkosten voor private ondernemingen vele malen hoger liggen. Overheden kunnen lenen voor 1 of 2 procent. Private ondernemingen alleen voor 7 of 8 procent. Het betekent dat pps-projecten veel duurder zijn. We betalen daar met zijn allen de prijs voor.'

› **De voorstanders van pps doen het voorkomen alsof de private sector het kapitaal verschaft, terwijl pps in werkelijkheid altijd een dure publieke uitgave is?**

'Inderdaad. We mogen immers niet vergeten dat de schuld die de private onderneming opbouwt ook door iemand betaald moet worden. Die iemand zijn wij allemaal, via onze belastingen en gebruikersvergoedingen.

Bovendien zal een private onderneming ook nooit zomaar in een pps willen stappen. Private ondernemingen willen uiteraard een winst maken en die winstverwachtingen zijn ingebouwd in de prijs die ze bieden aan de overheden. Dit is nog een bijkomende reden waarom pps voor een overheid en haar bevolking nooit *value for money* is. Het is eigenlijk eenvoudig. PPS komt neer op misbruik van publieke middelen voor privaat gewin.

En toch maken veel lokale overheden in Europa zich hieraan schuldig. Ook dit heeft alles te maken met de Europese soberheidspolitiek. Volgens de budgettaire regels is het onder bepaalde voorwaarden nog steeds mogelijk voor overheden om een pps van de balansen te houden. In dat geval heeft de jaarlijkse uitgave (de betaling aan de private partner) wel impact op het begrotingsresultaat maar niet op de publieke schuld. In

Satoko Kishimoto

werkelijkheid is die schuld er natuurlijk wel. Het zijn de leningen die de private partner aanging. Maar de overheid in kwestie moet die schuld uiteindelijk wel terugbetalen, tegen hogere rentes.

Eigenlijk zou de schuld van de pps altijd gerapporteerd moeten worden. Dat zou de illusie doorprikken dat pps de meest voordelige optie is.'

› **Zijn er naast sociale en economische redenen ook ecologische motieven verbonden aan municipalisering?**

'We leven in een tijdperk van klimaatcrisis. We moeten dringend werk maken van een duurzame energietransitie. De grote private energiebedrijven zijn echter niet geëngageerd genoeg. Ze beschikken immers nog over grote fossiele brandstofreserves die ze te gelde willen maken.

In landen zoals Denemarken en Duitsland zijn er dan ook veel stedelijke energiebedrijven en energiecoöperatieven die zich richten op de lokale productie en distributie van hernieuwbare energie. Lokale overheden hebben er belang bij dat hun burgers kunnen wonen in een gezonde omgeving en kunnen genieten van hernieuwbare en betaalbare energie.

Door in te zetten op stedelijke energiebedrijven kunnen werkers en burgers opnieuw controle krijgen over hun energievoorzieningen. Het is door deze vormen van energiedemocratie

dat energie weer in het teken kan komen te staan van mensen en de draagkracht van de natuur. De ecologische voordelen hebben niet alleen betrekking op energie. Lokale overheden zetten zich in om de afvalberg te verkleinen en het waterverbruik te verminderen. Private afvalbedrijven redeneren anders. Meer afval betekent immers meer winst.

Om dezelfde redenen zijn private waterbedrijven niet geïnteresseerd in het voorkomen van de vervuiling van water. Water zuiveren is immers een zeer winstgevende economische activiteit waar ook heel wat chemicaliën aan te pas komen.

Parijs toont aan dat het anders kan. De stad draaide de privatisering van het waterbedrijf terug. Sindsdien werkt Eau de Paris samen met de boeren van het omliggende platteland om het gebruik van pesticiden te verminderen. Zuiverder water stroomopwaarts van de Seine betekent minder dure zuiveringschemicaliën en dus ook goedkoper drinkwater voor de Parijzenaars.

Het toont aan dat sociaal én ecologisch perfect samengaan dankzij het publieke eigendom van nutsvoorzieningen.'

› **Wat is eigenlijk het fundamentele verschil tussen de publieke sector en de private sector?**

'De waarden van de publieke sector draaien om universaliteit en betaalbaarheid. Universaliteit betekent dat de dienstverlening toegankelijk moet zijn voor alle inwoners van een stad of land. Private dienstverleners zijn vooral geïnteresseerd in de gebieden waar ze het meeste winst kunnen maken.

Betaalbaarheid is de hoeksteen van de sociale missie die de publieke sector uitvoert. In Spanje en het Verenigd Koninkrijk kan 10 tot 20 procent van de gezinnen de energierekening niet betalen. Private nutsbedrijven kunnen gemakkelijker een klant laten vallen als er geen wettelijke beschermingen voorzien zijn. Energie zou een publiek goed moeten

zijn waar iedere burger recht op heeft. Ik zou durven zeggen dat de bescherming van werkers ook een belangrijke publieke waarde is. Goede loon- en arbeidsomstandigheden vertalen zichzelf in kwaliteitsvolle dienstverlening. Je moet de werkers van de publieke diensten naar waarde schatten.

Reddingswerkers, brandweerlieden, politieagenten en verpleegkundigen zijn in Japan ongelooflijk toegewijd aan hun taken. Deze plichtstrouw staat in schril contrast tot het opportunisme van private spelers in pps-constructies. Ze doen er vaak alles aan om geen diensten te moeten leveren in het geval dat uitzonderlijke omstandigheden zich zouden voordoen.

Het is daarom ook belangrijk om te kijken wat de afgesloten contracten daarover zeggen. Eigenlijk is het absurd. Een ramp doet zich voor en overheden moeten eerst onderhandelen met de private partner om te zien wie wat moet doen. Dit komt helaas vaker en vaker voor.'

› **PPS heeft ook een kwalijke reputatie als het aankomt op het afleggen van verantwoording. Op welke manier kunnen stedelijke diensten en bedrijven dat beter doen?**

'PPS-contracten zijn notoir complex. Overheden betalen zich blauw aan advocaten om ze te doorgronden en op te maken. Advocatenkosten vertegenwoordigen gemiddeld wel tien tot twintig procent van het budget. Dat komt ook doordat lokale besturen vaak gerechtelijke stappen moeten zetten om zelfs maar inzage te krijgen in de boekhouding van de private partner.

Een sprekend voorbeeld komt uit Berlijn, waar de lokale raadsleden niet eens het pps-contract mochten inkijken. Het vergde een heus burgerreferendum om dit uiteindelijk mogelijk te maken. Overheden daarentegen zijn gebonden aan transparantie. Publiek eigendom stelt burgers ook in staat om collectieve keuzes te maken over de diensten die zij willen. Ze zijn dus een belangrijke voorwaarde voor economische

democratie. De overdracht van privaat eigendom in publieke handen is op zichzelf niet voldoende om corruptie uit te bannen. We hebben ook behoefte aan democratische, transparante beslissingsstructuren die we ter verantwoording kunnen roepen. In Spanje maken politieke burgerplatforms zoals Barcelona En Comu daar volop werk van door werkers en burgers te betrekken bij de organisatie van de dienstverlening.

Deze participatie kan alleen maar werken indien er volledige transparantie is over financiële en operationele informatie. Je kan nog een stap verder gaan door sommige zetels in de raden van bestuur te reserveren voor werkers en burgers. Zo creëer je een klimaat van betrokkenheid en machtsdeling waarin corruptie weinig kansen krijgt.'

› **Tot slot, welke bijdrage kunnen vakbonden leveren in de strijd van de pro-publieke beweging voor democratische, participatieve en doeltreffende publieke diensten?**

'De werkers van de publieke diensten zijn er voor de burger. Het is wat hen drijft en motiveert. Ze maken overigens ook zelf deel uit van de gemeenschappen waaraan ze diensten leveren. Daardoor kunnen ze kijken naar de publieke diensten vanuit het perspectief van werker én gebruiker. Net daarom is de bijdrage van vakbonden uit de publieke sector cruciaal.

Vakbonden kunnen grote overwinningen boeken als ze de gebruikers betrekken in hun strijd voor betere publieke diensten. De strijd van vakbonden kan zich niet alleen beperken tot goede loon- en arbeidsomstandigheden. Ze moeten ook opkomen voor de niet-werkgerelateerde belangen van werkende mensen en burgers.

Er zijn veel goede voorbeelden van dit 'sociaal syndicalisme' of 'gemeenschapssyndicalisme'. In Canada, Noorwegen, Italië en Uruguay namen vakbonden het voortouw in de progressieve strijd. In Colombia bieden vakbonden van de publieke

waterbedrijven assistentie aan volkswijken die door de staat 'vergeten' zijn.

Coalities tussen vakbonden en burgers zijn bijzonder krachtig. In Jakarta (Indonesië) en Lagos (Nigeria) slaagden ze erin om de privatisering van de waterbedrijven ongedaan te maken. We hebben behoefte aan meer van dat soort overwinningen. Ze komen in de media en inspireren mensen uit andere steden om hetzelfde te doen. Vakbonden en organisaties zoals Transnational Institute moeten de verhalen vertellen van lokale gemeenschappen die zich inspannen voor betere, meer democratische en universele publieke diensten. Er bestaan wel degelijk alternatieven voor de rampzalige privatiseringspolitiek.' ■

Dit interview verscheen oorspronkelijk op 5 april 2018 op apache.be

Dries Goedertier is adviseur voor de studiedienst van de Belgische vakbond ACOD (Algemene Centrale der Openbare Diensten).

Robrecht Vanderbeeken is algemeen secretaris van ACOD Cultuur.

‘IEDEREEN HEEFT IDEEËN, BURGERS MOETEN DIE OP DE AGENDA KUNNEN PLAATSEN’

Tekst: Ruud Kuin Foto: Wikimedia / Adrian Sulc©

Kan directe democratie de kloof tussen kiezers en gekozenen verkleinen? En hoe werkt dat in de meest verregaande praktijk, in de Verenigde Staten en vooral Zwitserland? Arjen Nijeboer, werkzaam bij Meer Democratie, is een bekend pleitbezorger van de invoering van directe democratie: ‘Vertegenwoordigende democratie is een afgeleide van directe democratie, niet andersom.’

‘Stel dat duizend mensen stranden op een onbewoond eiland en ze willen daar een nieuwe staat stichten. Iedereen blijkt verschillende ideeën te hebben over hoe die staat eruit moet zien. En de allereerste beslissing is hoe er besloten zal worden’, stelt Arjen Nijeboer. ‘De kans dat er binnen afzienbare tijd unanimititeit ontstaat over één oplossingsrichting is heel klein. En als enkelen nu de anderen

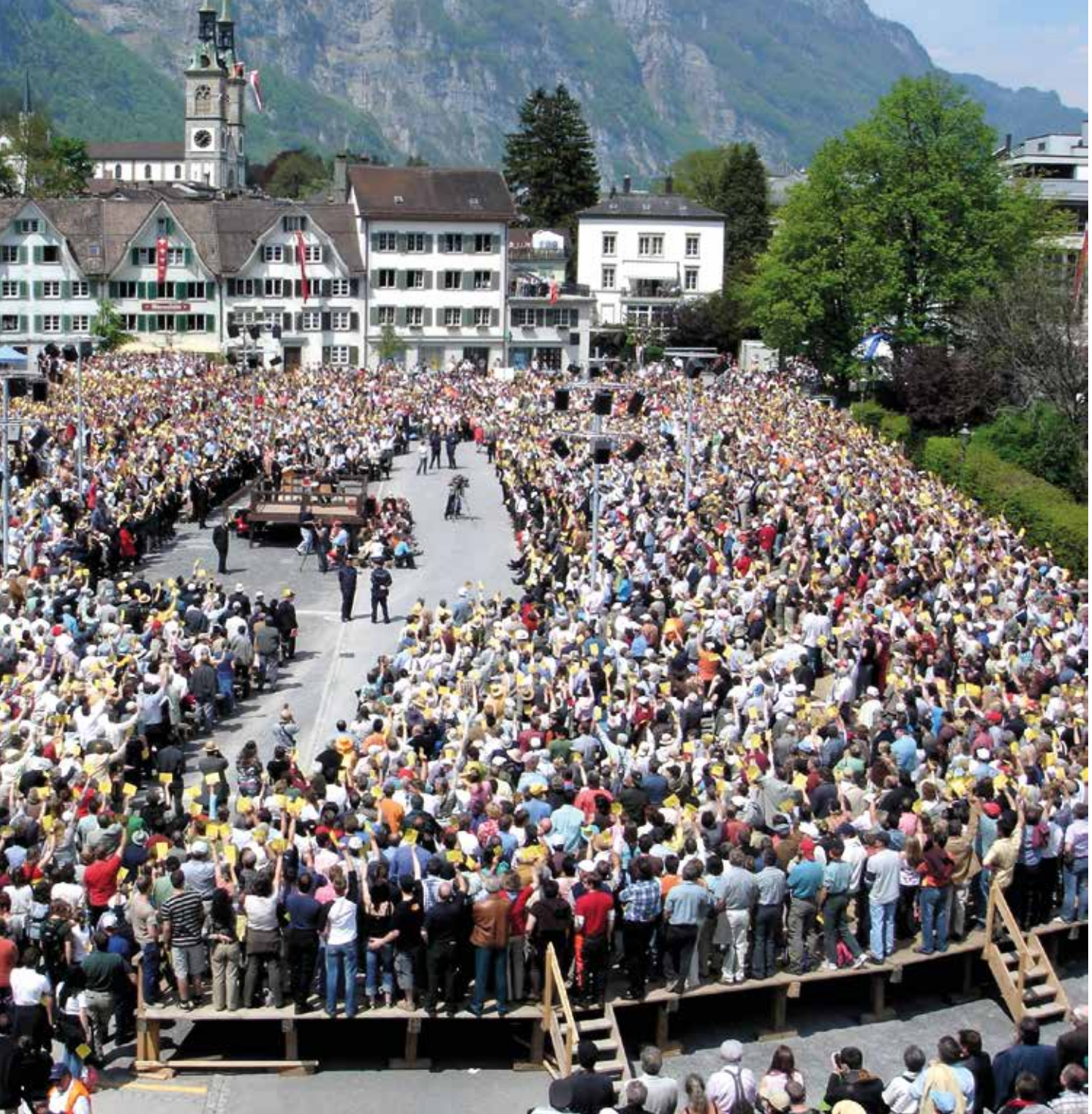
negeren en een besluit doordrukken, dan zou dit als een machtsgreep worden ervaren. De enige acceptabele oplossing is dan om de belangrijkste opties op een rij te zetten en een referendum te houden.’

In de hele westerse wereld bestaan

grote zorgen over de kloof tussen kiezers en gekozenen. Steeds minder kiezers voelen zich (goed) vertegenwoordigd. Vooral bij praktisch opgeleiden speelt dat sterk. De roep om directe democratie neemt vooral onder hen toe, terwijl het enthousiasme onder de universitair opgeleiden juist is afgenomen.

In *Directe democratie: feiten, argumenten en ervaringen omtrent het referendum* (2007), schreven Jos Verhulst en Arjen Nijeboer: “Tegenstanders van

directe democratie geloven dat mensen zich bij hun stemgedrag in wezen laten leiden door particuliere en egocentrische motieven. De mens wordt volgens hen gemotiveerd door eigen belang. Volgens deze visie zullen meerderheden dus minderheden ongenadig verpletteren. Hogere of humane doelstellingen zullen in een directe democratie nooit worden nagestreefd. De representatieve democratie maakt daarentegen mogelijk dat een morele elite de dienst uitmaakt. Die elite wordt dan

Foto: Meer Democratie©

Nijeboer: ‘De Zwitserse bevolking heeft hard voor deze directe democratie moeten strijden, tot massabijeenkomsten met hooivorken aan toe’

>>

ZWITSERLAND

Zwitserland kent onder andere het correctief referendum, het volksinitiatief en het verplichte referendum.

VERPLICHT REFERENDUM

Elke grondwetswijziging en elk verdrag dat soevereiniteit afgeeft aan internationale organisaties, moet verplicht in een referendum aan de bevolking worden voorgelegd.

CORRECTIEF REFERENDUM

Over elke door het parlement aangenomen wet – ook belastingwetten – kunnen burgers, met 50.000 handtekeningen, een correctief referendum afdwingen.

VOLKSINITIATIEF

Burgers kunnen daarnaast relatief laagdrempelig voorstellen doen en deze in een referendum aan alle burgers voorleggen. Alleen enkele volkenrechtelijke principes (verbod op aanvalsoorlog, folterverbod et cetera) zijn uitgezonderd, maar volksinitiatieven over bijvoorbeeld belastingen, de begroting of verandering van het staatsbestel zijn volledig mogelijk. Er zijn slechts 100.000 handtekeningen nodig.

BINDEND

Alle referenda in Zwitserland zijn bindend en er zijn nergens opkomstdrempels.

geacht om wel het algemeen belang te onderkennen en te dienen.”

Nijeboer: ‘Het is de arrogantie van de elite ten top, en grote minachting voor het volk. Dezelfde minachting waarmee heel lang het algemeen kiesrecht is geblokkeerd. Vertegenwoordigende democratie is een afgeleide van directe democratie, en niet andersom.’

In Zwitserland is directe democratie lang geleden op alle niveaus ingevoerd. Dat is volkssoevereiniteit. Het volk beslist, ook over hoe men dat doet. Veel Zwitserse gemeenten, en twee kleine kantons, kennen tot op de dag van vandaag de volksvergadering. Een keer per jaar worden alle burgers daarvoor opgeroepen. Er kan op veel plekken geen enkel besluit of wet in werking treden zonder goedkeuring van de volksvergadering. Stemmen gebeurt met handopsteken.

‘Ik heb een paar keer zo’n volksvergadering bijgewoond,’ vertelt Nijeboer: ‘In het kanton Appenzell Innerrhoden. Dat was een bijzondere ervaring. Duizenden mensen op een centraal plein in het kanton. Heb je enig idee hoeveel handtekeningen er nodig zijn om zo’n volksvergadering toe te spreken? Eentje! Je eigen handtekening is genoeg. Iedereen die dat wil kan zonder tijdslimiet de vergadering toespreken. Dat kan toch niet goed

gaan, denken de meeste mensen. Wel dus. Als mensen te lang de tijd nemen voor een betoog, of dingen zeggen die iedereen allang weet, dan gaan de toehoorders morren. Dat corrigeert zichzelf. Iedereen kan ook met slechts een handtekening voorstellen doen in die vergadering. Daar wordt geen misbruik van gemaakt, want iedereen heeft ervaren dat je met zomaar lukraak voorstellen doen, geen schijn van kans hebt. Die lange traditie maakt het gedisciplineerd. En als je weet dat jij als bevolking beslist, dan heb je ook geen behoefte aan baldadigheid.’

Zwitserland is ingedeeld in 26 kantons, met elk een eigen grondwet en een grote mate van zelfstandigheid. Deze kantons kennen een lange traditie van directe democratie. Voor directe democratie op federaal niveau heeft de Zwitserse bevolking halverwege de negentiende eeuw hard moeten strijden, tot massabijeenkomsten met hooivorken voor het parlement aan toe. Die strijd heeft uiteindelijk geleid tot het meest verregeande systeem op federaal niveau van directe democratie in de wereld.

› Wat zijn de belangrijkste verschillen tussen de directe democratie in Zwitserland en de VS?

‘In Zwitserland bestaat het referendum ook op federaal niveau, in de VS

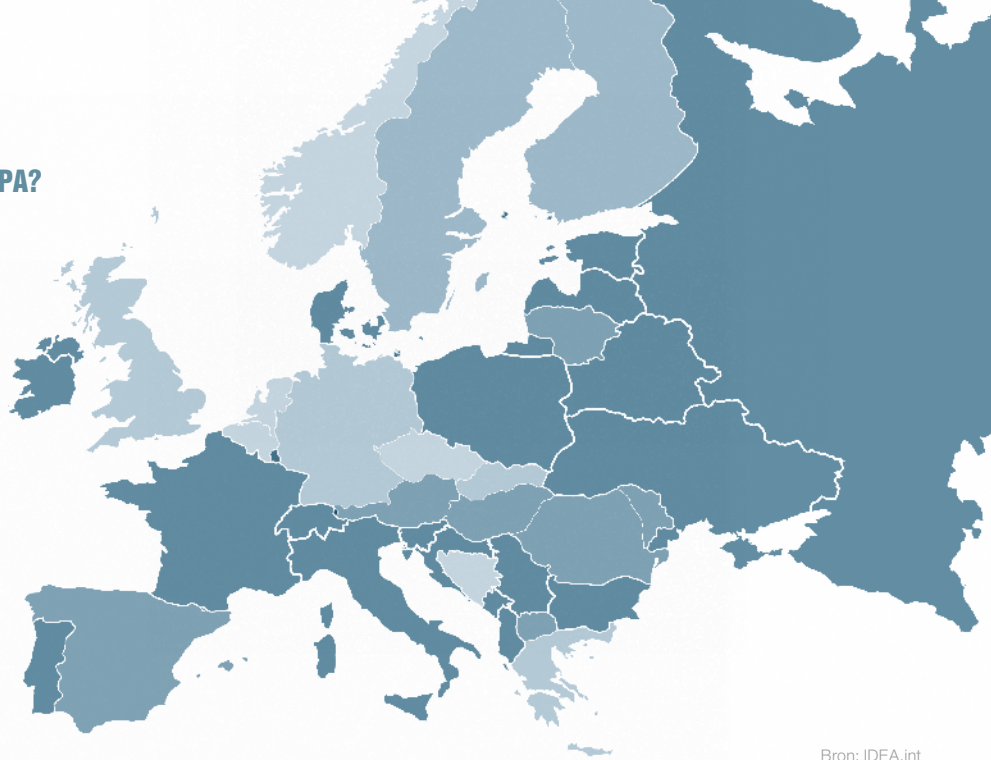
‘Al zou de opkomst maar 10 procent zijn, dan nog is dat veel meer dan 150 parlementariërs die besluiten nemen’

IS EEN REFERENDUM BINDEND IN EUROPA?

- Altijd**
- Soms**
- Nooit**
- Onduidelijk**
- Geen referendum

Bron: IDEA.int

niet. In Zwitserland worden referenda meestal gebundeld op vier stemdagen per jaar, terwijl er in de Verenigde Staten maar één stemdag is per twee jaar. Daardoor krijgen Amerikaanse burgers veel meer voorstellen tegelijk te verwerken dan Zwitserse, en dat heeft nadelen. Een ander belangrijk verschil zit in het proces van het volksinitiatief. In tegenstelling tot de VS is er in Zwitserland veel meer interactie tussen de initiatiefnemers, de burgers en het parlement.’

› **Hoe verloopt die interactie in Zwitserland?**

‘Het volksinitiatief wordt ingediend bij de regering. Die bestudeert en beoordeelt het initiatief en moet een inschatting maken van de wettelijke en fiscale gevolgen. Dan gaat het initiatief naar het parlement, daar wordt het voorstel ook behandeld. Het parlement heeft de mogelijkheid het voorstel geheel of gedeeltelijk over te nemen. Daardoor ontstaan er vaak onderhandelingen tussen parlement en initiatiefnemers. De initiatiefnemers kunnen akkoord gaan met een parlementair compromisvoorstel en hun voorstel vervolgens intrekken, of ze kunnen het handhaven. Als zij eraan vasthouden, wordt hun voorstel

in het referendum aan de burgers voorgelegd. Daarbij heeft het parlement weer het recht een tegenvoorstel te doen. In feite krijg je dan een drievoudige vraagstelling. Dat is heel slim uitgedacht: “Accepteert u het voorstel van de burgers, ja of nee?” “Accepteert u het voorstel van het parlement, ja of nee?” Omdat je twee keer ja kunt stemmen, volgt een derde vraag: “Ingeval beide een meerderheid krijgen, welke heeft dan uw voorkeur?” Na één ronde komt er op deze manier altijd voor een van de opties een absolute meerderheid. Het nadeel van dit systeem is wel dat het meer eisen stelt aan burgers. In Zwitserland is dit pas na vele decennia van ervaringen ingevoerd.’

› **Waarom is dit systeem slimmer dan in de VS?**

‘In de VS vindt zo’n uitgebreid proces niet plaats. Je haalt handtekeningen op en dan volgt direct een stemming onder de bevolking. Het voorstel wordt niet behandeld door het parlement of de regering, er bestaat geen recht op intrekken van je voorstel, er vinden geen onderhandelingen over alternatieven plaats, er kan geen tegenvoorstel worden gedaan. Het is *yes or no*.’

VERENIGDE STATEN

De VS kennen in 27 van de 51 deelstaten vormen van directe democratie. Circa de helft van alle steden kent het referendum dat volgt op het volksinitiatief. Dat betekent dat 70 procent van de Amerikanen in een staat of stad woont waar die mogelijkheid bestaat. Daarnaast is in 50 staten een referendum over grondwetswijzigingen verplicht.

CORRECTIEF REFERENDUM

Er is geen federaal correctief referendum, maar het bestaat wel in 24 deelstaten. De eerste staat die tot invoering overging was South Dakota in 1898. De regels verschillen per staat, maar de uitslag is bindend.

VOLKSINITIATIEF

In 24 deelstaten (nagenoeg dezelfde die het correctief referendum kennen) bestaat het volksinitiatief. Het aantal vereiste handtekeningen is meestal een percentage van de opkomst bij de laatste gouverneursverkiezingen. In Californië is bijvoorbeeld 5 procent van die opkomst vereist. In principe komen alle onderwerpen voor een volksinitiatief in aanmerking. De uitslag is bindend, maar de rechtbank kan een aangenomen voorstel achteraf vernietigen. En dat gebeurt relatief vaak op formele gronden.

>>

VOORBEEDEN VAN MAATREGELEN EN WETTEN DIE TOT STAND ZIJN GEKOMEN DOOR MIDDEL VAN EEN VOLKSSTEMMING

- Transitie van nucleaire naar groene energie
- Toetreding tot de VN
- Verstrekking, door een arts, van heroïne aan verslaafden
- Bescherming van werkers in een 24-uurs-economie
- Ondersteuning milieuvriendelijke landbouw
- Vanaf 2004 moet doorgaand vrachtovervoer per spoor
- Opname van antiracisme-artikel in de grondwet
- Verhoging benzineprijzen
- Bescherming sociale zekerheid
- Strafbaarstelling verkrachting binnen huwelijk
- Gentechnologie aan banden gelegd
- Miljardeninvestering in spoor door de Alpen
- Invoering vervangende dienstplicht
- Verlaging stemrecht naar 18 jaar
- Moratorium van 10 jaar op kernenergie
- Belasting op gebruik van autowegen

› **Ik zou zeggen: directer kan het niet.**

‘Ja, in letterlijke zin is dat zeker waar. De bevolking moet altijd het laatste woord hebben. Maar daar hoort discussie en uitwisseling in de samenleving aan vooraf te gaan, dat is belangrijk. Dat zit veel meer in het Zwitserse proces ingebakken. Beelden en meningsvorming is een essentieel onderdeel van directe democratie. Iedereen heeft ideeën, en burgers moeten deze op de agenda kunnen plaatsen. Een handtekeningendrempel voorkomt dat er ieder jaar duizend ideeën worden voorgelegd. Door middel van de campagne voorafgaand aan de stemming, vormt de samenleving een beeld en een mening. Wat vinden we hier nou van? Het proces van interactie en onderhandelingen tussen initiatiefnemers en parlement brengt het debat in Zwitserland op gang. Een aantal weken voor elke stemming wordt nog een mooi boekje uitgegeven door de overheid. Met een zakelijke samenvatting van een A4'tje. Wat is de huidige situatie, en wat verandert het volksinitiatief? Wat zijn de fiscale, budgettaire en wettelijke gevolgen? Wat zijn de argumenten van de initiatiefnemers en wat is het advies van de regering?’

› **Op een stemmingsdag zijn meerdere referenda tegelijk. Schaadt dat niet de meningsvorming?**

‘In de praktijk wordt in Zwitserland inderdaad op een stemmingsdag bijna altijd meer dan één referendumvraag voorgelegd. Mensen stemmen dan voor referenda en verkiezingen in hun gemeenten, hun kanton en het federale niveau. Maar ik denk niet dat dat schadelijk is voor de meningsvorming. Burgers bepalen zelf of ze gaan stemmen of niet. Als ze een onderwerp niet belangrijk vinden, beantwoorden ze die vraag niet. Als ze geen mening hebben, zich niet betrokken voelen bij het onderwerp of wat dan ook, dan stemmen ze gewoon niet mee. Gemiddeld is de opkomst rond de 50 procent. Ik vind dat zeker niet te laag. Uit onderzoek blijkt dat de belangrijkste factor waarom mensen wel of niet gaan stemmen, is of ze het onderwerp kunnen overzien. Dus 50 procent goed geïnformeerde kiezers is een hoog aantal. Per jaar neemt

zo'n 80 tot 85 procent deel aan minimaal een referendum. Er is naar mijn mening terecht geen opkomstdrempel, de uitslag is altijd geldig. Al zou de opkomst maar 10 procent zijn, dan nog is dat veel meer dan 150 parlementariërs die over van alles en nog wat besluiten nemen.’

› **Maar een opkomstpercentage zegt toch ook iets over hoe (on)belangrijk we een onderwerp vinden?**

‘Er zijn wereldwijd hoegenaamd geen voorbeelden waarbij een opkomstdrempel geldt voor het kiezen van het parlement. Bij het Europees Parlement, de waterschappen, de Provinciale Staten of de gemeenteraad is de opkomst vaak toch echt laag. Maar de uitslag is altijd geldig. Niet-stemmers geven in feite een mandaat aan stemmers om te beslissen. En de gekozenen hebben vervolgens vier jaar mandaat om de meest verregaande besluiten te nemen met grote gevolgen voor een ieder. Ze kunnen besluiten tot een oorlog, waarbij jij of je kinderen naar het front moeten, ze mogen jouw geld afpakken, jouw huis onteigenen. Dat is nogal wat. Waarom zou dan een referendum, waarbij slechts één welbekende maatregel op de agenda staat, pas geldig zijn bij een bepaalde opkomst?’

› **Leidt het ontbreken van een drempel ook niet tot een hogere opkomst?**

‘Ja, dat is zeker zo. Als mensen weten dat er sowieso wat met hun stem gebeurt, krijg je een hogere opkomst. De opkomst wordt gedrukt als er onzekerheid bestaat of de uitslag wordt overgenomen. Onderzoek bevestigt dat mensen dan minder geneigd zijn te gaan stemmen.’

› **In Zwitserland is de opkomst bij referenda gemiddeld rond de 50 procent en bij verkiezingen voor het parlement lager, rond de 40 procent. Is daar een relatie tussen?**

‘Ja, als burgers steeds zelf kunnen beslissen, gaan ze politici minder belangrijk vinden. Dan maakt het minder uit wie er zitten, ze hebben toch controle. Onder druk van directe democratie is er een stabiel systeem ontstaan, waarbij sinds 1959

steeds een regering met dezelfde vier partijen regeert. Kleinere partijen en maatschappelijke groeperingen hebben echter door het bestaan van directe democratie ook veel invloed. Elke maatschappelijke groepering van enige betekenis wordt aan tafel gevraagd, want als de regering hen zou negeren dan kunnen ze een referendum lanceren. De grote politieke momenten in Zwitserland draaien dan ook niet zozeer om politieke kopstukken, maar om referenda.'

› **Zijn er belangrijke veranderingen dankzij referenda en initiatiefvoorstellen tot stand gekomen?**

'Ja, het Zwitserse proportionele kiesstelsel is bijvoorbeeld een eeuw geleden via een volksinitiatief tot stand gekomen. Er zijn veel volksinitiatieven die geen meerderheid halen, maar toch grote invloed hebben. Omdat er een enorm debat op gang wordt gebracht, leidt dat tot maatschappelijke verandering. Zoals het geval was bij het referendum over totale afschaffing van het leger in 1989. Het leger heeft een enorme status en een sterke positie in Zwitserland. In de aanloop naar de stemming had iedereen het erover. De Bondsprezident deed de uitspraak: "Als meer dan 10 procent ja zegt, dan is dat een ramp voor de natie."

Uiteindelijk stemde 36 procent voor afschaffing en dat werd door de pacifisten dan ook als grootste overwinning gevierd. De regering zag dat de weerstand groter was dan gedacht, waardoor er hervormingen kwamen. Zo werd het budget fors verminderd en werd de vervangende dienstplicht ingevoerd.'

› **Zijn er volksinitiatieven die tot veranderingen van het kapitalistisch systeem hebben geleid?**

'Er zijn wel kleinere hervormingen via directe democratie aangenomen. Bijvoorbeeld de beperking van topinkomens in het bedrijfsleven. En sommige volksinitiatieven die niet werden aangenomen hebben toch tot brede maatschappelijke discussies en veranderingen geleid, zoals de volksinitiatieven over het basisinkomen en een maximaal loonverschil binnen Zwitserse bedrijven van 12 maal het minimumsalaris. Maar meer fundamentele hervormingen wachten nog op realisering. Daarom was Karl Marx ook tegen. Haha! Hij zei letterlijk: "Kijk naar Zwitserland, dat is toch ook nog steeds kapitalistisch?" Hij heeft een punt. Maar met volksinitiatieven zou een ander systeem op termijn wel mogelijk moeten zijn. Als ik ooit nog in Zwitserland ga wonen, weet ik wel wat ik zou gaan doen.' ■

Tussen de 26 kantons bestaan verschillen in de mate van directe democratie; dat levert vele onderzoeksresultaten op. Een greep uit de resultaten van de afgelopen decennia:

- In de gemeenten waarin referenda over de publieke uitgaven zijn toegestaan, was de publieke schuld 15 procent lager dan in gemeenten waar dit niet het geval was.
- In sommige kantons moet elke uitgave boven een bepaald bedrag de goedkeuring via een referendum hebben. In kantons met zo'n referendum waren de overheidsuitgaven tussen 1980 en 1998 gemiddeld 19 procent lager dan in kantons zonder dit instrument.
- In kantons met de meest verregaande vorm van directe democratie is de politieke kennis gemiddeld veel hoger dan in de kantons met de minst verregaande vorm. Vergelijkbaar met het verschil tussen wel of niet lid van een politieke partij of tussen hoge en lage inkomens.
- In kantons met de meest verregaande vorm van directe democratie is aanzienlijk minder belastingontduiking dan in kantons met een minder verregaande vorm.

'Grote politieke momenten draaien in Zwitserland meer om referenda dan om politieke kopstukken'

DEMOCRATISCHE VERNIEUWING OVER DE GRENS

Tekst: Tijmen Lucie

Democratie is meer dan eens in de zoveel tijd stemmen. Vier internationale voorbeelden laten zien hoe mensen echt zeggenschap kunnen krijgen. Voorwaarde is wel dat de politiek bereid is om de genomen besluiten ten uitvoer te brengen; anders blijft het bij goede bedoelingen.

GRONDWETGEVENDE RAAD IN IJSLAND

Na de grote financiële crisis van 2008 die IJsland keihard trof, moest de overheid iets doen om het vertrouwen van de bevolking in de democratie te herstellen. Vijftig gekozen burgers (uit 522 kandidaten) kregen in 2010 van het parlement de opdracht een volledig nieuwe grondwet te schrijven. Om de Grondwetgevende Raad meer legitimiteit te verschaffen bij burgers en politici, mochten eerst duizend mensen in overleg gaan over de waarden en principes van de nieuwe grondwet. Vervolgens mochten zeven politici hun advies geven. In de derde plaats besloot men dat de conceptversies van de grondwetsartikelen op een website werden geplaatst, waar iedere IJslander dan via sociale media feedback op kon geven. Zo werden de wetteksten verrijkt met bijna vierduizend commentaren. Het hele proces kenmerkte zich aldus door openheid en overleg. Deze strategie zal er zeker toe bijgedragen hebben dat uiteindelijk twee derde van de IJslandse bevolking bij het referendum van 20 oktober 2012 instemde met de nieuwe grondwet. Maar daar stokte het. Want de nieuwe grondwet, die onder meer een einde wil maken aan de macht van de visserijbedrijven, wacht nog altijd op parlementaire goedkeuring. De belangen van de politieke partijen zijn simpelweg te groot om macht uit handen te geven.

Grondwetgevende Raad in IJsland.

Foto: Flickr.com

Foto: politicalreform.ie

De Ierse Grondwetgevende Vergadering in actie.

GRONDWETTELIJKE CONVENTIE IN IERLAND

Net als in IJsland, richtte de grote financiële crisis in Ierland een enorme ravage aan en moest het vertrouwen in de democratie hersteld worden. De belangrijkste les die men uit het IJslandse experiment had geleerd, was dat politici bij het hele proces betrokken moesten worden om de kans op succes te vergroten. Daarom werd besloten om 66 burgers en 33 politici afkomstig uit de Republiek en Noord-Ierland samen te brengen om een jaar lang met elkaar in overleg te gaan. Anders dan in IJsland werden de burgers hier niet gekozen maar geloot, waarbij rekening gehouden werd met leeftijd, geslacht en herkomst. De *Convention on the Constitution*, die in januari 2013 begon, kreeg van het parlement de opdracht om acht grondwetsartikelen te herschrijven over in het katholieke Ierland controversiële onderwerpen als homohuwelijk en abortus. Na uitvoerige beraadslaging – ook met deskundigen en andere burgers – gaf de Grondwetgevende Vergadering aan de politiek het advies om het homohuwelijk te legaliseren. Nadat parlement en regering eerder al hun goedkeuring hadden gegeven, stemde bij het referendum van 22 mei 2015 ruim 60 procent van de Ieren in met een grondwetswijziging die het homohuwelijk mogelijk maakte. Drie jaar later werd na een soortgelijk proces de abortuswetgeving versoepeld.

PARTICIPATIEF BUDGETTEREN IN BRAZILIË

In 1989 werd in de Zuid-Braziliaanse stad Porto Alegre (destijds 1,2 miljoen inwoners) het zogenaamde 'participatieve budget' geïntroduceerd door de zojuist verkozen Arbeiderspartij (PT). Inwoners van Porto Alegre kregen zeggenschap over een deel van de begroting van hun stad, die op dat moment nagenoeg failliet was als gevolg van corruptie en vriendjespolitiek. Sindsdien komen bewoners bij elkaar in wijkvergaderingen om hun wensen ten aanzien van publieke voorzieningen te inventariseren. Een door deze vergaderingen gekozen districtsraad verdeelt vervolgens op basis van de wensenlijstjes het budget over de wijken. De resultaten mogen er zijn. Zo is het aantal inwoners dat is aangesloten op riool en stromend water gestegen tot bijna honderd procent, gaan er drie keer zoveel kinderen naar school, zijn er vijf keer zoveel wegen aangelegd en is belastingontwijking afgenomen. Daarbij geeft het participatieve budget een stem aan mensen die voorheen niet gehoord werden. Dertig procent van de deelnemers aan de 'volksvergaderingen' in Porto Alegre behoort tot de armste 20 procent. Mensen voelen zich ook meer betrokken bij de politiek, omdat ze echt invloed hebben. In Brazilië en daarbuiten heeft het participatieve budget, ofwel burgerbegroting, later veel navolging gekregen. Rond de eeuwwisseling kenden al meer dan honderd Braziliaanse steden een vorm van participatief budgetteren. Wereldwijd staat de teller inmiddels op ruim 1.500.

ONLINE MEEBESLISSEN IN TAIWAN

Taiwan is pas sinds 1996 een democratie en kent een lange geschiedenis van repressie en verzet. Toen de regering in 2014 een omstreden handelsdeal dreigde te sluiten met aartsvijand China braken er hevige protesten uit, onder aanvoering van de Zonnebloembeweging van studenten en activisten. Ruim drie weken lang werden overheidsgebouwen bezet. Uiteindelijk zag de president onder grote druk van de overeenkomst af. Hij nodigde de activisten uit om een online platform op te zetten, waardoor de overheid beter met jongeren kon communiceren. Zo ontstond in 2015 vTaiwan. Op deze website kunnen burgers meepraten én meebeslissen over wetsvoorstellen. Het idee erachter is dat je bezoekers net zo lang vragen en stellingen laat voorleggen waar anderen het mee eens of oneens kunnen zijn, tot er een zo groot mogelijke consensus is bereikt. Dat is dan de uitkomst van de discussie. De kracht van vTaiwan is dat het mensen met verschillende opvattingen bij elkaar probeert te brengen in plaats van te verdelen. Door de gerichtheid op consensus ontstaan oplossingen voor problemen die de politiek laat liggen. Volgens de eigen website zijn er tot nog toe 26 kwesties bediscussieerd op vTaiwan en heeft de overheid in 80 procent van de gevallen daadwerkelijk actie ondernomen. Met als meest in het oog springende resultaat de regulering van taxiplatform Uber. Maar het succes van discussieplatforms als vTaiwan valt of staat met de politieke wil om echt iets met de uitkomst van het debat te doen. En daar ontbreekt het nog wel eens aan in de praktijk.

Foto: vtaiwan.tw

vTaiwan.

DEMOCRATIE ONDER CURATELE

Tekst: Bart Linssen Foto: ANP / Larry Downing©

Schulden bedreigen de democratie. Terwijl de financiële sector, ontketend door de liberalen en aangemoedigd door de centrale banken, schulden naar ongekeerde hoogten stuwt, neemt de greep van schuldeisers op schuldenaren toe. Lang voordat terugbetaling een probleem wordt, verdringen de belangen van het grootkapitaal die van de bevolking.

Het is november 1992: Bill Clinton wint de Amerikaanse presidentverkiezingen met de belofte flink te gaan investeren in de economie. Een maand later heeft hij een overleg met de directeur van de Amerikaanse Centrale Bank, Alan Greenspan. Dit gesprek heeft grote consequenties voor zijn presidentschap.

Volgens Greenspan kan Clinton zijn beloofde investeringen op zijn buik schrijven. In plaats daarvan moet hij de uitgaven juist beperken, zodat de kapitaalmarkt gerust wordt gesteld. De president van het dominantste land ter wereld blijkt niet immuun voor deze dreiging van een boze kapitaalmarkt. Na één gesprek gaat Clinton al overstag.

SCHONE SCHIJN DOOR SCHULD

Deze anekdote is exemplarisch voor de manier waarop machthebbers

sinds de neoliberale revolutie van de jaren tachtig zijn gaan denken over overheidsfinanciën. Bezuinigingen en “het terugdringen van de staatsschulden moet aan (...) de financiële markten de zekerheid bieden dat hun claims bij twijfel voorrang zullen krijgen boven die van de burgers”, aldus socioloog Wolfgang Streeck. In zijn boek *Gekochte tijd* beschrijft hij hoe overheden steeds minder mogelijkheden hebben om belasting te heffen op bedrijven en vermogens, het middel waarmee in het verleden overheidsuitgaven konden worden gefinancierd. Wanneer burgers van hun overheid eisen dat voorzieningen op peil blijven, vinden deze overheden een nieuwe oplossing: schulden.

Streeck beschrijft hoe het afschaffen van regels voor de financiële sector, door de neoliberalen eufemistisch ‘liberalisering’ genoemd, bedrijven en burgers stimuleert om meer schulden aan te gaan. Met geleend geld wordt lange tijd de schijn opgehouden dat het economisch behoorlijk voor de wind gaat. Wanneer in 2007 een gebrek aan terugbetalingsmogelijkheden de

tive easing (kwantitatieve geldverruiming). Banken verkopen de schuldvorderingen, die zij krijgen in ruil voor leningen aan overheden, door aan een centrale bank.

Het idee: met het geld dat banken aan dit opkoopprogramma overhouden kunnen ze investeren in onderdelen van de economie waar eerder geen middelen meer voor waren. Bovenop het kopen van het relatief veilige schuldpapier van Europese landen zouden banken dan kunnen investeren in de industrie. Het probleem: het plan veronderstelt dat banken voorheen te weinig geld hadden om te kunnen investeren in nieuwe bedrijvigheid in de industrie. Maar als zij er geen vertrouwen in hebben dat hier iets aan te verdienen valt, gaan banken op zoek naar andere manieren om rendement te halen. Het gevolg: in plaats van naar investeringen in de economie, gaat het geld grotendeels naar zaken als aandelen en vastgoed, die precies om die reden snel in waarde stijgen. Zoals Remco Bouma het in de vorige *Spanning* omschreef: “Er valt meer te verdienen aan het speculeren op de graanprijs, dan met het verbouwen van graan zelf.”

Inmiddels is de aandelenmarkt weer gestegen tot het niveau van vlak voor de kredietcrisis en zijn andere bezittingen, zoals huizen, ook in waarde gestegen. Producten in de winkel zijn elk jaar iets duurder geworden (inflatie), terwijl de waarde van bezittingen explosief gestegen is (vermogensinflatie). Kritische analisten waarschuwen nu voor nieuwe bubbels, die net als de Amerikaanse huizenbubbel van 2008 een nieuwe crisis kunnen veroorzaken of, zoals de Europese schulden crisis, een crisis kunnen verergeren.

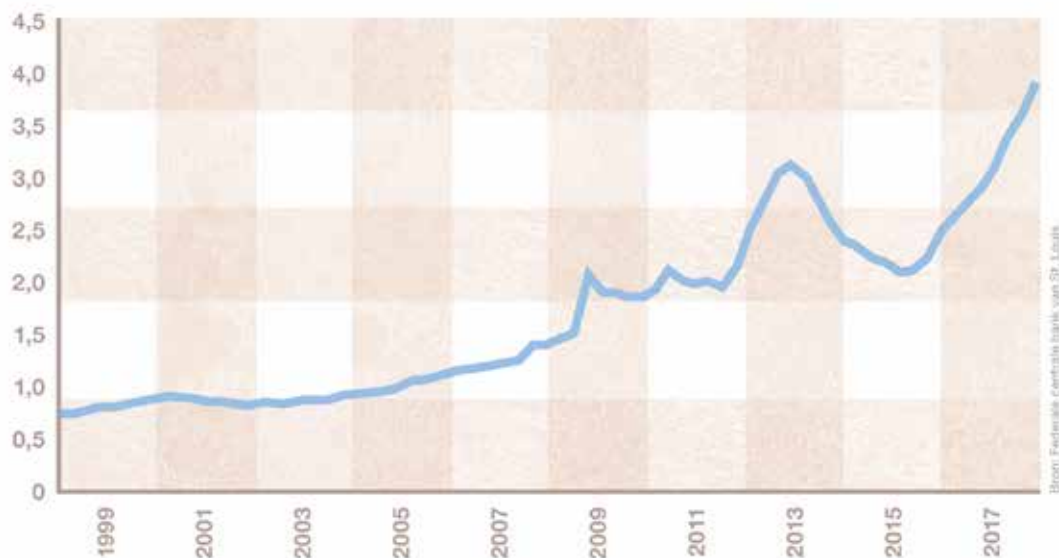
Met geleend geld wordt de schijn opgehouden dat het goed gaat

Amerikaanse huizenmarkt bubbel doet imploderen, zoeken politici een nieuwe truc in het beleid van de centrale banken. Gelijk met het doorvoeren van de grootste bezuinigingen bij de overheid sinds de Tweede Wereldoorlog, pompen centrale banken ongekeerde hoeveelheden geld de economie in: *quantita-*

>>

TOTALE ACTIVA VAN DE EUROPESE CENTRALE BANK IN BILJOENEN EURO'S

Zo zijn er over de hele wereld landen die de afgelopen jaren met het grootste gemak nieuwe schulden hebben kunnen aangaan. Staten (en bedrijven) in Latijns-Amerika en Azië hebben tussen 2009 en 2017 hun schuld met gemiddeld een factor 2.5 zien toenemen, van in totaal 550 naar 1.394 miljard dollar. Onderzoeker

Rodrigo Fernandez omschrijft in een rapport van multinationalwaakhond SOMO als nadeel van quantitative easing het grote risico van deze leningen. Samen met stijgende rentes leidt dit volgens hem tot "een gevaarlijke situatie voor ontwikkelende landen en vergroot [het] de kans op nog een wereldwijde financiële crisis".

waarbij de Griekse bezittingen werden geplunderd, de sociale voorzieningen werden afgebroken en de binnenlandse vraag, een belangrijke motor achter de Griekse economie, de nek werd omgedraaid. Zelfs een regering van socialisten bleek niet in staat deze verwoesting van de Griekse economie te stoppen.

De gevolgen voor de democratie werden pijnlijk duidelijk in Griekenland

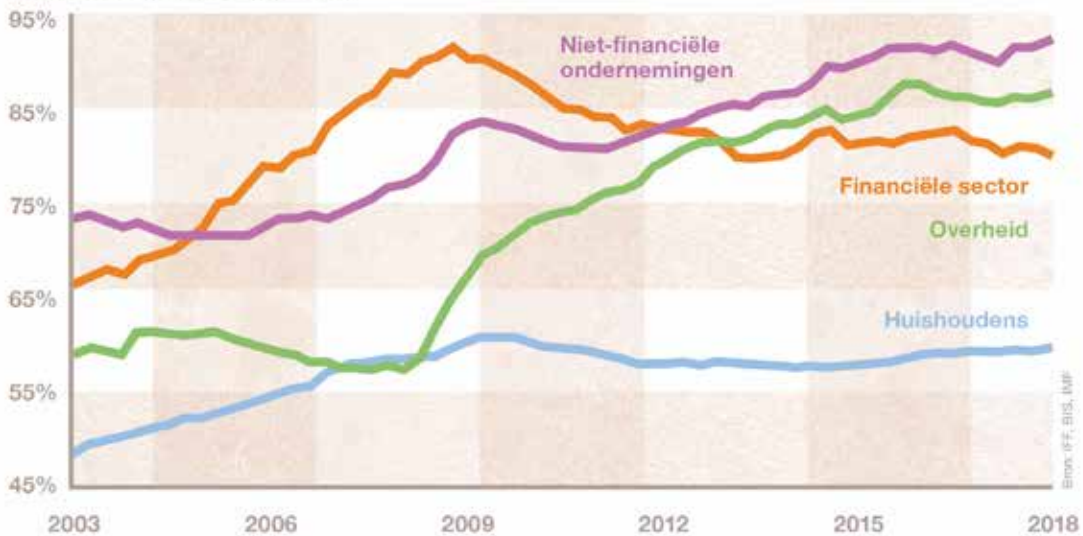

Bij Clinton zagen we al dat in tijden van economische voorspoed de druk van de kapitaalmarkt niet te weerstaan is. Zelfs niet voor de machtigste politicus ter wereld. Maar wanneer een land écht in de financiële problemen komt, neemt deze macht helemaal ongekende proporties aan. Hoe groot de gevolgen voor de democratie zijn, werd pijnlijk duidelijk in Griekenland. Door een combinatie van een hoge schuld en een huiverige kapitaalmarkt als gevolg van de crisis van 2008, lukte het de Grieken niet om de schuld die ze uit hadden staan tegen een redelijk rentetarief te herfinancieren. Wat volgde was een lang straftraject,

Velen wezen naar de euro als bron van het Griekse drama. En ongetwijfeld heeft de gemeenschappelijke munt het Griekenland gemakkelijker gemaakt leningen aan te gaan. Tegelijkertijd valt het te betwijfelen of het de Grieken zonder de euro beter was afgegaan. De Griekse schuld moest immers in euro's worden terugbetaald, waardoor het verlagen van de waarde van een eigen munt weinig soelaas had geboden. De situatie die zich de afgelopen twee jaar in Turkije heeft voorgedaan, laat zien dat een dergelijke devaluatie de problemen juist vergroot. Toen het land vorig jaar om verschillende redenen in de economische problemen kwam, kelderde het vertrouwen in de binnenlandse munt. Hierdoor moesten de Turkse schuldenaren plotseling veel meer lira's betalen voor de dollars en euro's die ze nodig hadden om aan hun betalingsverplichtingen te kunnen voldoen.

WERELDWIJDE VERHOUDING TUSSEN SCHULD EN DE NATIONALE ECONOMIE PER SECTOR

Percentage van het bruto binnenlands product, in het derde kwartaal van 2018

Wat gebeurt er nu met al die schulden wanneer een urgente crisis, als gevolg van een handelsoorlog of een Brexit, de wereldeconomie plotseling onderuitschopt?

In ieder geval moet voorkomen worden dat de democratische rechten van de bevolking opnieuw worden geofferd voor de belangen van de kapitaalmarkt. In het SOMO-rapport wordt voorgesteld dat landen zich slechts beperkt afhankelijk moeten maken van buitenlandse financiering: “Buitenlandse schuld moet worden gebruikt om projecten te financieren die de condities scheppen om de schuld in de toekomst terug te betalen, bijvoorbeeld door meer exportcapaciteiten, of minder afhankelijkheid van import.” Ook zouden er volgens het rapport restricties op kapitaalbeweging moeten worden opgelegd, zodat overheden meer middelen hebben om een betalingscrisis af te wenden.

Ook in landen waar geen directe betalingscrisis uitbreekt, moet de invloed van de kapitaalmarkt worden teruggebracht. Streeck ziet de oplossing in een terugkeer van de soevereine democratie. Volgens hem is de manier waarop landen nu door de internationale gemeenschap worden aangepakt, volledig in het

belang van de kredietverstrekkers en van de superrijken die elke belastingverantwoordelijkheid ontwijken. Zijn betoog voor herstel van de belastingmoraal krijgt bijval uit onverwachte hoek: het Instituut van Internationale Financiën (IIF). Deze belangenorganisatie van de financiële industrie waarschuwt in haar laatste rapport

schuldsanering opleggen of de betaling zelfs helemaal staken; dat is simpelweg een gevolg van hun soevereiniteit.”

Tot de verhoudingen tussen de rechten van de schuldenaar en de schuldeiser zijn hersteld, staan democratieën permanent onder curatele. ■

De invloed van de kapitaalmarkt moet worden teruggebracht

dat een nieuwe belastingrace naar beneden, aangejaagd door de VS, landen met grote schuldverplichtingen flink in de problemen kan brengen.

Zowel de onderzoekers van SOMO als Streeck stellen dat faillissement en schuldsanering belangrijker moeten worden. Volgens Streeck hebben democratieën immers verplichtingen aan hun burgers. Wie geldt uitleent aan democratische landen, weet dat deze landen democratisch kunnen besluiten om afspraken ongedaan te maken in het belang van de bevolking. “Overheden kunnen anders dan particulieren hun schuldeisers een

PLEIDOOI VOOR RADICALE REDELIJKHEID

‘DE MACHT IS ONGELIJK VERDEELD, MAAR DE MISDEELDEN ZIJN NIET WEERLOOS’

Tekst: Ron Meyer Foto: Matthew McDermott / HollandseHoogte©

Een ploeg die verdedigt brengt z'n achterban slechts zelden in vervoering. Daarom pleit SP-voorzitter Ron Meyer voor strijd, om een aantal alleszins redelijke doelen te bereiken. Zoals hogere lonen en echte zeggenschap.

“Winst gaat voor werk bij grote bedrijven: arbeidskracht krijgt minder en belegger steeds meer”, schreef de Volkskrant begin 2019 aan de hand van jaarverslagen van beursgenoteerde bedrijven. Thomas Piketty liet jaren eerder al zien dat de rijkste 0,1 procent van de wereldbevolking een even groot deel van de groei van de mondiale economie sinds 1980 naar zich toe heeft weten te trekken als de armste 50 procent. Vooral een kleine groep plukt de vruchten. Het zorgwekkendst is de situatie in de Verenigde Staten. Sinds de kredietcrisis ging daar 95 procent van de inkomensgroei naar de rijkste 1 procent. En dan spreken we niet eens over bezit. Nederland is een van de kampioenen vermogensongelijkheid. De rijkste 1 procent van Nederland bezit nu een kwart van het totale vermogen, voor de kredietcrisis

was dat een vijfde. De rijkste tien procent bezit nu twee derde van het totale vermogen. Oxfam berekende dat de 26 rijkste mensen ter wereld meer bezitten dan de armste 3,5 miljard wereldburgers. Het is het gevolg van wat de voormalige Duitse Bondskanselier Helmut Schmidt ‘roofdierkapitalisme’ noemde.

Het machtige roofdier Kapitaal chanteert en domineert al decennialang de parlementaire democratie. Als regering en parlement niet doen wat de economische elite van CEO's en grootaandeelhouders wil, dan dreigt het met repercussies. Bij discussies over belastingen of arbeidsrechten laat het met veel graagte het spookbeeld van vertrek en bijbehorende werkloosheid oproepen. De ideologische boodschap is helder. De parlementaire democratie moet zich niet

alleen verre houden van het op enigerlei wijze belemmeren van de zogenaamde vrijheid van het geglobaliseerde kapitaal, ze moet die vrijheid zelfs aanbidden. En dat deed en doet ze met enige regelmaat. Het afbreken van zekerheden van werkenden werd ‘flexibel’ genoemd en als onvermijdelijk gepresenteerd: ‘*There is no alternative.*’ Ook kreeg de economische elite miljarden aan fiscale kortingen. Over de hele wereld daalden de belastingen op de hoogste inkomens, op vermogens en op winst. Ook in Nederland. Vijftig jaar geleden betaalden bedrijven 45 procent belasting over winsten tot 40 duizend gulden en daarboven

48 procent. Nu zijn die tarieven 20 procent tot 200 duizend euro en daarboven 25 procent. In 2021 worden die tarieven verlaagd naar 15 procent tot 200 duizend en 20,5 procent daarboven. De arbeidsinkomensquote (het aandeel van arbeid in het nationaal inkomen) is gedaald van 92 procent in 1977 tot 73 procent in 2018. Het gemiddelde tarief voor de winstbelasting wereldwijd daalde van 38 procent in 2003 naar 24 procent in 2018. ‘De totale vrijheid voor de wolf, betekent de dood voor de lammeren’, sprak Jan Marijnissen ooit treffend. Niet alleen socialisten maar ook klassieke liberalen als voormalig vicepremier Jan Terlouw

spreken klare taal: ‘de macht van het kapitaal verwoest de samenleving’ en vergt een tegenmacht van jong en oud.

Als democratie neerkomt op invloed op alles behalve een groot deel van de economie, dan is de vraag hoe democratisch die democratie precies is. De samenleving als een brood, waarvan eerst een groot deel afgesneden wordt, daarover hebben we weinig tot niets te zeggen. En vervolgens mogen we eindeloos bakkeleien over de overgebleven sneetjes. Als politiek iets moet zijn, dan is het wel de redelijke ambitie tot het veroveren van invloed op het hele

brood, niet slechts op de overgebleven sneetjes.

Heel de Mens, het basisprogramma van de SP, spreekt niet over roofterkapitalisme maar over “een brute en brutale jungle waarin het recht van de sterkste geldt”. en beschouwt daarom als zijn hoofdtaken:

We zetten ons in om de klemmende overheersing van de factor ‘kapitaal’ in de samenleving te doorbreken. We weigeren de inrichting van de samenleving over te laten aan het vrije spel der maatschappelijke krachten. We accepteren niet dat de economische wetten van het kapitalisme de

>>

Foto: Spaarnestad Photo / HollandseHoogte©

Arie Groenevelt:

‘Geen kilo verantwoordelijkheid voor een ons medezeggenschap’

marges bepalen waarbinnen de politiek mag opereren. Daarom zullen we strijd voeren om de huidige neoliberale trend te doorbreken. Dat betekent zowel inzet binnen, als activiteiten buiten het parlement om de vertegenwoordiging van, en het contact met de mensen te bevorderen.

ONREDELIJK EN ONRECHTVAARDIG

Niet veel mensen zullen de resultaten en trends van veertig jaar roofdierkapitalisme redelijk en verstandig vinden. Het probleem is dat dat niet genoeg is. Maatschappelijke ontwikkelingen zijn immers niet per definitie redelijk, verstandig of democratisch, maar een gevolg van bestaande economische machtsverhoudingen. Per slot van rekening

bezit de 10 procent rijkste Nederlanders twee derde van alle rijkdom in Nederland. Omdat kapitaal als een magneet werkt, zal niet alleen die verhouding niet vanzelf veranderen, maar zal zelfs het niet nog schever groeien van die verhouding collectieve reparatie vergen. En dus is kiezen voor echte democratie per definitie kiezen voor het organiseren van de ongeorganiseerden en het in beweging brengen van mensen met lage en middeninkomens. Daarvoor kan de Nederlandse vakbeweging uit een rijk verleden en hoopvol heden inspiratie putten.

‘De macht is ongelijk verdeeld, maar de misdeelden zijn niet weerloos. Zoals de Nederlandse samenleving zich heeft ontwikkeld is dat voor een flink stuk het resultaat van socialistische activiteit, in gemeenteraden, in

besturen van grote organisaties, in vakbonden en stichtingen. Het is dwaas en laf om daarvoor de verantwoordelijkheid te ontkennen.’

Toen Joop den Uyl in 1978 in *Inzicht en Uitzicht* de onvolmaakte invloed van socialistische strijd op het systeem beschreef, kende Nederland nog relatief machtige vakbonden en een ideologisch meer uitgesproken PvdA. Het was de tijd van vakbondsleiders als Arie Groenevelt (‘Geen kilo verantwoordelijkheid voor een ons medezeggenschap’) en Herman Bode (‘Willen we naar de Dam? Dan gaan we naar de Dam’), maar ook van directe actie, revolutionaire ideeën en indrukwekkende stakingen. In de Rotterdamse haven legden 30.000 mensen het werk neer onder leiding van Arbeidersmacht, in 1973 vindt de langste metaalstaking in ons land

plaats en wordt door stakers bij onder andere Hoogovens ronduit gesproken over 'een rechtvaardige inkomensverdeling in Nederland.' De documentaire Radikaal en rechtlijnig over Arie Groenevelt geeft een machtig tijdsbeeld van het Nederland in die jaren.

FIJN IS ANDERS

Het geruchtmakende vakbondspamflet *Fijn is anders* wees in niet mis te verstane bewoordingen de kapitalistische samenleving af. Het deed dat omdat "niet de gelijkwaardigheid van arbeid de basis en rechtvaardiging is voor het uitoefenen van invloed, maar bezit" en "het najagen van eigenbelang, dat altijd ten koste van anderen geschiedt, wordt bevorderd, zodat uitsluitend de sterken winnen". Arie Groenevelt en de zijnen hadden een vooruitziende blik. De ongelijkheid zou gigantisch groeien tot de eerder genoemde 10 procent die tweederde van het Nederlandse vermogen bezit.

Groenevelt formuleerde zijn doelen destijds als volgt: 'Wij kiezen voor een democratisch-socialistische maatschappij. Wij vinden dat er meer zeggenschap aan mensen moet worden gegeven, we vinden dat de inkomens moeten worden herverdeeld en iedereen die werken kan, moet ook in staat worden gesteld om te werken.' Tegenwoordig formuleert de FNV het in de statuten iets minder scherp, maar nog steeds koppelt de FNV democratisering, zeggenschap en een rechtvaardige verdeling van inkomen en bezit:

DOELEN

Ter verwezenlijking van haar doelstellingen ziet de FNV-vereniging het als haar taak, het navolgende te bevorderen:

- democratisering van het maatschappelijk leven in al zijn onderdelen en op elk niveau, zodat iedere uitoefening van macht is gebonden aan verantwoordingsplicht tegenover de betrokkenen;
- zeggenschap van werknemers over de ondernemingen en instellingen waarvan zij deel uitmaken, met inachtneming van de grenzen die de samenleving moet stellen aan het doen en laten van ondernemingen en instellingen;

- een rechtvaardige verdeling van inkomens en vermogens;

De FNV boekte de afgelopen tien jaar indrukwekkende overwinningen. Ze deed dat slechts zelden zonder strijd. De ongeorganiseerde schoonmakers werden georganiseerd en kwamen tot meer dan drie indrukwekkende demonstratieve stakingen, in de zorg waren grote demonstraties te zien en werden overwinningen binnengehaald. Automonteurs, metaalwerkers en Schipholmedewerkers dwongen verbeteringen af. Jongerenvakbond Young & United zorgde ervoor dat het jeugdloon niet langer tot 23 maar tot 21 wordt betaald. Een wijziging die in veertig jaar ervoor onmogelijk was genoemd. Toch staat de FNV bij veel Nederlanders bekend om de centrale akkoorden. En precies daar zit een groot risico. Als de FNV daar 'een kilo verantwoordelijkheid voor een ons medezeggenschap' accepteert, loopt ze het risico in de verdediging te worden gedrukt.

Een ploeg die verdedigt, brengt z'n achterban slechts zelden in verroering. Zonder ons was het slechter, is niet goed genoeg om 'zeggenschap van werknemers', 'democratisering van het maatschappelijk leven in al zijn onderdelen' en 'een rechtvaardige verdeling van inkomens en vermogens' af te dwingen. Wie die alleszins redelijke doelen wil bereiken, zal op uiteenlopende wijze en op alle denkbare podia de strijd moeten aangaan. Voor fundamenteel hogere lonen en voor echte zeggenschap over werk, wijk en wereld. Voor een gezonde toekomst die niet langer alleen betaald wordt door zwoegende lage en middeninkomens, maar ook door de superrijken. Die strijd zal schuren. Dat kan niet anders.

"Als er geen strijd is, is er geen vooruitgang. Degenen die beweren op te komen voor vrijheid, maar tegelijkertijd agitatie afkeuren, zijn mensen die willen oogsten zonder de grond om te ploegen. Zij willen regen zonder donder en bliksem. Ze willen de oceaan, zonder het bulderend geraas van de golven. Deze strijd kan een morele zijn, of het kan een fysieke zijn, of het kan zowel moreel als fysiek zijn, maar het moet een strijd zijn. De macht willigt niets in zonder dat het

wordt afgedwongen. Dat heeft ze nooit gedaan en dat zal ze ook nooit doen."

Zo schreef de Amerikaanse spreker, schrijver en politiek activist Frederick Douglass.

De FNV-inzet om het minimumloon te verhogen naar 14 euro per uur – geïnspireerd door het Amerikaanse vakbondsucces van de *Fight for 15* en met enige verbeelding in de geest van Arie Groenevelts 'Geen procenten, maar centen', is moedig en motiveerend. Die inzet gaat miljoenen mensen met lage en middeninkomens

direct of indirect aan en kan ook nog eens de balans van onze economie ten faveure van het kleinen middenbedrijf herstellen. Wie een rechtvaardige verdeling wil, kan niet langer volstaan met onsjes, maar moet durven te gaan voor kilo's. Omdat dat na decennialange neerwaartse druk op de lonen, terwijl de winsten tegen de plinten op klotsen, volstrekt redelijk is. Het is moedig, maar het heeft ook consequenties voor de hele vakbond. Wie zegt de economie voor iedereen te willen laten werken, zal aan elke onderhandelingstafel die moedige houding moeten voortzetten.

De Amerikaanse voorzitter van de vakbond die de *Fight for 15* startte, omschreef de missie én het succes van die campagne in alle eenvoud en redelijkheid: "Hoe werkers 15 dollar per uur afdwingen: doe als een vakbond." ■

Patiënten worden in allerijl overgebracht naar een ander ziekenhuis na het faillissement van het Slotervaartziekenhuis.

PAK DE ZEGGENSCHAP TERUG

Tekst: Lilian Marijnissen Foto: Dingena Mol / Hollandse Hoogte©

De politiek waakt niet meer over ons algemeen belang. Publieke diensten zijn door de regerende partijen overgedragen aan de markt. Hoog tijd om de zeggenschap over het publieke belang terug te pakken, stelt SP-fractievoorzitter Lilian Marijnissen.

Bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen in 2018 bleef 45 procent van de stemgerechtigden thuis. Bij de recente provinciale Staten- en Europese verkiezingen was het percentage thuisblijvers nog hoger. Bij landelijke verkiezingen vinden we een opkomst van rond de 80 procent hoog.

Percentages vertroebelen soms de werkelijkheid. 80 procent klinkt als veel en 20 procent niet-stemmers misschien als weinig. Maar we hebben het dan wel over ruim 2,5 miljoen mensen. Dat aantal vind ik zorgwekkend, ook omdat jongeren en mensen met een praktische opleiding sterk

vertegenwoordigd zijn in deze groep. De motieven om thuis te blijven zijn niet voor iedereen dezelfde, maar ze zullen allen in verschillende woorden aangeven dat de politiek niet relevant genoeg is en niet naar hen luistert. Bij een behoorlijk deel van de stemmers leeft datzelfde gevoel.

De minister voor Medische Zorg verwees naar zorgverzekeraars, met miljarden op de plank, toen ziekenhuizen failliet gingen

De politiek dient te waken over ons algemeen belang, maar de regerende partijen zien dat anders. En dat heeft, zoals Herman Tjeenk Willink zo treffend zei, geleid tot betonrot in onze samenleving. “Mijn zorg, zelfs ingehouden woede, is dat we de publieke zaak structureel aan het uithollen zijn. Een hele generatie is opgevoed met het idee dat de overheid een bedrijf is en dat marktwerking goed is in de publieke dienstverlening. Die weg loopt dood. Het denken over Nederland als de BV Nederland, betekent uiteindelijk het failliet van de democratische rechtsorde.”

Het betonrot ontstond niet per toeval. Het was niet onvermijdelijk en kwam evenmin op natuurlijke wijze tot stand. Nee, het betonrot is van politieke makelij. Het ontstond omdat politieke coalities steevast voor meer markt kozen. Onderzoeksjournalist Sander Heijne schreef er een boek over: *Er zijn nog 17 miljoen wachtenden voor u*. Zijn conclusie? Er bestaat geen overtuigend bewijs dat marktwerking in de publieke sector effectief is. Een commissie onder leiding van Christen-Unie-senator Kuiper onderzocht de privatiseringsdrang van de Nederlandse regeringen sinds de jaren 80 en concludeerde dat politici zelf niet eens meer weten waar ze precies over gaan.

En zo volgde van Lubbers tot Rutte een indrukwekkend project van commercialiseren, dereguleren, verzelfstandigen en privatiseren. Herinnert u ze nog? Van de PTT tot onze energie, van het openbaar vervoer tot onze zorg, van de taxi's tot aan de ziekwet.

De private zorgverzekeraars hebben de zorg duurder en ingewikkelder gemaakt. Het openbaar vervoer is duurder en beperkter geworden. De energierekening is geëxplodeerd. De postzegel is duurder en de postbezorging minder frequent. De minister voor Medische Zorg verwees naar zorgverzekeraars, met miljarden op de plank, toen ziekenhuizen failliet gingen. Is het vreemd dat veel mensen dan het gevoel hebben dat de overheid te weinig aan hun zijde staat?

De publieke grip is verzwakt en de kloof tussen mensen en hun overheid is erg groot geworden. Roel Kuiper schrijft in zijn boek (*De revolutie kwam van rechts*), dat er na het project van commercialiseren, dereguleren, verzelfstandigen en privatiseren, telkens drie verhaallijnen terugkeren:

- De politiek stuurt niet meer en heeft veel publieke zeggenschap verloren en is niet meer aanspreekbaar en verantwoordelijk.
- Private belangen gaan ten koste van publieke belangen.
- De veranderingen hebben geleid tot verval en kwaliteitsverlies.

Dat zijn scherpe en harde constatering, die volledig in lijn zijn met wat de SP daarover al, als enige, in 1998 verkondigde: ‘het primaat van de markt verwoest de idealen.’ Volgens Kuiper verklaart het nu “waarom relatief veel burgers van mening zijn dat zijn/haar stem er niet meer toe doet.” Daarom vindt hij “het terugwinnen van de politieke zeggenschap en de terugkeer van het algemeen belang zo langzamerhand de belangrijkste politieke opgave.”

Deze opvatting vindt steeds meer gehoor. De predikers van de vrije markt zien de publieke opinie de andere kant op gaan, en proberen met het afhalen van de scherpe kantjes, te redden wat er te redden valt. Mark Rutte (VVD) roept met stevige taal op tot flinke loonstijgingen. Hugo de Jonge (CDA) verkondigt ineens dat de marktwerking in de zorg is doorgeslagen. En Rob Jetten (D66) pleit voor de invoering van een miljonairstaks. Het zou mooi zijn als zij ook de daad bij het woord voegen, maar dan nog is het niet genoeg. Fundamentele verandering is nodig om ervoor te zorgen dat wat van ons allemaal is, ons gezamenlijke publieke belang, ook daadwerkelijk weer van ons wordt. De politiek zal daartoe de zeggenschap weer moeten terugpakken, mensen door middel van een referendum ook rechtstreeks zeggenschap geven en waken over ons algemeen belang. ■

LINKS POPULISME

EEN STRATEGIE TEGEN HET NEOLIBERALISME

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Marcus Höhn ©

Haar inzet is het einde van de neoliberale hegemonie door de vestiging van een socialistische. Voor minder doet ze het niet. Zij is Chantal Mouffe. Deze grande dame van de socialistische filosofie interview je niet, zij geeft je college. Ik bezocht haar thuis in Londen om te luisteren naar haar analyse van de links-populistische strategie.

‘Allereerst wil ik duidelijk maken dat er geen partijen zijn die zich links-populistisch noemen. Links populisme is een strategie, geen etiket om jezelf mee te verkopen. Het is een strategie die gevolgd wordt door onder anderen Jeremy Corbyn van Labour in Groot-Brittannië en Jean-Luc Mélenchon van La France Insoumise (Het Onbuigbare Frankrijk) in Frankrijk. De kern van de strategie is een politieke tegenstelling formuleren tussen wij de mensen en zij de oligarchie. Dit in tegenstelling tot de Derde Weg-politiek van (sociaal) democraten als Bill Clinton, Tony Blair en Wim Kok in de jaren negentig. Zij stelden dat er geen belangrijke tegenstellingen meer zijn en democratie erop gericht moet zijn om consensus te bereiken.’

Chantal Mouffe is uitermate goed op de hoogte van de sociale en politieke

situatie in de verschillende West-Europese landen. Met menig modern-linkse leider heeft ze nauw contact. Van de leiding van Podemos tot de mensen rondom Jeremy Corbyn. Jean-Luc Mélenchon is een persoonlijke vriend van haar. Ze kent hun overwegingen van dichtbij, maar ze kijkt ook van veraf naar hun strategieën door de bril van een objectieve wetenschapper. Als toonbeeld van links populisme noemt ze Podemos.

‘Podemos is een mooi voorbeeld. Er waren in 2011 na het uitbreken van de economische crisis in Spanje de protesten van de Indignados (de ‘verontwaardigden’). De mensen die later Podemos opzetten deden mee aan deze protesten, maar waren er wel kritisch op. Zij beseften namelijk dat er in de protesten wel allerlei verschillende eisen verkondigd werden. Dat noem ik de horizontale dimensie van

populisme. Maar zij beseften ook dat de dimensie van de politieke richting ontbrak, ofwel de verticale dimensie. Toen de verkiezingen eraan kwamen realiseerden zij zich dat de protesten zouden verdampen en er niks zou veranderen als er geen politieke richting kwam. Met Podemos deden ze vervolgens in 2014 mee aan de Europese Verkiezingen. Ze haalden meteen 5 zetels.

Een voorbeeld van hoe het fout kan gaan zijn de protesten van 1968. Tijdens de beroemde studentenprotesten in Parijs groeide het sentiment onder linksgeoriënteerde mensen om niet te gaan stemmen. Er ontbrak simpelweg politieke richting in de protesten. Het gevolg was dat rechts met Charles de Gaulle opnieuw de verkiezingen won. Dit is ook het gevaar van de protesten van de gele hesjes. Als de politieke richting blijft

>>

Het doel van democratie is om de tegenstellingen uit te vechten

ontbreken en president Emmanuel Macron weet de protesten het hoofd te bieden, dan hoeft hij maar verkiezingen uit te roepen om zijn mandaat verder te vergroten. Op een paradoxale manier versterken de gele hesjes dan Macron.'

HET MOMENT VOOR SOCIALISTISCHE PARTIJEN IS NU

Als ik Mouffe hoor praten rijpt het besef dat we in het hier en nu altijd slechts de ingrediënten zien van het gerecht dat we in de toekomst voorgeschoteld krijgen. Hoe het smaakt moeten we nog maar afwachten. Wil je er iets zinnigs aan bijdragen, dan is het de kunst om het gerecht al te herkennen aan de ingrediënten, voordat het zich heeft prijsgegeven. Precies dat is de rol van een politieke partij. Aan een toekomst bouwen die er nog niet is, met de ingrediënten die op dit moment voorhanden zijn. En volgens Mouffe is dat moment voor socialistische partijen nu aangebroken.

'In Europa zien we op dit moment wat ik noem een populistisch moment. We zien veel protesten en anti-establishmentbewegingen die het neoliberalisme bekritisieren. Er is sprake van een crisis in de hegemonie van het neoliberalisme. Het is echter niet zo dat we midden in een economische crisis zitten. Wat nu in crisis is, is specifiek het idee dat neoliberalisme de beste manier is om de samenleving te ordenen en dat er geen alternatief is voor neoliberale globalisering.

Veel protesten zijn niet in eerste instantie gericht tegen het neoliberalisme, maar tegen wat ik de post-democratische situatie in West-Europa noem. Deze bestaat uit twee fenomenen. Ten eerste uit het feit dat

mensen weliswaar kunnen stemmen, maar niet echt een keuze hebben. Er is centrum-links en centrum-rechts, allebei zijn neoliberaal. Dit is het best uitgedrukt in de slogan: *We have a vote, but don't have a voice*. Ten tweede uit het feit dat er een steeds kleinere groep enorm rijke mensen aan de ene kant staat en gewone mensen aan de andere kant. Daarbij is er sprake van verpaupering en precarisering van de middenklasse. Tegen deze fenomenen, die samen verantwoordelijk zijn voor de post-democratische situatie, richten de protesten zich. Deze fenomenen zijn directe gevolgen van het neoliberalisme, dus zijn de protesten daarmee onbewust anti-neoliberaal.

In Europa hebben we de traditie van de liberale democratie. Dat betekent dat vrijheid en gelijkheid de centrale waarden zijn. Het zijn echter intenties, er kan geen volmaakte vrijheid en volmaakte gelijkheid zijn. De geschiedenis van de liberale democratie is er een van spanning tussen deze waarden over welke dominant moet zijn. Onder het neoliberalisme is vrijheid dominant gemaakt. Maar wel vrijheid geherdefinieerd als economische vrijheid en bezit. Dit is zo dominant geworden dat alles wat met gelijkheid en andere vormen van vrijheid te maken heeft aan de kant is gezet. We noemen onze landen nog democratisch, maar de democratie is inmiddels hol geworden.'

Mouffe volgt de sociale bewegingen in verschillende landen nauwgezet. Toen ik haar begin dit jaar sprak, zag ze een kans voor links populisme in de gele hesjes.

'De gele hesjes in Frankrijk zijn voor mij een duidelijk voorbeeld van het

verzet tegen post-democratie. Hun eisen gaan over daadwerkelijke inspraak en zijn gekant tegen de oligarchisering van de samenleving. Dat betekent niet dat hun verzet noodzakelijk een bewuste verwerping van het neoliberalisme is. Het is een fout om al het verzet te zien als emancipatoir. De strijd van de gele hesjes kan zowel rechts-populistisch als links-populistisch geformuleerd worden. Je ziet dan ook dat zowel Marine Le Pen als Jean-Luc Mélenchon deze mensen politiek richting probeert te geven. Maar vooralsnog herkennen de demonstranten zich in beiden niet. De beweging verwerpt alle bestaande politiek, van representatie, politieke partijen en vakbonden. In die zin lijkt zij erg op de Indignados in Spanje. Daar lukte het Podemos echter om de beweging politieke richting te geven. In Griekenland hebben we dat ook zien slagen, met de protestbeweging van het Syntagma-plein. Op een gegeven moment raakte Syriza geaccepteerd als haar ideologische leider.'

DE TEGENSTELLING TUSSEN KAPITAAL EN ARBEID

In *For a Left Populism* doet Mouffe een oproep om de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid weer prominent op de linkse agenda te zetten. Waar dertig jaar geleden links alleen oog had voor de werkende klasse en andere bewegingen liet liggen, is volgens haar nu het tegenovergestelde aan de hand. Ze schrijft:

'Toen Ernesto Laclau en ik *Hegemony and Socialist Strategy* schreven, was de uitdaging voor linkse politiek om de eisen van de 'nieuwe bewegingen' te herkennen en deze samen met de traditionelere arbeiderseisen te formuleren. Tegenwoordig is de

Muurschildering van Banksy.

herkenning en legitimiteit van deze eisen sterk verbeterd en vele daarvan zijn geïntegreerd in de linkse agenda. Tegenwoordig kun je beargumenteren dat de situatie tegenovergesteld is aan die wij dertig jaar geleden bekritiseerden. Dat het nu de eisen van de werkende klasse zijn die genegeerd worden.”

Is de beste oplossing daarvoor niet dat socialistische partijen kapitaal en arbeid weer als de centrale tegenstelling nemen?

Mouffe: ‘Hoewel het van belang is die tegenstelling prominent uit te meten,

kan het niet de centrale tegenstelling zijn voor links populisme. Je spreekt er namelijk alleen de mensen mee aan die zich herkennen in de identiteit van de traditionele werkersklasse. En je kunt tegenwoordig geen meerderheid vormen op basis van alleen de arbeidersklasse. In vroegere tijden was het zinvol om de centrale tegenstelling in termen van klasse te formuleren. Toen was er een sterke, verenigde arbeidersklasse. Tegenwoordig is een aantal dingen anders. Er is een middenklasse gegroeid, waarvan delen inmiddels verpauperen. Er is het zogenoemde precariaat, de

mensen die een onzeker bestaan leiden op tijdelijke contracten. Ook zijn er andere tegenstellingen gegroeid, zoals rondom feminisme, racisme en ecologie, die niet direct verband houden met de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid. Is het patriarchaat voorbij als het kapitalisme weg is? Niet per se. Is racisme dan voorbij? Ook niet noodzakelijkerwijs. Hetzelfde geldt voor ecologie. Het systeem in de landen die zich in het verleden presenteerden als communistisch, zoals in de Sovjet-Unie, was beslist niet ecologisch verantwoord. Niet alle tegenstellingen >>

De realisatie dat je een gedeelde tegenstander hebt, is de beste manier om eenheid te vormen

zijn te reduceren tot de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid. Er zijn tegenwoordig veel meer groepen die geraakt worden door het neoliberalisme. Het potentiële verzet is daarvoor naar andere groepen dan alleen de werkende klasse uitgebreid. Tegelijkertijd heeft de traditionele arbeidersklasse aan omvang en macht ingeboet.’

Hoewel je kunt analyseren dat iedereen die moet leven van loon onderdeel is van de werkende klasse, heeft Mouffe een punt als ze stelt dat er tussen deze mensen geen gedeelde identiteit meer is. Het is inderdaad een vrij specifieke groep die zich herkent in de arbeidersklasse-identiteit. Werken met de handen en trots op het vakbondshesje. Die groep alleen vormt geen meerderheid en het is een identiteit waar andere mensen die door het neoliberalisme worden geraakt zich niet in vinden. De leraar en zorgprofessional die al jaren te weinig verdienen voor te veel werk, academici die jaren aan elkaar rijgen met tijdelijke contracten, de jonge creatieveling die geen pensioen opbouwt en voor de zoveelste keer het uurtarief moet verlagen. Er lijkt geen gedeelde identiteit tussen deze mensen te zijn. Volgens Mouffe moeten we het zoeken in een gedeelde tegenstander.

‘Een paar jaar geleden was er in Frankrijk de mobilisatie van de protestbeweging Nuit Debout. Deze bestond uit wat bij jullie zeg maar het GroenLinks-electoraat is. Hoogopgeleide stedelingen met een redelijk inkomen. Er was geen koppeling met de volksere delen van de samenleving.

Daardoor bleef het iets van de steden. Nu hebben we het tegenovergestelde. De gele hesjes vormen een echt volksprotest, maar er is geen steun van de mensen die in Nederland GroenLinks zouden stemmen. Er is een grote terughoudendheid onder hen, wellicht zelfs *dedain*. Er is sprake van wat Pierre Bourdieu (Franse socioloog) treft het racisme van de intelligentie noemt. Voor een populistische strategie moeten deze groepen

echter ergens door verenigd worden. De realisatie dat je een gemeenschappelijke tegenstander hebt is daarbij de beste manier om eenheid te vormen.’

De analyses van Chantal Mouffe zijn erg interessant. Desalniettemin vraag ik me bij het willen verenigen van groepen met verschillende belangen af of dit meer een theoretische wens is, of dat er een daadwerkelijke mogelijkheid voor is. Immigratie is nu

DE STRATEGIE VAN HET LINKS POPULISME

De strategie begint met het formuleren van een tegenstelling in de zin van wij de mensen tegenover zij de oligarchen. Deze benadering van politiek is tegenovergesteld aan liberale politiek. Daarin heeft democratie als doel om een consensus te bereiken. Die opvatting is vanaf de jaren negentig dominant en heeft ervoor gezorgd dat er vrijwel geen verschillen meer zijn tussen partijen. Daardoor verdween de politieke strijd uit de politiek. Volgens Mouffe zijn er echter altijd zaken in de samenleving waar tegenstellingen over bestaan. Elke samenleving is noodzakelijkerwijs altijd verdeeld. Het doel van democratie is om die verschillende tegenstellingen uit te vechten op een manier die niet tot burgeroorlog leidt. Er moet een strijd tussen tegenstanders kunnen plaatsvinden, maar die moeten elkaar niet zien als vijanden die vernietigd moeten worden.

Het volgende element van links populisme is de koppeling tussen politieke partij en sociale beweging. Voor een links-populistische strategie is alleen een strak georganiseerde traditionele partij niet genoeg. Buiten de partij moet ook gemobiliseerd worden om de macht te vergroten. Een protest zoals de gele hesjes in

precies zo'n onderwerp waar dit schier onmogelijk lijkt. Zeker sinds de vluchtelingencrisis van 2015. Vanaf dat moment lopen de begrippen oorlogsvluchteling en arbeidsmigrant dwars door elkaar. De tegenstelling is volledig voor migratie of tegen migratie in z'n geheel geworden. De GroenLinks- en SP-achterban zal je daarover niet snel op hetzelfde punt treffen. De SP zelf heeft er al moeite genoeg mee om een lijn te vinden die bevredigend is voor de eigen achterban. Mouffe ziet dat probleem ook.

'Ja, ik heb niet gezegd dat het makkelijk is. Alleen dat het nodig is om een meerderheid te vormen die het neoliberalisme kan vervangen door een nieuwe hegemonie. Bij Die Linke in Duitsland hebben ze het probleem dat je schetst in de partij zelf. Er zijn twee stromingen die zich beide zien als links populisme. Maar over wat het

populisme is, verschillen ze van mening. Er is de groep die van grenzen af wil en het deel dat de migratie wil reguleren.'

Inmiddels heeft deze onenigheid in Die Linke ertoe geleid dat Sahra Wagenknecht als leider moest aftreden. Om maar te bevestigen dat het niet makkelijk is. Daar komt nog bij dat als je in Nederland over de problemen met integratie en migratie spreekt, je door een deel van links wordt aangezien voor een proto-PVV'er.

'In Frankrijk gebeurt hetzelfde. Dit komt vanuit een soort moralistisch links. Ik word er bijvoorbeeld flink bekritiseerd om het feit dat ik Marine Le Pen niet afkeur en haar een rechts-populist noem. Moralistisch links vindt dat ik haar een fascist moet noemen. Maar ik ben er volledig van

overtuigd dat je mensen die op haar stemmen niet overtuigt door haar te demoniseren en te roepen dat ze een fascist is. Integendeel, deze mensen voelen zich betutteld door linkse mensen die hen vertellen wat ze moeten vinden. Mensen stemmen niet op Le Pen omdat ze racistisch, seksistisch of homofob zijn. Maar omdat ze democratische eisen hebben, die door de sociaaldemocraten genegeerd zijn. Marine Le Pen gebruikt dat en formuleert hun problemen zodanig dat migranten de schuld krijgen. Jean-Luc Mélenchon wordt op zijn beurt bekritiseerd omdat hij actief is tussen de gele hesjes en Marine Le Pen daar ook is. Alsof het protest dan besmet is!'

Chantal Mouffe stelt dat de strategie van links populisme niet gericht moet zijn op een exodus naar romantische, kleinschalige initiatieven. Maar op het engageren van mensen om te bouwen aan een betere wereld vanuit de huidige. En wil je zo het neoliberalisme verslaan, dan heb je inderdaad een meerderheid nodig. Ze heeft denk ik een punt als ze stelt dat je die niet haalt met alleen de mensen die zich herkennen in de identiteit van de traditionele arbeidersklasse. Inderdaad zijn tegenwoordig veel meer groepen in de samenleving geraakt door het neoliberalisme.

Maar hoe je die mensen met allemaal verschillende belangen achter hetzelfde programma krijgt? Een gemeenschappelijke vijand kan helpen, aldus Mouffe. Volgens haar kun je iets abstracts als neoliberalisme als tegenstander nemen. Volgens mij werkt deze strategie vooral als je een concrete tegenstander uitkiest. Zoals Bernie Sanders en Alexandria Ocasio-Cortez zich in de VS afzetten tegen Jeff Bezos van Amazon en de bazen van Walmart. Dan blijft nog over hoe de verschillende belangen in een politiek plan te verenigen zijn. De Green New Deal van Ocasio-Cortez, hoe weinig omvattend deze nu ook nog is, komt daar uiteindelijk misschien wel het dichtst bij in de buurt. Het zal niet makkelijk zijn, maar Mouffe kan er nog wel eens gelijk in krijgen dat het nodig is. ■

Frankrijk plan je niet. Maar als het er is, dan moet je klaar staan om het te omarmen en politieke richting te geven.

Een laatste element is het verenigen van de werkersklasse met groepen uit de middenklasse in een politiek project dat zowel achterstelling op basis van klasse beantwoordt, als oog heeft voor feminisme, antiracisme en ecologie. Zonder daarbij een van de tegenstellingen ondergeschikt te maken aan de andere. Dat is misschien nog wel het moeilijkste en is nergens echt gelukt.

Jeremy Corbyn worstelt ermee binnen Labour, Podemos en de Indignados hebben de werkersklasse te weinig betrokken en in Frankrijk heb je los van elkaar een stedelijk protest gehad van hoogopgeleiden met Nuit Debout en het volksprotest van de gele hesjes, die beide ook weer politieke betrokkenheid hebben afgewezen.

SPANNING

ONZE LOONSTRIJD

De SP start de loonstrijd op de historische grond waar in 1982 het Akkoord van Wassenaar werd gesloten.

ONZE LOONSTRIJD

Foto: Anouk Pross

‘Iets bevalt me niet. De middenklasse, mensen met een normaal salaris, staat steeds meer onder druk, hun buffers raken op. We hebben de lasten verlaagd. Maar stijgingen in de cao blijven uit.’

‘Mijn beeld is niet: als de winsten van bedrijven maar hoog zijn, komt het vanzelf goed. Voor zover dat ooit echt werkte, is dat nu een stuk minder. Ik vind dus dat je daarin moet ingrijpen.’

‘We heffen dus al weinig vermogensbelasting, maar waar we haar heffen, is het vooral bij gewone mensen. De miljardairs, de grote ondernemers, de rijkere zelfstandige beroepen zoals advocaten,

notarissen, accountants, dat alles (..) wordt relatief licht belast.’

Socialisten roepen dit soort dingen al langer. En tot voor kort stonden we daarin alleen. Gelukkig zijn de tijden veranderd. Deze drie citaten komen van drie VVD'ers: Mark Rutte, Klaas Dijkhoff en Robin Fransman. Ook de vakbond krijgt weer meer zelfvertrouwen en roept op tot een minimumloon van 14 euro per uur.

Het is vooruitgang. Wij krijgen onze doelen sneller voor elkaar wanneer onze politieke tegenpolen ons gelijk geven. Maar we moeten niet naïef zijn.

Drie liberale prominenten die SP-taal in de mond nemen is natuurlijk mooi, maar zegt nog niets. Zonder een sterke sociale beweging zijn de krachten van het grote geld niet te keren. Daar moeten we dus aan blijven bouwen.

De komende tijd gaat de SP campagne voeren om de lonen omhoog te krijgen en de winst eerlijk te verdelen. In deze Spanning analyseren we hoe het inkomen omhoog kan door medewerkers meer invloed te geven. ■

IN DIT NUMMER

4 FIGHT FOR 15 AND A UNION

Een interview met Tom Woodruff, vakbondsleider en een van de mensen achter de succesvolle campagne voor een hoger loon in de VS
Ruud Kuin

8 WAT BETEKENEN AL DIE CIJFERS TOCH?

Een Spanning over lonen kan niet zonder cijfertjes, vandaar deze bijsluiter
Bart Linssen

10 VERTROUWEN IN HET EIGEN VERHAAL

Bedrijfseigenaren begrijpen beter dan vakbonden hoe ze de cijfers naar hun hand moet zetten
Tijmen Lucie

12 LAGE LONEN EN NEERSTORTENDE VLIEGTUIGEN

De twee vliegtuigrampen met een Boeing 737 MAX en de veranderingen in de Amerikaanse economie hebben alles met elkaar te maken
Bart Linssen

20 JOUW BAAS WORDT RIJKER VAN JOUW WERK DAN JIJZELF

De verhouding tussen arbeid en kapitaal moet grondig herzien worden, want terwijl de winsten stijgen zien de werkers daar in hun loon niets van terug
Eduard van Scheltinga

22 MINDER VOOR AANDEELHOUDERS IS MEER VOOR MEDEWERKERS

Laat medewerkers voortaan meebeslissen over de uitkering van dividend
Eduard van Scheltinga

24 MEER INVLOED MET EEN STERKERE VAKBOND

Voor echte verandering is een eenmalige loonsverhoging niet genoeg, maar dienen de vakbonden versterkt te worden
Ruud Kuin

26 GEEN CONCURRENTIE TUSSEN MEDEWERKERS

Tijd om onzeker werk een halt toe te roepen
Ruud Kuin en Eduard van Scheltinga

28 BELASTING OP KAPITAAL MOET OMHOOG

Drie mogelijkheden om grote bedrijven en superrijken meer belasting te laten betalen
Tijmen Lucie

30 MINIMAAL EEN FATSOENLIJK BESTAAN

Het minimumloon is nu te laag om fatsoenlijk van te kunnen leven
Eduard van Scheltinga

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnee kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Ruud Kuin
Bart Linssen
Tijmen Lucie
Eduard van Scheltinga
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mečava
Gonnie Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

**\$15
& Union**

Tom Woodruff

THE FIGHT FOR 15 AND A UNION

‘RECHTVAARDIG EN WAARD OM VOOR TE VECHTEN!’

Tekst: Ruud Kuin Foto: Jim West / ANP©

In 2012 startte in de VS een bijzondere campagne, de *Fight for 15 and a Union*. Een succesvolle, inspirerende strijd voor verdubbeling van het wettelijk minimumloon en een sterke vakbond. Ik sprak met Tom Woodruff, tot voor kort vicevoorzitter van een van de grootste vakbonden in de VS (SEIU), een van de bedenkers van de campagne.

Hoe is het idee voor de Fight for 15 ontstaan? Welke analyse maakten jullie?

‘In de VS kennen we geen sector-cao’s, maar wordt er per onderneming onderhandeld. De vakbond die een meerderheid in het bedrijf als lid heeft georganiseerd, krijgt het recht om over de arbeidsovereenkomst te onderhandelen. De SEIU is daar met haar organizing-campagnes behoorlijk succesvol in. Zo hebben we in de periode 1996-2008 ons ledental verdubbeld, van 1 naar 2 miljoen.

We maakten echter de analyse dat we, ondanks onze vele successen, op deze voet nooit fundamentele veranderingen zouden realiseren. Nuchter analyserend bleek onze weg onrealistisch. De consequentie van onze werkmethode is dat je bedrijf voor bedrijf moet organiseren. Maar we zouden nooit in staat zijn alle kleine bedrijven in het land te bereiken en te ‘veroveren’. Dat betekent dat we ons erbij neer zouden leggen dat tientallen miljoenen Amerikanen nooit een vakbond hebben, waarmee ze kunnen strijden voor een beter leven. Deze vaststelling leidde tot frustratie, zowel bij medewerkers als bij ons. We

besloten die frustratie te organiseren, de gevoelige snaar te raken en om te zetten in actie. Zo ontstond het idee voor een nationale campagne voor radicale verandering: de *Fight for 15 and a Union*.’

Waarom komen mensen in beweging voor een eis die zo onrealistisch ver weg lijkt als een verdubbeling van het minimumloon?

‘De meeste voorgaande campagnes over het minimumloon waren gericht op verkiezingen en kleine verhogingen van 1 dollar. Dat inspireerde niemand. Het was het niet waard om keihard de strijd voor aan te gaan. Bovendien veranderde er het debat niet fundamenteel mee. Met \$15 wel. Binnen onze bond zeiden mensen dat we eerst enquêtes moesten houden en focusgroepen moesten bevragen om te testen of dit wel zou werken. Maar dat is niet de manier om goede inzichten te krijgen als je het roer flink om wilt gooien. Bovendien werkt het vertragend. Daarom hadden wij de houding van: het moet anders, we moeten ervoor gaan. Als het niet werkt, dan verzinnen we wel iets anders. We merkten daarentegen al snel dat er enorme steun was onder medewerkers en het publiek. De campagne raakte

precies de goede snaar. We gingen op pad met de boodschap: je bent \$ 15 per uur waard. En medewerkers zeiden: ja, dat klopt! Daar willen we voor vechten!

Verdubbeling van het minimumloon is een radicale eis. Is dat typisch Amerikaans groot denken, of kan dat overal?

‘Ik denk dat dit overal mogelijk is. We zijn vaak te praktisch en denken te klein. We moeten ambitieus zijn. We moeten de boosheid voeden die mensen voelen, wat het probleem ook is. We proberen te vaak de status quo centimeter voor centimeter te verplaatsen. Met zo’n conservatieve houding bereik je weinig. Daarmee spreek je namelijk de boosheid en onvrede van mensen niet aan. Het moet radicaal en realistisch zijn. Het moet de publieke opinie opschudden. Zoals jullie met de campagne Red de Zorg in Nederland twee miljard extra voor verpleeghuiszorg hebben gewonnen, flexconstructies hebben uitgebannen en een minimumtarief regelden.’

Hoe zijn jullie begonnen?

‘We zijn gestart in 2011. We maakten veel gebruik van sociale media, zoals Facebook. We vroegen: werk je in de fastfood, reageer dan hier. De medewerkers die reageerden werden gebeld met drie vragen. Werk je in de fastfood? Wil je een vakbond? En ben je bereid om daarvoor te staken? Dat ging allemaal erg snel. We kregen reacties uit het hele land. Als een groep van 25 à 30 mensen in een stad alle vragen met ja had beantwoord, dan stuurden wij er een organizer heen om een bijeenkomst te organiseren en te kijken of we daar iets konden opbouwen. Dat begon in New York en ging aanvankelijk erg langzaam. We waren onzeker en we moesten veel leren. Toen dat was overwonnen, gingen we naar vijf steden; toen 25 steden, vervolgens 100 steden en bij de laatste staking waren we in meer dan 200 steden georganiseerd.’

In al jullie eerdere organizing-campagnes was de strategie om eerst een tijdje ‘ondergronds’ te werken en zo een sterke basis te bouwen. Bij deze campagne gingen jullie meteen publiek. Waarom?

‘Haha, ja het was voor deze campagne nodig dat we alles wat we hadden geleerd en gewend waren te doen, overboord gooiden. Alle strategieën moesten op hun kop worden gezet. De langetermijnstrategie was namelijk niet gericht op het organiseren van een meerderheid per

bedrijf om te kunnen onderhandelen, zoals we dat gewend waren. We zochten daarentegen getalenteerde mensen die actie wilden ondernemen om de publieke opinie te veranderen. Of het nou een meerderheid was of niet. Die werkers moesten we natuurlijk wel goed beschermen. Dat begon al bij de stakingen in New York. Als McDonald’s een werker ontsloeg, kwam de gemeenschap in actie en eiste dat deze weer werd aangenomen. We organiseerden een sit-in met tweehonderd mensen, zodat ze niets meer konden verkopen. Er kwamen priesters, politici en andere leiders uit die gemeenschap om steun te betuigen. Zo hebben we een systeem opgezet waarmee we mensen konden beschermen.’

In het begin was de SEIU als organisator niet in beeld. Waarom was dat?

‘We deden erg ons best om niet in beeld te zijn. We wilden namelijk voorkomen dat de publiciteit over ons zou gaan. De mensen en hun gerechtvaardigde looneis moeten centraal staan. Alle woordvoerders zijn medewerkers, geen vakbonds-personeel. We helpen ze met een trainingsprogramma. We organiseren ze in actiecomités per stad, per staat en nationaal. Het verhaal over de rol van SEIU kwam later wel uit. De rechtse pers onthulde onze rol met negatieve verhalen. Maar op dat moment beheersten we de publieke opinie al met onze boodschap. Nu waren niet de medewerkers enige tijd ondergronds, maar de vakbond als organisator.’

Waar bestond de weerstand in de vakbond uit?

‘De campagne was erg controversieel in onze vakbond. Onze vakbondsbestuurders zijn gewend om te onderhandelen. En die dachten: oh mijn god, als ik naar de onderhandelingstafel ga en we eisen verdubbeling van de lonen, dan sta ik voor gek. Hoe komen we dan aan de onderhandelingstafel als vakbond, hoe winnen we dan leden die contributie betalen en waar gaat deze strategie toe leiden? Dat konden we allemaal wel vertellen, maar dat vonden ze toen onrealistisch en wensdenken.’

Is de weerstand in de vakbond verdwenen door het succes?

‘Het is zeker minder geworden. Maar nog steeds mopperen er mensen en is er intern nog steeds kritiek op de campagne. Levert het wel genoeg leden op en kost het niet te veel geld? Vragen de

Foto: Matthew McDermott / HollandseHoogte©

critici zich af. Er zullen altijd neezeggars zijn. Tegen hen zei ik steeds: wat is jouw plan dan? Er zijn tientallen miljoenen werkers die geen vakbond hebben. Daar kunnen we niet onderhandelen en worden de lonen verlaagd. Wat is dan je antwoord? Mensen hebben dan geen alternatief plan.

Iedereen in de vakbond begon ook van deze campagne te profiteren, omdat het hun eisen legitiemer maakte. \$15 per uur was geen onderhandelings-eis, maar een gerechtvaardigde eis waar niet over te onderhandelen viel.

Er zijn veel grappige verhalen waarin werkgevers naar de onderhandelingstafel kwamen en zeiden: we weten dat we de lonen niet tot \$15 hebben verhoogd. Maar we moeten het hebben over hoe we dat geleidelijk doen. Zonder de Fight for 15-campagne zouden onze onderhandelaars met een eis van \$15 zijn uitgelachen aan de onderhandelingstafel. Dus toen onze vakbondsbestuurders in de gaten kregen dat het zo werkte, werd de weerstand ook bij de leden veel minder.’

Waarom is de tweede eis, een vakbond, steeds belangrijker geworden?

‘De publiciteit ging in het begin vooral uit naar de verdubbeling van het minimumloon waardoor de vakbondsboodschap verloren ging. Momenteel is dat precies andersom. En dat doen we

heel bewust. \$15 is namelijk een legitieme eis geworden. Het was in het belang van onze leden in de lagelonensectoren. Negen miljoen medewerkers krijgen er minimaal \$2 of meer bij. Het is zeer succesvol geweest in een aantal steden en staten. New York is akkoord gegaan met invoering van \$15 per uur, Californië heeft 15 dollar, en Illinois ook. Nu moeten we doorpakken op de fundamentele verandering: een sterke positie voor de vakbond. Dat betekent onder andere, zoals bij jullie nog gewoon is, wettelijk regelen dat we kunnen onderhandelen over cao's per sector.'

Was dit een logische switch voor de medewerkers, van \$15 dollar naar nadruk op vakbonden voor iedereen?

'Het is op een heel natuurlijke manier gegaan. Er is natuurlijk wel een constante campagne en uitleg voor nodig. Het is net als de strijd voor \$15. Alle medewerkers begrijpen dat ze er baat bij hebben dat de bodem omhoog gaat. En mensen begrijpen ook dat ze er belang bij hebben dat iedereen in een sector dezelfde arbeidsvoorwaarden heeft. Ze zien tegelijkertijd dat het onmogelijk is om nationaal in alle sectoren te winnen door bedrijf voor bedrijf de meerderheid van medewerkers te organiseren. Daarom deed geen enkele vakbond dat. We probeerden het bij McDonald's. We deden een campagne gericht op het organiseren van de meerderheid en die

was niet succesvol. Maar die campagne zou ook nooit zoveel steun en kracht hebben opgeleverd als de Fight for 15. Dat zien mensen en daarom vond iedereen het logisch dat de vakbond voor iedereen nu het centrale thema is.'

Wat was het cruciale argument om de publieke opinie te winnen?

'Rechtvaardigheid. Mensen verdienen nog geen \$10 per uur, vaak maar \$7,25 per uur. Daar kun je niet van leven. \$15 is rechtvaardig en het waard om voor te vechten. Toen we naar buiten gingen, om te testen, was er niemand die zei dat \$15 belachelijk was. Ja, alleen de bazen. In de publieke opinie was dit een rechtvaardige eis en het juiste om te doen. Belangrijk voor de publieke opinie was uiteraard wel het economische argument: hogere lonen leiden tot meer consumptie en groei.'

Was er een tegencampagne van bedrijfseigenaren?

'Nee en ja. Ze zijn continu bezig om medewerkers te intimideren, natuurlijk, zo kennen we ze. Dat was niet verrassend. We beschermden onze mensen goed met grote publieke sit-ins. De werkgeversorganisaties reageerden eerst helemaal niet en later heel traag. Maar toen hadden we de slag om de publieke opinie al gewonnen. Bovendien wisten ze niet waar ze de tegenstrategie op moesten richten. Wij waren namelijk

niet uit op het organiseren van een meerderheid, wat ze zouden kunnen dwarsbomen. Als we 5, 10 of 20 mensen op een bepaalde plaats hadden die wilden staken, dan gingen we staken. McDonald's, waar we ons in de eerste jaren op richtten, worstelde nog met iets anders. Ze hebben altijd beweerd dat niet zij, maar de franchisenemers de werkgevers waren. Dus als ze nationaal een strategie tegen ons hadden uitgezet en de franchises daarop hadden aangestuurd, was meteen duidelijk dat zij wel degelijk de eigenaar waren.'

Jullie strategie naar de politiek was altijd gericht op steun aan Democratische kandidaten. Jullie zijn van strategie veranderd en eisen nu van kandidaten steun voor jullie voorstellen. Hoe doen jullie dat?

'Het is nog ongeveer een jaar tot de verkiezingen en de Democraten hebben nog een stuk of twintig kandidaten. Die sporen we aan op twee fronten.

- Doe mee aan onze activiteiten. Er is dit jaar geen nationale staking, in verband met de verkiezingen. Dus we organiseren allerlei acties in steden waar de kandidaten debatteren. We nodigen ze er uit voor stakingen, picket-lines, demonstraties en bijeenkomsten.
- We eisen hun steun voor fundamentele veranderingen. De wetten die we hebben, werken niet voor werkers. We pushen ze om grote veranderingen voor te stellen, die de vakbond sterker maken. Dus we richten ons inderdaad op steun van de Democratische kandidaten voor onze eisen. In plaats van dat we één kandidaat uitkiezen en daar campagne voor gaan voeren.'

Tom Woodruff is sinds begin dit jaar met pensioen. Hij speelde gedurende een lange periode een belangrijke rol in de Amerikaanse vakbeweging. Hij is in 1974 begonnen bij de vakbond als organizer en was vanaf 1996 verantwoordelijk voor de landelijke (organizing)campagnes. Vanaf 2000 zat hij in het landelijk bestuur van de SEIU en van 2010 tot zijn pensioen was hij vicevoorzitter. De SEIU is met 2 miljoen leden een van de grootste vakbonden in de VS. De SEIU werkt volledig volgens de organizingmethode. De SEIU is actief in de publieke en dienstensector en is aangesloten bij de vakbondsfederatie Change To Win, waar Woodruff ook verantwoordelijk was voor de strategie. ■

WAT BETEKENEN AL DIE CIJFERS TOCH?

Tekst: Bart Linssen

BESTEEDBAAR INKOMEN

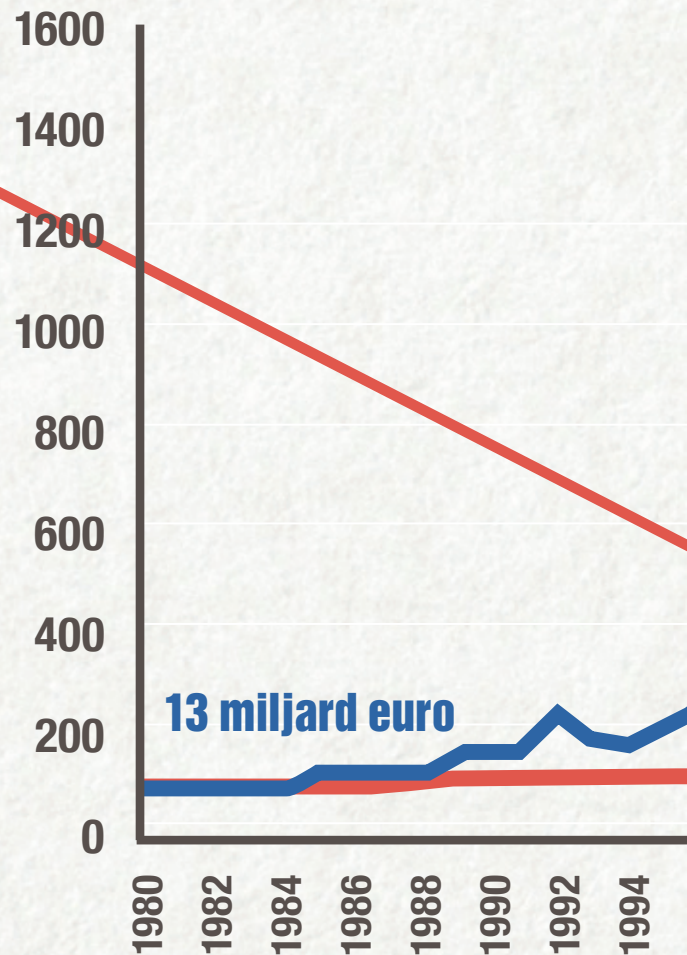
In deze grafiek staat het besteedbaar inkomen afgebeeld. Dat is je inkomen zonder de belastingen die je moet betalen. Oftewel het geld dat je daadwerkelijk vrij kunt besteden. We gebruiken hier overigens het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudinkomen. Dat is het besteedbaar inkomen waarbij verrekend is dat huishoudens steeds kleiner worden.

INFLATIE

Een hoger loon betekent niet dat je ook daadwerkelijk meer kunt kopen. Tegelijk met je loon gaan de prijzen vaak omhoog. Deze prijsverhoging heet inflatie. Hoe inflatie precies ontstaat is niet altijd duidelijk. Het kan bijvoorbeeld een gevolg zijn van hogere lonen. Die worden dan verrekend in de prijzen. Zo kan een loonsverhoging voor de bediening je biertje duurder maken. Maar dat kan ook een gevolg zijn van schaarste. Wanneer iets heel geliefd is en er maar weinig van zijn, zoals huizen in Amsterdam, dan neemt de prijs vaak toe.

Elk jaar stelt het CBS vast hoe hoog de inflatie is. Wanneer we willen weten of je loon harder is gestegen dan de prijzen, corrigeren we de loonsverhoging voor de prijsinflatie. Helaas is een loonsverhoging vaak niet veel meer dan een compensatie voor de prijsstijging.

LONEN EN AANDEELHOUDING

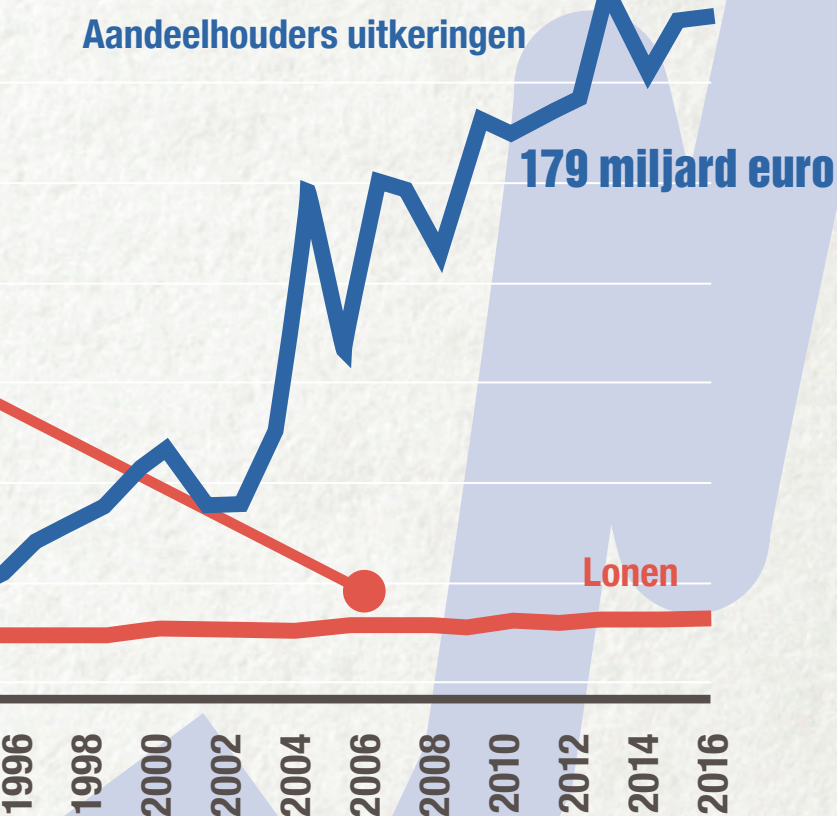

Bron: CBS, gecorrigeerd voor inflatie

PRODUCTIVITEIT

Met productiviteit wordt bedoeld tijdens het werken. Hoe hoger deze is, hoe meer kun je produceren. Hoewel sinds de jaren tachtig de groei is afgenomen, staat om elk jaar weer meer te produceren. Het is niet terecht bij de mensen die het

ERSUITKERINGEN

DIVIDEND EN AANDEELHOUDERS

Een bedrijf geeft aandelen uit om geld op te halen. Koop je aandelen, dan heb je een stukje van het bedrijf in bezit. Samen met de andere aandeelhouders ben je dan bedrijfseigenaar. Dit doen bedrijven om meer kapitaal tot hun beschikking te hebben. Als beloning daarvoor krijgen aandeelhouders dividend uitgekeerd. Een steeds groter deel van de opbrengst komt zo bij bedrijfseigenaren terecht. Sinds 1980 is het bedrag dat als dividend naar aandeelhouders wordt overgemaakt veertien keer groter geworden, terwijl het besteedbaar inkomen maar anderhalf keer gegroeid is.

Dividend is niet de enige manier om aandeelhouders te belonen. Dat gebeurt ook door het opkopen van eigen aandelen. Daardoor stijgt de waarde van de overgebleven aandelen automatisch en worden aandeelhouders rijker.

ARBEIDSINKOMENS-QUOTE

De arbeidsinkomensquote geeft aan welk deel van de totale opbrengst naar alle werkende mensen gaat. Hierbij moet je beseffen dat de groep bedrijfseigenaren altijd veel kleiner is dan de groep werkenden. De ongelijkheid in grootte tussen deze groepen is omgekeerd evenredig met de beloning die zij krijgen. Bedrijfseigenaren nemen een steeds groter deel van de opbrengst voor zichzelf en werkenden krijgen steeds minder.

hoeveel waarde iemand gemiddeld creëert
de waarde, hoe meer er te verdelen is.
groei afzwakt, zijn werkers nog steeds in
duceren. De lonen groeien echter minder
de hogere productiviteit komen dus vrijwel
werk doen.

VERTROUWEN IN HET EIGEN VERHAAL

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Wiebe Kiestra

Sinds enige tijd klinkt de roep om een loongolf. Maar of deze daadwerkelijk van de grond gaat komen is allerminst zeker. Want in de strijd om de verdeling van de koek tussen arbeid en kapitaal gaat het vaker om de ideeën dan om de werkelijkheid. Helaas tonen de vakbonden wat dat betreft minder zelfvertrouwen dan de bedrijfseigenaren.

HET OUDE FRAME LOONMATIGING IS GOED VOOR DE ECONOMIE

In het huis van werkgeversbaas Chris van Veen zou zich in november 1982 een gebeurtenis hebben voorgedaan die later mythische proporties heeft gekregen: het zogeheten Akkoord van Wassenaar werd er gesloten. Om de aanhoudende economische crisis en hoge werkloosheid het hoofd te bieden spraken overheid, bazen- en vakbonden in Wassenaar met elkaar af dat de lonen gematigd zouden worden in ruil voor arbeidstijdverkorting (van dat laatste is later overigens weinig meer vernomen). Loonmatiging was een sterke wens van de bedrijfseigenaren. Al vanaf midden jaren zeventig hadden de bazen van de grote bedrijven en in hun kielzog het invloedrijke CPB gepleit voor verlaging van de lonen. Een te groot deel van de gecreëerde waarde ging in hun ogen naar arbeid. Dat was slecht voor de winstgevendheid van het bedrijfsleven en daarmee voor de investeringen en de werkgelegenheid. Exemplarisch was de uitspraak van CPB-directeur Cees van den Beld uit 1977: 'De arbeidsinkomensquote (AIQ) is explosief gestegen en bedraagt op dit moment 92 procent: dat is onaanvaardbaar en onverantwoord hoog.' Het idee was dat als de lonen omlaag gebracht zouden worden, de concurrentiepositie zou verbeteren en daarmee de economie en de werkgelegenheid zouden groeien. Deze opvatting vond brede steun onder economen, vooral bij het Centraal Planbureau. Het CPB, dat vanaf de jaren tachtig een bijna heilige status kreeg, deed er alles aan om de vakbonden te overtuigen van de noodzaak van loonmatiging voor werkgelegenheidsgroei. En met succes, want op termijn gingen de bonden

volledig mee in dit verhaal. Zij waren als de dood dat verhoging van de lonen ten koste zou gaan van banen. Vandaar dat critici van loonmatiging, zoals de econoom Alfred Kleinknecht, door de vakbonden werden weggehoond.

Toen halverwege de jaren negentig de economie weer aantrok en de werkgelegenheid toenam, werd dit succes toegeschreven aan het Akkoord van Wassenaar, dat gezien werd als de herstart van het poldermodel. De bewondering voor 'the Dutch miracle' was groot, ook over de grens. In 1997 ontving de Stichting van de Arbeid, waarin bazen- en vakbonden verenigd zijn, de prestigieuze Bertelsmann-Award. Buitenlandse leiders als Blair, Schröder en Clinton staken hun bewondering voor het poldermodel niet onder stoelen of banken. In de jaren die volgden werd de politiek van loonmatiging dan ook doorgezet, met als grootste pleitbezorger het CPB. Steeds weer werd het riedeltje verkondigd dat loonmatiging goed is voor de bedrijfswinsten, de investeringen, de export, en dus voor de groei van het bruto binnenlands product en de werkgelegenheid. Pas toen steeds duidelijker werd dat de langdurig volgehouden loonmatigingspolitiek vooral goed was voor de winsten van bedrijven, maar niet voor het besteedbaar inkomen van huishoudens, kwam deze politiek ter discussie te staan en nam de roep om een loongolf toe.

HET NIEUWE FRAME NIET DE AIQ MAAR DE ARBEIDSPRODUCTIVITEIT

Sinds enige jaren pleiten gezaghebbende (internationale) economen en economische instanties voor een flinke loonsverhoging. Dat doen ze met een beroep op de arbeidsinkomensquote (het deel van de toegevoegde waarde dat naar arbeid gaat), die in bijna alle geïndustrialiseerde landen, waaronder Nederland, sinds 1980 een dalende trend laat zien. Nu is de AIQ sinds de invoering in 1966 nooit onomstreden geweest. Zo uitte arbeidseconoom Wiemer Salverda al in de jaren zeventig stevige kritiek op de wijze waarop de AIQ werd vastgesteld door het CPB. Volgens hem leidde deze tot een kunstmatige verhoging van het arbeidsaandeel. Ook hekelde hij het onjuiste gebruik van de AIQ als spiegel van de winstgevendheid van het bedrijfsleven. De kritiek mocht niet baten, want de hoogte van de AIQ werd een belangrijk cijfer in het debat over loonsverlaging. Terwijl de AIQ gestaag daalde, verstomde de discussie. Op den duur werd er weinig meer van de AIQ vernomen. Totdat instanties als OESO, IMF en DNB wezen op de dalende trend van de AIQ en de negatieve gevolgen daarvan voor de werkers. In Nederland liet de reactie van bedrijfseigenaren niet lang op zich wachten. VNO-NCW en MKB Nederland kwamen met een berekening die zij hadden laten uitvoeren door Stichting Economisch Onderzoek, waaruit bleek dat de AIQ slechts 'beperkt bruikbaar is', 'de definitie onduidelijk is', en 'er van bijzondere ontwikkelingen geen sprake is'. De beperkte stijging van de reële lonen zou vooral te wijten zijn aan de lage productiviteitsgroei. Tot eenzelfde conclusie komt het CPB. 'Een blik op de cijfers leert dat de matige ontwikkeling

‘Sinds de jaren zeventig is het arbeidsaandeel in het inkomen structureel gedaald’

in de arbeidsproductiviteit getalsmatig – althans in Nederland – een belangrijkere verklaring voor de sobere loonontwikkeling is dan het dalende loonaandeel of de arbeidsinkomensquote.’ Opvallend, want eind jaren zeventig was de hoogte van de arbeidsinkomensquote voor het Planbureau nog ‘de belangrijkste karakteristiek van de Nederlandse economie.’ Nu zegt het CPB: willen werkers meer verdienen dan zullen ze productiever moeten zijn.

EIGEN VERHAAL

Volgens VNO-NCW en CPB is er dus geen

noodzaak voor een loongolf. Nu de krapte op de arbeidsmarkt toeneemt, zullen de lonen als vanzelf stijgen, zo redeneren zij. VNO-NCW en CPB willen ons graag doen geloven dat de verdeling van het nationale inkomen tussen arbeid en kapitaal een soort natuurlijk niveau kent en zich altijd om dit evenwicht heen beweegt. Maar kijken we naar de lange termijn, dan is er van een ‘natuurlijk evenwicht’ geen sprake. Sinds de jaren zeventig is het arbeidsaandeel in het inkomen structureel gedaald. Welke berekening je er ook op loslaat of welke definitie van de AIQ je ook hanteert, de

trend is naar beneden. Er zal heel wat nodig zijn om deze ontwikkeling te keren. De machtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal zijn immers duidelijk verschoven in het voordeel van kapitaal. Wat in ieder geval nodig is, is een herstel van het vertrouwen in het eigen verhaal van de vakbonden. Want vanaf de jaren tachtig hebben zij te zeer door CPB en bazenbonden laten bepalen wat mogelijk is, met als gevolg dat zij voortdurend achteruit onderhandelden. ■

30 TON CAPACITY 3N

Building our future together
First Flight MAX 2016

LAGE LONEN EN NEERSTORTENDE VLIEGTUIGEN

Tekst: Bart Linssen Foto: Lex van Lieshout/ ANP©

Boeing was lange tijd een bedrijf met een geweldige bedrijfscultuur. Topprestaties waren er de norm en de professionaliteit van de medewerkers vormde de basis van alle werkzaamheden. De afgelopen decennia ging het roer om, met dodelijke ongelukken tot gevolg.

In oktober 2018 crasht een Boeing 737 MAX. Daarbij komen 189 mensen om. Bij het bestuderen van de vluchtdata, krijgen piloten en technici van het bedrijf de schrik van hun leven. Zij zien hoe het toestel kort na het opstijgen naar beneden duikt, zich iets herstelt, en dan weer duikt. Telkens opnieuw, tot de fatale crash. Voor hen is duidelijk: hier gaat iets helemaal mis. Maar de Boeing-top oordeelt anders: de crash is het gevolg van onkunde van de piloot, de 737 MAX kan veilig blijven vliegen. Tot in maart 2019 opnieuw een Boeing 737 MAX neerstort. Ditmaal in Ethiopië, met 157 slachtoffers tot gevolg.

Sinds de tweede crash heeft er geen Boeing 737 MAX meer gevlogen en buigen onderzoekers en journalisten zich over de vraag wat er allemaal is misgegaan – met dit vliegtuig én bij het bedrijf. Hun antwoorden gaan over gebrekkige vliegtuigen, kortetermijndenken, het snijden in alle mogelijke kosten, goedkoop uitbesteden en een zwijgcultuur. Het zijn belangrijke elementen, maar ze vertellen niet het hele verhaal. In de geschiedenis van Boeing vond een ontwikkeling plaats die aan de basis staat van de manier waarop vrijwel alle grote bedrijven tegenwoordig worden geleid: gericht op de belangen van de aandeelhouders en op de korte termijn. Dát verhaal begint honderd jaar geleden, rond de tijd dat de voorloper van Boeing, het bedrijf Aero Product Company (APC) werd opgericht.

HET BEGIN: DODGE VS FORD

In die tijd probeerden aandeelhouders hun zeggenschap over bedrijven te vergroten. Autoproducent Henry Ford had daar behoorlijk last van gehad. Hij was erin geslaagd om tegelijkertijd de prijs van zijn auto's flink te laten dalen, en de salarissen van zijn personeel aanzienlijk te verhogen. Met de winst die overbleef wilde Ford meer fabrieken bouwen: "Ik heb de ambitie om nog meer mensen aan te nemen, om zo zoveel mogelijk mensen te laten delen in de opbrengsten van dit

industriële systeem zodat zij hun levens en hun huizen kunnen opbouwen. Dartoestoppen we het grootste deel van onze winst terug in de onderneming."

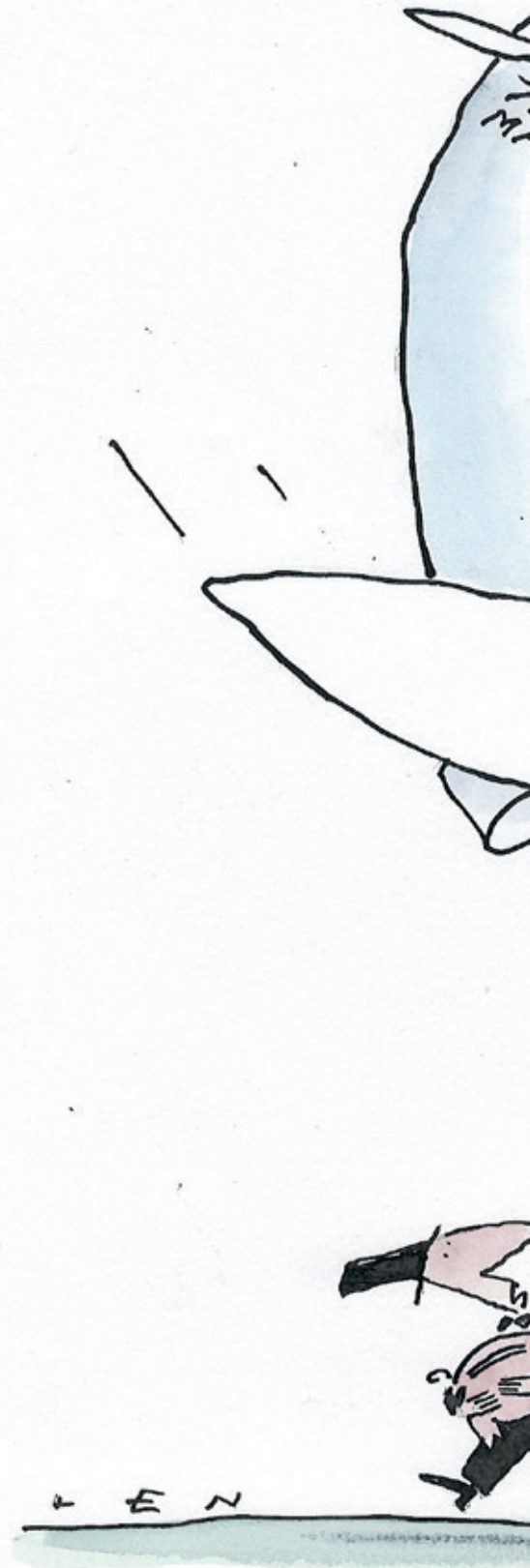
De gebroeders Dodge, die een minderheidsaandeel in het bedrijf Ford bezaten, legden zich daar niet bij neer. Zij wilden de winst uitgekeerd krijgen en stapten naar de rechter. Die oordeelde dat bedrijven zich inderdaad moeten inzetten om winsten voor hun aandeelhouders te genereren. De uitspraak versterkte de zeggenschap van aandeelhouders, al zou die weer afnemen in de periode dat president Roosevelt de New Deal doorvoerde.

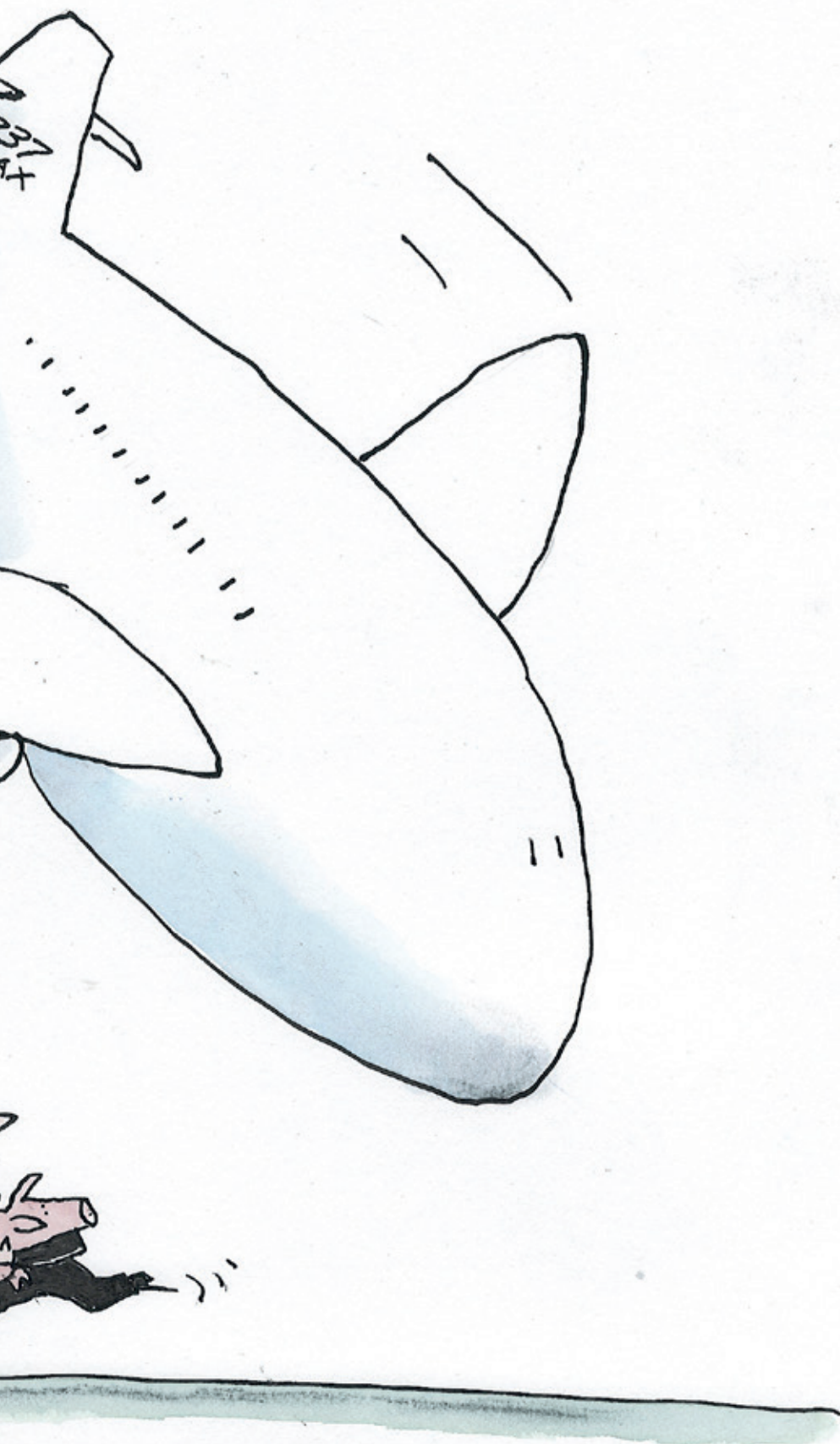
REVOLUTIE IN DE LUCHTVAART

De New Deal had grote gevolgen voor de vliegtuigbouwers van APC. Het bedrijf was in 1916 opgericht, door twee Amerikanen die hun zelfontworpen tweepersoonsvliegtuig met enkele motor tijdens de Eerste Wereldoorlog aan de Amerikaanse marine verkochten. APC ontwikkelde zich snel, zowel in het produceren van vliegtuigen als in het verzorgen van vliegtoeren. Die tweede activiteit moest het bedrijf echter al snel afstoten, een gevolg van nieuwe concurrentieregels uit de New Deal. Voor het Boeing-deel bleef er niets anders over dan zich te richten op het maken van vliegtuigen.

Hoewel Boeing in de jaren na de splitsing vrij succesvol militaire vliegtuigen bleef verkopen, raakte het bedrijf achter op de concurrentie. Dit bewoog Boeing na de Tweede Wereldoorlog tot een gewaagde zet: het bouwen van een vliegtuig dat werd aangedreven door een turbojet, met bovendien genoeg bereik om de Atlantische oceaan over te vliegen. Het bleek een ware revolutie in de luchtvaart, waar men tot dan toe nog afhankelijk was van de veel tragere en oncomfortabelere propellervliegtuigen.

In de volgende decennia veroverde Boeing nagenoeg een monopoliepositie.

Illustratie: Len Munnik

Onder meer door de buitensporig dure, maar uiteindelijk zeer succesvolle Boeing 747, beter bekend als de jumbojet. Terwijl Boeing zeer succesvol werd, raakte de Amerikaanse economie begin jaren zeventig echter in een grote economische crisis. Er kwamen nieuwe ideeën op over hoe de economie beter zou kunnen functioneren, terwijl het oude, succesvolle economische model na twee decennia van succes op zijn beperkingen stuitte. De nieuwe ideeën zouden ook Boeing ingrijpend veranderen.

DE NEOLIBERALE DRAAI

De economisch historici Lazonick en O'Sullivan beschrijven dat in de jaren na de Tweede Wereldoorlog de strategie van de meeste Amerikaanse bedrijven gericht was op het behouden en opnieuw investeren van de winst. Hoewel dit in eerste instantie positief uitpakte, leidde de explosieve groei van deze bedrijven er in toenemende mate toe dat ze zich beziggingen houden met zaken waar ze helemaal geen verstand van hadden. De schaalvergroting en diversiteit binnen deze bedrijven bleek niet goed te organiseren, waardoor er flink aan productiviteit werd ingeleverd. Toen de opkomende Japanse industrie de concurrentie aanging met de Amerikanen, ontstond de noodzaak om de economie om te gooien.

Het geluid van Milton Friedman, een van de bekendste neoliberale denkers, die bovendien al tientallen jaren riep dat het volledig anders moest, kreeg in de crisis van de jaren zeventig weerklank. Net als de rechter in de zaak Dodge-Ford stelde Friedman dat de leiding van een bedrijf ernaar moet streven om zoveel mogelijk winst te maken. Friedman gaf er echter een ideologische draai aan. Hij stelde dat het nastreven van andere doelen door managers niets minder is dan 'onvervalst socialisme', waarin enkelen op arbitraire wijze zouden bepalen wat goed en slecht is. Denk daarbij aan doelen als het genereren van werkgelegenheid, het uitbannen van discri-

Milton Friedman

minatie en het vermijden van milieuvervuiling. Zijn oplossing: geef de aandeelhouders meer zeggenschap.

MACHT NAAR DE AANDEELHOUDERS

Dat het aandeelhouders in de jaren die volgden ook daadwerkelijk lukte meer invloed te krijgen, werd mogelijk gemaakt door ten minste drie andere veranderingen in de economie. Ten eerste zorgde globalisering van handel en kapitaal ervoor dat investeerders minder gebonden waren dan ooit tevoren, waarmee de dreiging toenam dat bedrijven zouden vertrekken. Ten tweede veranderden de aandeelhouders zelf. Waren aandelen voorheen voornamelijk in bezit van vermogende families, sinds de jaren zeventig werd dit bezit verder gecentraliseerd dankzij vermogensbeheerders en pensioenfondsen. Deze institutionele investeerders wisten effectiever druk te zetten op de bedrijfsleiding en konden zo hogere winstuitkeringen eisen. Een derde ontwikkeling betreft de veranderingen in de financiële sector. Dankzij soepeler regels en het loslaten van vaste vergoedingen voor financiële diensten verplaatsten banken hun bezigheden van het beheren van aandelen naar het verhandelen ervan. Econome Mariana Mazzucato omschrijft hoe banken hun rol als kapitaalverstrekkers als zo belangrijk gingen zien dat zij hun dienende werk voortaan als pro-

ductief bestempelden. Want als banken kapitaal niet bij de meest productieve bedrijven krijgen, dan wordt er immers veel minder winst gemaakt.

Het gevolg was dat vanaf de jaren zeventig de aandeelhouder in grote delen van de internationale industrie almachtig werd, en uiteindelijk ook binnen Boeing. Dat bleek een geleidelijk proces, waarvan de gevolgen niet direct duidelijk waren. Het bedrijf vergrootte in 1978 de zeggenschap van aandeelhouders door een beursnotering aan te gaan, al bleef het volgens Boeing-technicus Stan Sorscher in eerste instantie een bedrijf waar de professionaliteit van medewerkers bepalend was voor het werk en dat volledig gericht was op het leveren van topprestaties.

OVERNAMEMARKT EN BONUSCULTUUR

Met hun nieuw verkregen macht gingen aandeelhouders op zoek naar manieren waarop ze de bedrijfstop hun belangen konden laten najagen. De opdracht om toch vooral winst te maken klinkt eenvoudig, maar hoe zorg je ervoor dat managers geen andere doelen gaan nastreven? Een geestverwant van Friedman, de econoom Michael Jensen, werd de vertolker van de ideeën om dit voor elkaar te krijgen. Jensen was als de dood dat het management, dat veel meer informatie heeft over de gang van zaken in een bedrijf dan de eigenaren, dit informatievoordeel zou gebruiken om voordelen voor zichzelf te regelen. Om dat risico zoveel mogelijk te beperken werden beloningen voor de bedrijfstop veranderd in bonussen voor bepaalde prestaties en aandelenopties.

Zo werden managers ‘geprikkeld’ om te doen wat de eigenaren graag zagen en om de waarde van de aandelen in korte tijd zo hard mogelijk te laten stijgen. Net zo belangrijk was de ontstane overnamemarkt. Wanneer een bedrijf er toch niet in slaagde om winstmaximalisatie voorop te stellen, zouden andere vermogenden het simpelweg overnemen. Zowel de overnamemarkt als de bonuscultuur leidden ertoe dat managers zich

vooral om de winstcijfers gingen bekommeren, in plaats van om de vraag waar een bedrijf over tien of twintig jaar ongeveer zou moeten staan.

BIJLTJESDAG

In een economie waar het elke dag bijltjesdag kan worden, betekende het dat de winst zo snel mogelijk omhoog moest. Wie op zo’n korte termijn resultaten wil zien heeft niet zo heel veel opties. Het ligt het meest voor de hand om ongeveer hetzelfde te blijven doen, maar dan voor minder geld. Lazonick en O’Sullivan schrijven dat werkers in de hele economie hun banen minder interessant zagen worden en dat lonen werden verlaagd. De productie per uur werd opgevoerd, waar mogelijk zelfs uitbesteed en investeringen werden teruggeschroefd tot het minimum.

Het duurde tot halverwege de jaren negentig voordat deze ideeën ook binnen Boeing de overhand zouden krijgen, schrijft journalist Maureen Tkacik in tijdschrift *The New Republic*. Nadat Boeing fuseerde met concurrent McDonnell Douglas werd een nieuw management aangesteld dat zich niet meer zou richten op het leveren van topprestaties, maar op kostenreductie. Prestatiedoelen werden opgeschroefd en alle mogelijke vliegtuigonderdelen werden tegen bodemprijzen uitbesteed. Duizenden technici werden ontslagen en de lonen van de overblijvers werden op alle mogelijke manieren onder druk gezet. Eigenlijk deed Boeing alleen nog de assemblage en de uiteindelijke verkoop. Alles om maar met zo min mogelijk kapitaal zo veel mogelijk winst te maken. Boeing-technicus Sorscher typeert de ingeslagen weg als gericht op de korte termijn, die “het tegenovergestelde is van een cultuur van productiviteit, innovatie, veiligheid en kwaliteit”. Het is zijn overtuiging dat de gevolgen “miljarden hebben gekost, levens in gevaar hebben gebracht en decennia aan vertrouwen in het merk Boeing hebben verpest”.

VAN HELD TOT PROBLEEM

Het nieuwe management bracht een radicale cultuurverandering teweeg in

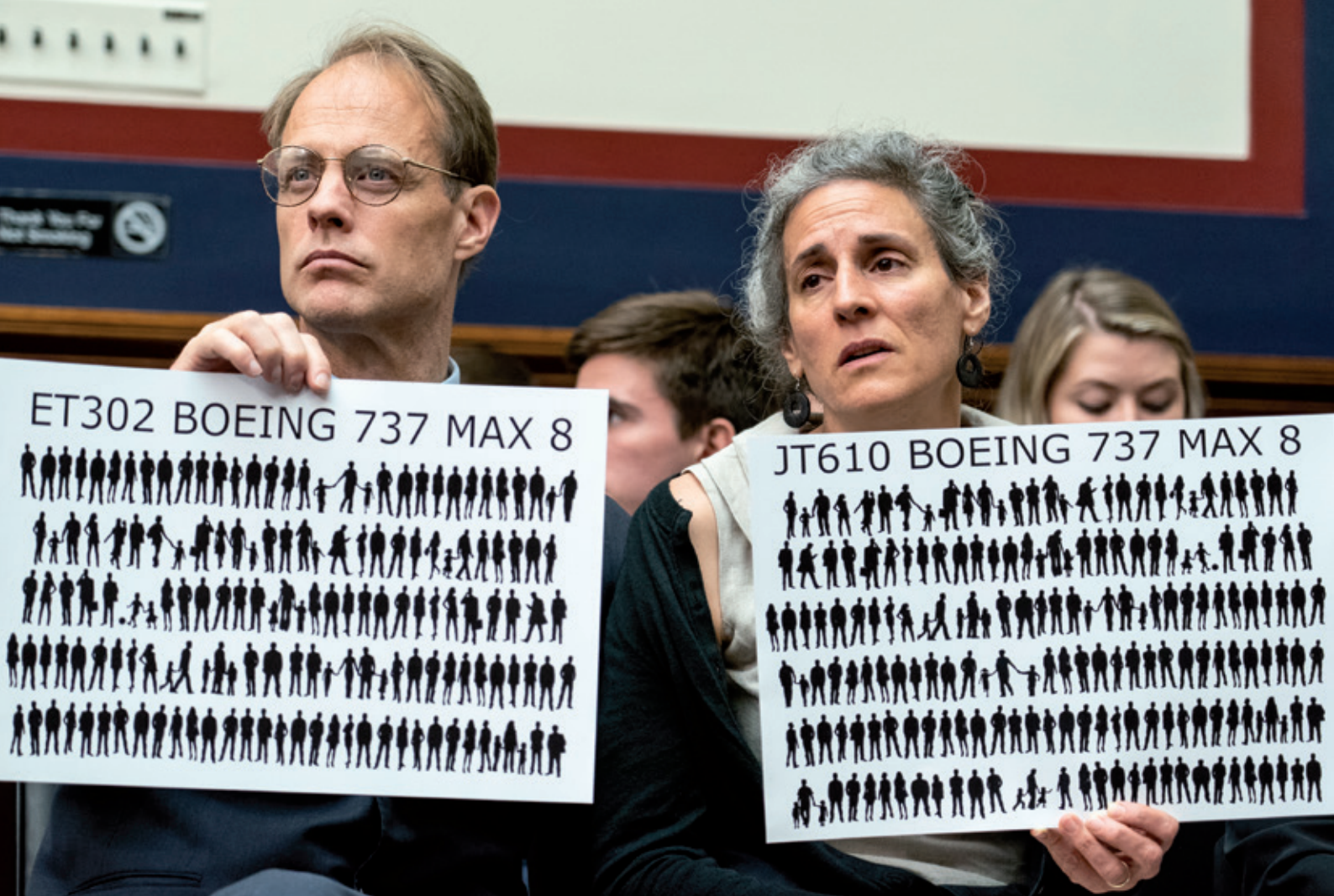

Foto: dpaPicture-Alliance / HollandseHoogte©

het bedrijf. Voorheen was je een held wanneer je een potentieel probleem aankaartte bij het management. Nu werd iedereen die problemen aankaartte zelf als het probleem gezien. En de problemen waren talrijk, aldus een opsomming van Tkacik. Uitbestede onderdelen bleken totaal niet aan te sluiten op het geheel. Een tegen bodemprijs uitbesteed onderdeel, de accu, bleek brandgevaarlijk, waardoor de nieuwe Boeing 737 MAX veertien maanden na de eerste vlucht aan de grond moesten worden gezet. De oplevering werd met drie jaar vertraagd en het budget werd met tientallen miljarden overschreden. Er lijkt haast geen eind te komen aan de lijst met problemen die van het nieuwe vliegtuig een goedkoop, inferieur product maakten.

Bij het ontwerpen van de 737 MAX had Boeing afspraken gemaakt met een van de trouwste afnemers. Deze luchtvaartmaatschappij zou sowieso een groot aantal vliegtuigen kopen, mits Boeing kon garanderen dat de veranderingen ten opzichte van vorige vliegtuigen zo

gering zouden zijn dat hun piloten niet terug naar de lesbankjes hoefden. De deal was zo lucratief dat het nieuwe management die niet kon laten lopen.

WEGGEMOFFELD

Afwijken van deze afspraak zou Boeing honderden miljoenen kosten en was dus van meet af aan onbespreekbaar. Toen er bij de productie van het vliegtuig een probleem ontstond waarvoor alleen een oplossing kon worden bedacht die inhield dat piloten wél nieuwe trainingen moesten volgen, besloot Boeing het probleem weg te moffelen. Zo werd een storing in MCAS, een stuk software dat een vliegtuig in bepaalde omstandigheden naar beneden laat bijsturen, bewust verzwegen.

En dat brengt ons weer bij het begin van dit stuk. Piloten die met Boeing vliegen weten één ding zeker: als de boordcomputer vreemde dingen doet, is het altijd mogelijk om de controle zelf over te nemen. Je pakt de checklist erbij, volgt de instructies op en bedient het vliegtuig handmatig. Dit is precies wat de piloten

▲ Demonstranten bij de hoorzitting in het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden maken in één beeld duidelijk hoeveel slachtoffers er zijn gevallen bij de twee vliegcrashes.

▼ Op de cover van de Nederlandse editie van het laatste boek van econome Mariana Mazzucato worden de vele mensen die de waarde genereren afgezet tegen de enkelen die een steeds groter deel van de opbrengst opeisen.

De overnamemarkt maakt slachtoffers in Nederland, zoals Organon, dat een van de meest innovatieve farmaceutische bedrijven ter wereld was.

in de neerstortende vliegtuigen probeerden. Waar zij uiteraard niet op gerekend hadden, is dat het handmatig overnemen van een Boeing die in hoge snelheid naar beneden stort fysiek onmogelijk is. Onder die omstandigheden vergt het bovenmenselijke kracht om de stuurknuppel te corrigeren. Een gevolg van de manier waarop Boeings worden ontworpen, en een detail dat Boeing in de jaren voorafgaand aan de ramp stukje bij beetje uit de officiële 737-literatuur had gehouden.

FATAAL

De neoliberale revolutie in het Amerikaanse bedrijfsleven heeft ertoe geleid dat aandeelhouders machtiger zijn dan ooit, dat de CEO maar liefst 278 keer zo veel verdient als de gemiddelde medewerker en dat bedrijven steeds minder investeren in nieuwe bedrijvigheid. Bij Boeing is zo een geweldige bedrijfscultuur om zeep geholpen, met als gevolg dat 346 mensen de dood vonden. Tkacik schrijft dat je weliswaar kunt stellen dat een fatale designfout deze mensen de dood in heeft gejaagd, maar dat dat eigenlijk een andere manier is om te zeggen dat geld de dader is.

Tegelijkertijd zwemmen de aandeelhouders in het geld. In haar boek *De waarde van alles* wijst Mazzucato naar ander onderzoek van Lazonick, waaruit blijkt

dat tussen 2003 en 2014 449 aandeelhouders van grote Amerikaanse beursgenoteerde bedrijven maar liefst 2,4 biljoen dollar uit deze ondernemingen onttrokken door eigen aandelen op te kopen, een bedrag dat gelijk staat aan 54 procent van de winst. Daarbovenop werd maar liefst 37 procent winst als dividend uitgekeerd, waardoor er amper nog iets overbleef voor investeringen.

KENTERING

Deze ontwikkeling in het Amerikaanse bedrijfsleven lijkt inmiddels op haar retour. Onlangs spraken 181 prominenten uit het internationale bedrijfsleven zich uit tegen een eenzijdig streven naar winst, en voor meer oog voor andere belangen. Robert Kleinknecht, econoom en redacteur bij economenvakblad ESB, durft echter nog niet te stellen dat er echt sprake is van een kentering. Voorlopig zijn het vooral veel mooie woorden. Kleinknecht is gepromoveerd op de vraag of bedrijven er voordeel van hebben als er medewerkers in de top van het bestuur vertegenwoordigd zijn. Hij zag veel economische voordelen, maar wil voor de oplossing van de huidige problemen nog een stap verder gaan: naar organisaties waarin naast aandeelhouders en medewerkers ook andere belanghebbenden vertegenwoordigd zijn in de controle op de bedrijfsleiding.

Foto: Wim Hollemans / ANP©

Een dergelijke verandering in de manier waarop organisaties worden aangestuurd lijkt de 181 bezorgde prominenten uit het internationale bedrijfsleven voorlopig nog een stap te ver, en zal dus moeten worden afgedwongen. Het is dan ook hoopvol dat de roep om betekenisvolle hervormingen toeneemt. Democraten die de economie anders willen inrichten door aandeelhouders veel minder zeggenschap te geven, zoals Bernie Sanders en Elisabeth Warren, doen het ongekend goed in de presidentiële voorverkiezingen. Beide kandidaten stellen voor om de macht van de aandeelhouders in te dammen, door medewerkers meer zeggenschap te geven over de bedrijfsleiding. Mocht een van hen daadwerkelijk de strijd met Trump aangaan, dan komen de veranderingen in de economie hoger op de politieke agenda te staan dan ooit. ■

WAT GEBEURDE ER IN NEDERLAND?

De omslag naar een economie waarin bedrijven zich vooral richten op de korte termijn is ook aan Nederland niet voorbijgegaan. Met name bij bedrijven met een beursnotering zijn de winstverwachtingen op de korte termijn een grote rol gaan spelen en is er een bonuscultuur ingevoerd. Topman Paul Polman verdiende mede daardoor 283 keer zoveel als de gemiddelde Unilever-medewerker. Gemiddeld verdient een topman 30 keer zoveel als zijn medewerkers, blijkt uit onderzoek van de Volkskrant. Ook de overnamemarkt maakt slachtoffers in Nederland. Beroemd is Organon, dat een van de meest innovatieve farmaceutische bedrijven ter wereld was. In 2007 werd het opgekocht en afgebroken. Puur in het belang van de aandeelhouders, aldus de schrijvers van het boek **De zaak Organon**. Een ander voorbeeld is V&D, dat werd opgekocht door een investeerder die vervolgens al het vastgoed verkocht, de opbrengst uit het bedrijf haalde en het daarna weer verkocht. Het duurde niet lang voordat de hoge huurkosten V&D te veel werden.

Inmiddels lijkt er een momentum te zijn voor verandering. De tekortkomingen van het korte-termijnkapitalisme zijn

zo evident dat zelfs de VVD zich gedwongen voelt de eigen kijk op de economie grondig te heroverwegen. In 2017 was het Henk Kamp die pleitte voor betere beschermingsconstructies tegen vijandige overnames. Nu is het fractievoorzitter Klaas Dijkhoff, die laat weten meer te zien in een 'Philips-maatschappij', waarbij bedrijven zich niet alleen richten op de hoogste winsten, dan in een 'Uber-gemeenschap', die vooral neemt en weinig geeft. De opmerkingen van de liberaal worden gebracht als de tussenstand van een denkproces, waarvan de komende tijd zal blijken hoe ver men precies aan het schuiven is.

Mahir Alkaya, SP-Tweede Kamerlid, is blij dat er veel ideeën zijn over manieren om de macht van aandeelhouders in te perken. Alkaya: 'De verschillende opties om de machtsbalans in de onderneming te verbeteren hebben allemaal zo hun eigen voor- en nadelen. Onze voorkeur heeft het om werknemers meer mogelijkheden te geven om structureel tegenmacht te bieden aan aandeelhouders. Met een gouden aandeel, dat werkers precies die zeggenschap geeft, kunnen we dat bereiken.'

JOUW BAAS WORDT RIJKER VAN JE WERK DAN JIJZELF

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Westend61 / HollandseHoogte©

De hele dag sta je te zwoegen, maar een groot deel van de dag sta je voor het inkomen van de bedrijfseigenaren te werken, niet voor je eigen inkomen. Dit is precies hoe kapitalisme werkt.

Op je werk maak je goederen of diensten die meer waard zijn als jij er klaar mee bent. Die worden verkocht en jij krijgt er loon voor terug. Dan blijft er nog flink wat geld over. Een deel wordt gebruikt om de hoge salarissen van de bedrijfstop te betalen. Een deel wordt uitgekeerd aan aandeelhouders, de uiteindelijke eigenaren van het bedrijf. Zij krijgen dividend, als beloning voor het beschikbaar stellen van hun geld. Tot slot is een deel van de winst voor het bedrijf. Dat kan weer gebruikt worden voor nieuwe investeringen. Zo kunnen de nieuwste

technieken worden toegepast om de concurrentie voor te blijven.

Bij concurrentie denk je misschien aan lagere lonen. Als medewerkers moeten concurreren dwingt het ze tot lagere lonen, als kapitalisten concurreren dwingt het ze om hun kapitaal te vergroten. Als medewerkers met elkaar concurreren om de beperkte hoeveelheid banen, dan gaan immers de lonen omlaag. Maar voor bedrijven gaat dat anders. Als zij concurreren moeten ze kapitaal vergaren, bijvoorbeeld door

lonen te verlagen. Dat heet kapitaal-accumulatie. Zo kunnen investeringen gedaan worden die een voorsprong op de concurrent geven. Desalniettemin is ook dat allemaal waarde die medewerkers op hun werkdag hebben gemaakt.

Dat klinkt logisch. Toch heeft de verdeling van geld binnen bedrijven naast logica vooral ook met macht te maken. Waar medewerkers aan invloed wonnen door zich in vakbonden te organiseren, wordt hun invloed kleiner nu de organisatiegraad daalt. Het is niet

verwonderlijk dat ze er steeds minder in slagen hun loon omhoog te krijgen.

De afgelopen veertig jaar kon je beter aandeelhouder zijn dan medewerker. Terwijl het besteedbaar inkomen amper groeide, is sinds 1980 de uitkering aan aandeelhouders verveertienvoudigd naar 179 miljard euro. Dat heeft alles te maken met de groeiende invloed van aandeelhouders. Zij moeten de grote plannen van het bedrijf goedkeuren en in tegenstelling tot vroeger zijn de bestuurders vaak ook grootaandeel-

houders. Maar de grootste troef is: aandeelhouders gaan over hun eigen uitkering. Terwijl medewerkers via hun vakbond met de bedrijfseigenaren moeten onderhandelen over hun salaris, beslist de aandeelhoudersvergadering over de uitkering aan zichzelf.

De lonen vallen dan ook voor het veertigste jaar op rij tegen. Desalniettemin wordt, geheel in de traditie van de vrije markt, gehoopt dat bedrijven dit jaar het salaris wel verhogen. En gebeurt dat niet, zo dreigde premier Mark Rutte, dan wordt de winstbelasting toch niet verlaagd. Dat gaat niet werken. Stel, we hebben een welwillende bedrijfseigenaar. Zij geeft om haar mensen, daarom wil ze hun loon verhogen. Haar concurrenten zijn echter minder meelevend. Als zij desondanks de lonen in het bedrijf verhoogt, zit ze met hogere arbeidskosten terwijl haar concurrenten lage kosten houden en daardoor een lagere prijs hebben. Het gevolg: haar loonsverhoging is een cadeau voor haar concurrenten. Loonsverhoging is geen kwestie van goede wil, maar van macht.

Wil je de ongelijkheid kleiner hebben, wil je dat mensen meer te besteden hebben of wil je armoede uitbannen? Dan moet je het hebben over medewerkers en bedrijfseigenaren. Met een incidentele loonsverhoging zijn we er niet. Ingrijpen in de verhouding tussen bedrijfseigenaren en medewerkers, tussen kapitaal en arbeid, is noodzakelijk om echt vooruitgang te boeken. Op de komende pagina's lees je vijf mogelijke plannen hoe we de lonen omhoog krijgen door medewerkers meer invloed te geven en kapitaal zwaarder te belasten. ■

1. MINDER VOOR AANDEELHOUDERS IS MEER VOOR MEDEWERKERS

2. MEER INVLOED MET EEN STERKERE VAKBOND

3. GEEN CONCURRENTIE TUSSEN MEDEWERKERS

4. BELASTING OP KAPITAAL MOET OMHOOG

5. MINIMAAL EEN FATSOENLIJK BESTAAN

1 MINDER VOOR AANDEELHOUDERS IS MEER VOOR MEDEWERKERS

Tekst: Eduard van Scheltinga Illustraties: Nenad Mečava

€ 165,7 miljard kregen Nederlandse aandeelhouders er sinds 1980 bij. De aandeelhoudersuitkeringen groeiden van € 13,3 miljard per jaar naar € 179 miljard: maar liefst 10 keer harder dan het besteedbaar inkomen van medewerkers in dezelfde tijd, terwijl zij alle waarde maken. Op initiatief van de SP sprak de Tweede Kamer uit dat daarom de lonen omhoog moeten. Maar de regering heeft hier nog geen plannen voor en blijft vooral de bedrijven aankijken. Wat kan zij doen om de lonen werkelijk omhoog te krijgen?

HOE ZIT HET?

Den Haag heeft geen directe invloed meer op het loon van de meeste mensen. Dat is in onze poldertraditie aan de onderhandeling tussen vakbond en bedrijfseigenaren. Elk jaar onderhandelen zij per sector over een nieuwe collectieve arbeidsovereenkomst (cao) waarin ook de lonen worden afgesproken. Het is niet verbazingwekkend dat de uitkomst daar van al jaren matig is voor medewerkers. Van de bedrijfseigenaren is namelijk 90 procent lid van een organisatie als VNO-NCW, terwijl slechts 19,2 procent van de medewerkers lid is van een vakbond als FNV. Er is een grote machtsongelijkheid die aan de onderhandelingstafel niet opeens weg is.

WAT ER AL GEBEURT

Op een VVD-congres richtte premier Mark Rutte zich tot de grote bedrijven in Nederland. Hij stelde dat terwijl “de winsten tegen de plinten klotsen, het enige dat echt stijgt de salarissen van de topmannen zijn”. Zijn dreigement: als de lonen van medewerkers niet snel omhoog gaan, dan gaat de beloofde verlaging van de winstbelasting niet door. Op de tweede dag van de algemene politieke beschouwingen zei de premier de verlaging van de winstbelasting toch niet te willen gebruiken als stok om de lonen omhoog te krijgen. Een logisch besluit. Stel dat een bedrijf de lonen braaf verhoogt na het dreigement van de premier, maar andere bedrijven niet. Dan heeft dit brave bedrijf én hogere loonkosten én geen voordeel van lagere winstbelasting. Dus geen bedrijf zou na het dreigement de lonen verhogen. Om toch wat te doen, heeft de regering in aanloop naar Prinsjesdag opnieuw wat aan de koopkrachtknopjes gedraaid. Niets anders dus dan de voorgaande jaren, waarin het besteedbaar inkomen nauwelijks steeg. Chantage door de premier is dus niet genoeg. Wat kan de regering wel doen?

WAT KUNNEN WE DOEN?

LONEN IN DE PUBLIEKE SECTOR VERHOGEN

Het eerste wat de regering kan doen is de lonen in de publieke sector verhogen. De overheid onderhandelt net als bedrijfseigenaren met de vakbonden over hun cao. Voor zorgprofessionals, agenten, leerkrachten en ambtenaren kan de regering de lonen dus in een klap verhogen. Dat kost ons allen aardig wat geld, maar het zijn dan ook belangrijke beroepen. Voor cao-onderhandelingen wordt vaak ook gekeken naar het onderhande-

lingsresultaat in de andere cao's. Zo kan een loonsverhoging in de publieke sector theoretisch het salaris in de private sector opstuwen. Ook geldt dat met hogere lonen in de publieke sector meer mensen daar willen werken. Sommige bedrijfseigenaren zullen dan met meer geld over de brug moeten komen om medewerkers te vinden. Hoe groot deze effecten zijn, is niet bekend. Een groot effect over meerdere jaren zal het vermoedelijk niet hebben. Tot slot verandert deze maatregel weinig in de machtsongelijkheid tussen arbeid en kapitaal.

EEN NIEUW AKKOORD VAN WASSENAAR

In 1982 spraken overheid, vakbonden en eigenaarsorganisaties in het Akkoord van Wassenaar dat de lonen gematigd zouden worden (eufemistisch uitgedrukt) in ruil voor arbeidstijdverkorting. De loonmatiging is goed gelukt, maar de arbeidstijdverkorting niet. In een nieuw akkoord van Wassenaar kan loongroei worden afgesproken. In het verleden zijn op deze manier zogenaamde loonmaatregelen genomen om loonsverhogingen te beperken. Daarmee werden cao-onderhandelingen *overruled* en een lagere loongroei door de overheid afgedwongen. Een loonmaatregel kan de overheid ook nemen om de lonen te verhogen. Door een loonsverhoging voor de middenklasse nationaal te regelen, wordt een binnenlands concurrentienadeel tussen bedrijven voorkomen. Sterker nog, de Nederlandse economie kan een flinke impuls krijgen als de hele middenklasse opeens meer te besteden heeft.

wordt. De invloed van medewerkers wordt zo versterkt. Een nadeel hierbij is dat de overheid geen invloed heeft op de mate van loonsverhoging. Ook bestaat het risico dat vakbondsonderhandelaars structureel inkomen verruilen voor dividend- of winstafhankelijk inkomen. Dat zou de lonen vooral onzekerder maken.

WINSTDELING EN GOUDEN MEDEWERKERSAANDEEL

In een nieuw jasje wordt dit gekoppeld aan een prioritair aandeel dat medewerkers collectief bezitten, ook wel een gouden aandeel genoemd. In elk bedrijf met meer dan 100 mensen in dienst krijgt de medewerkersvereniging een niet-verhandelbaar gouden aandeel. Net zoals de overheid vroeger een gouden aandeel had in nutsbedrijven. Daarmee krijgen medewerkers een vetorecht in beslissingen over fusies, overnames en salarisverhogingen aan de top. Verder geeft het gouden aandeel recht op winstdeling. Zo worden de makers van de winst, de medewerkers, in goed draaiende bedrijven beloond en komt de winst niet alleen in handen van een kleine groep. Een minimumpercentage voor winstdeling wordt in de wet bepaald. Vakbonden kunnen per bedrijf een hoger winstdelingspercentage uitonderhandelen.

Hoewel dit een instrument kan zijn waarmee vakbonden hun macht vergroten, is het nadeel dat aan het vetorecht van de medewerkersvergadering niet per se een vakbond te pas komt. Als het gouden medewerkersaandeel te vaak buiten de invloed van de vakbond ligt, kan de machtsongelijkheid tussen arbeid en kapitaal in stand blijven. Ook geldt, net als bij het vorige voorstel, dat cao-onderhandelaren structureel loon kunnen verruilen voor winstdeling. In goede tijden klinkt dat mooi voor medewerkers, maar in slechte tijden betekent het dat zij inkomen inleveren.

SPREIDING VAN KAPITAAL

In de jaren zeventig stond de Zweedse vakbond voor flinke strategische keuzes. Onder leiding van Rudolf Meidner kwam een studiegroep tot de conclusie dat hun loonpolitiek, gebaseerd op solidariteit, een raar bijeffect had. De vakbond wist de inkomensongelijkheid in te dammen door lonen in productieve en minder productieve bedrijven dicht bij elkaar te brengen. Daardoor waren de winsten in de meest productieve bedrijven erg hoog en dat kwam in handen van de kleine groep bedrijfsbezitters. Meidner stelde voor om bij wet te regelen dat een deel van de winsten als aandelen in een sectorfonds komt, onder bestuur van medewerkers. Zo wordt de economie gaandeweg democratischer, met de meest winstgevende bedrijven voorop. Niet alleen het geld wordt zo verdeeld, ook het bezit van bedrijven.

Een moderne versie hiervan wordt door Jeremy Corbyns Labour voorgesteld. Hij stelt voor om per bedrijf 10 procent van de aandelen aan de eigen medewerkers te geven. In Nederland kan vandaag de dag per dividendumuitkering een bepaald percentage als aandeel in een sectorfonds onder bestuur van gekozen vakbondsmensen komen. Hierdoor worden vakbonden relevanter en worden medewerkers mede-eigenaar van hun bedrijven. Daardoor zullen langeretermijnbelangen in het bedrijf een grotere rol gaan spelen, net als de belangen van medewerkers. Dit voorstel gebruikt het huidige systeem van aandeelhouders om werkersdemocratie te vergroten en bezit te spreiden. ■

In het eerste Akkoord van Wassenaar was door de vakbonden arbeidstijdsverkorting afgesproken. Daar is nagenoeg niets van terechtgekomen, mede door de matige machtspositie van de vakbonden. De invloed van de vakbonden is sindsdien nog minder geworden. Dus is het de vraag of bij een nieuw Akkoord van Wassenaar de winst van de vakbond wel te verzilveren is. Een nationale loonmaatregel vanuit de politiek zou daarentegen wel een flinke ingreep in de vrije loonvorming zijn.

LAAT VAKBONDEN MEEBESLISSEN OVER DIVIDEND

Over de lonen wordt in de polder onderhandeld. Bedrijfs-eigenaren beslissen zo mee over de beloning van medewerkers, maar de aandeelhoudersvergadering gaat over haar eigen uitkering. Het zou rechtvaardig zijn als ook over de aandeelhoudersuitkering gepolerd wordt met de medewerkers. Dan heeft de vakbond een stem over beide grote beloningsposten van bedrijven: loon en dividend. Zo kan een rechtvaardigere beloning voor aandeelhouders worden afgesproken en kan met het vrijgekomen geld het loon van de middenklasse structureel omhoog.

De aandeelhoudersuitkering wordt hiermee onderdeel van de cao-onderhandeling tussen bedrijfseigenaren en vakbonden. Samen beslissen ze over de beloning van zowel medewerkers als aandeelhouders. De cao is dan niet alleen een strijdtonel voor kruimels, maar voor hoe de koek in Nederland verdeeld

2 MEER INVLOED MET EEN STERKERE VAKBOND

Tekst: Ruud Kuin

Sinds de jaren zestig is de organisatiegraad van werkenden gehalveerd, terwijl bedrijfseigenaren nog steeds met 90 procent georganiseerd zijn. In dezelfde periode is de verzorgingsstaat zo ongeveer afgebroken.

HOE ZIT HET?

Het staat vast dat de vakbeweging de afbraak van de verzorgingsstaat niet heeft kunnen voorkomen. Waar tot de jaren negentig het vaste contract de norm was, is nu 37 procent van de werkenden opgezaald met een onzeker flexcontract. De werkloosheidsverzekering is in duur meer dan gehalveerd en de voorwaarden zijn aangescherpt. De lonen zijn, gecorrigeerd voor inflatie, sinds de jaren tachtig nauwelijks gestegen. De ongelijkheid tussen de top en de rest is toegenomen.

De organisatiegraad is in Nederland gedaald van 39 procent in 1960 tot 19 procent nu. Deze daling heeft in ieder geval te maken met de flexibilisering, veranderingen in werkgelegenheid en opleidingsniveau. Van de flexmedewerkers is slechts 5 procent lid van een vakbond. In de sectoren waar de vakbeweging traditioneel sterk was, zoals de bouw en de industrie, daalt de werkgelegenheid snel. Terwijl het aantal banen snel groeit in sectoren waarin de vakbeweging al zwak was, zoals de dienstverlening. Daarnaast zijn lager geschoolden traditioneel vaker lid van een vakbond, terwijl de bevolking steeds hoger opgeleid is. Ondanks de organisatiegraad van 19 procent, bepaalt de vakbeweging nog steeds voor 80 procent van de werkenden hun arbeidsvoorwaarden. Daarmee zwelt de discussie over de representativiteit aan.

WAT ER AL GEBEURT

Vanuit de regering gebeurt niets om de positie van de vakbeweging te versterken. Als vakbonden zich naar de mening van de regering niet constructief genoeg opstellen, wordt onmiddellijk fijntjes benadrukt dat vakbonden niet representatief zijn voor alle medewerkers. In dit klimaat wordt de algemeenverbindendverklaring van cao's met enige regelmaat ter discussie gesteld. Het gebeurt ook steeds vaker dat stakingen door rechters worden verboden, waarmee het zwaarste wapen als drukmiddel minder effectief werkt. Er ontstaan daardoor bewegingen buiten de vakbeweging om, zoals PO in Actie, en bedrijfseigenaren maken in dit klimaat de medezeggenschap steeds belangrijker. In plaats van versterking, vindt eerder verdere verzwakking plaats. De grootste vakbond doet pogingen om sterker op de werkvloer te worden, maar dat heeft het tij nog niet kunnen keren.

WAT KUNNEN WE DOEN?

REPRESENTATIEVERE VAKBONDEN MET MEER INVLOED

Elke vakbond kan een cao afsluiten, die ook algemeenverbindend verklaard kan worden. Ongeacht hoe groot deze bond is. Zo kunnen kleine bonden achter de rug van de grootste bond om cao's afsluiten. Daarnaast hebben we te maken met een dalend ledental van bonden. Ze houden hun formele invloed, maar zijn steeds minder representatief. Om vakbonden sterker te krijgen moet aan beide problemen wat gedaan worden. Dat

kan bijvoorbeeld door een representativiteitseis in te stellen. Voordat een vakbond een cao kan afsluiten moet deze dan een bepaald percentage leden georganiseerd hebben. Denk bijvoorbeeld aan een eis als de gemiddelde organisatiegraad nu: 20 procent. In sectoren waar een bond goed georganiseerd is, kan deze dan niet meer ondermijnd worden door een kleine bond. En in sectoren waar bonden slecht georganiseerd zijn, heeft de bond een prikkel om zich daar te organiseren.

In de huidige situatie kan een kleine vakbond een grote bond omzeilen daar minder hoge eisen aan de arbeidsovereenkomst te stellen. Daar hebben ze ook nog eens financieel voordeel bij, doordat bonden door bedrijfseigenaren betaald krijgen per afgesloten cao. De grootste vakbond kan daardoor 'gedwongen' worden flinke concessies te doen uit angst buitenspel te staan. Hiervan zijn helaas tal van voorbeelden te noemen in de zorg en de detailhandel. Nu wordt een lage representativiteit beloond, wat nadelig is voor medewerkers. Een representativiteitseis belooft grote representativiteit met meer invloed.

GROTERE VAKBOND, MEER RECHTEN

Een vakbond die een minimaal percentage vertegenwoordigt zou ook meer zeggenschap moeten krijgen over wat er in sectoren en bedrijven gebeurt. Hierbij kan worden gedacht aan zeggenschap over de winstdeling (zie pagina 22) en over belangrijke besluiten die de positie van de medewerkers raakt, zoals bij reorganisaties. Wanneer bonden representatiever geworden zijn, kan ook een verbod worden ingesteld op het afsluiten van een cao met de ondernemingsraad. Daarbij komen bonden namelijk buitenspel te staan.

INDIVIDUELE BELANGEN, COLLECTIEF BEHARTIGD

Het kan geen toeval zijn dat de organisatiegraad in de Scandinavische landen en België ver boven de 50 procent ligt en daarmee fors hoger is dan in alle andere westerse landen. Wat de Scandinavische landen en België gemeen hebben is de belangrijke rol van de vakbonden in de uitvoering van de sociale zekerheid. De Nederlandse vakbonden zouden dan ook een grotere rol moeten krijgen in de sociale zekerheid. Daarnaast moet de Nederlandse vakbeweging veel nadrukkelijker een link leggen tussen individuele en collectieve belangenbehartiging. Achter verschillende individuele problemen ligt vaak een collectieve oorzaak in het bedrijf of de bedrijfstak. Dus van individuele service naar het aanpakken van oorzaken.

STAKEN

Het ultieme en belangrijkste wapen van de vakbeweging, het collectieve actierecht, mag niet verder worden uitgehold. De belangen van bedrijfseigenaren moeten per definitie geen rol spelen in de afweging of de staking verboden kan worden. Alleen in hele bijzondere uitzonderingsgevallen, die de volksgezondheid of de staatsveiligheid raken, kan door een rechter nog een verbod worden uitgesproken. Daarnaast moet collectieve actie niet alleen mogelijk zijn als laatste redmiddel, maar ook in eerder stadium. ■

3 GEEN CONCURRENTIE TUSSEN MEDEWERKERS

Tekst: Ruud Kuin en Eduard van Scheltinga

Meer dan 3 miljoen Nederlanders hebben een onzeker contract. Dat is maar liefst 37 procent van de werkenden. Dat enorme aantal verzwakt de onderhandelingspositie van de vakbeweging. De flexmedewerkers zijn veelal geen lid van de vakbond. Hun positie is vaak uiterst kwetsbaar, want zij hebben drie keer onzekerheid. Aan het begin van de week weten ze niet wanneer ze moeten werken. Aan het eind van de maand weten ze niet hoeveel, of beter gezegd hoe weinig geld er op de bankrekening bijkomt. En zij weten niet of ze over een paar maanden überhaupt nog een baan hebben. Daardoor kunnen ze nauwelijks toekomstplannen maken. Zij hebben vaak moeite om een huis te kopen, stellen het krijgen van kinderen uit en hebben dagelijks geldzorgen.

HOE ZIT HET?

Door de grote verschillen in arbeidskosten tussen vaste en flexmedewerkers zijn medewerkers concurrenten van elkaar geworden. Deze concurrentie staat hun eigen welvaart in de weg. Dat analyseerde Karl Marx al in het Communistisch Manifest. Dat zit zo. Met weinig banen en veel medewerkers, kun je werk krijgen door een lager loon te accepteren dan anderen. Zo zorgt concurrentie ervoor dat de lonen omlaag gaan. Ondertussen zorgt concurrentie tussen kapitalisten ervoor dat zij hun kapitaal steeds verder vergroten. Oftewel: de ongelijkheid groeit. Het vaste contract en algemeen verbindend verklaren van cao's waren overwinningen van de vakbonden waarmee een stop op concurrentie kwam. De flexibilisering van arbeid met nul-urencontracten, tijdelijke contracten en zzp'ers leidt opnieuw tot loonconcurrentie tussen medewerkers.

WAT ER AL GEBEURT

Na jaren waarin de overheid flexibilisering met prijsverschillen aanwakkerde, lijken de ideeën hierover te veranderen. Er daalt een inzicht in dat onzeker werk bijdraagt aan de lage lonen. Ook is duidelijk geworden dat de flexibilisering in Nederland veel verder is gegaan dan in andere landen. De meest besproken oplossing hiervoor komt uit de koker van D66: de vaste contracten onzekerder maken en flex ietsje zekerder. Daarmee wordt het makkelijker om mensen te ontslaan. Vanaf volgend jaar wordt flexwerk iets duurder dan vast werk, doordat de WW-premie die bedrijfseigenaren moeten betalen bij onzekere contracten hoger wordt dan bij een vast contract. Daarnaast wil de regering een bepaalde schijnconstructie (contracting) verbieden en een minimumtarief van 15 euro invoeren voor zzp'ers. Maar een belangrijk prijsverschil tussen vaste contracten en tijdelijk werk blijft overeind. Is er geen werk, dan wordt bij tijdelijke contracten niets betaald.

WAT KUNNEN WE DOEN?

OVERBODIGE TIJDELIJKE CONTRACTEN UITBANNEN

Er worden telkens nieuwe constructies verzonnen, zoals nul-urencontracten, min-max-contracten, uitzendovereenkomsten, zzp, payroll, contracting, en morgen is het weer

‘Flexibilisering van arbeid leidt opnieuw tot loonconcurrentie tussen medewerkers.’

iets anders. Allemaal constructies die feitelijk betekenen dat het risico op een wisselende hoeveelheid werk volledig bij medewerkers komt te liggen, waar dat met een vast contract bij de bedrijfseigenaar ligt. Bij tijdelijke constructies geldt: geen arbeid, geen loon. Tot ver in de jaren negentig was het in de bouw echter verboden om met flexmedewerkers te werken. En recent is in de ouderenzorg met een organizing-campagne een verbod op nul-urencontracten afgedwongen. Het vaste contract moet weer de norm worden, waarmee het risico op een wisselende hoeveelheid werk weer bij de bedrijfseigenaar komt te liggen. Daarnaast moet een forse toeslag voor flexmedewerkers een rem zetten op het gebruik van (nieuwe) flexconstructies.

SCHIJNZELFSTANDIGHEID UITBANNEN

Een groot deel van de zzp'ers is in feite schijnzelfstandige. Zij zijn door het ontbreken van alternatieven en onderhandelingsmacht gedwongen deze constructie te aanvaarden. Denk aan de pakket- en maaltijdbezorgers en de taxichauffeurs van Uber. Er zijn verschillende oplossingen om de schijnzelfstandigheid te bestrijden. Allereerst moeten de belastingvoordelen voor zzp'ers geleidelijk worden afgebouwd in combinatie met het bieden van alternatieven voor een pensioen- en arbeidsongeschiktheidsverzekering. Daardoor wordt een belangrijk deel van het prijsverschil ongedaan gemaakt. Daarnaast moet er wettelijk een scherper onderscheid worden gemaakt tussen een medewerker en een zzp'er. In Californië is in een nieuwe wet bepaald dat zzp'ers niet kunnen worden ingezet op de hoofdactiviteit van een bedrijf. Daardoor wordt het bijvoorbeeld voor Uber onmogelijk om zzp'ers als chauffeur te laten werken.

ARBEIDSMIGRATIE REGULEREN

De verschillen in sociale zekerheidspremie moeten ongedaan worden gemaakt door in het land van tewerkstelling voor iedereen dezelfde premies verplicht te stellen. Daarnaast moet de arbeidsmigratie gereguleerd worden door middel van tijdelijke vergunningen, gekoppeld aan de volgende voorwaarden: in de sector moeten minimaal 50 vacatures op duizend banen minimaal 5 weken openstaan, in de sector is maximaal 20 procent van de medewerkers arbeidsmigrant en de loongroei moet de afgelopen drie jaar boven de indexatie liggen. ■

4 BELASTING OP KAPITAAL MOET OMHOOG

Tekst: Tijmen Lucie

Kapitaal wordt in Nederland weinig belast, in tegenstelling tot arbeid. Dat geldt zowel voor kapitaal van grote bedrijven als van rijke individuen. Beide hebben tal van mogelijkheden om hun belastingdruk omlaag te brengen. Het gevolg: minder belastinginkomsten voor de overheid, groeiende ongelijkheid tussen kapitaalbezitters en loonafhankelijken, en toenemende invloed van kapitaalbezitters op politiek en economie.

HOE ZIT HET?

Vaak wordt gesteld dat kapitaal internationaal mobieler is dan arbeid en daardoor gevoeliger voor de verhoging of verlaging van belastingdruk. Het is daarom vanuit economisch oogpunt verstandiger om de lasten op kapitaal te verlagen: anders gaat het ergens anders heen, waar het voordeliger is. Alle landen zijn in deze gedachtegang meegegaan, waardoor de lasten op kapitaal overal naar beneden zijn gebracht. Ook in Nederland hebben opeenvolgende regeringen, van PvdA tot VVD, alles in het werk gesteld om het kapitaal in de watten te leggen. De winstbelasting is in stappen omlaag gebracht, de kapitaalsbelasting is afgeschaft, zo ook de vermogensbelasting, de erfbelasting is verlaagd, enzovoort, enzovoort. Daardoor is de belastingdruk steeds meer verschoven van kapitaal naar arbeid.

WAT ER AL GEBEURT

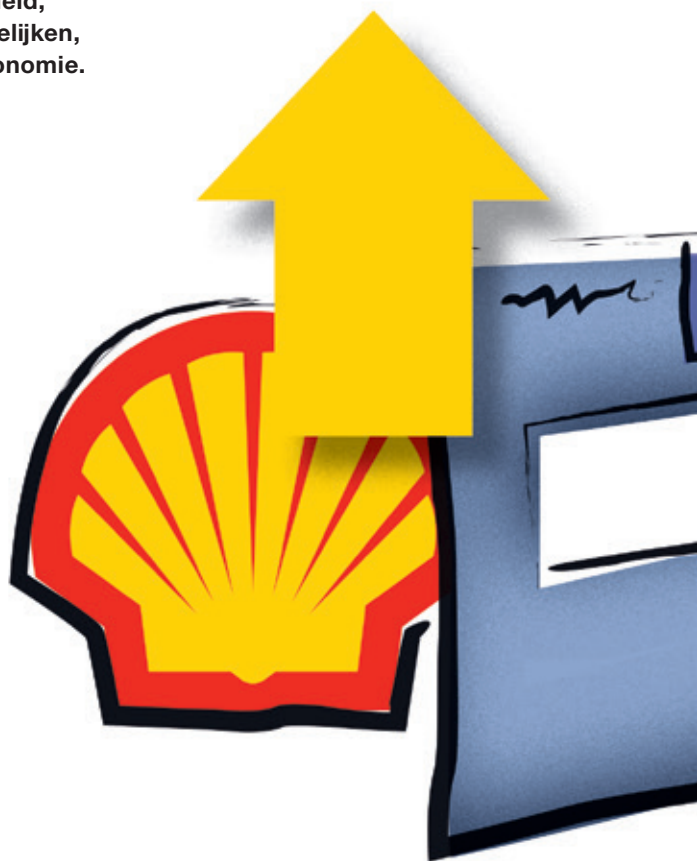
Ook Rutte III heeft de belasting op kapitaal verder verlaagd. Zo daalt de winstbelasting voor grote bedrijven. Aanvankelijk stapsgewijs van 25 naar 22,25 procent in 2021, maar vanwege het niet doorgaan van de afschaffing van de dividendbelasting voor buitenlandse aandeelhouders, zelfs naar 20,5 procent.

WAT KUNNEN WE DOEN?

WINSTBELASTING OMHOOG

Het wordt tijd om de race naar beneden te keren. De winstbelasting voor grote bedrijven (vennootschapsbelasting) is in veertig jaar tijd meer dan gehalveerd: van 48 procent in 1980 naar 20,5 procent in 2021. Multinationals moeten eindelijk eens hun eerlijke deel aan belastingen gaan betalen. Zeker als je bedenkt dat deze in werkelijkheid niet meer dan een paar procent betalen. Of soms helemaal niets, zoals Shell, Philips en Akzo Nobel. Dat kunnen ze doen door gebruik te maken van de vele mogelijkheden die het Nederlandse belastingstelsel biedt om belasting te ontwijken. Een andere optie is door een afspraak te maken met de Belastingdienst, die dan ook nog eens geheim blijft. En tot slot doordat de belastinggrondslag voor de winst steeds kleiner gemaakt wordt, bijvoorbeeld met aftrekposten. Voor kleine bedrijven zijn dergelijke mogelijkheden niet weggelegd. Die betalen het volle pond. Aan dit ongelijke speelveld moet een einde worden gemaakt.

Kapitaal kan flink meer aan de schatkist bijdragen met een verhoging van de winstbelasting, het stoppen van belasting-

ontwijking en geheime afspraken met de Belastingdienst, en een verruiming van de belastinggrondslag voor winst. Dat zou er wel toe kunnen leiden dat multinationals uitwijken naar andere landen. Maar zeker is dat allerminst, want het belastingklimaat is niet de enige reden dat bedrijven hier gevestigd zijn. Ook de gunstige geografische ligging, uitstekende infrastructuur en transportmogelijkheden, hoog opgeleide beroepsbevolking en kwalitatief goede gezondheidszorg spelen een belangrijke rol in de keuze voor Nederland. Mochten multinationals hun activiteiten toch naar elders verplaatsen, dan kan dat inderdaad ten koste gaan van economische groei en werkgelegenheid. Maar als je de belastingopbrengsten afzet tegen de duizenden miljarden aan kapitaal die jaarlijks door Nederland stromen, dan zijn deze nihil. Daarbij kun je je afvragen welk maatschappelijk nut wordt gediend door diegenen die grote bedrijven helpen om zo min mogelijk

‘Opeenvolgende regeringen hebben alles in het werk gesteld om kapitaal in de watten te leggen.’

belasting te betalen. Deze veelal hoogopgeleide medewerkers zouden in sectoren waar momenteel grote tekorten zijn, zoals het onderwijs, de zorg, de techniek of ICT, van veel meer waarde kunnen zijn.

VOER DE KAPITAALSBELASTING OPNIEUW IN

Tot 2006 kende Nederland een kapitaalsbelasting. Dit was een heffing van 0,55 procent op uit te brengen aandelen. Hoewel het tarief sinds de invoering in 1976 al stapsgewijs verlaagd was van 1 naar 0,9 naar 0,55 procent, zou het blijven bestaan van de heffing 'een slecht signaal' afgeven, zo werd beweerd. Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië hadden de heffing immers al afgeschaft en het bedrijfsleven zag het bestaan van de kapitaalsbelasting in Nederland als een concurrentienadeel. Beleggingsinstellingen dreigden Nederland te verlaten als de kapitaalsbelasting niet werd afgeschaft. En dus gebeurde dat,

overigens zonder dat er een haan naar kraaide. Wederom ging Nederland mee in de race naar beneden van de belasting op kapitaal. Zonder dat duidelijk was wat de toegevoegde waarde hiervan was voor de reële economie. Terwijl de maatregel wel zo'n 200 miljoen euro kostte. Herinvoering van een kapitaalsbelasting zou daarom het overwegen waard zijn. Mogelijk leidt dat tot wat minder investeringen, maar je geeft wel een belangrijk signaal af aan kapitaal, namelijk dat het ook gewoon belasting moet betalen.

VERHOOG DE ERFBELASTING

Zoals gezegd wordt kapitaal in Nederland nauwelijks belast. Dat geldt voor vermogens, vermogenswinsten en erfenissen. Neem de erfbelasting. Volgens premier Rutte de minst rechtvaardige van alle belastingen: 'Je hele leven betaal je al belasting en als je per ongeluk wat overhoudt, komt het blauwe gevaar nóg een keer langs.' Tijdens zijn eerste kabinet maakte hij dan ook meteen werk van het verlagen van de erfbelasting. Sinds 2010 worden erfenissen nog maar met gemiddeld 12 procent belast. De vraag is hoe rechtvaardig dat is, want iemand die een erfenis ontvangt heeft daar geen enkele inspanning voor hoeven leveren. Waarom zou je onverdiend inkomen niet veel zwaarder belasten? Zeker als je bedenkt dat het werkelijke tarief van de erfbelasting nog veel lager ligt, vanwege allerlei schenkingsconstructies en andere vrijstellingen. Het zijn bovendien vooral de grote erfenissen die worden ontlast. Je zou daarom nalatenschappen boven een bepaald bedrag met een oplopend tarief kunnen belasten. Kleine erfenissen worden zo ontzien en de overheid krijgt meer inkomsten binnen om allerlei belangrijke zaken mee te financieren. ■

5 MINIMAAL EEN FATSOENLIJK BESTAAN

Tekst: Eduard van Scheltinga

In het rijke Nederland zijn steeds meer werkende armen. Elke dag hard werken voor je geld en onder de streep in armoede leven. Dat is de realiteit voor 320.000 Nederlanders, vooral werkende zzp'ers en alleenstaanden, becijferde het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

HOE ZIT HET?

Volgens het SCP wordt armoede onder werkenden vooral veroorzaakt door te lage uurtarieven voor zzp'ers en voor mensen in loondienst die te weinig werkuren krijgen. Het aantal zzp'ers stijgt, inmiddels al tot 1,3 miljoen. Zij gaan over hun eigen tarieven. De concurrentie op de markt dwingt hen om de tarieven steeds te verlagen, zelfs tot onder de armoedegrens. Maar ook mensen in loondienst kunnen te maken krijgen met armoede: door flexibilisering. Nul-urencontracten, tijdelijke contracten en uitzendwerk geven geen verzekering van een minimaal aantal uren werk. Zo kan het gebeuren dat steeds meer mensen door de bodem van een fatsoenlijk leven zakken.

WAT ER AL GEBEURT

De regering heeft gevraagd om een onderzoek. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft een rapport gepubliceerd. Het meest concrete voorstel nu: een stop op de exorbitante verhoging van verkeersboetes bij wanbetaling. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten zegt dat gemeenten wel meer willen doen, maar hooguit wat symptomen kunnen bestrijden met verbeterde minimaregelingen. De verantwoordelijkheid voor de oorzaken leggen de gemeenten bij Den Haag.

WAT KUNNEN WE DOEN?

VERHOOGING MINIMUMLOON VOLGENS DE PVD A

Er zijn verschillende minimumloontarieven. Een op basis van een 40-urige werkweek, van een 36-urige, enzovoort. De PvdA heeft voorgesteld om ongeacht de gangbare werkweek in de betreffende sector, één minimumuurloon in te voeren: op basis van de 36-urige werkweek. Voor de grote groep mensen die nu een minimumloon op basis van 36 uur krijgen, verandert er dus niets. De PvdA verkoopt het als een verhoging van 10 procent, maar het gaat gemiddeld om slechts 4 procent. De tekst waarin dit voorstel wordt verpakt is een stuk mooier dan de inhoud. Het is weliswaar goed om te doen, de SP stelt het dan ook voor. Maar op zichzelf is het niet genoeg en bij de PvdA blijft het hierbij.

10 PROCENT VERHOOGING VAN DE SP

De SP heeft voorgesteld om dit met 10 procent te verhogen: van 9,44 naar 10,38. Het grote voordeel van dit voorstel ten opzichte van het PvdA-voorstel is dat iedereen met minimumloon er geld bij krijgt. Sterker nog, een hoger minimumloon duwt de cao-loonschalen daarboven ook omhoog. Daardoor gaan vrijwel alle middenklasselonen mee omhoog. Er zijn niet alleen voordelen. De uitkeringen zijn aan het minimumloon gekop-

peld. Dus als het minimumloon omhooggaat, is de overheid meer kwijt aan uitkeringen. Nu kun je betogen dat die ook weleens wat omhoog mogen. Maar hierdoor kost een verhoging van het minimumloon alleen al €3 miljard extra. Nadere studie naar de berekening levert op dat vrijwel alles opgaat aan hogere AOW: de uitkering om armoede onder 65-plussers te voorkomen.

Geïnspireerd door de succesvolle campagne *Fight for Fifteen* in de VS, is de grootste Nederlandse vakbond FNV gestart met een campagne voor een minimumloon van €14. Die eis is hoger, maar in de kern niet fundamenteel anders dan 10 procent verhoging. Waar 10 procent verhoging €3 miljard kost, zal dat bij €14 uiteraard wel hoger zijn.

‘Door flexibilisering zakken steeds meer mensen door de bodem van een fatsoenlijk bestaan.’

LEEFBAAR LOON BEREKEND DOOR NIBUD, ZOALS *LIVING WAGE* IN VK

De Britse regering heeft op dit moment een minimumloon ingesteld van £7,70. Volgens velen is dit bedrag veel te laag om in het Verenigd Koninkrijk van te kunnen leven. Daarom stelt de *Living Wage Foundation* jaarlijks het ‘leefbaar loon’ vast. Zo’n 5000 bedrijfseigenaren betalen hun medewerkers minimaal dit bedrag. Een volledig vrijblijvend voorbeeld, met daardoor een beperkt bereik. De bedrijven die zich aansluiten zouden zonder dit initiatief mogelijk ook een hoger loon betalen dan het minimumloon. Als campagne heeft het echter wel invloed. Mede door de campagne *Living Wage* heeft de Britse regering het minimumloon voor 25-plussers verhoogd naar £8,20.

De definitie van het leefbaar loon is ook interessant voor Nederland: een inkomen dat minimaal nodig is voor een fatsoenlijk leven. Dat is eigenlijk wat het wettelijk minimumloon had moeten zijn. Ook in Nederland is het minimumloon niet genoeg. En van jaar tot jaar verschilt het wat minimaal nodig is voor een fatsoenlijk leven. Daarom berekent het Nibud jaarlijks onafhankelijk een leefbaar loon. De overheid gebruikt de berekening vervolgens om jaarlijks het wettelijk minimumloon vast te stellen.

INVOEREN MINIMUMTARIEF VOOR ZZP’ERS (GELIJK AAN MINIMUMLOON)

Als het over het tekortschietende minimumloon gaat, wordt vaak vergeten dat het wettelijk minimumloon al lang niet meer het daadwerkelijke minimale loon is. Veel mensen werken als zzp’er en bepalen zelf hun tarieven. Dat klinkt heel vrij, maar is voor het slechtst betaalde werk een onderwerping aan de concurrentietucht van de markt. Dat betekent steeds lagere tarieven, tot zelfs onder het minimumloon. Totdat zzp-constructies zijn uitgebannen, kan een minimumtarief worden ingevoerd. Dat is een stop op de race naar beneden. Dit tarief moet gelijk zijn aan het wettelijk minimumloon, zodat daarop geen concurrentie ontstaat tussen zzp en loondienst. ■

